АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34 АПФ

У част академика професора
Др РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

5-6
БЕОГРАД, 1985.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке" од свог покретања 1906. године до другог светског рата био је орган Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906—1911), Коста Кумануди (1911—1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912—1914), Чедомиљ Митровић (1920—1933), Михаило Илић (1933—1940) и Борђе Тасић (1940—1941). После ослобођења „Архив" је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попуниле су „Анали", настављајући тако један континуитет започет 1906. године.

ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анала": др Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Војислав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР:

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић. Заменик главног и одговорног уредника: др Зоран Видаковић. Чланови: др Владимир Јовановић, др Љубиша Лазаревић, др Стеван Врачар, др Обрад Станојевић, др Миленко Креча, др Дејан Поповић, др Стеван Лилић и мр Драгор Хибер (секретар уређивачког одбора).

Лектор: мр Радмила Шуљагић

Штампа: „КОСМОС", Београд, Светог Саве 16-18

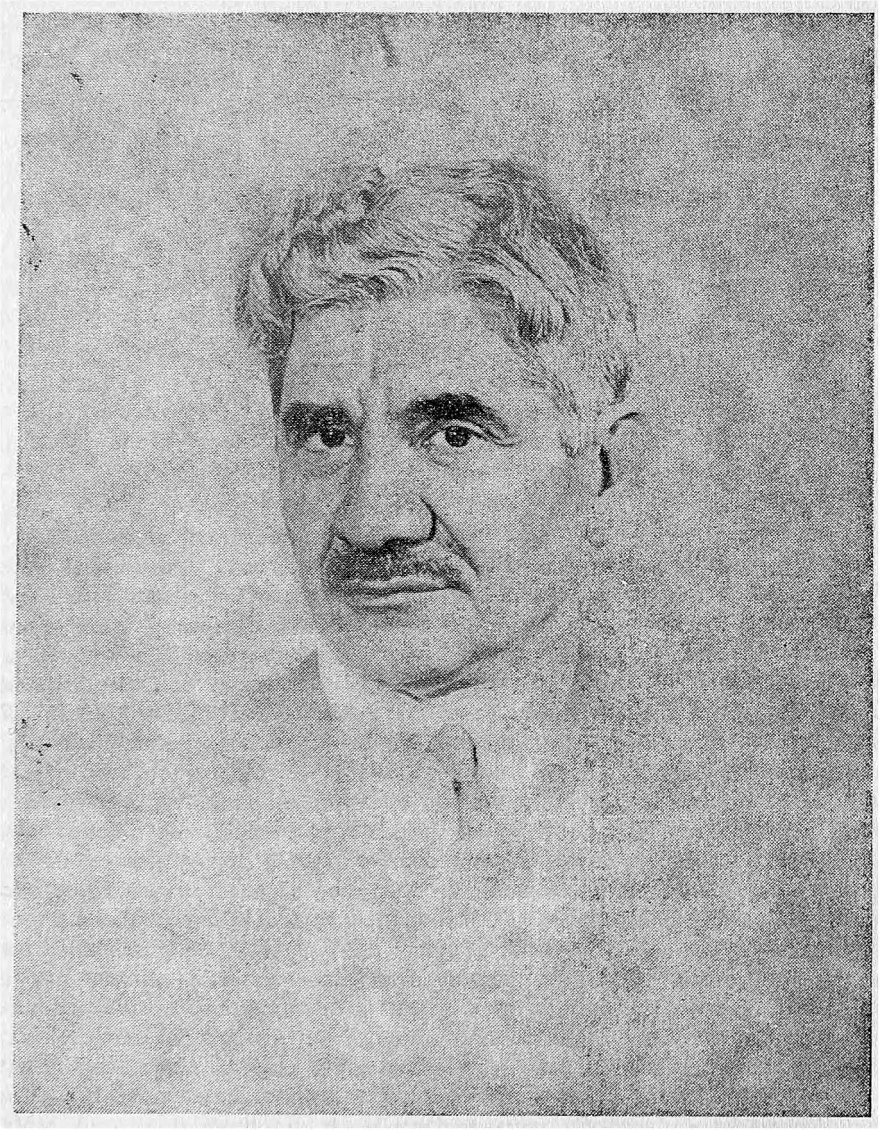

Др Радомир Д. Лукић

АНАЛИ
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXIII септембар — децембар Број 5—6

YU — ISSN 003 — 2565

Академик професор др Радомир Д. Лукић рођен је 31. августа 1914. у селу Милошевцу код Смедерева. Основну школу завршио је у месту рођења, гимназију у Пожаревцу 1933, а Правни факултет у Београду 1937, после чега је провео две школске године у Француској. Докторирао је на Правном факултету у Паризу 1939, успешно одбранивши докторску дисертацију под називом ОБАВЕЗНА СНАГА ПРАВНЕ НОРМЕ — И ПРОБЛЕМ ОБЈЕКТИВНОГ ПРАВА (La force obligatoire de la norme juridique et le problème d'un droit objectif), објављену исте године у Паризу. Академску каријеру отпочео је 1940. избором за доцента Правног факултета у Београду, на коме је после ослобођења наставио наставни и научни рад, такође као доцент, да би 1950. био изабран за ванредног, а 1956. за редовног професора. Од 1950—1952. био је продекан, а од 1958—1959. декан истог Факултета. За дописног члана Српске академије наука и уметности изабран је 1961, а за редовног 1970. године. Био је њен секретар и потпредседник од 1971. до 1977. Члан је Југословенске академије знаности и умјетности, Пољске академије наука, Мађарске академије наука и више наших и међународних научних друштава. Добитник је Седмојулске награде СР Србије (за научно стваралаштво) 1971. и Октобарске награде Београда (за дело СОЦИОЛОГИЈА МОРАЛА) 1975, носилац Ордена рада са црвеном заставом и Ордена заслуга за народ са златном звездом. Био је и данас је члан уређивачких одбора и издавачких савета више наших и страних часописа из области правних и друштвених наука, један је од редактора ПРАВНОГ ЛЕКСИКОНА (касније ПРАВНЕ ЕНЦИКЛОПЕДИЈЕ) и један од главних уредника СОЦИОЛОШКОГ ЛЕКСИКОНА. Покретач је и главни уредник Социолошке библиотеке у издању „Савремене школе", Београд. Одржао је по позиву многа предавања како у источним тако и у западним земљама. У пензију је отишао истеком школске 1981/82. године. „Анали Правног факултета у Београду" поносни су на чињеницу да је професор Лукић у њима објавио велики број радова различитог карактера и био члан њиховог првог уређивачког одбора, од 1953—1960. године.

Професор Лукић је током преко четири деценије рада предавао на Правном факултету у Београду пре рата Социологију права, а после рата Теорију државе и права (Увод у право), Филозофију права, Социологију, чију је наставу први увео на једном правном факултету, Методологију права, Историју политичких и правних теорија и Политичку теорију државе. Одржао је и већи број посебних курсева на последипломској настави. Држао је наставу и на бројним другим факултетима и високим школама. Одржао је и велики број предавања на скоро свим правним факултетима у нас, као и на јавним трибинама и учествовао у великом броју научних скупова у земљи и на страни. Заједно с професором Горичаром и Мандићем, професор Лукић је после рата обновио рад на пољу социологије и увео наставу социологије на правне факултете. Он је и један од оснивача Југословенског удружења за социологију, чији је потпредседник био дуго година, један од оснивача и уредника „Југословенског часописа за филозофију и социологију" и „Социологије". Оснивач је и први председник Српског социолошког одсека на Филозофском факултету и првих наставника на њему.

Професор Лукић научно је радио углавном у три дисциплине — теорији државе и права, социологији и политикологији. У првој је објавио своју ТЕОРИЈУ ДРЖАВЕ И ПРАВА у две књиге и уџбеник УВОД У ПРАВО, а ту спада и његова докторска расправа, затим МЕТОДОЛОГИЈА ПРАВА, ТУМАЧЕЊЕ ПРАВА и УСТАВНОСТ И ЗАКОНИТОСТ. Из области социологије написао је први у нас уџбеник УВОД У СОЦИОЛОГИЈУ, а затим ОСНОВЕ СОЦИОЛОГИЈЕ, ФОРМАЛИЗАМ У СОЦИОЛОГИЈИ, ДРУШТВЕНА СВОЈИНА И САМОУПРАВЉАЊЕ и своје главно дело из ове области — СОЦИОЛОГИЈУ МОРАЛА. Из области политикологије, поред уџбеника ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ ДРЖАВЕ, написао је и ИСТОРИЈУ ПОЛИТИЧКИХ И ПРАВНИХ ТЕОРИЈА и ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ. Користећи се резултатима историјско-материјалистичког приступа проблемима ових наука, професор Лукић је задржавао и све што вреди од резултата класичних схватања, чувајући се сувопарног догматизма, који је особито у прво време после рата владао у науци социјалистичких земаља. Отуд и његови уџбеници, који су доживели многа издања, превазилазе карактер обичних уџбеника и представљају у ствари, иако сажете, нове научне системе односних дисциплина. Поред ових књига, објавио је и велики број студија и чланака. На француски је преведена његова ТЕОРИЈА ДРЖАВЕ И ПРАВА, а на руски МЕТОДОЛОГИЈА ПРАВА.

Ретки су људи од речи и пера који су тако богато обдарени двема значајним особинама: да се дубоко проникне у најсложеније ствари и да се потом све то каже једноставно, сажето и сугестивно, с утиском да се о односном питању једино тако може и мислити. По тој снази и трезвености казивања, његово стваралаштво је у нашим најбољим културним традицијама и велики део онога што је рекао преточено је у ризницу правничког језика и знања, поставши тако опште добро бројних припадника правничке породице.

Дете нашег села, професор Радомир Лукић ни у чему и никада није хтео нити могао да се одвоји од свога народа, од тла и људи од којих је потекао и које тако чисто и топло воли. Самоникао и свој, он је и на висинама наше и европске науке, до којих је досегао, ипак до краја и у свему сачувао изворност свог порекла. У томе је његова величина и снага. Многи су зато склони да у њему виде сведочанство наше здраве памети и њене самодовољности, живи пример да „гуњ и опанак" могу

све кад хоће — да докторирају у Паризу и да продру до највишег храма науке и памети, до академије наука. Истина је, такође, да је његова здрава памет многим читањем обогаћена, а не као што понекад у науци бива, замућена и од свог извора отуђена.

У сећању својих слушалаца професор Радомир Лукић остаје као блистави предавач и отеловљење правничког духа и позива. Кристално логична и луцидна предавања, која успевају да разјасне и сувопарне апстракције, свеж народни израз, ненадмашна духовитост (о којој сведоче и многе анегдоте), спремност да се направи шала на туђ, али и на сопствени рачун, пунили су амфитеатре правничког здања у Булевару револуције и одвели професора Лукића у легенду, која наставља да живи у причама његових некадашњих ђака. Та легенда прешла је оквире професионалних правника, она живи и код интелектуалаца — неправника, па чак и међу нешколованим људима.

Издавањем посебног броја „Анала" у његову част (чему се професор Лукић дуго и упорно противио), Правни факултет у Београду жели да му изрази своју велику захвалност и оданост његовом научном завештању и пожели му дуг живот, добро здравље и стваралачку енергију, чије су плодове дуги низ година, од свог оснивања, убирали и „Анали".

Уређивачки одбор „Анала"

UDK 340.11

др Слободан Благојевић,
редовни професор Правног факултета у Титограду

ПРАВО С ГЛЕДИШТА ЊЕГОВОГ СТВАРАЊА

I

Право је, у једној од димензија својег посматрања, правни процес, процес стварања и остваривања (тумачења и примјене) права. Чињеница да је право правни процес треба да има утицаја на законодавство, правну праксу и правну науку. Стварање права, или правостваралаштво, као дио правног процеса, има за сврху да створи правну поруку која се упућује правном адресату, који треба садржину својег понашања да усклади са садржином поруке. Отуда се остваривање права (тумачење и примјена) јавља као органски, саставни дио правног процеса који почиње стварањем права. Какво ће бити створено право, односно какво је створено право, зависи од стварања права, као облика друштвено-правне дјелатности и активности. Захватање садржине правних норми, односно створеног права, у теоријском и позитивноправном смислу, не значи да правна наука освјетљава укупан правни процес. Изучавање правне поруке, односно њене садржине, без изучавања процеса њеног стварања, оставља празнину у спознаји права. Тежња правне науке да изучава створено право и правне праксе да тумачењем правних норми обезбиједи њихову примјену, није довољна да се сазнају све димензије права. Каква ће бити правна порука и како ће се она остваривати, у знатној мјери зависи како је и на који начин створена. Стварање права, општих правних норми, правне поруке, сложен је социјално-класни, нормативни, мисаони, лингвистичко-семантички и логички процес, чије је изучавање од значаја за правну науку, за стварање и остваривање права.

Друштвена нормативност, па и правна као њен облик, последица је друштвеног бића човјека, његове друштвености, заједничког живота и рада људи. Регулативно-нормативна функција је законитост, нужност,

потреба друштва. Норма човјеку ставља забрану, али му даје и овлашћења, све у функцији остваривања одговарајућих друштвених односа, класних интереса и потреба. Право се ствара (треба да се ствара) и остварује према захтјевима стварности и поребама живота. Двије су врсте друштвених снага које учествују у стварању права: друштвено-политичке и стручне. И једне и друге морају да покажу и показују висок степен одговорности, знања, објективности, досљедности за дјелатност коју врше. Правништво, као стручна снага друштва, има одговорну и деликатну дужност у таквој дјелатности. Оно мора својим образовањем, односно познавањем права, бити реално у могућности да одговори својим задацима. Стално праћење развоја друштва и права, односно научно-теоријских и стручних достигнућа из тих области, што се може остварити кроз перманентно образовање, кроз стално долажење до научно-стручних информација из области своје стручно-професионалне ангажованости, једини је пут да се стручно и компетентно врши своја функција.

Стварање права, односно правно нормирање, представља давање правног облика друштвеној стварности. Као дјелатност оно је зависно од карактера друштва чији се односи регулишу, самим тим и од карактера права које из тих и таквих односа произлази. Регулисање друштвених односа општим правним нормама има за претпоставку рјешавање низа крупних питања односа стварност — норма. Однос стварност-норма има низ аспеката, страна, видова, димензија. Свака од њих, са гледишта њиховог адекватног рјешавања и разрјешавања, партиципира у успјешном регулисању друштвених односа. Другим ријечима, о њима се мора водити рачуна да би право које је створено, било реално и остварљиво. Социјална, класно-политичка, економска, техничко-правна, језичка и друге димензије, траже да им се поклони пуна пажња у процесу давања правног облика друштвеној стварности. Зато нормотворац, творац права, општих правних норми (законодавац) мора бити добар политички визионар, социјални архитекта и правни формулатор. У стварању права, у нормативној продукцији друштва, уколико се жели бити успјешан са гледишта одржавања друштвене стварности и утицаја на њу, морају се успјешно остваривати све три димензије. Улога правништва је одлучујућа за успјешно регулисање, али не смију се затварати врата и за друге стручне снаге друштва.

У регулисању друштвених односа правом, општим правним нормама, не ради се само о технологији стварања права, него и о научно-теоријској основи те и такве технологије. Није довољно само знати правну технику израде опште правне норме, него је потребно знати и теоријско-сазнајну основу технологије правног нормирања. Другим ријечима, технологија стварања права има не само правно-техничко значење и карактер, него и шире, социјално-класно, друштвено-политичко и теоријско-сазнајно значење. Отуда произлази да је учешће правништва само дио активности на правном нормирању, на стварању права. И у оквиру правништва морају бити заступљене поједине струке, односно научне дисциплине приликом стварања права.

Одлучивање о интересима у друштву кроз правну норму, односно кроз њено стварање (доношење), представља вруће социјално тло, динамичан друштвени процес, у коме друштвено-политичке снаге воде сталну

борбу да би наметнуле своје интересе. Представници владајуће класе, држава и политичке партије, оцењују све појаве и понашања која се одигравају у процесу стварања права, односно правног нормирања друштвених односа, па на основу тога и других показатеља, заузимају ставове о интересу владајуће класе у свим тим појавама, понашањима и питањима. Другим ријечима, дају свим чињеницама из процеса правостваралаштва, односно стварања општих правних норми, класну оцјену, смисао и циљ. Према томе, иако је право, односно општа правна норма, просјечна мјера, она није неутрална, како се често мисли и говори. Напротив, општа правна норма је, са гледишта свога стварања и остваривања, феномен динамичког интересног сукобљавања и одлучивања, инструменат наметања интереса једног дијела друштва (владајуће класе) другом дијелу друштва, прије свега потлаченој класи. У процесу правног нормирања, то се стално мора имати на уму, стално настојати да се ставови друштвено-политичких снага (владајуће класе) остварују кроз право, кроз опште правне норме. То је тачка везивања правништва, као стручне снаге и стручне мисли друштва, за друштвено-политичке снаге друштва, односно за владајућу класу, чији интерес треба изразити и заштитити. Према томе, одлучивање у друштву кроз право и преко права, односно кроз његово стварање и остваривање, јесте друштвено-политичко и класно питање, за чију су реализацију неопходна одговарајућа средства правне технике и технологије. У томе се огледа дијалектичка повезаност политике и права. Политика је циљ, право је средство за остваривање тога циља. Политика је садржина, право је њена форма, облик кроз који се она на одређени начин и по одређеним принципима остварује.

Владајућа класа, односно њена држава, жели да влада на миран начин. Она настоји да то постигне и путем права, односно путем заштите одговарајућих индивидуалних, групних и општих интереса, водећи рачуна да то не буде на уштрб виталних класних интереса. Негдје у том сплету, додиру и равнотежи индивидуалних, групних, заједничких, општих и класних интереса моделира се садржина опште правне норме, односно права. Право, односно општа правна норма резултанта је мноштва утицаја, погледа, ставова, мишљења, једном ријечју тежа и противтежа, чији је основ и оквир увијек интерес владајуће класе. За нормотворца, социолошки супстрат правне норме, мора бити познат, оцењиван и уважаван, уколико се не жели у правној норми имати чисто технички продукт, без његове друштвено-класне, економске, политичке и историјске заснованости. Свака правна норма постоји у простору и времену и врши одговарајућу мисију. Њеном стварању мора се приступити са те тачке гледишта. Норма је облик мисаоног посредништва између друштвених класних снага, односно њихових потреба и интереса и оних чије односе та норма регулише, управо са гледишта тих интереса и потреба.

Садејством низа фактора — научно-сазнајне, социјално-политичке и правно техничке природе, долази до успостављања правног облика друштва, друштвене стварности, друштвених односа. Дати правну форму друштвеним односима, значи тим односима дати принудност, учинити их принудним са гледишта понашања односних друштвених субјеката. Ти односи постају правни односи, тиме и саставни дио правног поретка, који логиком свога дејства признаје само одређена понашања, па у

случају да она изостану, силом принуде обезбјеђују таква понашања. Због тога потребна је комплетна оцјена друштвене, односно класне потребе, да се друштвени односи уведу у стање принудности, принуђивања, у оквиру правног поретка. Правна пракса, правно искуство, правна стварност, указује да се у давању правног облика иде у три правца. Правна форма даје се друштвеним односима за чије регулисање постоји оправдана друштвена, односно класна потреба. Ово је најчешћи правац остваривања функције правног нормирања, односно стварања права. Други правац изражава се у чињеници да законодавац (нормотворац) одређене односе, из разноразних разлога, не регулише правом, општом правном нормом, а друштвена, односно правна пракса указује на потребу да се тај однос у конкретном случају регулише појединачном правном нормом. Тако се право, односно правни поредак сусреће са правним празнинама. Трећи правац остваривања правног нормирања изражава се у виду злоупотребе правног облика, тј. у давању правне форме друштвеним односима када за то не постоји оправдана друштвена, односно класна потреба. У таквим случајевима правом се регулише нешто што не треба регулисати. Злоупотреба правног облика изражава се и у регулисаности друштвених односа, који се правом, с обзиром на њихов карактер, не могу регулисати, као и у регулисању друштвених односа који су подобни за нормативно-правно регулисање, али нема оправдане потребе за њиховим регулисањем, барем не за одређени период. Због свега тога неопходна је компетентна оцјена шта се може регулисати и шта треба регулисати, да не би долазило до злоупотребе форме права.

Нормативно-регулативна дјелатност, односно стварање права, врста је друштвене дјелатности, у којој су ангажовани интереси низа субјеката у друштву, с претензијом да ти интереси добију форму права, што ће рећи да буду предвиђени, заштићени и остварени. У питању је специфичан процес међуутицаја, тежа и противтежа, да би се кроз општу правну норму учинила легитимном своја визија будућих правних односа, будућих права и обавеза, као и њихов садржај. Који и чији интереси и потребе ће наћи своју заштиту и остваривање кроз право, зависно је од низа чинилаца из контекста реалног односа снага, који се стално успостављају у том и таквом процесу. Учешће у законодавном процесу, у процесу стварања права, општих правних норми, вид је учешћа у вршењу друштвеним пословима. Демократски политички и правни систем то треба да обезбјеђују. У самоуправној концепцији друштвених промјена, чију друштвено-економску основу представља друштвена својина средстава за производњу и друштвена расподјела, основу самоуправљања чини радничко самоуправљање које је трајан процес, под чијим утицајима постепено треба да нестају центри економске политике и друге друштвене моћи, који су препрека за превазилажење свих облика друштвене отуђености радника од средстава, дохотка и управљања. Циљ самоуправљања јесте преношење власти, тј. одлучивања о друштвеним пословима, у руке стваралаца материјалних и других добара, а преко тога и у руке свих. Таквог преношења нема тамо гдје је држава универзални фактор одлучивања, без обзира како је она организована и каква је друштвено-политичка садржина тога организовања.

Учешће радника и радних људи у нормативној дјелатности, у процесу стварања права, не значи да сви они и пишу правне норме, за што је неопходно одговарајуће стручно знање. То учешће подразумијева све облике непосредног и делегатског изјашњавања о утврђеној политици стварања (доношења) општих правних аката, о њиховим прednацртима, нацртима, предлозима итд., закључно са одлучивањем. Ако се пође од предње назначених карактеристика социјалистичког самоуправљања, процес правостваралаштва, стварања општих правних норми, мора постати реалан облик испољавања и остваривања интереса и потреба радника и радних људи. Другим ријечима, они се на такав начин изјашњавају о природи и садржини друштвених односа који стичу правни облик, тј. о правима и обавезама у правном поретку. Право на регулисање друштвених односа није само формално-правно овлашћење на доношење аката, него и право на изјашњавање о ономе што се тим актом регулише. Право може постати дјело радника и радних људи само ако кроз своје доношење буде успјело да на аутентичан начин изражава њихове историјске и друштвено-економске интересе и потребе. То процес стварања права чини друштвено одговорним и релевантним друштвеним активитетом, који не треба сводити на пуку и формалну техничку процедуру, јер он то није, него му дати карактер јавног, демократског, самоуправног процеса изражавања. На то упућују основе нашег уставног и политичког система. Правништво о томе мора водити рачуна и доприносити да нормативна продукција, тј. стварање права, буде и облик самоуправног изјашњавања. Право самоуправног социјалистичког друштва, посебно самоуправно право (право удруженог рада), као његов облик, мора постати и облик историјске и друштвено-политичке субјективизације маса, посебно радничке класе.

II

Право се изражава каузално, социјално-класно, нормативно, лингвистички и логички. Ова чињеница упућује на сложеност и вишедимензионалност стварања права, као друштвене дјелатности и активности. Изражавање друштвених односа у право, односно претварање социјално-класног у правно, представља, као што смо констатовали, читав комплекс специфичних социјално-класних, политичких, правно-техничких и технолошких, нормативних, семантичко-лингвистичких и логичких проблема и питања. Створити правну норму не значи бавити се само правно-техничким питањима, питањима технологије и праксеологије стварања права, него је и бављење њиховом научном основом. Као што се право не може свести на друштвени, социјални инжењеринг, на социјалну инжењерију, на што га своди теорија идеалног права, оно се не може свести ни на технологију права, на што га своди теорија реалног права. Правна реглементација, као вид општег правостваралаштва, имплицира у себи и једну и другу димензију. И пракса стварања права и правна наука, не уважавају довољно објективно својство дјелатности изражавања друштвених односа у право.

Правна наука се раније претежно бавила створеним правом, било позитивним, било историјским, а мање стварањем права, правним нормирањем, стварањем општих правних норми, као облика друштвено-

-правне дјелатности и активности. Захватање и анализа садржине правних норми, односно створеног права, у теоријском и позитивно-правном смислу, не значи да правна наука освјетљава укупан правни процес, па самим тиме оставља празнину у спознаји права, односно у спознаји једне његове изузетно важне димензије, као што је стварање права. Стање правне науке имало је одраза и на правно образовање. Уочен је недостатак дисциплине у наставним плановима правних факултета, која се бави изучавањем нормативне продукције друштва, то јесте стварањем права. Давање правног облика друштвеној стварности је пројектујућа дјелатност од интереса за друштво и владајућу класу, за њихове интересе, такође и за право, за правни систем. У све сложенијим друштвено-економским и политичким односима и условима, појачава се одговорност правостваралаштва, као и деликатност учешћа у њему. Расте интерес у друштву за дјелатност стварања права, што је знак његовог значаја и сложености, као и одговорности оних који су њени носиоци. Живимо у времену у којем квантитативно нарастање општих правних аката, разних прописа, прима забрињавајући ток и обим. Постоји тенденција да се сви социјални простори испуне правом, што је израз нормативне идеологије, по којој, да би све било добро треба га регулирати правом. Такве могућности и моћи право нема. Право може владати друштвеном стварношћу само до одређеног степена, што ће рећи да су његове могућности и моћи ограничене.

Друштвено-правни и техничко-правни квалитет створеног права зависни су од степена научно-теоријског и спознајног осветљавања односа који се регулишу и дјелатности кроз коју се то регулисање остварује. Реалност модела система права, као и сваког другог система (друштвеног, природног, техничког) претпоставка је његовог остваривања. Другим ријечима, остварљивост правног система директно је везана за реалност његовог модела, што је један од евидентних проблема нашег југословенског права. Разлози неостваривања права, поред нереалности модела његовог система, налазе се и у његовим правно-техничким недостацима, као и у односу снага друштвено-класне структуре, кроз коју тече процес остваривања права. Стварање права мора максимално доприносити његовој остварљивости и остваривању, то значи друштва, које учествују у стварању права и сносе одговорност за створено право, у науци морају наћи ослонац да своју мисију остваре што квалитетније. Али и оне морају показати спремност да остваривање своје мисије заснивају на науци, њеним осветљавањима, прогнозама и резултатима.

dr Slobodan Blagojević,
professor of the Faculty of Law in Titograd

ON THE CREATION OF LAW

Summary

Creation of law is an organic part of the legal process, namely of the process of creation and realisation of law. What would be the law, namely the created law, depends in essence on its creation. To create law

does not mean to deal only and exclusively with technique and technology, but also to use the scientific-theoretical basis of that technique and technology. Three different dimensions are present objectively in the creation of law, namely: political vision, social architecture and legal formularization. This is why the legislator has to be a successful political visionary, an outstanding social arhitect and an irreproachable expert in legal formulation. Without these elements there could be no adequate and successful creation of legal norms.

The significance and complexity of creation of law, its multi-dimensionality, as well as the responsibility of the socio-political and professional forces of society in that creation, require greater engaging of legal science in studying of that delicate socio-legal activity. Until now legal science paid more attention to the already created law, namely to the positive and historical law, and less to the creation of law. This provoked the neglecting of one of the most significant dimensions of law. It is therefore necessary along these lines to engage more intensively the legal science as well as to change the attitude of society at large towards the creation of law, while accepting more and more scientific results in the process of giving legal shape to social reality.

dr Slobodan Blagojević,
professeur à la Faculté de droit à Titograd

LE DROIT DU POINT DE VUE DE SA CREATION

Résumé

La création du droit est la partie orcanique du processus juridique, c'est à dire du processus de la création et de la réalisation du droit. Comment sera le droit, c'est à dire le droit créé, dépend essentiellement de sa création. Créer un droit, ne signifie pas qu'il faut s'occuper uniquement de la technique et de la technologie mais aussi de la base scientifique et théorique de cette technique et technologie. Objectivement, dans la création du droit il y a trois dimensions: la vision politique, l'architecture sociale et la formulation juridique. C'est pour cette rasion que le législateur doit être un visionnaire politique efficace, excellent arcitecte social et formulateur juridique impeccable, sinon il n' y a pas normalisation juridique adéquate et efficace.

L'importance et la complexité de la création du droit, sa pluridimensionalité ainsi que la responsabilité des forces socio-politiques et professionnelles de la société dans cette création, impose le besoin d'un plus grand engagement des sciences juridiques à l'étude de cette activité socio-juridique aussi délicate. Jusqu'à nos jours, les sciences juridiques ont accordé plus d'attention au droit créé positif et historique, ce qui a contribué à négliger une dimension trés importante du droit. Il est indispensable dans cet ordre d'idée, que les sciences juridiques s'engagent davantage et que changent les rapports de la société envers la création du droit, adoptant de plus en plus les résultats scientifiques au moment de donner la forme juridique à la réalité sociale.

UDK — 340,11

др Никола Висковић,
ванредни професор Правног факултета у Сплиту

ПРОЦЕДУРАЛНИ АСПЕКАТ ПРАВА

1. Два су најшира и најчешћа начина одређивања појма права у правној знаности, а тиме и разликовања правног поретка од моралног, обичајног и других поредака друштвене контроле: *структурални* и *каузално-функционални* начин.

Структурални приступ истиче специфичности *састава и систематизације* нормативних судова и људских радњи који су предмет правног искуства. Ту се право општенито поима као систем норми који је гарантиран физичком присилом државе. Најдосљедњији примјер такве „структуралне анализе права" јест нормативизам Х. Келзена (H. Kelsen), а у мање чистом виду њој припада и укупна вишестољетна традиција легализма и догматизма која је још данас превладавајућа у практичном и знанственом раду правника.

Каузално-функционални приступ истиче специфичности друштвених, материјалних и духовних, *узрока и ефеката* нормативних судова и људских радњи који су предмет правног искуства. Ту се право поима првенствено као процес стварања норми у одређеним друштвеним односима (из интереса, вриједности и циљева у њима) и повратног принудно-регулативног дјеловања норми на те односе. Ово је начин како се мисли у социолошким теоријама од Монтескијеа (Montesqueieu) и Л. Дигита (L. Duguit) преко Е. Ерлиха (E. Ehrlich) и М. Вебера (M. Weber) до Ј.Б. Пашуканиса, али у једном ширем смислу истраживања онтолошких и вриједносних темеља нормативности такође и у филозофијама права од Аристотела преко Радбруха (Radbruch) до савременог уснатурализма или феноменологије права.

Бројне су варијанте сваког од ових приступа, са различитим мјерама елаборације, неједнаким идејним полазиштима (марксистичка спознаја права учествује нпр. у оба приступа), па и са врло различитим теоријским и практичким нагласцима и доприносима. Метатеоријски гледано није ни могуће да се ови приступи одвоје као два потпуно различита модела: они се конституирају по претежности пажње према статич-

ким и динамичким, структуралним и функционалним обиљежјима права као једне јединствене и вишедимензионалне стварности, али они не могу избјећи захваћање неких заједничких обиљежја — не може се нпр. захватити оно „чисто" структурално а да се уједно не захвати и нешто од каузално-функционалног што је већ имплицирано у структури као узрок према посљедици, као садржај према форми итд. Бобио (N. Bobbio) је то лијепо показао на примјеру Келсеновог третирања силе у праву(1). А таква „крижања" нису никакве методолошке незгоде или промашаји, него израз неизбјежне синтетичке природе спознаје права као једног тоталног друштвеног процеса. Утолико ниједан од ова два уобичајена приступа не може бити идеал правне знаности, будући да су оба битно мањкава, редукционистичка у односу на предмет-право. Супротна тежња ка синтези врло је присутна у савременој правној знаности, а то је онај трећи и спознајно-практички најпотпунији приступ праву којег називамо *интегралним*(2).

2. У европско-континенталној правној теорији слабо је познат *процедурални* начин одређивања права који се развио у англоамеричкој теорији на основама стварности и идеологије судског *case law* и *rule of law* у приватном и јавном праву. Најразличитије се исказује овај начин у америчкој реалистичкој теорији права, али је присутан и у текућој англоамеричкој школској и практичној доктрини(3). Он је, изгледа, сроднији структуралном приступу, иако се од њега разликује по томе што је мање заокупљен логичко-семантичким саставом правних норми и правног система, а више формалноправним и социопсихолошким током и смислом радњи (аката) у којима се одвија правни живот — чиме се везује и за каузално-функционални приступ. И управо због ове његове „мјешовите" нарави процедурални приступ праву могао би имати становите предности и корисно послужити за превладавање редукционизма из уобичајених модела правног мишљења и за заснивање једне интегралне правне спознаје. Овдје желим само указати на ту околност и понудити неке елементе за даљња разматрања.

3. Да би се избјегли неспоразуми, потребно је најприје једно почетно упозорење. Врло запостављена у европско-континенталној општој теорији права, процедурална страна права се ипак у Европи изучава у више засебних позитивноправних дисциплина или у потлављима тих дисциплина које одговарају уставном, грађанском, кривичном, управном и другим гранама права. У тим је оквирима испитивање разних аспеката правне процесуалности чак и аналитички врло продубљено (премда више формалноправно него социопсихолошки), али оно очигледно не постиже теоријско разумијевање цјелине те појаве. Стога се ту долази најдаље до института који су особени за гранске јединице *законодавног поступка*, *грађанског поступка* (парничног, ванпарничног, извршног), *кривичног поступка* или *управног поступка*, али се не захваћају ни сви грански аспекти правне процедуре — нпр. пословни поступак у грађанском и привредном праву, или политички поступак доношења одлука у законодавству, судству и управи, нарочито у њиховој социопсихолошкој димензији, а камоли да се допире до питања о томе да ли постоје и какве су

(1) Вид.: *Norberto Bobbio, Право и сила*, „Погледи" 1/1984, стр. 128—138.
(2) Вид.: Никола Висковић, *Појам права*, (2. изд.), Сплит, 1981.
(3) Од европских аутора види нпр. последње радове Хермана Канторовича (Herman Kantorowicz).

опће правилности устројства и учинака правне процесуалности. Наравно, тако парцијализирана спознаја процесуалности (парцијализација знања је уопће обиљежје позитивизма, толико јаког у јуриспруденцији) не може имати значајније посљедице на теоријско поимање права.

4. Овдје је ријеч о несумњивој, али теоријски доста занемареној чињеници, да је једна од битних и специфичних особина правног поретка, по којој се овај јасно разликује од морала и осталих поредака друштвене контроле, његов *разрађени и строго формализирани процедурални ток*. Становите процедуре постоје у свим облицима друштвене контроле, па и шире у сваком културном чину, али у праву су оне најразвијеније и најстриктније.

Под „процедуралним аспектом права" подразумијевамо *својство права да се одвија као низ људских радњи (аката) чији су субјекти, садржаји и облици у великој мјери принудно и унапријед нормативно одређени, па стога само оне радње које су изведене на тако предвиђене начине имају за посљедицу настајање, промјену или престанак правних обавеза, правних овлаштења и правне одговорности, а то значи нормативних правних односа*(4).

Ова специфична принудност и одређеност тока радњи, што је један од основних садржаја „правне технике", називају се у теорији још и *рационализација* и *формализација права* — у смислу нарочите развијености разумско-логичке структуре и устаљености међуљудских понашања у правном поретку. Дакако да ова својства права нису случајна, јер су каузално и функционално одређена од друштвених односа који чине супстрат правног поретка: та својства су нужне посљедице темељне чињенице да право захваћа управо оне и само оне економске, биолошке, политичке и културне међуљудске односе који су *битни за опстанак и развој одређеног повијесног типа друштва* и који стога садрже толико *снажне сукобе интереса*, класних и других, да угрожавају то друштво, а због тога морају бити нарочито строго и предвидљиво регулирани. Због такве природе друштвених односа које оно захваћа право је нужно *облик и средство политичке и економске власти*, тј. облик и средство ауторитарног или присилног управљања највиталнијим и најконфликтнијим сегментима друштвеног система. При томе право остварује примарне друштвене вриједности *опће егзистенцијалне сигурности, сигурности (калкулабилности) у економском промету, државне сигурности и јавнога реда, праведности у расподјели, економичности, истинитости, равноправности, демократичности* итд., све то, дакако, увијек у границама одређеног типа владајућих класних односа и њима одговарајућих вриједносних и уопће идеолошких схема.

5. Процедуралност или формализација захваћа у већој или мањој мјери све правне радње и све творевине правних радњи (нпр. „правне акте" у ужем смислу писаних нормативних и ненормативних порука). Она се императивно успоставља путем правних норми, најприје уставних и законских, а затим, изведено или изворно, и путем нижих општих и појединачних норми — све до правних послова. При томе су, сходно начелу законитости, које је главно средство правне процесуалности, и садржај и стварање и примјена једних (нижих) норми, такође присилно одређени од других (виших) норми у једном нормативном систему, који

(4) О разлици између нормативних и преднормативних правних односа види Н. Висковић, *op. cit.*, стр. 73. и. д.

је са своје стране израз и средство постојећих односа економске и политичке моћи и одговарајућих идеологија у датом друштву.

За општеторијски приказ правне процесуалности није најпогодније полазиште уобичајена гранска диоба процесуалних облика, ма колико је она несумњиво корисна за позитивноправну анализу и за правничко образовање. Општа теорија права мора установити друге критерије који ће омогућити *јединствено* и *потпуно* излагање, објашњење и оцјену присилности и одређености свих правних радњи. Такве критерије налазимо прије свега у издвојеним *основним елементима људских радњи (аката)* који се формализирају у правном поретку.

То су, међу осталим, слиједећи елементи: *субјекти радњи, правне чињенице, објекти и циљеви радњи, начини обављања радњи и изражавања, логички облици, вријеме и мјесто радњи.* Томе се могу додати и друга обиљежја, прије свега *ступањ принудности и одређености радњи* и *одређеност „правних оператора".*

Сматрамо ваљаном хипотезом да се из ових основа могу добити јединствене и исцрпне систематизације унутар којих је могуће утврдити опће законитости структуре и функције правне процесуалности — а то значи и појмовно разликовати право од моралног, обичајног и других поредака друштвене контроле.

6. У правном поретку су принудно и унапријед одређени бројни видови *правног статуса субјеката:* грађански, ропски, кметски и др. темељни статуси; особе са правном способношћу али без дјелатне способности; особе са већом или мањом дјелатном (кривичном, политичком, радном, пословном, брачном) способношћу, односно особе са привилегијама и дискриминиране особе; физичке и правне особе; особе са и без јавних функција, те са разним државним и другим надлежностима; заступани и заступници итд. Догматско-правна и социолошка повијесна разрада ове типологије, даје једну Општу теорију правних субјеката.

7. Принудно су одређене и тзв. *правне чињенице,* тј. природне појаве и људске радње које имају за учинак (будући да су поменуте у хипотезама правних норми као нормативни увјети) настанак, промјену и престанак правних обавеза, овлаштења и одговорности, а то значи нормативних правних односа: биолошке, геолошке, климатске, темпоралне и др. природне чињенице; безбројне врсте материјалних и језичних радњи, легалних и илегалних, нормативних и ненормативних; чињенице које се доказују и које се претпостављају или фингирају; урачунљивост, воља и изјаве воље, случај и кривња, те разни видови кривње итд. Овако конституирана Општа теорија правних чињеница састоји се ипак од елемената који су већ разврстани у тач. 5. и 8—13, па је стога она корисна као могућност из једне нове и знанствено-педагошки важне тачке гледишта, али она нема једнаки значај као и знање о осталим елементима и стога није теоријски нужна.

8. У високој мјери су нормативно одређени врсте, употребе, правни режими и заштита *објеката или вриједности* које субјекти постављају себи као циљеве у правним односима: примарних објеката или главних вриједности, материјалних и духовних, и секундарних објеката или људских радњи које чине могуће или доступне главне вриједности(5); људ-

(5) На примјер: музички доживљај и књига као примарни објекти, а радње музицирања и продаја књиге купцу као секундарни објекти. Ово друго је увијек и правна чињеница.

ског живота, тијела и слободе, рада, бескрајног низа творевина и природних објеката; квалитета и квантитета вриједности; објеката у промету и ван промета; објеката који су само јавно добро и оних који могу бити и приватно добро; генеричких и специфичних објеката; некретнина и покретнина, водених површина и зрака, интелектуалних проналазака, новца и вриједносних папира; казнених мјера и потицајних мјера (кредита, концесија, субвенција, награда, положаја за унапређење) итд. Испитивањем ових елемената настаје Општа теорија правних објеката или Правна аксиологија.

9. За право је врло карактеристично да су принудно одређени, понекад и врло прецизно, *облици обављања и изражавања (материјалних и језичних) правних радњи:* како треба усмено, писмено и симболички изказати, којим националним језиком, којим стручним терминима и са каквом синтаксом (редоследом израза, формуларним реченицама, систематизацијом аката) треба исказати садржај правних радњи; какве геете треба чинити, како се одијевати, какве симболе излагати и које особе морају присуствовати при свечаним или протоколарним и другим свакодневним правним радњама; како овјеравати и проглашавати, којим медијима објављивати, како сачувати и информацијски обрађивати чињенице, писане и усмене правне акте итд. Ово је предмет Опће теорије форме правних аката и знатним дијелом Семантике права.

10. За право је особено и то да је у њему велики дио *логичких поступака мишљења* много строже одређен него у другим порецима друштвене контроле: појмови су прецизнији и чвршће систематизирани, судови и индуктивно и дедуктивно закључивање су ригорознији и једним дијелом догматскоправно одређени; начини доказивања такође могу бити више или мање унапријед задати као обавезни; поред опћег схваћања истине, постоји и догматско-правна истина, нпр. код важења и правомоћности; чак су и начини аргументирања и неки облици тумачења правних аката, који су иначе слободнија врста закључивања, дјеломично стандардизирани или чак посве обавезни, нпр. закључивање о законитости као *argumentum ab auctoritate* или тзв. систематско тумачење. Из ових процесуалних облика развија се специфична Правна логика, формална и аргументативна.

11. У бројним околностима су принудно одређени и *вријеме и мјесто* који су релевантни за правне чињенице и правне норме: вријеме и мјесто у којима се правне радње морају, могу или не смију обављати; временски редослијед обављања радњи у законодавном, судском, управном или пословном поступку; вријеме почетка, трајања и краја важења, као и териториј важења нормативних и ненормативних аката; временски и територијални критерији за рјешавање правних антиномија, националних и међународних; вријеме за стјецање појединих врста дјелатне способности; вријеме застаре и доспјелости; мјесто боравишта и сједишта правних субјеката, те њихов територијални дјелокруг (надлежност) итд.

Свака чињеница из овдје споменутих аспеката процесуалности права (точ. 5—11 и 13) може бити у *већем или мањем ступњу присилна*: њихово одређење може бити прецизно или оквирно; може бити категоричко, алтернативно, диспозитивно или у виду препоруке; може бити формалноправно постављено или само увријежено у законодавној, егзекутивној, правосудној, управној и пословној пракси. Нарочито високи ступањ њи-

хове присилности може довести „нормалну" формалност права (коју у модерном друштву оцјењујемо с обзиром на оптималност њеног служења вриједностима споменутих у тач. 4. до *правног формализма*, а код логичких облика и начина изражавања правних аката све до крајње *формуларности*. Формализам и формуларност јесу најчешће особине неразвијених правних поредака и могу се парадоксално везивати, како показује М. Вебер (M. Weber), за ирационалне механизме понашања и власти. Мјера формалности права уопће и појединих правних установа омогућује израду разних макро и микротипологија у општој теорији права.

13. Најзад, у развијенијим правним порецима формализирани су и *увјети за вршење функција „правних оператора"*, тј. оних особа које једине имају овлаштење (власт) да ваљано обављају, иницирају, контролирају, посвједочују итд. одређене акте. За разлику од других видова друштвене контроле, у праву могу постизати такве учинке у односу на велики број правних аката само субјекти који су посебно стручно обучени — а то су *правници*. Правници су особе које имају одређену професију, а то значи да су успјешно завршили једно стриктно прописано основно јуридичко образовање и евентуално неки додатни стаж, праксу и стручне испите, што је онда претпоставка за њихово постављање на одговарајуће функције „правних оператора" (суци, јавни тужиоци, савјетници, правни референти, адвокати, нотари итд.), који једини могу конституирати одређене правне акте у својству „државне власти". Овај аспекат процесуалности има за посљедицу, међу осталим, изразито рационално, зналачко, стално, ефикасно и на посебан начин етички уобличено (професионално-бирократско) дјеловање без којега се не могу замислити модерна држава и право. То је предмет Опће теорије правног образовања и правничке професије.

14. Спознаја велике важности што га процедура има у праву, требало би да утјече на правну знаност и на образовање правника. У европској јуридичкој традицији постоји једно неоправдано прецјењивање тзв. „материјалног права" насупрот „процесном праву" и уједно привилегирање догматских метода насупрот осталим методама обраде права — што се теоријски показује, међу осталим, као превласт нормативно-структурале концепције права и политички као превласт законодавног волунтаризма једне јаке државе у једном још релативно слабом грађанском друштву. Позитивне и теоријске правне знаности и наставне (научне) дисциплине морат ће стога посветити знатно већу пажњу проучавању процедуралног аспекта права — али не само путем догматске обраде у постојећим гранским правним поступцима, него и на једној вишој, интегралној теоријској разини гдје ће се показати да процедура, као рационализација и формализација није једна пука помоћна техника у односу на материјалноправне норме већ једно битно обиљежје структуре и функције права које је имплицирано у свакој правној норми и у свакој правној радњи.

Овако исправљено схваћање улоге процедуралности мора се одразити и на општу систематику права и на саму дефиницију права. Тако бисмо и ми нашу почетну интегралну дефиницију права, која гласи: право је „друштвени процес састављен од становитих друштвених односа којима је потребно присилно дисциплинирање, вриједности и циљева којима се такви односи оцјењују и пројектирају, и норми које полазећи

од владајућих вриједности и циљева такве односе присилно уређују"(6), могли допунити још и ставом: „уносећи тако високу мјеру процесуалности или рационализације-формализације у све елементе људских радњи од којих се односи састоје". Ово упозорење на процесуални карактер права има снажну спознајно „осветљавајућу моћ" и могло би врло позитивно дјеловати на јуридичко, па и на етичко-политичко образовање и праксу правника.

dr Nikola Visković,
associate professor of the Faculty of Law in Split

PROCEDURAL ASPECT OF LAW

Summary

As contrasted to the structural approach and causal-functional conception of law which still prevail as reduction- ist methods in the field of comprehending the law, the author points at some positive elements of the procedural approach which could contribute to the forming of an integral perception of law. It is a fact, namely, that legal order has as an essential and specific characteristic (as contrasted to the morale, customary and some other forms of social control) a higher degree of rationalization and formality. In other words, a signification part of its elements is to quite a degree determined in a compulsory way and in advance. This relates to legal subjects, to legal facts, to legal objects or values, to the ways of performing and expressing legal acts, to logical forms, to time and place relevant for legal acts, as well as to legal operators. Conceiving of all these circumstances should influence legal science and legal education in terms of greater taking into account and deeper study of the procedural aspect of law.

dr Nikola Visković,
professeur à la Faculté de droit à Split

ASPECT PROCEDURAL DU DROIT

Résumé

Contrairement à l'approche structurale et approche causale-fonctionnelle du droit, qui, et tant que méthodes réductrices prédominent encore dans les connaissances juridiques, dans cet ouvrage on signale quelques avantages de l'approche processive qui peuvent contributer à l'élaboration d'une connaissance intégrale du droit. Il s'avère néanmoins que l'ordre juridique a pour caractéristique spécifique et essentielle (face au controle moral,

(6) Вид.: Н. Висковић, *op. cit.*, стр. 46.

usuel et autres formes de contrôle social) un niveau supérieur de rationalisation et formalisation, c'est à dire qu'une part importante de ses éléments est grandement determinée d'avance et de maniére forcée, tels que: les sujets juridiques, les faits juridiques, les ouvrages ou valeurs juridiques, le mode d'éxecution ou d'expression des opérations juridiques, les formes logiques, le temps et l'endroit qui sont importants pour les opérations juridiques ainsi que ceux qui exercent dans les activités juridiques. Le fait de connaître ces circonstances devrait agir sur les connaissances et sur la formation juridiques dans le sens de plus grande consideration et étude plus approfondie de l'aspect procédural du droit.

UDK — 321.01+340.12

др Стеван Врачар,
редовни професор Правног факултета у Београду

АУТОРИТЕТ ДРЖАВНО-ПРАВНОГ ПОРЕТКА

Обухватајући изразом *државно-правни поредак* целокупност и јединственост државе и права, повезаност и међусобну испреплетеност ових двеју творевина, али и свих њихових саставних елемената, можемо посебно указати на нека обележја *ауторитета* који се у њима појављује. Иако је увек неизбежан и на неки начин изражен, овај ауторитет је нарочито значајан у савременом друштвеном животу и збивањима.

1. Иако у модерним светским језицима, па и у нашем језику, преовлађују настојања да се спецификује значење термина *ауторитет*, дакле и да се разликује од значења термина *моћ, власт, принуда* и сл., ипак се он често поистовећује, брка и замењује с овим изразима. Зато појам ауторитета није увек и довољно одређен, па самим тим сразмерно изостаје означавање и анализа реалних феномена који заиста представљају нешто специфично. Ипак, може се сматрати ваљаним усмерењем када се, рецимо, основано наглашава да је ауторитет извесно *својство* било појединаца или друштвених група, било друштвених творевина или институција. Подједнако је потребно и истицање да се при томе ауторитет појављује и као нарочит *друштвени однос* у датој заједници. Постојање ауторитета у оба ова вида представља, у ствари, извесну диференцијацију припадника дате заједнице: с једне стране, мање или више се издвајају и уздижу *носиоци* ауторитета; с друге стране, мање или више препознатљива средина, групе и масе људи постају *признаваоци* ауторитета. Сваки ауторитет је знак извесне супериорности у положају, деловању и понашању носилаца, односно у могућностима и дејству творевина и институција којима исти припада. Али, исто тако тиме се откривају и одговарајуће инфериорности самих признавалаца. Све се то потврђује у социјалним, психолошким, несвесним и свесним начинима реаговања, доживљавањима и испољавањима, а нарочито у идејним и идеолошким пројекцијама, што све прати егзистенцију и функционисање сваког ауторитета. Ауторитет се јавља у свим сферама друштвеног живота, у економици, у политици, у култури, у науци и уметности, итд. Почев од по-

родице, преко свих облика удруживања, па све до глобалне заједнице и, чак до човечанства успостављају се разни ауторитети.

Битно је међутим, да се у свим тим облицима и ситуацијама првенствено огледају и мање или више изворно конституишу одговарајуће *уважавање* и спонтано настало *признавање* од стране признавалаца ауторитета, то јест без одређујућих или преовлађујућих момената непосредне или пуке моћи, изразите силе или принуде, грубог насиља, наметања своје власти, заповести и воље и сл. Наравно, ауторитет је и те како повезан са свим тим феноменима, налази се у сталним међузависностима с њима, с узајамним подстицајима или ограничавањима. И не само са њима већ и са разним другим чиниоцима друштвеног живота. При свему томе показује се да се и ауторитет уврштује у мноштво реалних *социјалних вредности*, па зато и услеђују примерени ставови људи, њихово понашање и скуп вредносних оријентација, њихово вредновање и процењивање у вези са датим ауторитетом. Услед тога све друштвене вредности имају и одговарајући ауторитет,(1) а сваки ауторитет је истовремено и својеврсна вредност. Ма како биле тачне, ове констатације нису довољне, па обавезују на откривање особености ауторитета. И без аналитичких разлагања, по мом мишљењу, то су *углед и достојанство*, који припадају носиоцима ауторитета, људима и творевинама, институцијама и створеним добрима. Зависно од тога какво је порекло датог ауторитета, како се ствара и како дејствује, да ли израста из реалних односа и борби или је плод метафизичких чинилаца, да ли га доносе некакве ирационалне силе или рационално људско делање, итд. — ауторитет постаје важан чинилац облика заједничког живота људи. Баш зато се у њему отсликавају управо сама природа заједница и њихових припадника, оно бескрајно *људско*, онај *хуманум* са свим његовим позитивностима. Уграђен у само бивство ствари и људи, ауторитет задобија изглед својеврсног ореола који окружује и краси носиоце. Сложеност и разноврсност носилаца, историјски развој и промене, откривају бескрајно обиље испољаваног ауторитета(2).

Све ово изразито је и у највећој мери присутно у глобалном друштву као основној и политички организованој заједници. Због значаја и улоге политичке структуре, процеса и облика деловања најважнији су разни *политички ауторитети*(3), а управо такав је и онај средишњи који се успоставља и функционише у склопу државно-правног поретка. Тај ауторитет се везује колико за целину државе толико и за целину права, али и за све елементе који сачињавају ове творевине. У ствари, носиоци тог ауторитета су државни органи, службена лица, а то значи одређене групе државних властодржаца, а у склопу права то су разне правне институције, облици и инструменти. Основна карактеристика тог ауторитета јесте то да је у највишем степену *организован* и *институционализован*, што битно одређује његову природу, садржинске моменте и начине обликовања. Такво структурисање овог ауторитета даје му и могућности одговарајућег функционисања. Он има највећу улогу, огромну снагу, мо-

(1) Roger Mehl, *De L'autorité des valeurs*, Paris, Presses universitaires de France, 1957, p. 1—10, 170—218.

(2) Theodor Eschenburg, *Über Autorität*, Frankfurt am Main, 1976, p. 14—138, 156—174.

(3) Erik Vajl, *Politička filozofija*, prevela Dušica Guteša, Beograd, 1982, str. 187, 197, 230, 234, 264.

гућности дејства и далекосежности последица. Његова основа и стварни корени, а уз то и изузетни начини обезбеђења итд. дају му суштинске и видљиве предности наспрам свих осталих ауторитета. У крајњој анализи, он почива на *систему монополизације социјалне моћи,* највеће *силе,* организоване *принуде,* концентрације *власти, контроле* друштвеног живота. Међутим, у непосредним облицима свог манифестовања тај ауторитет добија изглед разних облика *пристанка, подршке* и *покорности* народа, класа, појединих група, односно припадника заједнице као поданика или грађана. С обзиром на тешкоће, а често и стварне немогућности, да се разоткрију суштинска својства и подлога, тај ауторитет увек садржи моменте *добровољности,* својеврсног слободног опредељења маса и појединаца Наравно, ти моменти су само огромно потенцирани, преобличени и формализовани стварањем специфичних *привида* који могу служити интересима носилаца и корисника таквог ауторитета.

2. О структуралној и функционалној сложености овог ауторитета подједнако се добијају потврде у реалности, у стварним друштвеним збивањима, и у мисленим пројекцијама, у разним погледима и схватањима, што настају поводом овога ауторитета. При томе, у самом бивству његовом, а поготову у егзистенцијалним облицима и испољавању, садржане су многе *иманентне супротности* разних момената, поред оних које се показују усклађеним. Поред тога, постоје и *спољашње супротности,* оне које се огледају у везама с другим елементима друштвеног живота, где такође има и усклађености. По својој природи, месту и улози овај ауторитет представља један од најупечатљивијих показатеља *напетости* између двају феномена који прате организовање и живот целе политичке заједнице: на једној страни је *ум* као највиша инстанца људског делања; на другој страни је *слобода* као највећа потреба људског живљења. Као политичке творевине држава и право, односно државно-правни поредак, имају извесне претпоставке за извесно остварење или бар за тежњу ка томе да буду *умне творевине,* да буду производи највишег и рационалног политичког стваралаштва. Таква претензија карактерише све водеће и нарочито врховне државне властодршце. Она се идеолошки изражава чак и онда када постоје и најгрубљи и најочигледнији докази да је сваки облик ума подређен интересима одржања сопствене моћи, када, дакле, има само безумља. Што се тиче *слободе,* она се увек и неминовно као потреба и захтев јавља у народу, у одређеним класама, слојевима, групама, дакле изван државне организације. Обични људи, поданици или грађани стреме ка слободи.

Ове супротности и противречности како реалног ауторитета тако и категорија ума и слободе, у вези с њим, на неки начин избијају, поред осталог и првенствено, у епохалним и врхунским достигнућима *политичке филозофије.* Чак и када се изричито не истиче категорија ауторитета, само филозофско мишљење о држави и праву као најважнијим политичким феноменима, у ствари, бави се проблемима оваквог ауторитета. У *Платоновим* пројектима(4) о идеалној држави водеће место се додељује филозофима као најумнијим људима, а све најважније делатности најугледнијим грађанима и компетентним вршиоцима; право и закони, та-

(4) Platon, *Država,* preveli Albin Vilhar i Branko Pavlović, Beograd, Beogradski izd.-graf. zavod, 1976, str. 26, 32, 37—41, 45—47, 69, 106—119, 138, 212, 237—246, 290; Platon, *Zakoni,* preveo Dr Albin Vilhar, Beograd, 1971, str. 34, 38, 55, 59, 87—90, 93, 295—297, 420, 427, 455.

које, заснивају се на принципима праведности и најрационалнијим облицима регулисања свих подручја друштвеног живота. Својим мислилачким ауторитетом, касније вековима признаваним и уздизаним, *Аристотел* и без таквог идеализма и визионарства, с наглашеним реализмом објашњава сложене политичке процесе, унутрашњу структуру државе, значај права у вези с моралом и истиче улогу ауторитета(5). У најзначајнијој средњовековној политичкој филозофији *Томе Аквинског*(6) ауторитет државе и права изводи се из ауторитета теолошких догми хришћанства. А доктрина природног права, у својој вековној еволуцији (преко Гроцијуса, Лока и других) добија свој најдалекосежнији израз код *Ж. Ж. Русоа* који је својом теоријом друштвеног уговора идејно припремио облике модерне демократије(7). У *Кантовим* филозофским погледима на државу и право нарочито је наглашена веза права са моралом, а посебно се разликује хетерономна и аутономна покорност људи датом поретку(8). У свом гигантском систему *Хегел* даје најзначајније место баш држави и праву као оваплоћењима апсолутног(9). Својим револуционарним учењем *К. Маркс* је место државе и права одредио у склопу ослободилачких домашаја револуције, самоделатности угњетеног пролетаријата, изградње аутентичног социјализма и бескласног друштва, истинског хуманизма — што све има својства највиших историјских ауторитета(10).

Ова политичко-филозофска настојања, па и сва друга промишљања и делања, у ствари, разоткривају и потребу и могућност некаквог *ауторитетног утемељења* државно-правног поретка, дакле таквог које налази неки метафизички или реални ауторитет у којем се огледају корени ових творевина. Друкчије речено, то су трагања за *легитимитетом* државе и права. Многи практични и идеолошки разлози подстичу настојања да се образложе и позитивне стране државе и права, а ништа мање и њихове негативне стране, слабости и несавршености. У том правцу настао је историјски преврат извођењем буржоаских револуција, које су, поред осталог, разбиле *монолит ауторитет—традиција—религија*(11) и омогућиле афирмацију народа, демократије и грађанина. Тако је у предњи план избила релација државни властодршци — народ. И управо то је било одлучујуће и за актуелизовање *изворног ауторитета* самог државно-правног поретка. Самим тим уместо посезања за неким спољашњим ауторитетом као основом легитимитета намеће се потреба за испитивањем и стварањем реалних услова *иманентног ауторитета* ове творевине, као нечег њој својственог и у њој датог. То, пак, практично значи да је битно питање да ли и колико има *угледа и дигнитета* (то јест оног институционалног достојанства) у целини и деловима ове творевине. *Ауто-*

(5) Aristotel, *Nikomahova etika*, prevod Dr Radmila Šalabalić, Beograd, Beogradski izd.-graf. zavod, 1980, str. 17, 50, 112—113, 118, 126—127, 150—151, 240, 274.

(6) Toma Akvinski, *Izabrano djelo*, izabrao in priredio Tomo Vereš, Zagreb, Globus, 1981, str. 25, 111, 224—227, 228—236, 345—347.

(7) Жан Жак Русо, *Друштвени уговор*, превео Тихомир Марковић, Београд, Просвета, 1949, стр. 9—108.

(8) Imanuel Kant, *Metafizika ćudoređa*, preveo Viktor D. Sonnenfeld, Sarajevo, »Veselin Masleša«, 1967, str. 32, 119, 125, 146, 186.

(9) Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, preveo Danko Grlić, Sarajevo, »Veselin Masleša«, 1964, str. 25, 59, 179, 203—204, 336.

(10) Karl Marx, Friedrich Engels, *Rani radovi*, Zagreb — Beograd, Naprijed — Sloboda, 1973, str. 45, 46, 48—50, 59, 62, 78—81, 87—88, 90, 151, 160, 164, 348—351, 394—397.
xx8U-,-иоВикторД.drh

(11) Hannah Arendt, *Was ist Autorität?* zbornik »Fragwür dige Traditionsbestände im politischen Denken der Gegenwart«, Frankfurt am Main, 1957, S. 167.

ритет постаје пробни камен легитимитета. Тако се кондензују и повезују све друштвене и специфичне државно-правне *вредности* у овој творевини.

3. Захваљујући томе, општа тенденција моделирања државно-правног поретка у модерно доба одражава и својеврсну *максимализацију ауторитета* као политички, морално и вредносно најрелевантније чињенице. Објективни предуслов и стварну садржину за то дају одговарајућа достигнућа у изграђивању ове творевине као нужне, незаменљиве и најподесније за достизање највиших циљева (напретка, друштвеног добра, правде), али истовремено и као творевине која се налази под сталном и ефикасном контролом народа. То јој обезбеђује неопходан *углед* и својеврсно *достојанство* пред народом. Тај ауторитет карактерише првенствено целину ове творевине, али та целина егзистира и функционише преко мноштва својих делова. То је један *систем,* па зато стање и својства делова, по закономерности спреге и међузависности, преносе се на целину, али и обратно. Ауторитет целине „распростире се" на све делове, све до оних најмањих. Такође, сваки орган, акт итд. својим стањем и функционисањем изграђује или разграђује не само свој ауторитет него и ауторитет целине државе и права. При томе, процеси *(де)ауторитетизације* су веома сложени, а сачињавају их два тока: први је *(де)јуридизација државе,* а други је *(де)објективизација права.*

Први ток се тиче првенствено државе и показује се у неуспесима стварања тзв. *правне државе* као заиста модерне и демократске творевине. Смисао њене *јуридизације* своди се на то да буде што потпуније правно утемељена и уобличена, али исто тако и демократска(12). Ово нарочито важи за њене највише и средишње органе којима припада суверенитет(13), па имају највећу моћ, располажу неограниченом влашћу, могућностима у вођењу политике, предузимању разних мера, постављању циљева и избору средстава за њихово остваривање. Они су демократски и сразмерно томе под контролом народа. Своју делатност заснивају и утврђују правним оквирима. Органи управе зависни су од законодавних и представничких, с тежњом да се спречи њихова бирократизација. Све што раде мора се заснивати на закону. Исто тако, судство и својом организацијом и функционисањем усмерено је ка што доследнијем остваривању права. Други ток се тиче првенствено права, а испољава се у (не)успесима *објективизације* права. У ствари, ради се о претварању права у један поредак који стоји изнад људи, који је осамостаљен у потребној мери, *институционализован,* јер само тако може једнако обавезивати и властодршце и обичне грађане. Право мора имати довољну чврстину и ослонце у скицираном облику државе. Оно има развијен систем тзв. извора права, једно мноштво инструмената који стоје на располагању свим субјектима и грађанима. Такво право карактерише примат закона, његов неоспоран ауторитет као врхунске мере и општег мерила, применивог на све и свакога. Сличан ауторитет, такође, обезбеђује се, примерице, и судским пресудама. Сви правни инструменти треба томе да служе(14).

(12) René Marcic, *Vom Gesetzesstaat zum Richterstaat,* Wien, 1957, p. 109—153, 231—416.

(13) Bertrand de Jouvenel, *Du Pouvoir,* Paris, 1972, p. 39—58, 369—386.

(14) Arthur Kaufmann, *Rechtsphilosophie im Wandel,* Frankfurt am Main, 1972, p. 131, 144, 312.

Та два тока се сливају у један сразмерно томе колико се узајамно преплићу и прожимају држава и право, то јест колико стварно функционише државно-правни поредак. Од тога зависи и колико има *законитости* као фундаменталног политичког и правног принципа(15), без којег заиста не може бити ни истинске државе ни истинског права. Само на тај начин се могу сузбијати сви облици *произвољности* како државних органа тако и грађана. Државни властодршци су, тако рећи, предодређени за свакојаке поступке засноване на пукој сили или осећањима моћи, нарочито када на било који начин осете угрожавање сопствених позиција и интереса, па и интереса групе којим се приклањају. Зато је од првостепене важности уређивање *одговорности* пре свега саме државе и њених органа(16). Само у таквим приликама када је стварно, неспорно и видљиво ограничавање свих опасних произвољности, када су јасно у сваком погледу одређени простори акције државних органа и понашања појединаца, могућно је стварање интитуционалне *стабилности* и осећања трајне и гарантоване *сигурности* свих грађана. То су само неки показатељи и услови за успостављање истинског ауторитета државно-правног поретка. Баш такав ауторитет се проверава динамиком *народног поверења* наспрам непосредних државних властодржаца, па и у погледу државно-правног поретка. Народ одобрава рад вођства само када има поузданих доказа и потврда да не изневеравају његове наде и очекивања баш они који га заступају и који тврде да му служе. Спонтано и препознатљиво народ следи и одобрава ваљан рад властодржаца, али, исто тако, он се не устручава да изрази своје нездовољство, потребе, револт, итд. (критика, штрајкови, побуне). Наравно, све то зависи од карактера успостављених веза између државе и народа. Најопштије речено, ту се сучељавају, поред осталог, и два ауторитета. *Сразмерно томе какав је ауторитет самог државно-правног поретка разоткрива се и ауторитет народа, па и његових припадника.* Својим угледом и достојанством ова творевина може штитити достојанство народа и грађана, али и обрнуто.

4. Модерно доба, међутим, праћено је не мање и не ређе тенденцијама кретања у супротном смеру. И утолико више се у таквим тенденцијама крију или архаични облици или најновији видови *ретроградних кретања.* Без обзира на то какви су привиди и, чак, неке ознаке напретка у таквим ситуацијама огледају се падови и свакојаке кризе. Тада настаје *минимализација ауторитета* унутар државно-правног поретка. У ствари, тада израстају и укорењују се друкчији ауторитети. Иако су по свом спољном изразу на неки начин *политички* у њима најчешће обитавају мање или више очигледни митолошки, религијски, магијски, традицијски, идеолошки и сл. ауторитети. Чак на номинално различитим друштвеним основама (капитализам, социјализам, неки мешовит поредак) успоставља се и одржава *аутократија.* А такав режим сам по себи погодује устоличењу *харизматских ауторитета*(17) чији су носиоци најчешће „богомдани" *вође,* сразмерно уске *моћничке гарнитуре,* па и политички *механизми* и *партије.* У таквим режимима сасвим су природни пратиоци *апсолутизам, привилегизам* на разним подручјима, *тоталитари-*

(15) Тома Живановић, *Основни проблеми Кривичног права,* Београд, 1930, стр. 80.
(16) Борђе Тасић, *Одговорност државе по принципу једнакости терета,* Београд, 1924, стр. 107—109, 138, 210, 234.
(17) Макс Вебер, *Привреда и друштво,* превела Олга и Тихомир Кострешевић, Београд, 1976, 2. том, стр. 200—244.

зам у политичким интервенцијама. Стварносни модели и идеолошке парадигме свега овога представљени су у најнегативнијим учинцима *хитлеризма* и *стаљинизма*. У тим и сличним приликама доминирају политичке *страсти*, свемоћна средства *манипулације* масама.

Такве друштвене околности погодују стварању *моћничке државе* или *државе силе*, такве у којој су пука моћ и гола сила и суштинска карактеристика и ознака њених облика дејствовања. Њена организациона структура и методи делатности заснивају се само на принципима безусловног спровођења властодржачких замисли и политике. То омогућује стриктна *хијерархија*, потпуно подвргавање нижих органа вишим и фактичка *централизација* и, нарочито, *концентрација* целокупне моћи у рукама апсолутистичког „вође" и уских гарнитура које му служе. Таква држава почива на сили, испуњена је силом и само дејствује силом у свом функционисању, а нарочито остваривању својих главних циљева. Она је у највећој мери издвојена из друштва и стављена изнад њега. Она није изложена никаквим стварним облицима контроле од стране народа, а ако има неких форми с таквим изгледом ради се само о демократском формализму и привидима. Због свега тога у бићу и обличју такве државе као монструозне творевине добија се *нови Левијатан*(18), ништа страшнији но што је био онај у мрачном средњем веку, али и опаснији зато што је технолошки и организационо савршенији. У складу са свим тим изграђује се и одговарајуће *право* или *„право"*. Оно се ограничава на минимално нормирање, а ако му се прибегава претвара се у пуко оруђе силе, које је толико *инструментализовано* да служи само зато да би властодршци лакше постигли своје циљеве. Право је потпуно подређено прагматичкој политици, разлозима ефикасности и целисходности. Оно нема неопходан низ установа, инструмената и гарантија за остваривање законитости. А ако их привидно и има, све то више служи као својеврсна декорација него као начин заштите положаја и права субјеката. А право у модерно доба је уопште такво да када је већ достигло извесни ниво своје изграђености подлеже много лакше разним негативним чиниоцима, па је непрекидно изложено *деградацији*(19). У оваквим околностима, наравно, много више се спречава стварање права него што се оно успешно успоставља.

Следствено свему томе, у таквом државно-правном поретку минимализује се истински ауторитет ове творевине, али у накнаду за то добијају се разни *сурогати ауторитета*, разни привиди овога или преобличени други ауторитети. И то управо они који су примерени духу *безбржавља и бесправља*, који краси све моћничке и властодржачке произвољности. Када недостају стварни друштвени извори ауторитета, нема много шанси да се држава и право снабдеју сопственим ауторитетом(20). А то је само једна од последица дубоког кризног стања и кретања, што се неминовно претвара у одговарајућу *кризу државе и права*(21), односно државно-правног поретка. Немајући довољно сопственог ауторитета или уопште без њега, оваква творевина нема правог угледа у народу. У

(18) R. M. MacIver, *The Modern State*, London, 1962, p. 191—220, 480—494; Franz Neumann, *Demokratska i autoritarna država*, preveli Nadežda i Žarko Puhovski, Zagreb, 1974, str. 25—84, 170—179, 195—217, 227—255.
(19) Georges Ripert, *Le déclin du droit*, Paris, 1949, p. 1—3, 67—122, 155—188.
(20) Harold Laski, *Authority in the Modern State*, New Haven, 1927, p. 387.
(21) Silvio Trentin, *La crise du droit et de l'état*, Paris, 1935, p. 21—46, 385—444.

ствари, *народ* и не постоји као политички субјект, па уместо њега фигурира *манипулисана маса,* без икаквог идентитета и створеног простора за икакву самоделатност. Народ је претворен у обични објект политичких манипулација, који попут стада треба да следи властодршце. Притиснут насиљем и страхом народ је бачен на колена, па својом безусловном покорношћу потврђује губитак и свог ауторитета и свог угледа и свог достојанства. *Тада и утолико недостаје људско достојанство,* свуда где се оно иначе појављује. А то значи истовремено и у једнакој мери да *појединци* немају *ауторитет грађанина,* да је срозано или уништено њигово *достојанство,* како суштински тако и по облицима испољавања.

5. Што се тиче изградње *социјализма* као новог и вишег друштвеног поретка, његове праксе стварања услова и почетних облика бескласне заједнице, као и теорије ослобођења радничке класе, може се рећи да су његове развојне тенденције изражене на распону између поменутих двеју крајности. То даје печат и ауторитету државно-правног поретка. У његовој реалности присутне су разне супротности, а теоријско-идеолошке контроверзе само их некако предочавају. Извођење револуција у заосталим земљама, где ни друштво ни државно-правни поредак нису имали већ достигнути цивилизацијско-културни ниво света, неизбежно је са свом оштрином разоткривало и природу и облике овог ауторитета. Неки моменти су веома изразити.

Због огромне провалије која дели реално стање и могућности, с једне стране, и политичка стремљења и идеолошке конструкције, с друге стране, *етатизам* је својом праксом и теоријом афирмисао државу као највишу вредност. Али то је, у ствари, само неки облик моћничке државе, која самим тим нема основна својства тзв. правне државе и одговарајућег ауторитета. Због исте провалије, међутим, *антиетатизам* (као својеврсни наставак класичног анархизма) пориче било какву вредност државе, па самим тим одбацује и њен ауторитет. Сходно томе, пориче се и потреба и вредност права. У таквом порицању и одбацивању, пак, крију се заблуде и неразумевања разлика између власти, принуде, насиља и сл. феномена уопште и ауторитета као специфичног феномена. Чини се да је на то покушао да укаже и *Енгелс*(22). Но, прави проблем своди се на природу државно-правног поретка током изградње социјализма. А баш тај проблем се не може ни практично ни теоријски решавати, ако се не утврди чињеница да ова творевина има и *класну* и *друштвену функцију,* то јест да може служити класним и групним интересима, али и општедруштвеним интересима.

Према томе, само са својом друштвеном функцијом, са аутентичним ауторитетом, са угледом и достојанством друштвено неопходне и оправдане творевине, државно-правни поредак као институција може бити у складу са ауторитетом народа. А то значи да она није пука негација људског достојанства. Ова творевина може бити начин изражавања, заштите и остваривања ове вредности као једне од најзначајнијих баш у социјалистичком друштву.

(22) Ф. Енгелс, *О ауторитету,* у зборнику: К. Маркс и Ф. Енгелс, Изабрана дела, том I, Београд, 1949, стр. 613—616.

dr Stevan Vračar,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE AUTHORITY OF STATE AND LEGAL ORDER

Summary

The author insists at the need for determining the notion of authority as one of the values of protagonists, people or social creations which put together their reputation and dignity. That phenomenon because of that is distinguished from the similar ones, namely from power, authority as covernment, compulsion. It is one of the properties of the state and legal order as an entity of state and law. It is also a specific social relationship. That authority expresses all the essential characteristics of that creation and exerts a back influence on it. This is confirmed also by the greatest representatives of political philosophy such as Plato, Aristotle, Thomas d'Aquin, Rouseau, Hegel, Marx, etc. They, in fact, treat the notion of authority as a basis of the legitimacy of state and of law.

In modern times the authority of these creations is achieved through the development of democracy and of the so-called legal state as well as of an objectivized and institutionalized law. In such a way the corresponding relationship is ensured with the people. However in autocratic regimes various other authorities do appear, such as political, mythological, ideological and the like, which either replace the authentic authority of the state and law or create illusions over its existence. The people and the masses are the object of manipulation, so that they follow the ones in power witnessing subjugation due to the lack of sense on their interests, to fear, to ideological deceit etc. In such a situation, naturally, the people has no proper authority and identity, while the citizens are deprived of the condition to express their dignity. Due to that, socialism without the well-known serious deformations should ensure the greatest possible degree of authentic authority of the state and legal order, contributing thus to the development of reputation of people and confirming the dignity of individuals.

dr Stevan Vračar,
professeur à la Faculté de droit à Belgrad

AUTORITE DE LA STRUCTURE ETATIQUE — JURIDIQUE

Résumé

L'auteur insiste sur le besoin de déterminer la notion de l'autorité en tant que l'une des valeurs des porteurs, des hommes ou bien des créations sociales, qui réunit leur réputation et leur dignité Par ce fait même, ce phénomène diffère d'autres phénomènes similaires (p.ex. puissance, pouvoir, contrainte). Ceci est une des qualités de la structure étatique — juridique en tant qu'unité de l'état et du droit. Ceci présente de même un rapport social spécifique. Cette, autorité reflète toutes les caractéristiques essentielles de cette création et agit sur elles. Les plus grands représentants de la philosophie politique, tels que Platon, Aristotel, Thomas d'Aquin, Rousseau,

Kant, Hegel, Marks et autres, le confirment: en réalité, ils traitent l'autorité en tant que base de la légitimité de l'état et du droit. A l'époque moderne l'autorité de ces créations est acquise par le développement de la démocratie et de ce qu'on appelle l'état juridique ainsi que du droit rendu objectif et institutionalisé. C'est ainsi que l'on assure aussi leur liaison avec le peuple. Cependant, dans les régimes autocrates nous voyons paraître diverses autres autorités (politique, mythologique, idéologique etc.) qui, soit remplacent l'autorité authentique de l'état et du droit, soit créent un semblant de son existance. Le peuple et les masses font l'objet de manipulation, suivent les déteneurs du pouvoir et manifestent souvent une docilité qui résulte de l'absence de conscience de leurs intérêts, à cause de la peur, des tromperies idéologiques etc. Naturellement, dans de telles circonstances le peuple n'a pas de propre autorité et intégrité, tandis que les citoyens sont privés de conditions leurs permettant de manifester leur dignité. C'est à cause de cela que par son développement, sans les plus graves déformations connues, le socialisme doit assurer la plus grande autorité authentique que possible, de la structure étatique juridique contribuant ainsi à une réputation croissante du peuple et dignité des individus.

UDK — 321.01+342.1/2

др Гордана Вукадиновић,
доцент Правног факултета у Новом Саду

О ТЕОРИЈИ НАРОДНЕ СУВЕРЕНОСТИ

I

Жан-Жак Русо се сматра, уопште узевши, оцем новије концепције народне суверености. Као и највећи број представника тзв. класичне теорије суверености, Русо суверност схвата као највишу власт у организованом политичком телу. Овакву највишу власт друштвени уговор не даје владару или неком другом посебном телу, већ политичком телу, друштву у целини. Суверен је народ као целина који друштвеним уговором добија „неограничену власт над свим члановима друштва; то је та иста власт која, руковођена општом вољом, носи назив суверености"(1).

Суверености није ништа друго до „вршење опште воље"(2). Будући да се општа воља изражава само преко закона, законодавна власт је једина суверена власт. Карактеристично је, као и за друге присталице класичне теорије суверености, почев од Бодена, да се законодавство сматра основним обележјем суверености. Но, док Боден сматра да је суверена свака друга власт монарха, а не само законодавна, Русо истиче да се суверена власт у потпуности поклапа са законодавством. Још је, међутим важнија разлика што за Русоа није носилац суверености монарх (или парламент), већ сам народ.

---

(1) Ж. Ж. Русо, *Друштвени уговор. О пореклу и основама неједнакости међу људима*, Београд, 1949, стр. 28.

(2) *Ibid*, стр. 24. Општа воља се у Русоовој политичкој теорији јавља као централни појам и проблем, као квинтесенција целокупног живота политичког тела. Од односа појединачне воље према општој зависи и однос појединца према друштву. Суверености није ништа друго до израз опште воље, ни закони нису ништа друго до њена формална материјализација. Чак и наредбе (извршне) власти (која је општом вољом строго подређена суверену, тј. законодавној власти) могу се сматрати општом вољом „докле год суверен, слободан да се успротиви, то не учини". *(Друштвени уговор*, стр. 25). Види о томе наш рад *Место природних права у Русоовом схватању будућег друштва*, „Зборник за теорију права", свеска II, САНУ Београд, 1982, стр. 249. и даље.

Народ се као носилац суверенитета не јавља у Русоовој теорији апстрактно као неки метафизички субјект. Суверен је за Русоа укупност појединаца посматраних заједно, организованих у колектив и руковођених општом вољом. Грађани се увек налазе истовремено у два различита положаја, имају другачија својства зависно од становишта са којег се посматрају. Посматрано са становишта појединца, грађанин се јавља као поданик потчињен сувереној власти, а посматрано са становишта целине, сваки појединац се јавља као део суверена. „Појединци и суверен су исти људи посматрани у разним односима", истиче Русо у једном писму д'Аламберу(3).

Суверена власт је „неограничена, света, неповредива", али то не значи да може прећи границе друштвеног уговора. Док представља оруђе остварења слободе и једнакости, она је легална јер, „ма како била неограничена, света, неповредива, не превазилази границе општег споразума", већ може деловати само тако „да сваки човек може у пуној мери да располаже оним што му је од његових добара и његове слободе остављено тим споразумом"(4). Но, права, истинска суверена власт не може ни да дође у такве ситуације, јер народ, вршећи суверену власт, подједнако обавезује сваким актом опште воље све грађане или, како каже Русо, „суверен познаје само народ узет у целини и не разликује никог међу онима који га сачињавају"(5). Пошто се грађани у оваквом политичком телу „не покоравају ником сем својој личној вољи", нема страха од могућности да општа воља греши на штету појединаца. У том смислу треба разумети Русоову мисао да „суверен, већ самим тим што постоји, увек је оно што треба да буде"(6).

Једино схваћена овако интегрално и неотуђиво, сувереност гарантује слободу људи у друштву и служи њеном свакодневном остваривању. Русо стога одлучно одбија могућност преноса суверености са народа на неки други субјект. С обзиром да је сувереност вршење опште воље, она је непреносива јер „суверена, који је само једно колективно биће, не може да представља нико до он сам: власт може да се пренесе, али не и воља"(7). Неотуђивост суверенитета је потпуно у складу са Русоовим демократским ставом да грађани сами морају вршити све политичке послове да би били слободни у друштву. Свако представљање у вршењу суверене власти значи за Русоа негацију слободе.

Једнако као што је неотуђив, суверенитет је и недељив, „јер воља је или општа или није општа; она је или воља народног тела или само једног дела његовог. У првом случају, та изражена воља је акт суверенитета и представља закон; у другом то је само појединачна воља или акт извршних органа државе"(8).

Као што се види, Русо потпуно и доследно заступа концепцију народне суверености. Ово схватање је постојало и пре Русоа, а јавило се као противтеза монархијској суверености. Ипак Русоова концепција се од свих дотадашњих разликује по томе што он сматра да није довољно

(3) И. Крбек: *Поводом 200-годишњице Русоовог „Друштвеног уговора"*, Загреб, 1962, стр. 27.
(4) Ж. Ж. Русо, *op. cit.*, стр. 29. и 30.
(5) Ж. Ж. Русо, *op. cit.*, стр. 29.
(6) Супротно схватање налазимо код многих писаца. Тако нпр. *J. Charmont: La renessance du droit naturel*, Paris 1927, p. 45. i 46.
(7) Ж. Ж. Русо, *op. cit.*, стр. 24.
(8) *Ibid.*, стр. 25.

да је народ само носилац суверености и његов извор, већ је неопходно да сам народ и у потпуности врши суверену власт. Није, дакле, могуће никаквим актом пренети вршење суверене власти на владара или на неке никаквим актом пренети вршење суверене власти на владара или на неке посебне народне представнике.

Будући да су сви грађани део суверености, и сувереност се налази код сваког од њих делимично. Носиоци суверености су сви грађани, дати индивидуално, а не нација као идеално замишљени субјект, који онда као такав не може непосредно вршити суверену власт, већ за то треба да има одређене представнике(9). На апстрактно замишљеној народној суверености, чији је носилац народ узет као апстрактан субјект, заснива се Устав француске револуције од 1791. године, заједно са репрезентативним системом народне скупштине, заснованом на том уставу. Јакобинци, пак, тзв. Монтањарским уставом од 1793, у великој мери одбацују те Монтескијеове идеје, враћајући се конкретном појму народне суверености схваћеног у Русоовом смислу.

II

Како народна сувереност и општа воља тако и појам законодавне и извршне власти немају код Русоа други циљ до осигуравање таквих услова у организованом друштву у којима би човек могао остварити своју слободу и изразити своју једнакост(10). „Ако се истражује у чему се тачно састоји највише добро свих, које треба да буде сврха сваког система законодавства, видеће се да се оно своди на две главне ствари, на *слободу* и *једнакост:* слободу, јер свака посебна зависност значи исто толико снаге одузете државном телу; једнакост, јер слобода не може да опстане без ње"(11).

Сувереност, општа воља и законодавна власт нераздвојно су повезани и у Русоовом схватању државе и означавају, у ствари, разне стране једне исте суштине. Народ своју суверену власт врши у својству законодавца, а закон није ништа друго до нормативни израз опште воље. Целокупни комплекс власти у друштву заснива се на законодавној власти (пре свега извршна власт). Основна функција законодавне власти је доношење закона. На тај начин народ изражава своју општу вољу. С обзиром да се у Русоовој теорији појам суверена по обиму поклапа са појмом законодавца, то суверен и нема „друге силе до законодавне власти" и може да дејствује „искључиво преко закона"(12).

Будући да је законодавство само облик вршења суверене власти, тј. механизам исказивања опште воље, јасно је да законодавца чине сви грађани једног политичког тела, дакле, народ у целости у конкретном, а не апстрактном смислу. С обзиром да сви грађани чине суверена и да се сувереност не може преносити нити делити, а да се тиме не уништи, Русо се страсно залаже за непосредно учешће свих грађана у вршењу законодавне власти, јер „суверен и може да дела само када је

(9) Схватање да сувереност почива на колективној особи, која је изнад индивидуалних чланова, што значи у националном бићу као недељивом, заступа у тумачењу Русоа C. de Malberg *Contribution à la théorie générale de l'Etat*, Tome II, Paris, 1922, p. 428.

(10) Вид.: Cassirer, *The question of Jean-Jacques Rousseau*, New York, 1954, p. 58; R. Derathé, *Jean-Jacques Rousseau et la science politique de son temps*, Paris, 1950, p. 229.

(11) Ж. Ж. Русо, *op. cit.*, стр. 43.

(12) *Ibid.*, стр. 70.

народ скупљен у једној скупштини"(13). Разумљиво је онда што Русо има тако лоше мишљење о скупштинама у којима није сакупљен читав народ, већ само његови представници. „Суверености не може имати представнике, из истог оног разлога из кога не може ни да се отуђи"(14). Због тога народни посланици не могу бити представници народа. Уопште, идеја представништва је идеја која по Русоовом мишљењу потиче од феудалног уређења, „од тог неправедног и бесмисленог уређења, у коме је људски род понижен а човечије име осрамоћено"(15). „У старим републикама", каже Русо, „народ никад није имао своје представнике", чак је и сама та реч била непозната(16). Штавише, чим народ постави представнике, он више није слободан, не постоји више као политичко тело.

Очигледно да је при постављању начела непосредне демократије у вршењу законодавне власти Русо имао на уму велике узоре хеленског, античког света. Полиси су отприлике остваривали на својим скупштинама непосредно учешће свих грађана (наравно, само свих слободних грађана) у вршењу државних и друштвених послова. Могли бисмо се стога овде сложити са мишљењем да се начело непосредне демократије у остваривању законодавне власти заснива код Русоа на две основне претпоставке: 1) да се ради о малој државној заједници и 2) да нема потребе за много закона (тј. да се може владати и са мало јасних и једноставних закона)(17). И сам Русо увиђа да је за суверена убудуће немогућно да „сачува вршење својих права ако држава није врло мала"(18). У великој држави тако нешто није могуће. Због тога велике државе треба апсолутно избегавати, а заједничке интересе у оквиру једног народа (одбрамбене, економске и др.) треба остваривати у оквиру заједнице малих држава, у којој би свако политичко тело задржало своју сувереност. Савременим политичким речником речено, Русо се опредељује за конфедерацију, а не федерацију. Највише што се може учинити у великим унитарним или федералним државама јест да се утврди императивни мандат за народне представнике(19). Ипак, то је далеко од његовог политичког идеала.

С обзиром да суверен доноси законе као нормативне изразе опште воље, јасно је само по себи да и закони могу бити само општи акти. Општа воља није могуће у погледу појединачних предмета, односно грађана, па се то исто односи и на законе(20).

Закони су за Русоа у суштини само услови грађанског удруживања. Народ, потчињен законима, уједно је и њихов творац, јер „када цео народ одлучује о целом народу, он има у виду једино себе самог; и ако се тада створи однос, то је однос целог предмета узетог са једног гле-

(13) *Ibid.*
(14) *Ibid.*, стр. 74.
(15) *Ibid.*
(16) *Ibid.*
(17) Ј. Крбек, *op. cit.*, стр. 32.
(18) Ж. Ж. Русо, *op. cit.*, стр. 75.
(19) То се најбоље види из Русоовог списа *Considérations sur le Gouvernement de Pologne.*

(20) „Кад кажем да је предмет закона увек општи, ја под тим подразумевам да закон посматра поданике као једну целину, а радње узима апстрактно; никад не гледа човека као појединца нити радњу као појединачну конкретну радњу. Тако, на пример, закон може да утврди да ће бити привилегија, али не може да их даје поименце никоме; закон може да створи више класа грађана, чак да одреди и особине које дају право на те класе, али не може да поименце овога или онога уврсти у њих; он може да установи монархијски облик владавине и наследно право на престо, али не може да изабере краља нити да именује краљевску династију; једном речи, не спада у функцију законодавне власти ништа што се односи на појединачан предмет". Ж. Ж. Русо: *Друштвени уговор*, Београд, 1949, стр. 33.

дишта, без икаквог цепања целине. Тада је материја о којој се одлучује општа, као и воља која одлучује. То је тај акт одлуке који ја називам законом"(21). Доношење закона је основна функција законодавца, тј. народне скупштине, али изузетно Русо у њену надлежност ставља и неке индивидуалне акте, као давање помиловања, именовања и смењивања чланова владе и сл. Ипак, доследно својој концепцији, Русо сматра да законодавац тада не делује у својству суверена већ као извршна власт. Како се види, код Русоа долази до потпуног поклапања закона у формалном и у материјалном смислу.

Закон има апсолутну снагу, што произлази из чињенице да представља аутентичан акт суверености, која је по Русоу неограничена. Приликом доношења закона Русо не тражи једногласност, што је разумљиво с обзиром да он треба да изрази општу вољу, а ова не мора да буде идентична са вољом свих. Ипак, општа воља је карактеристична само за организовано политичко тело тако да је за склапање самог друштвеног уговора којим се она оснива једногласност ипак потребна (односно, они који друштвени уговор не прихвате, остају изван политичког тела).

Полазећи од принципа да „није добро да творац закона буде и њихов извршилац, нити да народ као целина одврати пажњу од општих питања и посвети се посебним предметима"(22) Русо у свој појам државе уводи извршну (управну) власт као неопходну. По томе Русоова теорија не доноси ништа ново. Нова је међутим доследност којом сваку извршну власт Русо подвргава законодавној, као сувереној. Русо увиђа да се потенцијално највећа опасност за слободу и једнакост људи у друштву крије баш у могућности отуђења извршне власти од народа, па предвиђа низ средстава којима би се евентуално отуђења извршне власти унапред спречило.

Спречавање осамостаљивања извршне власти као силе изван друштва Русо мисли да оствари пре свега доследно развијеним принципом јединства власти. Што народ као суверен не врши истовремено и извршну власт, последица је чињенице да суверен познаје само општу вољу, која опет може бити изражена само у општем акту (закону), а не и у појединачном. Из поверавања извршне функције посебном органу Русо никако не жели да извуче закључке до којих је дошао Монтескије. Слобода и једнакост грађана, као и друга њихова права неће бити најбоље заштићена релативном равнотежом између самосталне законодавне, извршне и судске власти, већ само потпуном подређеношћу друге две првој, као једино способној да изрази општу вољу. Између народа као суверена и извршне власти не постоји никакав уговорни однос по којем би постојала узајамна права и обавезе. Ради се напросто о једном налогу, служби, коју суверен поверава одређеним лицима с циљем да у његово име врше суверену власт. Тиме суверен не губи ниједно од својих суверених права, па према томе такав налог увек „може по својој вољи да ограничи, измени или одузме"(23).

Извршна власт или влада, како је Русо најчешће назива, замишљена је као посредно тело између поданика и суверена које на основу поједи-

(21) *Ibid.*
(22) *Ibid.*, стр. 53.
(23) *Ibid.*, стр 47.

начних аката извршава законе с циљем да на тај начин одржава како грађанске тако и политичке слободе(24). Овако изричито одређивање циља делатности извршне власти је можда једно од најбољих доказа да је целокупну организацију друштва Русо замишљао као инструмент остварења слободе и једнакости.

Што је овако уређен однос између законодавне и извршне власти, не значи да не могу постојати различити облици државе. Ако се извршна власт повери целом народу или његовом већем делу (као појединцима), тада је реч о демократији. Аристократија је такав облик у којем се извршна власт преноси на мали број грађана, а ако се сва концентрише у рукама једног човека, од кога онда сви други добијају своја овлашћења, реч је о монархији(25). Иако би се на основу Русоових идеја о народној суверености, општој вољи, једнакости и слободи могло очекивати да ће при избору облика државе предност дати демократији, то се ипак није догодило. Предност је у принципу дао изборној аристократији, мада сматра да малим државама може одговарати и демократија, а великим и монархија.

Ипак, изненађење у погледу Русоовог става много је мање кад се утврде значења термина „демократија" и „аристократија" у којима их Русо употребљава. Конструкција према којој би демократија постојала само ако сви грађани (или бар већина) не само активно учествује у законодавној власти, већ и ефективно врше извршну (управу) власт, одступа од уобичајеног смисла речи демократије и вероватно да је тешко остварљива. У том смислу постаје и разумљива Русоова мисао да таква демократија „није никад ни постојала нити ће икад постојати"(26) јер је тако савршена влада за богове, а не за људе(27). Тако се „изборна аристократија" у значењу у којем Русо употребљава јавља као ближа уобичајеном појму демократије.

У циљу спречавања непрекидне тежње извршне власти да се одупре општој вољи, суверенитету, што сматра законитим процесом, Русо предвиђа неколико установа које би спречавале злоупотребу владе и онемогућавале њено осамостаљивање у власт изнад народа. Ако би извршној власти ипак пошло за руком да насилно присвоји суверенитет, тада се друштвени уговор раскида „сви обични грађани, повративши с правом своју природну слободу, принуђени су, али не и обавезни, да се покоравају"(28).

Најважније средство за спречавање узурпације владе је сазивање повремених скупштина народа. Да би њихово сазивање и рад потпуно обезбедило од могућих злоупотреба и притисака од стране извршне власти, Русо је потпуно објективизирао њихово сазивање и рад. Тако би се те скупштине састајале без посебног сазива, јер би биле легитимне „по самом наступању њиховог датума"(29). Њихово састајање ништа не би могло да спречи. Сврха тих скупштина би била да се одржи друштвени уговор, а у оквиру тога пре свега да се одрже овлашћења суве-

(24) *Ibid.*
(25) *Ibid.*, стр. 52.
(26) *Ibid.*, стр. 53.
(27) *Ibid.*, стр. 54.
(28) *Ibid.*, стр. 68.
(29) *Ibid.*, стр. 71.

рена према извршној власти. Због тога би се увек на дневном реду морала наћи два питања, о којима се мора одвојено гласати и која је Русо овако формулисао: „Прво, да ли суверен жели да задржи постојећи облик владе, и друго, да ли је народ вољан да остави управу онима који је тренутно држе"(30)?

У жељи да што је могуће боље заштити исправно функционисање, организацију друштва коју је замислио и која једина по његовом мишљењу омогућује слободу, Русо је предвидео и нека друга средства којима би се то постизало. У том смислу треба разумети и његова размишљања о гласању, раду скупштине, тзв. грађанској (државној) религији и друго. Вредна је помена још и институција трибуната, којој Русо поверава посебну функцију чувања друштвеног уговора и законитости. Задатак трибуната био би отклањање узрока који кваре односе између владара и народа или између владара и суверена. Трибунат не сме да буде саставни део државне власти нити да има било каквог удела у законодавној или извршној власти, јер „не могући ништа да учини, он може све да спречи". Но, и Русо се нашао пред спорним проблемом како контролисати тог јединог чувара законитости и како спречити његово самовлашће. Решење које предлаже за спречавање његове узурпације (временска ограниченост мандата и повремено укидање) не изгледа довољно уверљиво.

III

На крају треба подвући да је Русо по убеђењу демократа, који са великим жаром брани став да није важно само да сва власт потиче од народа, већ да је још важније да народ сам ту власт и врши. Због тога Русо и инсистира на непосредној демократији, на народној суверености. Супротно Монтескијеовој тези о три самосталне и независне власти које би се међусобно ограничавале и контролисале и на тај начин најбоље осигурале слободу човека, Русо уздиже законодавну власт као суверену, која једина представља израз опште воље. Извршни органи не смеју бити никакви самостални органи, већ напротив морају само извршавати законе као изразе опште воље народа. Од каквог плодоносног значаја су биле ове идеје најбоље се види по стању политичких теорија о суверености и јединству власти све до наших дана. У том оквиру треба посматрати и његово схватање слободе и једнакости као једине основе на којој је могуће градити демократско друштво. Оно што је посебно значајно, то је чињеница да слободу и једнакост Русо не ставља у службу друштвене организације него, супротно, цела друштвена организација постоји да омогући слободу и једнакост, да представља њихово оруђе(31).

(30) *Ibid.*, str. 79.
(31) О томе види интересантна запажања, *G. della Volpe, Rousseau et Marx*, Roma 1962, p. 15.

dr Gordana Vukadinović,
assistant professor of the Faculty of Law in Novi Sad

THE THEORY OF PEOPLE'S SOVEREIGNTY

Summary

According to Rousseau the sovereignty is »the performance of the general will«, while the sovereign power is entirely identical with the legislation. The protagonist of sovereignty is the people, namely the totality of individuals viewed together, organized into a collective and managed by the general will. Sovereign power is »unlimited, sacred and inviolable«, so that accordingly it is not possible to transfer the sovereignty from the people to another subject. Every representation in performing the sovereign power is equal to the negation of freedom. According to Rousseau's conception of state, the sovereignty, the general will and the legislative power are closely connected and are but different sides of one and the same essence. The people executes its sovereign power as a legislator, while the law is a normative expression of the general will. In the process of enacting the law there is no need for unanimity, since the law should express the general will and such a will need not be identical with the will of all. The executory power executes the laws and it enacts individual acts. It is entirely subordinated to the legislative power which is the only one able to express the general will. In his political theory Rousseau favours the electoral aristocracy (Rousseau gives specific significance to the term »aristocracy«) as a from of state.

dr Gordana Vukadinović,
professeur agrége à la Faculté de droit à Novi Sad

DE LA THEORIE DE LA SOUVERAINETE POPULAIRE

Résumé

Selon Rousseau, la souveraineté est »l'exercice de la volonté générale« et le pouvoir souverain coïncide en totalité avec la législation. Le peuple est le porteur — protagoniste de la souveraineté, c'est à dire le total des individus observés ensemble, organisés en collectif et dirigés par la volonté générale. Le pouvoir souverain est »illimité, sacré, inviolable«, par conséquent il est impossible de transmettre la souveraineté du peuple à un autre sujet. Toute représentation dans l'exercice du pouvoir souverain est égale à la négation de la liberté. Dans la conception de Rousseau sur l'état, la souveraineté, la volonté générale et le pouvoir législatif sont inseparablement liés et marquent divers cotás de la même substance. Le peuple exerce son pouvoir souverain en tant que législateur et la loi est l'expression normative de la volonté générale. Lors de la promulgation d'une loi, l'unanimité n'est pas nécessaire, étant donné que la loi doit exprimer la volonté générale et celle-ci ne doit pas être identique à la volonté de tous. Le pouvoir executif, execute les lois, c'est lui qui apporte les actes particuliers et il est complètement subordonné au pouvoir législatif comme seul capable d'exprimer la volonté générale. Dans sa théorie politique Rousseau donne la préférance à l'aristocratis éléctorale (Rousseau donne une importance toute particulière au mot »aristocratie«) et tant que forme étatique.

UDK — 342

др Стеван Габер,
редовни професор Правног факултета у Скопљу, у пензији

ТЕОРИЈСКЕ ОСОБЕНОСТИ ОСНОВА ПРАВНОГ СИСТЕМА

Актуелна југословенска друштвено-теоријска мисао, све више је окупирана питањима практичне и научне систематике аспеката нашег социјалистичког самоуправног развитка. Присутна су питања и напори да се проналазе основи „економског система", „политичког система", „правног система", „системских закона" и сл., а све с циљем, да се све више отклањају уочена кризна стања у нашем историјском живљењу. Сама настојања да се истражују основи целокупног друштвеног система у било којој сфери друштвених односа израз од настојања сила прогреса да се друштво растерети од плиме историјских противречности, у чему ни правна наука, у границама својих норми и метода, не сме бити по страни.

Међутим, с циљем да се „материјалистички" фундира целина система друштвених односа, често изостаје нужно политичко и правно уобличавање економског система, као што се понекад наступа, код конструисања начела политичког система, занемаривањем његових економских и нормативно-правних компонената. Да не говоримо, да таквих навика има и у односу на економске и политичке пропозиције код уобличавања правног система. Зато, у науци ми можемо говорити о интеграционом конципирању система само онда, када га разумемо у дијалектичком јединству његових поменутих подсистема. Игнорисање ове тројности јединства система друштвених односа, иначе декларативно неоспоравано, није туђе ни нашим актуелним друштвеним кретањима, праћено свим методолошким једностраностима и кризним последицама које нужно из тога произлазе.

Када је реч о крупним системским проблемима овог карактера, често изостаје да наведена тематика буде одређеније општеисторијски и национално-историјски лоцирана. А то је, са своје стране, опасно и подложно лутањима у условима слабо развијеног друштва оптерећеног многобројним тврдоглавим историјским наследствима.

С друге стране, радикалистички подухвати, који су својствени друштвеним револуцијама, рушењем правно-политичких институција претходног друштва, и у недостатку јасних представа за своје, практично негирају оквирне сфере и реална стања између идеолошких, идејних, политичких, програмских, уставних и позитивно-правних (за наше услове, још и самоуправних) садржина у регулисању друштвених односа. Осећај нужне етапне мере у кретању прогреса, код ових радикалистичких подухвата, као да бледи. Револуције, што је општепознато, у историји људског друштва имају своју унутрашњу логику по којој се начелно разликују од еволутивних процеса у историјском кретању друштва. У том склопу, социјалистичке револуције карактеришу се својим посебностима, које су то не само у националном, већ и у општеисторијском смислу, подложне утицају одређених посебних присутности, наметнутих претходним историјским развитком. Реч је о рушењу не само основа претходног (у овом случају буржоаског) друштва, већ и о отварању дугорочне перспективе, која собом треба да поткопава основе на којима се вековима конституисала класна поларизација људи и сва друштвено-политичка и правна организација што се надграђивала као последица такве поларизације. Код тога људи су без конкретних научних сазнања чиме треба, у поменутом смислу, све то да буде замењено.

У таквим условима историјских промена, из страха да се не „робује" прошлом, често се у њима развитак усмерава тако, што се искључује присутност прошлог, односно чак и поштовање елемената његове објективне присутности, које се проглашава, најблаже речено, за конзервативизам. Понекад, треба признати, да до таквог понашања према историјским нужностима долази не зато што се не жели да сагледа политичко ефектуирање остатака прошлости, већ зато, што се, због кратковидости не знају успешно да трасирају кораци социјалистичког старог и новог прогреса кроз свестрану дијалектичност старог и новог. У таквој ситуацији, најлакше је волунтаристички, игнорисати етапно рашћење прогреса. То нарочито због тога што је могуће да нормативистичко утврђивање мере прогреса крије у себи опасност од прагматистичког затварања етапе са свим пратећим социјално-политичким последицама.

Ако већ пракса борбе за прогрес у нашим условима намеће потребу да се рекапитулира и преиспита досадашњи наш напор, у интересу безбеднијег стандардизовања домашаја наше револуције, корисно је да трезвено, мирно и самокритички изнова премеримо постојећа „системска" решења, искључујући из њих како волунтаризам (често „оплемењен" анархо-либералистичким жељама) и конзерватизам, који по правилу, настоје да закују револуцију и да негирају самоуправна остварења нашег правно-политичког поретка.

Не би требало да буде спорно, међутим, да се централни проблем (који заправо највише ствара тешкоћа у креирању социјалистичког правног поретка и правног система) састоји у објективној присутности противречности које постоје између класичног права и самоуправног права. Та противречност, на жалост, практично и нормативно се своди на дуализам у поретку, који је као и сваки дуализам, уколико је нормативно конституисан, чинилац још сложенијих противречности, што значи и битног смањивања жељених ефектуирања стандарда нормативно-правног поретка друштва. У постреволуционарном периоду, ниједна победничка

класа не трпи правни паралелизам супротан њеним историјским задацима. Али, у системском дијалектичко-нормативном отклањању противречности између старог и новог, изгледа и после четрдесет година социјалистичког преображавања, нисмо одмакли далеко у отклањању поразних последица таквог дуализма.

Ако, за моменат искључимо начелне норме међунационалних солуција једне сложене вишенационалне државности, и задржимо се на правним аспектима, у смислу поретка и система, можемо констатовати, да постоји објективни сукоб између политичке еуфоричности (наглашено изражене у политичким актима и у Уставу) и позитивно-правног конзервативизма (нарочито када се жели да се нормативно и практично решавају међуљудски спорови).

Сваки систем, па и правни, не би имао некаква смисла ако се њиме не инсистира, кроз одговарајући прилаз постојећим супротностима, на стимулативном и рационалном усмеравању оних потенција објективне стварности које ће, нормативно организоване у једном јединству, носити (по правилу етапно, али и дугорочно) прогрес, иза којег стоје одређене снаге, у нашем случају радничка класа и ствараоци позитивних друштвених вредности. Социјалистички правни поредак и тенденције које из њега изничу за социјалистички правни систем, не би требало да буду оптерећени склеротично затвореним и институционализираним идејним решењима, али не би смели бити ни толико отворени да губе елементарну нормативну квалификованост у начелном и системском смислу. У пракси најтеже је да се нађе одговарајући склад између ових двеју крајности, па се дешава, да преовлађује постојање дуалистичко-паралелистичких правних решења, по правилу, поткрепљено еклектичким поимањем плурализма самоуправних интереса или бирократско-централистичким утапањем интереса јединке у апстрактно замишљене друштвене целине. Будући да је у синтетичко-аналитичком смислу квалитетно дијалектичко спајање историјски присутних садржина ових двеју крајности сложено, ствара се рутинска навика, гносеолошки и методолошки упрошћено и самостојно (практично у антисистемском смислу) третирање ових двеју крајности. Колико је то начелно неоправдано, не треба доказивати.

Постоји један озбиљан проблем у правној науци, који недовољно разрађен и теоријски изражен, доводи до одређених дифузности и неодређености како у теорији тако и у правној пракси. Реч је, заправо, о идејној нивелацији, односно поистовећивању категорија — правни поредак и правни систем. Објективно постојећа природна веза и међусобна условљеност између тих категорија, с друге стране, немали део теоретичара права нагони на поистовећивање функционално глобалног и рационално-институционалног у праву, са појавно-системском избалансираношћу и усмереношћу у конципирању стандарда права у целини, посебних правних сфера једног формацијски (националног) фундаментално нормативног система.

Значи, реч је о мешању категорија *правни поредак* и *правни систем*, са свим последицама конкретне спознајно-методолошке природе до којих се због тога долази. Ако је за правни поредак, због његове институционалне одређености, неопходно да се постави одговарајућа вертикално-хијерархијска усклађеност између легалних институција поретка и ње-

гових степена, за правни систем је основно да се, на основу одређених методолошко-гносеолошких принципа идејно-историјског и идеолошког карактера, у целини система уравнотежавају делови и отклањају елементи дебаланса у њему. Отуда је јасно, начелно узев, да постоји разлика између идеје о правном поретку и идеје о правном систему. Број инструментаријума и механизама којима се служимо у грађењу правног поретка, с једне, и правног система, с друге стране, не може да буде исти.

Технологија у одстрањивању супротности у правном поретку, с једне, и у правном систему, с друге стране, не може бити истоветна. У првом случају, очигледна је наглашеност позитивно-правног приступа, а у другом је отклањање противречности немогућно без једног стратешки постављеног и научно фундираног прилаза у уравнотежавању области (грана) конципираног правног система. У овом смислу ништа се битно не мења тиме, што је отклањање супротности у правном поретку, једна од значајних претпоставки за отклањање противречности и у правном систему. Тиме, ипак, битне особености система не би морале да буду поремећене.

У остваривању свих ових активности, поставља се, међутим, питање: да ли је могућ одређени паралелизам, односно упоредно остваривање задатака правног поретка и правног система? Неоспорно је да је такво упоредно деловање пожељно. Али, наша пракса показује, да је то тешко могуће, па чак и немогуће. Да би се свака од ових двеју активности одвојено остваривала, потребно је постојање одређених посебних предуслова повезаних са изградњом правног поретка и на основу парцијалних тековина поретка, као и на основу позитивних историјских тенденција. Очигледно је, да систем не може бити конципиран ван домашаја поретка, али и даље кретање поретка није независно од утврђиваних стандарда система. И то, не само у односу на њихову опште-историјску и националну одређеност, него и у односу на сфере (гране, области) система и институционалне међузависности у поретку. Тачније, реч је о конкретно историјском оправдању посебног постојања сваке правне сфере, у целини система, и оправдању бројности и секторске разноврсности институционализованих механизама поретка.

Ипак, остаје и даље већ постављено питање, односно констатација, да предуслови у грађењу правног поретка и правног система нису истоветни, односно да су захвати у грађењу правног поретка краткотрајнији и лакше остварљиви, док су захвати у грађењу правног система дуготрајнији и сложенији. Изгледа да одговори на ова питања, односно образложења за ове констатације, треба да буду засновани на историјско-материјалним претпоставкама и на степену свести о могућностима у тим претпоставкама да се изналазе погодна решења како за поредак, тако и за систем.

За данашње наше услове, одговор на питање какве претпоставке постоје у изграђивању конкретних профила за позитивноправно и институционално обликовање југословенског правног поретка и за остваривање једног вишег степена у физиономирању југословенског правног система, није ни лак ни једноставан. И то не само зато што се наше социјалистичко самоуправно друштво налази у једној ванредно динамичној фази свога развитка, него и зато што поредак (делимично хетерогено)

утиче на клице у грађењу стандарда правног система. Зато те клице нису такве да се на њиховој основи могу мирније креирати позитивноправне институције правног поретка.

Реч је заправо о потреби, темељитог и трезвеног проучавања могућности што извиру из постојећих материјално-друштвених претпоставки. Истрчавање испред њих је исто толико ризично као и заостајање за њима. А треба имати у виду да је и степен разнообразности претпоставки различит за разне делове југословенског друштва, што не би требало да се, као факат у смислу система, игнорише. Ипак, све то није разлог, да се субјективни чинилац идејно-идеолошки безбојно понаша како у смислу поретка, тако и у смислу система.

Ако покушамо, на основу стварности нормативних односа нашег друштва, да поставимо нека отворена питања (констатације), она би по нашем мишљењу требало да се сведу на следеће:

1. У нашој друштвеној теорији постоји богатство истраживања економског и политичког система, али су ретка чак и одсутна истраживања за идејно профилирање правног система. Поставља се питање, зашто је то тако?

2. Да ли је наш самоуправни социјалистички поредак објективно у таквој ситуацији, да је оријентација ка стандардима правног система непрепоручљива због страха од правног нормативизма који би произашао из крутости принципа правног система?

3. Да ли систем односа, који је у постреволуционарном периоду усмераван разним актима уставног карактера, више стимулише политичку садржину него правно-системску садржину тих истих односа?

4. Да ли опасности идејног волунтаризма извиру као последица раскорака између глобалне идеје о политичком систему и методолошких принципа на основу којих треба даље да се креира правни систем?

5. Уколико се одлучимо да наглашеније приступимо стварању нашег правног система, поставља се питање, на основу којих параметара треба системски и структурално да се заокруже области (гране) и чиме треба тај систем да се разликује од класичног правног система?

Код постављања проблема везаних за наше актуелне аспекте правне систематике, могли бисмо, осим ових пет, да отворимо и друга питања значајна за правни систем. Али, очигледно је, да међусобни утицај противречности у политичком систему и структура системске целине, још више увећавају противречности нашег друштвеног поретка. Опасност функционалистичког прилаза у изградњи друштвеног система, преко прецењивања улоге система једне од сфера (било економске, било политичке или правне) у односу на друге, директно води ка метафизици и антиисторичности, а разуме се и ка ненаучности, у изградњи система. Излаз треба тражити у разнообразности садржинских веза које постоје на одговарајућем нивоу у којем се изграђује дијалектика система. Основни недостатак функционализма у изградњи система друштвених односа, што значи и правног система (који се недостатак може обликовати у правни догматизам и идејну фразеологију истог), састоји се у томе, што апсолутизује значај постојећих стања појава у стварности (у правној стварности) и не води рачуна да у стварности, што значи и у систему стандарда, начелно и у одговарајућој мери, мора да долази до израза потребе даљег развитка стварности. Не случајно, код изградње правног

поретка, изгледа као да је функционалистички прилаз логичнији, што значи и „мање опасан", док је код изградње правног система, функционалистички прилаз принципијелно неоснован и доста опасан.

Међузависности и везе које постоје између појава друштвене стварности, основа су за организационо-правну и идејно-усмеривачку постављеност те стварности како у смислу поретка тако и у системском смислу. Зато степен истраживања појава не може остати на фактографском снимању појава. У рационалном отклањању спонтаности кретања, помоћу нормативноправног инструментарија, свако друштво уноси свесна интервентна каналисања у друштвене односе. У којој су мери она допустива, објективно могућа, рационална, прогресивна, умна и позитивна, с једне, и на основу којег система спознаје закона објективне стварности су изграђена и на тој основи социјално-нормативно остварена, с друге стране, може се говорити о правном поретку, односно о правном систему. Али, јасно је и то да степен релативности није једнак код остваривања правног поретка и правног система. У првом случају, релативност је већа. Она у себи укључује дилеме, парцијалне несигурности, корекције, понекад делимично враћање назад као потреба критичке рекапитулације прошлог. У другом случају, релативност, уколико није искључена, заузима периферну позицију не нарушавајући глобалне стандарде система. Одређена решења правног поретка, чак и кад евентуално намећу новине у правном систему, ипак повремено и контролно морају да се проверавају кроз логику норми правног система. Међузависност правног поретка и правног система не би смела да буде основа за разликовање између релативне краткорочности правног поретка и релативне дугорочности правног система, и то како у њиховом квантитативном тако и у њиховом квалитативном погледу.

Из изложеног следи закључак, да разлика између идеја о правном поретку и правном систему треба истовремено да се прави како у садржинама интердисциплинарно постављеним, тако и у методама којима се служимо код уравнотежавања садржина. Овоме треба додати и разликовање у степену синтеза и у нивоу мисаоне оријентације синтезе. Из самог тог деловања изниче и димензиони захват предмета организације било у смислу поретка било у системском смислу.

Димензије организационог захвата су различите. У правном поретку преовлађује стручност, у правном систему научна мотивисаност. У правном поретку је наговештена позитивноправна и вертикално-хијерархијска одређеност са истовременом недугорочношћу и променљивошћу природе норми, док се у правном систему уравнотеживање и инспиративност стратешки односе према кретању, а у свему томе преовлађује и дугорочност у изградњи или у правцу изградње постављеног правног система. Зато није случајно што у правној науци проблеми правног поретка (разуме се, у позитивном смислу) треба да се третирају као подручје правне програматике, док проблеми правне методологије и правног система треба да се третирају као подручје правне филозофије.

Сигурно, овај кратак прилог не може нити сме имати претензију да мења спонтаност уобичајеног поимања ових категорија правног живота. Али, очигледно је да данас разговори о правном систему морају да буду постављени и на ниво једне критичке мисли о категоријалном разграничавању у вези са продубљеним конципирањем и нашег правног

система. На крају, не треба да се заборави, да правни позитивизам може врло лако да уђе у воде правног функционализма, уколико је у изградњи правног поретка и правног система одступа кибернетски заснована дијалектика.

dr Stevan Gaber,
retired professor of the Faculty of Law in Skoplje

THEORETICAL CHARACTERISTICS OF THE FOUNDATIONS OF LEGAL SYSTEM

Summary

Motivated by insufficient elaboration of the problem of legal system in Yugoslav post-war theory, the author attempts at finding the causes of such a situation, while at the same time submitting his own prerequisites to serve as the beginnings in the process of elaborating the foundations of Yugoslav legal system.

One of the key issues treated by the author along the above mentioned lines relates to the problem of delimiting the notion of legal order from the notion of legal system. Differences in this respect directly influence the conception of the standard of legal system, as well as the functional dynamics of the legal order. Making this difference, in other words, as far as these two categories are concerned, should be the starting point for the elaboration of the legal system.

While the organisational and structural set-up of the legal order are directed at hierarchical inter-relation between the institutions of the positive-legal order, the elaboration of legal system, being of a long-term character, requires another methodology, namely the synthesis of a specific kind, both in the sphere of ideological and philosophical natures. In principle, according to the author, this subject-matter is related to the legal pragmatics. In other words, this does not mean that the relationship between legal order and legal system should be severed, just as one should respect the specificity of each of these two spheres.

The author points at the end of the article also at the danger of legal positivism and functionalism in the process of elaboration of the foundations of legal order and of the legal system.

dr Stevan Gaber,
ancien professeur à la Faculté de droit à Skoplje

PARTICULARITES THEORIQUES DES BASES DU SYSTEME JURIDIQUE

Résumé

Motivé par l'insuffisant traitement du problème du système juridique dans notre théorie d'après guerre, l'auteur tache d'indiquer les causes de cet état mais en même temps de donner une esquisse des suppositions bien

déterminées dont on doit partier dans l'édification des bases du système juridique yougoslave.

Un des problèmes cléfs qui se posent dans cet ordre d'idée à l'auteur est celui de la délimitation de la notion de l'ordre juridique de celle du système juridique. Dans ce sens- là, les pérégrinations se manifestent directement sur la conception du niveau du système juridique et de la dynamique fonctionnelle de l'ordre juridique même. La délimitation de ces deux catégories peut servir de base pour l'édification du système juridique.

Tandis que l'établissement organisationnel et structural de l'ordre juridique oriente vers l'interdépendance hiérarchique des institutions de l'ordre positif — juridique, par ce fait même c'est un thème lié à la pragmatique juridique, l'édification du système juridique de par sa nature, à long terme, oriente vers une autre methodologie, vers une synthèse de genre special, ainsi que vers les sphères de nature philosophique d'idées. Ceci ne signifie pas qu'il faut couper les liens entre l'ordre juridique et le système juridique, pas plus qu'il ne faille respecter les particularités de chacune de ces sphères.

L'auteur attire l' attention de même sur le danger du positivisme et fonctionalisme juridique dans le processus de l'édification des bases de l'ordre juridique et du système juridique.

UDK — 316

др Јоже Горичар,
редовни професор Правног факултета у Љубљани, у пензији

МОГУЋНОСТИ ВИШЕГ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА

I

Сваки човек, било како да живи своје време од рођења до смрти, живи га, односно живео га је као одређени квалитет живота — низак, осредњи или висок. Последње две деценије, о тој категорији размишљају и истраживачи и политичари.

Ни у књижевности ни у политичкој пракси не постоји јединствено схватање о квалитету живота. Зато не постоји ни јединствена, општеусвојена дефиниција тог појма. Са друге стране, постоји општа сагласност о томе да квалитет живота постаје већ данас, а с обзиром на брзи развитак света постаће сутра још значајнији не само у социолошко-теоријском смислу, већ и са становишта развојног усмеравања појединих друштава и човечанства у целини. Постаће значајан чак и ради тога да би се преживело.

Као што у књижевности срећемо многе (квази)дефиниције квалитета живота, срећемо и многобројне показатеље те појаве. Остављајући по страни чисто економске показатеље, о којима ћемо говорити касније, узмимо такве показатеље на које указују појмови као што су, на пример: природна средина и њено загађивање, здравље, образовање, могућности културног потврђивања, политичка слобода, одговарајуће ограничавање рађања у неким деловима света, и слично. Неки писци су сагласни и са тим да се квалитет живота тиче, пре свега, човекових субјективних стања која се испољавају као осећања, рецимо: срећа — несрећа, образованост — необразованост, богатство — сиромаштво, задовољство — фрустрираност(1).

У погледу материјалног благостања, као економског показатеља живота, неоспорно је то да је одређен степен благостања неопходан да би

(1) *The Quality of Life Concept, US Environmental Protection Agency,* Simpozium 1973.

човек могао да живи пуним животом, задоовољавајући своје потребе. Међутим, све указује на то да сам квалитет живота поставља том благостању одређену границу. Та граница је повучена тамо где престаје смисао да се време живи културно, и где почиње (материјално) потрошачки начин живљења, као преовлађујући начин живљења. У том погледу је веома значајно једно, изразито потрошачко размишљање: „Квалитет живота значи то да имаш колико је могућно више новца, да би могао, пошто си задовољио основне животне потребе, да тај новац трошиш на пријатан начин"(2). Осим што је изразито потрошачко, такво схватање је и сасвим индивидуалистичко. Оно је подешено према таквим појединцима који имају много новца, док би квалитетан, то ће рећи леп, задовољан и културан живот требало, по могућности, да живе сви људи. Затим, наведено схватање иде у прилог непрестаном развоју и ширењу индустрије потрошачких добара, која све више загађују и кваре човекову природну средину. Чиста природна средина је, без сумње, један од првих услова за одговарајући квалитет живота.

Рекли смо да су за такав квалитет живота потребни и одређени материјални услови, али не и такви који неограничено и непрестано расту. Давно је утврђено да стални економски напредак, који долази до изражаја у порасту дохотка свих врста у високо развијеним државама, прати све веће незадовољство, и да се то незадовољство ослобађа путем разних облика насиља, немира, изазивања и отуђења. На такву појаву скреће пажњу и ова констатација: „Изненађујуће спирално подизање благостања, почев од 1945. године (у САД, прим. Ј.Г.), пратио је болни пораст злочина, наркоманије, грађанског нереда и насиља, те стално опадање поверења у јавну власт"(3). То значи да тенденција неких политичара, па и економиста, да једноставно изједначују (могућности за)виши квалитет живота са порастом бруто националног дохотка, не води ничему.

У вези са том констатацијом, нешто шире наводимо размишљања три истраживача из САД, који такође утврђују да материјално благостање и потрошачка моћ нису ни једини ни главни разлог високог квалитета живота. Скрећу пажњу на то да се у америчком друштву све чешће питају може ли се закључивати да се добро живи имајући у виду, једино и искључиво, тражњу употребних ствари. Они који се баве циљевима друштвеног развоја, у последње време, почињу да дају предност квалитету живота у односу на поседовање материјалних добара. Иако у таквим својим изјавама сасвим ретко дају тачну дефиницију квалитета живота, из изјава, сасвим јасно, ипак произлази захтев који желе да изразе, тј. да се друштво мора одвратити од својих досадашњих, искључиво економских циљева и окренути таквим циљевима који би у суштини били психолошки. Треба га одвратити од јурњаве за богатством и усмерити ка настојању да се остварује добар и леп живот. А такав живот значи, осим обезбеђених основних животних услова, тј. одговарајуће исхране, стана и других материјалних добара, и смисао за човеково усавршавање уз рад, смисао да се цени лепота у природи и уметности, да се човек осећа поистовећен са својом друштвеном заједницом, значи и задовољство у испуњавању својих могућности... Квалитет живота стиче нове

(2) Fred Singer, *Our Environment: Controls and Costs*, 1971 p. 28.
(3) A. Campbell, Ph. E. Converse et al., *The Quality of American Life*, Russel Sage Found, 1976, p. 2.

размере, а друштвена брига све више се усмерава на потребе целокупног становништва за једнакошћу, партиципацијом, поштовањем и личним успехом. „Револуција све већих очекивања једноставно не значи само жељу за већим станом или још једним аутомобилом; она значи све наглашенији захтев за таквим добрима која нису материјална, већ су, у првом реду, по својој природи психолошка, и огледају се у ширим животним искуствима која дају више задовољстава"(4).

Ако се данас такви и слични захтеви јављају у САД, чији су грађани усмерени ка изразито потрошачком начину живота, вредело би да о њима барем почнемо размишљати и да им — теоријски, емпиријски и политички одредимо неки смисао и у нашем социјалистичком друштву.

II

Да би човек могао да живи одређени (виши) квалитет живота, потребне су неке „спољне" околности. У већој или мањој мери, оне не зависе од појединца, а тек оне омогућавају људима леп, културан, једноставно речено, начин живота вредан човека. У стварности, то је самоизражавање човека као стваралачког бића. Свој индивидуални квалитет живота људи изражавају путем индивидуалног начина живота. Једино ако пратимо те начине изражавања живота, можемо да установимо квалитет живота појединих друштвених и временских сектора. Међутим, начин живота не зависи само од околности које омогућавају такав или другачији квалитет живота, њега усмеравају и погледи на свет, наклоности, потребе, вредности, укратко карактерне, психичке диспозиције појединаца. Како се не може очекивати да би се те диспозиције на било који начин изједначиле, па ни у околностима које би омогућиле највиши квалитет живота, тежња да се изједначе начини живота у било ком друштву, била би свакако немогућа. Са становишта културе и у мери у којој би се могла остварити, довела би до потпуно окрњеног, сивог, стерилног друштва.

Стручна књижевност познаје већи или мањи број околности за које поједини писци сматрају да представљају било непосредне показатеље квалитета живота, било такве показатеље који би требало да омогуће људима достизање вишег квалитета живота у поређењу са оним који живе до сада. Нема потребе да се ближе заустављамо на таквим примерима. Из истраживачких разлога, а и ради систематичнијег приступа питању које је предмет нашег размишљања, било би корисно свести те (па и друге) показатеље у шире систематске целине. Реч је о овим целинама:

— систем природне средине у којој човек живи и ради;

— систем људске, (у најширем смислу речи) социјалне средине, и

— индивидуалне особености човека (психа), потребе и вредности, и сличне особености микросистема у којима човек живи (породица, пријатељи, суседство).

(4) Као белешка, р. 1—7.

1. За проблематику о којој говоримо, од изузетног значаја је први систем. Изгледа нам да, у последње време, постаје значајнији од свих других јер, на крају крајева, од његовог (не)квалитета зависе основни услови нашег живота. Реч је о ваздуху, води и земљишту, које савремена технолошка организација индустријске производње све више уништавају.

Загађивање природне средине све изразитије стиче глобалне, тачније, планетарне размере. Данас на нашој планети више не постоји подручје које би било изузетно од штетног утицаја индустријског начина производње. Али не само због тога, јер су и социјалистичке државе преузеле од капиталистичких њихову „филозофију" индустријског раста, а са њом и одговарајући начин индустријске производње. Погоршавање стања природне средине није последица случајне равнотеже, нити је споредан производ технолошког развоја. Напротив, оно је симптом најдубљих противречности одређене врсте индустријске цивилизације, одређеног начина производње(5). Битно обележје савремене индустријске производње, с једне стране, јесте потпуно занемаривање користи човечанства као целине и потпуно одсуство било какве рационалне, целовите, планетарне политике, а с друге стране, крајња безобзирност у искоришћавању природе... Природне резерве човековог еколошког система имају своје границе, и досадашње нерационално, насилно понашање према природи, приближило нас је поменутим границама раније него што би то морало да се догоди. Данас морамо сматрати научном истином да и савременој цивилизацији прети више од једне смртне опасности, и то у првој половини XXI столећа(6).

Ако се у светлости таквих песимистичких, а ипак научно заснованих сазнања осврнемо на наш југословенски простор и на његову загађеност, можемо без тешкоћа да утврдимо:

— све више становника наших градова и индустријских центара удише лош ваздух, загађен разним гасовима, штетним за здравље;

— многе наше воде већ су до такве мере загађене најразличитијим индустријским отпацима да у њима изумире сваки живот, а загађеност тих вода утиче и на захватање пијаће воде, што понегде већ угрожава здравље људи;

— употреба разних пестицида и других хемијских средстава на пољима, у воћњацима, виноградима, у житу, у другим пољским производима и у воћу, оставља такве састојке који шкоде здрављу. Са друге стране, прехрањивање стоке „хемијском храном", иако само додатно (због бржег раста стоке), гомила у говеђем и свињском месу и у месу живине, материје које не користе здрављу човека.

Ако, дакле, човечанству заиста прети уништење већ у првој половини XXI столећа, због потпуног загађења природне човекове средине, и имајући у виду такво и друга песимистичка предсказања, има ли уопште смисла размишљати о квалитету живота. Може ли уопште бити икаквог живота без барем релативно чисте и подношљиве средине? Ипак, будимо оптимисти. У последње време се у свету, па и код нас, све јаче чују гласови различитих еколошких покрета који се залажу за то да

(5) Мирослав Печујлић, *Светска економска криза и наше друштво, зборник:* „Човек, друштво, животна средина", САНУ Београд, 1981, стр. 23, 25.

(6) Михаило Марковић, *Филозофски поглед у свету на проблем односа човека и животне средине*", као под 4, стр. 39.

човечанство, одмах и свим расположивим научним средствима, крене у одбрану од нерационалног, готово пљачкашког искоришћавања природе и њених извора. Једно је тачно, ако се не почне одједанпут и истовремено, на целој нашој релативно малој планети, успостављати рационални однос између човека и природе, нећемо постићи успех који желимо. Подсетимо се, у вези са тим, само на катастрофалне последице које проузрокује такозвана кисела киша у шумама европског и северноамеричког континента. Те последице је могућно спречити једино путем усклађеног међународног деловања. Све то вреди само у случају ако неки параноични лудак, већ раније, не изазове атомски сукоб и на тај начин уништи човека, његову културу и цивилизацију.

2. Док је систем природне човекове средине, као што смо написали, планетарне природе, а такве су и (не)могућности за (виши) квалитет живота, које из њега произлазе, друштвени систем човека изједначавамо, углавном, са такозваним глобалним друштвима, односно са државама. Својом политичком делатношћу, поменути субјекти омогућавају или онемогућавају виши квалитет живота. Задржаћемо се само на оним последицама политичке делатности (у најширем смислу) које би, по нашем мишљењу, у највећој мери омогућавале такав квалитет.

Међу њима је, сигурно, најзначајнија човекова *економска сигурност*. То ће рећи, могућност стицања таквог дохотка који омогућава задовољавање не само неопходних физиолошких потреба, већ и покриће трошкова за одговарајуће образовање деце, за задовољавање културних и рекреационих потреба, и слично. У току свог активног живота, средства за живот човек стиче радом. Због тога је главно питање награђивање рада, што би у социјалистичком друштву значило награђивање према количини и квалитету резултата рада. Већ само то да је човек доследно награђен према наведеном начелу, подигло би код радних људи самопоуздање и самопоштовање, којима придајемо вредност непосредних показатеља квалитета живота. Стога је потребно старати се, без престанка, о томе да постоје *могућности пуне запослености* и повољни односи на радним местима. А имајући у виду наше друштвено уређење, треба нарочито скренути пажњу на ово: ако би самоуправљање у привреди деловало заиста тако како је у теорији замишљено и нормативно уређено, ако би радници заиста одлучивали о целокупном производу свог рада, то би још више подизало њихово самопоуздање и одлучно доприносило економској и политичкој дезалијенацији радних људи.

Веома је значајно, и са управо разматраним питањем тесно повезано, одговарајуће уређивање *стамбеног питања* радних људи. Само по себи оно доприноси не само одговарајућем квалитету живота радника, већ и њиховој социјалној сигурности. Томе можемо додати уређену и савременом стању медицинске науке одговарајућу *здравствену заштиту* за све радне људе, под једнаким и за њих доступним условима.

Школство, васпитање и образовање налазе се међу оним основним могућностима које, заједно са економском сигурношћу човека, у највећој могућој мери доприносе подизању квалитета његовог живота. Наведене делатности изграђују младог човека за касније самостално, самопоуздано и самоостварујуће деловање у друштву. Требало би да га те делатности оспособе за рад, да му пруже ширину погледа на савремено стање науке и да га упознају са културом његовог народа и сродних на-

рода, и са културом света. (Овде остављам по страни питање да ли наше школство, са својом садашњом „усмереношћу", наставним плановима, оспособљеношћу учитеља, и тсл. у стварности већ извршава тај значајни задатак.) Кад је реч о културном образовању, веома велики значај има учење националног језика и националне историје, што вреди нарочито за мале народе у било каквој широј многонационалној државној творевини. „Свако настојање за слободан и самосталан језик неке културе значи борбу за достојанство мисли и идентитет духа. Идентитет сваког појединца и сваког народа се чува у његовом језику и у његовој историјској свети о прошлости"(7). Вероватно није потребно посебно тумачити да је човек без националног идентитета и без историјске свести о прошлости народа којем припада, веома осиромашен са становишта квалитета свог живота. Као да је комад дрвета који носе и преврћу таласи страних језика, туђе историје и туђих култура.

Не постоји друштво које би било потпуно хомогено у погледу вредности, идеологије и веровања својих припадника. Те психичке особености човека непрестано се обликују у току његове примарне, секундарне и терцијарне социјализације. Али, пошто су друштвене средине у којима се та социјализација догађа прилично различите у погледу садржине поменутих психичких особености, њен резултат је *плурализам вредности, идеологија и веровања.* Свако настојање да се на том подручју наметне било какво јединство, довело би до сивила Орвеловског надгледаног „друштва", у којем би психа његових припадника била искривљена или потпуно стерилна. Плурализам вредности, идеологија и веровања, ако треба да буде међу онима који унапређују квалитет живота, захтева могућност слободног избора и изражавања поменутих вредности, као што тражи друштвену и, свакако, политичку одмереност у односу на поменути плурализам.

Овим смо се дотакли и околности које треба поменути у тој целини, наиме *човекових политичких слобода.* Демократска друштва са широком палетом политичких слобода отварају много шире могућности за виши квалитет живота у поређењу са ауторитарним и репресивним друштвима, која те слободе укидају или их битно сужавају. Ако поменемо и уређене могућности да се *слободно време и рекреативне делатности* проводе културно, набројали смо све околности са подручја друштвеног система, које, по нашем мишљењу, пре свега омогућавају виши квалитет живота.

3. Кад говоримо о људским индивидуалним особеностима, као о трећој целини околности које утичу на квалитет живота, мислимо, с једне стране, на психу људи, њихове потребе, вредности, наклоности, и томе слично, а с друге стране, на оне микросистеме — породицу, пријатељства, суседства, у којима се човек креће и који најнепосредније утичу на поменуту психу. За разлику од прве две целине, означене као систем природне и систем друштвене средине, које садрже само могућности за такав или друкчији квалитет живота, а од појединца, пре свега, зависи да ли ће их и на који начин узимати у обзир, трећа целина показује да ли их човек заиста узима у обзир и на који начин то чини. Та целина указује непосредно на стварни квалитет живота који поједи-

(7) Предраг Палавестра, *1984. је апсолутна метафора.*

нац живи. Поменути квалитет се може утврдити једино, како смо већ рекли, путем његовог начина живота(8). А то како људи узимају у обзир могућности помоћу којих обликују квалитет свог живота, може се утврдити само на основу онога како људи стварно живе.

Из тога произлази да се свако темељитије истраживање квалитета живота може обавити једино на два нивоа истовремено: на нивоу на којем постоје могућности за такав или друкчији квалитет живота, и на нивоу начина живота појединаца и појединих малих, углавном примарних група у које су ти појединци укључени.

Превела са словеначког
др Вида Чок

dr Jože Goričar,
retired professor of the Faculty of Law in Ljubljana

THE POSSIBILITIES OF A HIGHER QUALITY OF LIFE

Summary

The quality of life is becoming in our days one of the significant categories both of the sociological theory and of the development directing of individual societies and the mankind in its entirety.

The author singles out several relevant elements in the above respect which describe the notion of the quality of life. Firstly, this is the system of natural environment where the man lives and works, and this is an universal element and at the same time a world problem. Secondly, this is a system of human social surroundings which is characterized by the constituent elements of the global society, namely of the state, meanning economic security of people, full employment, apartment and health security, education and schooling, the possibility of expressing one's own values and beliefs through political and other freedoms. And, finally, this is the system of human individual specificities, namely the man's micro-system.

According to the author, in order for these phenomena to be analyzed in a scientific manner, one should view them both from the standpoint of the society in general and of the possibilities of society, as well as from the viewpoint of the individual within that society.

dr Jože Goričar,
ancien professeur à la Faculté de droit à Ljubljana

POSSIBILITES D'UNE PLUS HAUTE QUALITE DE VIE

Résumé

La qualité de la vie devient actuellement une des catégories importantes non seulement de la théorie sociologique mais aussi de l'orientation du développement de quelques sociétés et de toute l'humanité.

(8) Начин живота Словенаца је истраживао Петар Клинар. Вид. »*Teorija in praksa*«, *Ljubljana*, 1, 1971, стр. 19. и сл., и 2, 1979, стр. 169. и сл.

L'auteur met l'accent sur quelques éléments qui, entre autres, marquent la qualité de la vie. En première place, c'est le système du milieu naturel où l'homme vit et travaille, qui est de caractère universel et qui présente un problème mondial. Deuxièmement c'est le système du milieu social humain qui marque les caractéristiques de la société globale, c'est à dire de l'état, la sécurité économique des gens, l'emploi, la sécurité de logement et de la santé l'éducation et la formation, la possibilité d'exprimer ses propres valeurs et croyances à travers les libertés politiques et autres. Enfin c'est le système d'originalités individuelles, humaines, le microsystème de l'homme.

Selon l'opinion de l'auteur que ces phénomenes pourraient être observés scientifiquement, il est indispensable de les analyser aussi au point de vue de la société comme entité et de ses possibilités, ainsi que du point de vue de l'individu à l'intérieur de cette société.

UDK — 340.11

др Здравко Гребо,
ванредни професор Правног факултета у Сарајеву

О НОРМАТИВНОМ МЕТОДУ — ЈОШ ЈЕДНОМ

Постоје најмање два разлога која су нас определила да и овим јубиларним поводом кажемо неколико ријечи о вриједности (или невриједности) нормативног метода при конституисању једне компетентне (марксистичке) теорије права. Први би се налазио у спознајно-теоријској равни: у покушају доказивања да у оквиру марксистичког поимања права, уз остале начине (методе), постоји легитиман простор за примјену нормативног метода, јер поливалентност бића права, једним и то значајним дијелом, показује и своје нормативно лице. Други разлог би био повијесно-литерарне природе и подразумијевао би реминесценције на поједине бурне спорове у југословенској правној теорији(1) чије консеквенције и актуелно дијеле нашу правно-теоријску мисао. У оба случаја човјек коме посвећујемо наредне странице фигурирао је као родоначелник, или бар стјегоноша послијератног југословенског нормативизма, што је било пропраћено сасвим јасним вриједносним (политичким) конотацијама. Овом приликом нећемо доказивати да приступ праву професора Лукића није од врсте позитивистичког нормативизма (иако смо дубоко увјерени у погрешност такве тврдње), него ћемо се ограничити на доказивање да употреба нормативног метода није никакво „огрјешење" о марксизам. Напротив!

*

Најразглашенији марксистички исказ о праву свакако је онај из „Комунистичког манифеста" о вољи владајуће класе претвореној у закон." У закон претворена воља .... ни под каквим условима не може значити скуп друштвених (па ни економских) односа. Јасно је стога да право (да се избјегну неспоразуми: „правна форма") није пуки рефлекс економске структуре друштва. Право је „поредак"; оно је специфично

(1) Парадигматичан је нпр. разговор вођен између Р. Лукића и Љ. Тадића на страницама „Архива за правне и друштвене науке", 1963. године.

структурисано и такво мора бити управо да би вршило функцију коју му намеће и од њега „захтијева" материјална „основа".

Споменута специфичност је двострука. Прво, право је „идеалтипски" израз. Форма закона као (правни) облик за класну вољу, образује се као опште господство, што према Марксу гласи „као неопходно самоодрицање у закону... и самоутврђивање интереса у средњем типичном случају". Као што је у држави, као „официјелном представнику", обухваћено читаво грађанско друштво једне епохе, исто тако су у закону (праву) сведене све индивидуалне („владајуће") воље, које су у својим конкретним егзистенцијама нужно егоистичне, али у правној форми добијају апстрактни, објективни, „идеални" израз. Лијепу илустрацију такве „правно-систематске нужности" представљају редови једног Енгелсовог писма К. Шмиту (C. Schmidt) „... да један закон представља одсечан, неублажен истински израз владавине једне класе: па већ само то би се противило „правном појму". Уколико се право више удаљава од своје реалне основе и исходишта и приближава „апстрактно-идеолошком", утолико се у њему све више јављају „произвољности" (у смислу тек посредне детерминисаности и апроксимативне адеквације) — те отуда, како вели Енгелс на једном другом мјесту („Лудвиг Фојербах и крај ...") оно свој реални супстрат може манифестовати „већ према околностима, понекад добро, а понекад рђаво". Само се право услед тога успоставља као идеологија — „правна начела дубе на глави" — и ствара се нова самостална област која, при својој општој зависности од производње, ипак посједује моћ (независног) реаговања на своју „базу". Управо категорија „повратног утицаја" показује да право као нормативни систем није „идеологија", или то није у оном смислу у којем се тај израз најчешће марксистички интерпретира. Оно није идеологија јер не „лаже" о стварности. Право као норма јесте идеологија, али као идеја и оно ништа не крије нити изврће. Оно тачно „одражава" стварност, а то што је она изокренута и лажна није „правни гријех". Сасвим другачијег карактера је проблем ако се не увиђа контигентност и историјска релативност садржаја норми па се он онакав какав је „у праву" апсолутизује.

Право као област идеалитета, као и свака „идеологија", јесте крива представа о свијету, „погрешна свијест", уколико даје једностраку слику свијета. Међутим, таква „полуистина" није истина, али није ни лаж; она је управо-етимолошки-пола-истине, парцијална истина... Право као норма-идеја је онолико истинито колико као „свијест" уопште може да буде.

У модерној држави, пише Енгелс у наведеном писму, право не само да мора бити у складу са економским стањем, него мора бити у себи усклађена цјелина, „која својим унутрашњим противречностима — које би се јавиле непосредним одражавањем економских односа у правним принципима — није противна сама себи... Да би се све то постигло све више се губи верност одражавања економских односа". Право добија (привидно?) објективну егзистенцију(2). Са друге стране, на самосвојно обликовање права, као што је то случај и код осталих духовних појава, утиче и специјална „историја" дисциплине. У овом аспекту право има „сопствену историју". Као ријетко гдје другдје, то се у праву да конста-

(2) То признају и писци који иначе инсистирају на поимању права као „друштвеног односа". Уп. Ј. Б. Пашуканис, *Општа теорија права и марксизам*, Сарајево, 1958, стр. 579.

товати; његови „римски темељи" доказ су више да је у области идеалитета континуирани „трансфер вриједности" иманентан. На тај начин се право формира као релативно независна, специфично структурисана цјелина која функционише према властитим законитостима. Када Келсенов термин „*Rechtswirklichkeit*"(3) не би сувише нападно подсјећао на своје идеалистичко исходиште, скоро да би се у овом контексту могао употрјебити скоро без остатка. У овој области не помаже никакав „дијалектички појам нормативног". Право као поредак (и систем) структурисано је према принципима формалне, „непротиврјечне", логике, те га се зато у овом аспекту може само тако — „непротиврјечно" — мислити. Друго је питање да ли је такво промишљање наука, или је можда само вјештина, или није ни то? Одговор зависи од рјешења врло сложених методолошких питања — међу првима: постоје ли духовне науке? Оно што је међутим, извјесно јесте да док се правом бавимо мора постојати и једна „формална" дисциплина о праву.

Sein des Sollens је специфична егзистенција правности, каже Х. Келсен. При томе је *Sollen* копула, тј. „специфични смисао" који у сваком нормативном систему повезује узрок и посљедицу. *Sein* је опет „општи појам" *(Inbegriff)* свих искуствено датих чињеница. Узрок и посљедица се не конституишу мишљењем. Категорија *Sollen* не смије бити апстрахована од реалности и очишћена од сваке реалности(4). Али, поновљено ће Келсен, „ја тврдим да се као *Sein* не може разумијети само реални, тј. *'Natur-Sein'* него и *Sein* у смислу *gedanklichen Gesettsseins*(5). У овом смислу се може говорити о *Sein des Sollens*. Само он је другачији *Sein* од оног природног. *Sellen* је идеални *Sein: Sollen* који представља норму је *Sein* али не *Sein* чињеница. *Das Sollen, nicht das Sein*(6).

Цијела ова демонстрација смјерала је на покушај да се покаже да се нормативним „језиком" (апаратуром, инструментаријем) можемо ваљано послужити ако су темељна питања о природи права претходно онтолошки рјешена, нпр. марксистички. Право као комплексна појава може (и треба) се описати у једном свом аспекту — право као норма: идеја, идеологија — а да се тиме не каже „шта оно значи". Такво знање остаје парцијално знање, али због тога није ни мање потребно ни нужно.

Могло би се рећи да на изложеном ступњу право (као норма, идеја) „инклинира" идеологији у правом (и пежоративном) смислу. Оно ће то постати у још „вишој" сфери, у јуриспруденцији у којој се право „тумачи" овако или онако. Тек се тада Марксово познато „обртање на главу" коначно уобличава. Тада се реални односи изражавају апстракцијама, категоријама и појмовима који „хоће нешто да значе"; они постају „метафизичке или правне илузије"(7). Пошто се јуристи не уздижу над тим односима „појмови се у њиховим главама замрзавају у непокретне апстрак-

(3) Овај појам Келсен је у своју теорију увео 1919. год. употребивши га у расправи *Zur Theorie der juristischen Fiktionen*, »Annalen der Philosophie«, 1. Bd., s. 630. i dalje.

(4) Up. *Reine Rechtslehre, II Auflage*, Wien 1960, S. 81; *Aufsätze zur Ideologiekritik*, »Soziologische Texte«, 16. Bd. Neuwied am Rhein-Berlin, Luchterhand, 1964, S. 245; *Logisches und metaphysisches Rechtsverstandnis*, »Zeitschrift für öffentliches Recht, XVIII Bd. S. 25 i *Die Problematik der Reinen Rechtslehre*, »Osterrcichische Zeitschrift für öffent, Recht« XVII, Bd. (N. F.) S. 161.

(5) *Der soziologische und der juristische Staatsbergriff*, Tübingen, S. 76.

(6) Вид.: *Der soziologische . . .*, S. 76—77. Уп. такође *Das Naturrecht in der politischen Theorie*, Wien, 1963, S. 122—124. и даље.

(7) *Писма о историјском материјализму, (Маркс—Аненкову)*, Београд, 1960, стр. 13—14.

ције..." Поштовање пред својим занимањем — „јер њихова професија има посла са свеопштим" — доводи до самосталне Идеје права. Тек када се парцијалитет „нормативног ступња" права почне тврдити као апсолутан, као „Вриједност", у сусрету смо са идеологијом у дословном смислу ријечи. Тада се апстрактни наставци постојећих прилика потпуно од њих откидају и „хисторија снова"(8) је готова.

Да резимирамо. Правни односи су реални односи, будући да су друштвени односи. То значи да „правни саобраћај" функционише на „једино" могући начин, условљен материјалним детерминантама. Закључак: право је реално. Али правне норме које друштвене односе акцентирају као правне, чине нормативни систем чији је прави домен област духа, те има специфичне законе стварања (структурисања) и примењивања функционисања). Управо због тога правни пореци могу бити при сличним („истим") друштвеним околностима различити и при различитим друштвеним околностима слични („исти"). Осим тога, право у овом смислу, као свијест јесте „одраз" па према томе, у смислу адеквације, није „лаж" оно је истинито колико је истинита и реалност коју рефлектује. Закључак: право као нормативни систем је идеални (идејни) израз социјалне реалности, који с њом није идентичан, па посједује и „своју", својеврсну, реалност. Коначно се право јавља и као предмет јуриспруденције (у најширем смислу) који „објашњава" само право као систем норми, па се успоставља као идеализовани (идејни) израз идеалног израза реалности, те стога има све особине идеологије у правом (вриједносном) смислу ријечи. Не треба ни наглашавати да се сва три побројана момента дијалектички *једине* и да су *in actu* увијек дата заједно. Разликовање су захтијевали само аналитички разлози.

Треба се ипак, прецизности ради, упитати о потпуности овог извођења. У њему је очигледна хипертрофија фактичког (као примарног) на рачун нормативног (као секундарног, изведеног, „идеолошког"...). Стога нису потпуно нетачне примједбе да — ортодоксно схваћена и протумачена — шема „база-надградња" цијепа социјалитет („друштвено биће људи") на два битно различита ентитета, те да се у тој поставци (претпоставци њиховог различитог супстанцијалитета) јављају проблеми у вези са могућношћу међуутицаја, провођења једног у друго, или „детерминације" и „повратног утицаја".

Неодступање ни за слово од тобоже једино аутентичне интерпретације (која је међутим, нерјетко клизила самом границом економистичког редукционизма) довело је марксистичку теорију права до фрапантног занемаривања нормативног на рачун фактичког. Правовјерно се сматрало да би њихов „равноправан" однос представљао издају Марксове мисли. Сматрамо да је такав *ráison*, у најмању руку, нетачан. Колико год се гријешило у стриктној сепарацији сфере требања (норми) и битка (друштвених односа), права и природе, без могућности њиховог међусобног посредовања, у „хијатусу логички постојећег и бића"(9), ништа мање није погрешна ни теорија „рефлектовања" супротног правца и предзнака.

(8) К. Маrх, *Прилог критици Хегелове филозофије права*, „Рани радови", Загреб, 1967, стр. 96.

(9) Вид.: *Reine Rechtslehre, S. 5—7.* О овом проблему уп. вриједну студију Ulricha Kluga, *Die Reine Rechtslehre von Hans Kelsen und die formallogische Rechtfertingung der Kritik an dem Pseudoscluss von Sein auf Sollen*, »Law, State and International Legal Order«, University of Thennessee Press, Knoxville, 19c4.

Солуција није, како исправно констатује У. Керони (U. Cerroni), да се искуша пут унификације чињеница и вриједности, да би се функционалност једних свела на друге, него, есенцијално, да се омогући излазак из алтернативе чињеница-вриједност као неодређујуће и чисто идеалне алтернативе(10). Детерминисаност чињеница, вели се даље није... *ut sic*, да посредује како јој се хоће, нити функционалност правних категорија остаје идеална функционалност... функционалност која не прекорачује непосредни идентитет чињеница и права... У разматрању треба претпоставити чињеницу као нешто што није оријентишуће за понашање човјека, нити је са друге стране голи природни факт. Одавде излази, чини нам се, инстанција поимања социјалног реалитета, која се може у исто вријеме разликовати (не и разрјешити) били од пуког понашања људи били од природног збивања или догађања. Па ипак је јасно да проблем остаје затворен унутар два термина: друштво и природа: *tertium non datur*(11). Релевантност овог модела за наше испитивање јесте у томе што јасно показује и упућује на нужност дијагностицирања посредованости нормативитета и фактицитета, идеологије (па и правне идеологије) и реалности, при чему се обје равни не бркају у својим индивидуалитетима, али се ни њихово разликовање не расплињује у непосредовано јединство. Негдје на том трагу би ваљало да се креће дијалектичко „правно" мишљење.

Критичка реконструкција морала би стога, прелиминарно, инсистирати на „другом" (нормативном) полу правног феномена, који у марксистичкој теорији није примјерено смишљен. Интегрисање оба вида феномена тек омогућава спознају у тоталитету, а ова се своди на разматрање односа норме и реалности. У трагању за чиниоцима (правног) посредовања морала би се изнова искушати онтолошка и гносеолошка вриједност категорије *praxis-a*. Тек тада би промашивали „критички" приговори о контрадикторности марксистичког посматрања права, час као идеологије (надградње), час као реалности (базе). Уосталом, такав свеобухватан приступ је један од елементарних захтијева дијалектике као метода.

Има право Ђ. Лукач (G. Lukács) када тврди да „за марксизам (дакле) на крају крајева, не постоји никаква самостална правна знаност, национална економија... итд. него само једна, јединствена — повијесно-дијалектичка — знаност о развитку друштва као тоталитета". Стога ни нормативизам (било које врсте) не може појмити тај тоталитет, али ни тоталитет права. Он је неповратно изгубљен у својој парцијалности — у „специјализацији" коју му намеће постулат „чисте" науке. Наука једноставно није истинита јер је једнодимензионална, „једнофакторска" по својој природи. Али она је тачна у дијелу. „Дио" је дио цјелине, а цјелина је „истинита".

„Чиста теорија права" стога „с(својим) правом" указује на „...трајну напетост између два пола свих приступа науци...", између „*Sein*" и „*Sollen*". Са њеног становишта — признала то она или не — дистинкција је прагматични захтијев који омогућава спознају свих појава чији је основни квалитет „*Korzibität*". Поред такве позиције не може тада мирно

(10) Umberto Cerroni, *Kelsen e Marx*, »Rivista internazionale di filosofia del diritto«, XXXVII, 1960. *p.* 660—667.

(11) U. Cerroni, *op. cit.*, p. 665. Уп. такође његов текст *Marx e il diritto moderno*.

проћи ни једна наука уколико се у њој, како каже У. Клуг, налази појам „требања" или неки еквивалентан појам. „Увијек ће се говорити... о 'одсјечном' раздвајању *„Sollen"* и *„Sein"*. То у основи није ништа друго до када би се говорило о 'одсјечном' раздвајању троугла и четвероугла". Увијек? Да, али ограничено.

Стога и радикални нормативни приступ праву (нпр. „келсенизам" — назив који према Е. Силвинг(12) треба да означи техничку употребљивост правних промишљања „чистог правног учења") као методологија јесте (конструктивни) Денкбехелф, који омогућава схватање правне „специфичности". Он је битно „праћтични инструмент" јуристичке анализе. „Фиксни концепти независни од контекста" јесту „шифра" спојива, додуше односима чисто формалне природе, са свим и „свакаквим" правним порецима. То је техничка валидност „келсенизма".

Теоријска ваљаност је у нечему другом. Иако индиректно такав приступ указује на ничим образложен „мазохизам" марксистичких „правника". Они као да се баве нечим што из дубине душе презиру. Када Стучка каже да је неопходно имати више „добрих комуниста" него „пролетерских јуриста", онда то звучи као да једно искључује друго. Битна грешка је у томе што се сматра да, ако је право феномен грађанског друштва и наука о праву мора бити буржоаска. Али док право постоји, а докад ће постојати каже се у „Критици Готског програма", њиме се треба (и теоријски) бавити. „Правни терен" јесте, у том смислу, недвосмислено и „марксистички терен". Марксизам тражи спознају (актуелног) тоталитета, па и правног тоталитета. И то примјерено: а то значи, дијелом и нормативно. Право се не „укида" тиме што се њиме не бави. „Амнезија" у погледу Марксовог става је парцијална, јер се заборавља други дио исказа. Тачно је да се теорија „не може остварити а да се не укине", али се „не може (ни)укинути а да се не оствари". При том настојању свако ко озбиљно држи до поменутог циља прве упуте може наћи у посљедњој систематској књизи(13) писца коме посвећујемо ове редове.

dr Zdravko Grebo,
associate professor of the Faculty of Law in Sarajevo

ONCE AGAIN ON THE NORMATIVE METHOD

Summary

The basic aim of the present study is the attempt to assure the efficiency of the classical normative method in conceiving the law in its totality or, in other words, to determine that within the framework of marxist conception of law, in addition to other ways (methods), there exists a legitimate space for implementing the normative method. This is because the multi-dimensionality of the essence of law shows, through one of its significant parts, its normative face.

(12) Helen Silving, *The Lasting Value of Kelsenism*, »Law, State and International Legal Order«, p. 297. и даље.
(13) Радомир Д. Лукић, *Методологија права*, Београд, 1977.

In his study the author does not deal with normativism, which in quite a specific sense is not a methodology either, but rather a philosophical doctrine. He does not elaborate along these lines the relationship with marxism, which in one of its aspects is also the same as above, but can not be connected with the issue at the level of relevant conception.

In the above mentioned goal the author attempts at a summary reconstruction of Marx's ideas of law. On the ground of that he comes to the supposition of three dimensions or three degrees of the »legal phenomenon«, namely: (i) law as a social reality (social relationship); (ii) law as a spiritual phenomenon (i.e. norm); and (iii) law as an ideology (i.e. value).

In his conclusions the author affirms that normative analysis and the corresponding methodological procedures are (at least) necessary apparatus of the second level of the legal phenomenon. Such an approach naturally does not suffice in studying the total phenomenon of legality, which should inevitably be the marxist methodological foundation of the first degree.

The results obtained exclusively on the ground of a normative analysis are not »true«, since they are expressed in only one dimension, and are of »one-factor type« in their nature. But they are correct in »the part« which is a constitutive element of the entirety which is »true«. Omitting any of the parts of that entirety may end up in reductionism of any kind. Therefore negating or disregarding the »normative conception« points at least to the still un systematized foundations of the marxist theory of law.

dr Zdravko Grebo,
professeur à la Faculté de droit à Sarajevo

DE LA METHODE NORMATIVE — DE NOUVEAU

Résumé

Le but principal de cet ouvrage réside dans les efforts à essayer de prouver l'utilitarisme et la validité de la méthode normative classique pour la connaissance du droit en totalité, autrement dit, à prouver que dans le cadre de la compréhension marxiste du droit, outre les autres méthodes, il existait un éspace légitime pour l'application de la méthode normative, puisque la polivalence du droit manifeste aussi pour une part importante, sa physionomie normative.

Dans l'examen engagé, l'auteur ne s'occupe pas de normativisme qui dans un sens bien determiné n'est pas une méthodologie mais une doctrine philosophique, de sorte qu'avec le marxisme qui l'est dans un de ses aspects, il ne peut être lié sur le plan des connaissances.

C'est dans ce but que l'on a entrepris une reconstruction sommaire des reflexions de Marx sur le droit, sur la base de laquelle on est arrivé à la supposition sur le tridimensionalisme, ou bien trois degrés du »phénoméne juridique«: a) le droit à la réalité sociale (rapport social), b) droit en tant que phénomène spirituel (norme) et c) droit en tant qu'idéologie (valeur).

En conclusion, on affirme que l'analyse normative et les procédés méthodologiques correspondants sont une instrumentation inévitable (même) au deuxième niveau du phénomène juridique. Naturellement une telle approche, n'épuise pas en totalité le phénomène de juridiction ce qui devrait être le postulat méthodologique marxiste de premier ordre.

Les résultats obtenus exclusivement par l'analyse normative ne sont pas »véridiques« car ils sont unidimentionnels, unifactoriels de par leur nature. Mais ils sont exactes dans la »part« qui est l'élément constitutif de l'entité qui est »véridique«. La supression de n'importe quelle partie de cette entité risque d'aboutir dans le réductionisme de n'importe quelle éspèce. C'est ainsi que la négation ou la sous-estimation des »connaissances normatives« indiquent tout au moins le fondement pas encore systématique de la théorie marxiste du droit.

UDK — 321.74 (497.1)+342.076.12

др Јован Борђевић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

ЕЛЕМЕНТИ ТЕОРИЈЕ САМОУПРАВЉАЊА У ЈУГОСЛАВИЈИ

I

1. Три су основна „саставна дела" (по аналогији са познатом Лењиновом дефиницијом марксизма) теорије самоуправљања у Југославији: а) марксистичка наука о друштвеном развоју, а посебно о социјализму и отуђености; б) револуционарна стваралачка мисао о социјалистичкој револуцији у Југославији и њеном континуитету, као и теоријско „уопштавање" ове историјске праксе; в) искуства борбе радничке класе и других демократских и напредних снага прошлости у погледу схватања и остваривања ослобођења човека, а нарочито у функцији социјализма, демократије и људске слободе и једнакости.

Сви ови саставни делови су усклађивани и условљени у функцији времена и простора. С обзиром на то, и на релативно кратко време остваривања самоуправљања и засад углавном у једној земљи, ова теорија није довршена, а још мање дефинитивна. У њој има још увек описа, недовољно кристализованих и научно заснованих принципа и облика; у њој има идеја које се више супротстављају традиционалним и превазиђеним теоријским погледима, а недовољно оних који су у целини афирмативне, нове, трајније и од опште вредности.

2. С обзиром на све то, ова теорија није, нити се може схватити „као модел". Она је, у основи, један од прилога стварања и развоја марксистичке теорије самоуправљања и путевима и обиласцима конституисања социјалистичког друштва у савременим материјалним, политичким и културним условима, у којима постоји тежња и могућност превазилажења традиционалних система и стварања нових у којима се мења капитализам, етатизам и општа заосталост појединих делова света и земаља.

С друге стране, овај покушај теоријске реконструкције мисли и праксе самоуправног социјализма у Југославији не може бити ништа

друго до, једна етапа развоја, односно припрема једне потпуније и више заокружене марксистичке теорије самоуправљања. У том смислу, он је усмерен да утврди један теоријски „биланс" и да допринесе развоју социјалистичке мисли и праксе у Југославији.

То је све данас могуће из разлога што је самоуправљање једна нова „идеја снага" нашег века и вероватно наступајућег миленијума и што, поред релативно богатог и разноврсног теоријског фонда знања који је створен у Југославији, постоје и многобројне студије самоуправљању и изван ње, као и извесни парцијални покушаји да се оно остварује.

Том треба да се дода да су теорију самоуправљања градили и инспирисали појединци који су спајали теоријску способност и политичко стваралаштво.

3. Теорија самоуправљања није обичан идеолошки одраз праксе, стварности самоуправљања; исто тако, стварност самоуправљања не може се тражити у теорији, као ни теорија у стварности.

Али, између теорије и стварности самоуправљања у Југославији постоји узајамни однос и то дијалектички. Супротно оном што се мисли, дијалектички однос није механички и једнодимензионалан. Он се не састоји само у познатој истини да је теорија највиша и систематска свест о стварности у покрету, а да је ова не само мерило истинитости и ефикасности теорије, већ и њена провера, подстицај и инспирација.

У том смислу се теорија мора схватити и као организована мисао и као критички интелектуално обрађена пракса. Тиме се теорија ослобађа апстрактности и утилитарности. Научна и критичка теорија је теоријско и концептуолошко и практично (праксистичко од *prasis)*, дело. То дело мора бити мисаона синтеза да би се ослободило механичко-позитивистичких схватања и приступа који карактеришу не само западну већ и уопште социјално-етатистичку политичку мисао у свету.

Као што је теорија не само теоријска већ и практична, тако је и пракса не само праксистичка већ и теоријска. Пракса није обична емпирија а још мање идеологија о емпирији-емпиризам. Услед односа са теоријом, она је истовремено и мисаона и теоријска; пракса је емпирија и представа о њој.

Под тим условима теорија самоуправљања се не може схватити као нормативна доктрина, а живот самоуправног друштва у Југославији као експеримент.

Такав је положај и таква је улога теорије самоуправљања у Југославији, чији је један од основних мисаоних сегмената марксизам.

Поред тога, ова теорија обухвата како генезу и савременост самоуправљања у Југославији, тако и марксистички заснован социјалистички пројекат. То је однос према развоју самоуправљања, и будућности.

4. У свом теоријском и логичном значењу самоуправљање је *самоодређивање* класе и човека или *аутономија* ових субјеката и њихових манифестација, што значи, по свом старогрчком пореклу, право на доношење сопствених закона.

То право и ту могућност открива и обезбеђује социјалистичка револуција. У Југославији социјалистичка револуција је била најшири акт самоодређивања радничке класе и с њом других радних група (сељаштва и интелигенције нарочито), и у ширем смислу, у револуцији уједињених народа и народности.

Са таквом оријентацијом и таквим политичким условима, први облици институционализовања револуције и њених циљева изражавали су принцип самоуправљања. Наравно, ослободилачки одбори, који су се образовали већ у самом почетку револуције и ослободилачког рата у местима, општинама и другим „локалним" заједницама, представљали су органе самоуправљања побуњеног народа и радних маса које су својом акцијом остваривали право на самоуправљање и тиме и самоопредељење.

То није био само ни првенствено акт спонтаности већ и постојање једног политичког плана, теорије; и Комунистичке партије, као носиоца тога плана, који је саставни део ослободилачког и револуционарног социјалистичког пројекта, насталог у другим класним борбама пролетаријата.

Ова генеза је имала свој утицај и на доцнији развој принципа самоуправљања и на значајну улогу политичких снага које су имале способност и вољу да обезбеде еволуцију новог друштва и да спрече инволуцију, која често прати промене и после успешне револуције.

Предмет савремене теорије самоуправљања обухвата како однос између генезе, садашњости и будућности, тако и концепт самоуправљања који обухвата како „радничко самоуправљање" тако и друге облике социјалистичког самоуправљања, подразумевајући ту територијалне облике, и функционално и „интересно самоуправљање".

5. Теорија о самоуправљању у Југославији није и не треба да се схвати као институционална теорија, без обзира на значај институција за остваривање самоуправног пројекта социјализма.

Као свака теорија, она садржи идеје, концепте и принципе, на основу којих се институције и други облици дефинишу, а не само описују. То захтева да се институције не схвате као обична форма и схеме, а још мање као организациони формализам. Оне остварују потврду, развој и критику основних премиса самоуправне теорије, што значи да оне траже своју допунску и више конкретну теорију, која проширује идејне видике и обезбеђује конкретност теоријским премисама. Ове премисе се односе на суштину и облик самоуправног друштвеног и политичког система и на одређивање карактера и облика социјалистичког друштва у коме се тај систем успоставља и служи му.

II

1. Основни предмет теорије самоуправљања је социјалистичко друштво; један оригинерни облик социјализма који је производ одређене историје и основног марксистичког концепта о социјализму као друштву „прелазног периода" од капитализма у комунизам. То је основна поставка теорије самоуправљања. Свакако свођење ове теорије на описивање самоуправљања као таквог је један начин ненаучног редукционизма.

Спајајући социјализам и самоуправљање, југословенска теорија спаја хуманистичке традиције човечанства са марксистичким схватањем социјализма и историјским циљевима радничке класе.

Према тој теорији центар и основна снага социјализма није држава, спољна и принудна организација власти, већ човек и његова слобода.

За разлику од буржоаског друштва, и у самом облику развијене демократије, човек није само грађанин ни *homo economicus* већ људско биће које својом делатношћу и знањем ствара, развија и усавршава средину у којој живи и ради, а тиме уједно ствара и себе. У условима које је затекао и које мења, слобода тог човека — (јер је социјализам пројекат слободе односно људског ослобођења) — није скуп права: имати и добити нешто од другог, а посебно од државе, већ слобода за *нешто*. То је слобода човека да испуњава и развија своје људске потребе и могућности у односима узајамног поштовања, људског достојанства и развијања солидарности и заједништва.

Отуда је друга основна мисао социјалистичке самоуправне теорије истовремено хуманистичка и активистичка; слободарска и ослобађајућа. Она је истовремено мерило за разликовање између старог капиталистичког и социјалистичког друштва; између самоуправног социјализма и државног капитализма и етатистичког облика социјализма.

2. Теорија самоуправљања у Југославији је у више праваца теорија марксистичког социјализма у сталним променама и сталној самокритици. Она се заснива на оптимизму односно на вери у човека и његове способности да сам себе ослобађа и остварује своје потенцијалне снаге и жеље. Новина ове теорије је у њеном критичком реализму који може да превазиђе утопизам, а нарочито идеје месијанства.

Ова теорија конституише друштво односно материјалне политичке и духовне услове у којим човек може да ослобађа самог себе и да остварује своје моћи. Она указује да се ништа предестинирано и аутоматски не ствара и не мења у друштву; и тиме да социјализам није једнострано економски дефинисан нити да самоуправљање у тој мери оплемењује да се ослобађа противречности и бирократске опасности које производи свако, а нарочито ново друштво.

3. Самоуправљање произлази из концепта социјализма који се заснива не само на материјалним условима већ и на новим облицима својине односно продукционих односа.

Социјализам се супротставља друштву аутоматизованих индивидуа и култури благостања. Социјализам није ни друштво у коме се појединци подређују држави, машинерији и бирократији. Социјализам се супротставља и држави као „апстрактном капиталисти", без обзира да ли је друштвени капитал уједињен у рукама капиталистичке корпорације или у рукама државе као опште корпорације.

Етатизован социјализам се супротставља циљевима социјализма и онемогућава успостављање самоуправних односа. Циљ социјализма је стварање облика производње и потрошње друштва у којима човек може да превазиђе отуђење човека од производа његовог рада и од других произвођача, и од самог себе и од природе. Социјализам у том смислу супротстављен је сваком друштву у коме је успостављено отуђење човека и у коме се омогућује разарање односа разумевања, солидарности и љубави међу људима.

То друштво захтева две битне промене у односу на старо капиталистичко друштво. Промену производних односа и нове односе у производњи и преко тога развијање нових односа у микро-организмима и у макроорганизацији друштва.

Основу преображаја и новину представља друштвена својина и укидање поделе између владајућих и оних који извршавају заповести првих.

Друштвена својина на средства за производњу није само опозиција приватне капиталистичке својине, већ и основа структуралне промене у привредним и другим друштвеним организацијама и превазилажења хијерархијских односа у процесима и односима производње. Она је уједно и основа за удруживање произвођача у самоуправним институцијама и одатле у другим институцијама и организацијама самоуправљања.

Самоуправљање има посебан значај за ове промене у друштвено-економској „бази" или инфраструктуру социјализма. Оно омогућује прелазак из државне у колективну и друштвену својину средстава за производњу. Оно отвара могућности за слободно удруживање произвођача и радних људи и за ослобађање од система и његовог присуства.

4. Друштвена својина на средства производње и рада, самоуправљање и слободно удруживање произвођача је пут за враћање отуђења произвођача од производа рада и човека, до његове неотуђиве људске личности.

Социјалистичко друштво се мора истовремено ослободити од традиционалног концепта о изједначавању национализације и социјализма, од изједначавања државе и друштва.

Југословенска теорија о самоуправном социјализму је антидогматска и у два друга основна правца. Она не искључује постојање разних облика приватне својине и то у складу са два услова: да приватна својина не обухвата стратешке центре у организацији привреде и тиме да не представља извор не само капитализма већ експлоатације рада другог; да налази у планирању и у другим мерама социјалистичког друштва одговарајућа ограничења и могућност социјализације приватне својине и оруђа рада.

На другом месту, она поставља принципе и облике удруживања рада и средстава, и размене рада, да би се социјалистичко друштво ослободило како атомизације, тако и централизма и посредништва политичке власти односно државе.

5. Социјализам у Југославији је условљен општим стањем материјалног, друштвеног и културног развитка, поделом рада у земљи и у свету. То утиче да структура организација привреде обухвата и робно-новчане односе. Таквом стању нису се супротстављали сви велики мислиоци социјализма, а оно се објективно једино може заменити централистичким и етатистичким реглементирањем и управљањем привреде и друштва у целини.

И ако се у појединим и економским и социјалним схватањима и мерама „слободно тржиште" везује за подстицај радног ангажовања и заинтересованости људи да производе и раде, самоуправно социјалистичко друштво у „слободном тржишту" тражи услов за остваривање самоуправљања. Супротно од тога социјализам би преузео схватање човека као искључиво „економске индивидуе" и тиме би се враћао на економске односе из праксе капитализма.

Али, два су друга неизбежна принципа социјализма које ова теорија није довољно развила и није довољно утицала да се не извитопери пракса, удаљујући се од основног концепта самоуправног социјализма. Пошто људи производе у удруженом раду, а не у компетативном од-

носу, нужно је обезбедити да у пракси они производе рационално и на неотуђени начин. То значи нужност успостављања самоуправљања у целокупном, не само економском подручју већ и у друштвеном систему, који омогућује да производња дође под контролу уједињених произвођача као самоуправљача; спречавајући истовремено могуће појаве да ову контролу преузме не само држава већ и неке „слепе силе".

Друго, све ово истиче антибирократски концепт социјализма и одбијање улоге и утицаја бирократије чак и кад она управља целокупном привредом, али то, с друге стране, значи да произвођачи појединачно и колективно учествују у планирању и у извршавању планова. То је смисао „самоуправног планирања" који се уводи у Југославији.

Према теорији самоуправног социјализма, као и према мишљењу Маркса, на овај начин се може очекивати да у облику неотуђеног друштва човек постане независан, да стане на своје сопствене ноге, и да не буде више ограничаван отуђеним објектима производње и потрошње. То се посебно истиче у односу на потрошњу која још увек прети да доприноси репродукцији отуђеног друштва, јер човек може бити самоуправљач и слободан у производњи, „а на тржишту да постане заробљен". То је већ запажао Енгелс.

6. Социјализам није једна нова варијанта економизма нити самоуправљање уводи само један облик „индустријске демократије".

Социјализам као друштвени систем је усмерен да превазиђе и отуђени начин производње. Ове промене у производњи и производним односима битно утичу да произвођач постане истински господар и креатор свога живота. На тај начин он стиче услове и представу да у производњи и друштву остварује свој живот уместо да ту тражи само средства за свој живот.

Социјализам ни у условима самоуправљања није донео пуно остваривање оваквог људског живота, већ само услов за то испуњавање. Кад човек изгради рационални и неотуђени облик друштва, тек тада стиче услове да почне остваривање циља социјализма и живота човека. А тај циљ је: „развој људске моћи који је истовремено његов циљ и распростирање новог подручја људске слободе".

Та теорија самоуправног социјализма уједно се проширује и на политичко подручје и на област духовне структуре. Суштина ове теорије, уколико је социјалистичка и самоуправна, и коначно марксистичка и ослободилачка, огледа се не само у ослобођењу човека, а посебно радничке класе од ланца сиромаштва, већ и од духовног сиромаштва које је, истина, резултат не само отуђења рада већ и свестране отуђености човекове личности у прошлости.

Сваки облик социјализма и тиме и самоуправни социјализам није по себи циљ живота и напора човека, већ услов његове самосвојности, слободе и стваралаштва.

То је уједно и један од савремених закона самоуправљања и социјализма.

dr Jovan Djordjević,
retired professor of the Faculty of Law in Belgrade

ELEMENTS OF THE THEORY OF SELF-MANAGEMENT IN YUGOSLAVIA

Summary

Following are three basic component parts of the theory of self-management in Yugoslavia: (i) marxist science of social development, and more particularly of socialism and alienation; (ii) revolutionary creative thought on socialist revolution in Yugoslavia and on its continuity, as well as theoretical generalization of that historical practice; (iii) experiences of the struggle of the working class and of other democratic and progressive forces in the past in relation to the conception and realization of the freedom of man, and more particularly in the function of socialism, democracy and human freedom and equality. The theory of self-management in Yugoslavia is not, and should not be, conceived as an institutional theory, regardless of the importance of institutions for the realization of the self-management socialism. As any other theory, it contains ideas, conceptions and principles on the ground of which institutions and other relevant forms are defined, and not only described. This is why it is necessary that the institutions be not conceived as pure form or scheme, and still less as organizational formalism. The basic subject matter of the theory of self-management is the socialist society. Every reducing of that theory to describing the self-management as such is but a way of unscientific reductionism.

dr Jovan Djordjević,
ancien professeur à la Faculté de droit à Belgrade

ELEMENTS DE LA THEORIE D'AUTOGESTION EN YOUGOSLAVIE

Résumé

Il y a trois principales parties composantes de la théorie de l'autogestion en Yougoslavie: 1) science marxiste sur le développement social, particulièrement sur le socialisme et l'aliénation; 2) pensée créatrice révolutionnaire sur la révolution socialiste en Yougoslavie et sa continuité, ainsi que la généralisation théorique de cette pratique historique; 3) experiences issues de la lutte de la classe ouvrière et d'autres forces démocratiques et progressistes, dans le passé, lié à la conception et réalisation de la liberation de l'homme, surtout dans la fonction du socialisme, démocratie et liberté

et égalité humaine. En Yougoslavie, la thérie de l'autogestion n'est pas et ne doit pas être comprise en tant que théorie institutionnelle, sans égard à l'importance des institutions pour la réalisation du socialisme autogestionnaire. Comme toute théorie, elle contient des idées, des conceptions et des principes en partant desquels, les institutions et les autres formes sont définis, mais non décrités seulement. Oeci exige que les institutions ne soient pas comprises en tant que forme et schéma ordinaire, et moins encore comme formalisme organisationnel. La société socialiste est l'objet principal de la théorie de l'autogestion. Tout essai de réduire cette théorie à une description de l'autogestion comme telle, est une sorte de reductibilité non scientifique.

UDK — 329.7+949.711

др Драгослав Јанковић,
редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији

О ЧЛАНСТВУ РАДИКАЛНЕ СТРАНКЕ ПРЕ ТИМОЧКЕ БУНЕ

Од самог почетка организовања у 1881. години, вођство Радикалне странке тежило је образовању једне масовне странке, али је у исто време водило рачуна и о томе да не уђе и не остане у њој свако, било ко, већ да се у њу примају људи који не би само на речима усвајали програм Странке и обећавали да ће га остваривати, него људи честити, искрени и морални, који уз то примају обавезу да се и политички образују, пратећи бар један од страначких органа. Иако се, разуме се, због тога не би могло тврдити да се тежило некој врсти кадровске партије, карактеристично је да је у првим годинама постојања било не тако мало случајева искључивања из Странке због лошег понашања или неискреног извршавања програма(1). С друге стране, постојала је у прво време у низу случајева и једна, рекло би се, самодисциплина чланова, искрена верност и оданост партији и њеним месним одборима; нису, на пример, била ретка писма појединих изасланика месних одбора упућена Главном одбору после одржавања првог главног годишњег скупа Радикалне стран-

* Овај прилог — у ствари знатно скраћени део једног већег рада о Радикалној и другим политичким странкама у Србији — заснива се претежно на досад углавном необјављеној и незаконито коришћеној архивској грађи која потиче од породице П. Тодоровића, а сада се чува у Архиву Српске академије наука и уметности (даље: А-САНУ) под бр. 9730—9732, 9782, 9783 и 9777—9781. Углавном је истог порекла, тј. од породице П. Тодоровића, и истоврсна грађа коју су парцијално објавили: (1) М. Стоимировић—Јовановић у „Самоуправи" 5—9. I 1937.: седам скраћених одговора месних одбора Главном одбору радикалне странке 1883; (2) М. Николић у књизи *Тимочка буна*, I, 1954: четири акта из 1883 (вероватно из судских списа о бољевачким побуњеницима, док су њихови оригинали у А-САНУ); (3) А. Павловић у књизи *Радикална странка у Србији пре Тимочке буне према архивској грађи из збирке музеја у Смедереву*, Смедерево 1984: седам писама у вези са Смедеревом фотокопираних из А-САНУ. Павловић је, ван тих списа из А-САНУ, објавио у поменутој књизи 119 докумената од 40 месних одбора за која (документа) претпоставља да су „незнатан остатак грађе коју је, изгледа, Пера Тодоровић заборавио, кад се латио новинарског посла . . .".

(1) Тако је, на предлог месног одбора странке у Г. Милановцу, искључен био кафеџија Новак Јовановић „Као недостојан радикалне партије . . . без да му се и мане које су и сувише велике побројавају". Искључени су били такође Таса Тодоровић из Књажевца „зато што неискрено ради"; Васа Николајевић, трговац из Крагујевца „пошто од дужег врмена шурује са либералима"; Димитрије Лазић, трговац из Јагодине „зато што се непријатељски понашао на збору" и др. — А-САНУ, бр. 9783, 9780 под III, 9782/62. 9783/124. — Гаврило Станојевић, ковач из Горње Краварице и Антоније Божовић из Пилитовића искључени су „због свога недостојног понашања и држања". Главни одбор искључио је и Дим. Лазића због његовог политичког рада штетног по интересе странке, као и двојицу бојација зато што су проневерили програм странке — *Самоуправа*, од 6.I, 8. I и 23. VI 1883.

ке у Крагујевцу јула 1882. године у којима су се они правдали зашто нису могли на њ доћи. Интересантно је у том погледу извињење учитељâ из села Сикола Анте Рајичића и Милана Глигоријевића који моле Главни одбор да их и преко штампе извини што нису могли доћи у Крагујевац, „јер их њихови бирачи због тога коре". Усвојивши њихову молбу, Главни одбор је решио да у „Самоуправи" објави да он, тј. „Главни одбор има уверење да је Милан био спречен влашћу, а Анте болешћу"(2).

Радикална странка је од самог почетка бројно јачала, бујала и ширила се дотле скоро невиђеном брзином. Немамо статистичких података о тадашњем броју и повећању њених чланова и присталица у првим годинама њеног постојања, али сви савременици као и каснији аутори говоре о њеном наглом ширењу као једине у то време „народне", сељачке партије насупрот другим, „власничким" странкама. „Опозиција под именом ‚радикала' раширила се свуда", забележио је тада, 29. V 1882. у свом дневнику напредњак М. Б. Милићевић(3). Ј. Продановић сматра да је пред Тимочку буну ушло било у Радикалну странку „скоро пет шестина народа"(4). Сл. Јовановић — који радикале није мрзео тако као што их је, рекло би се готово патолошки, мрзео краљ Милан, али их ипак није ни марио — оценио је да су се радикали пред Тимочку буну „раширили по целој земљи као политичка зараза", јер су они „скоро у сваком срезу имали једног јаког човека, око кога се народ купио и за којим је ишао као омађијан", тако да се народ у Србији био „порадикалио"(5).

Тако нагло омасовљење Радикалне странке у првим годинама њеног постојања свакако да је имало више узрока; ми ћемо овде за сада указати на неколико околности. Нагло радикалско ширење наступило је после вишегодишње полицијске стеге Ристић—Милојковићевог режима; затим после успешног ратовања у другом рату против Турака које је свакако морало улити народу извесно самопоуздање и веру у себе и у своју вредност; даље, после првих релативно слободарских политичких закона напредњачке владе 1881. године који су омогућили да се и у политичком животу почело слободније дисати; потом, у врло привлачном програму Радикалне странке који је обећавао општинску и среску самоуправу, суверености народног представништва, итд.; затим, у сукобу који је убрзо потом наступио између радикала и напредњака на власти који су новом стегом и насиљима или — како је то једном приметио Ж. Живановић — народ „мотком терали у радикале"(6).

Као што не постоје подаци о бројном стању чланства Радикалне странке уочи Тимочке буне, тако нема у делимично сачуваној архиви Странке ни статистичких података о класној структури као ни о подели чланова по другим критеријумима. Сачувани су, и то само фрагментарно, извештаји неких месних одбора у којима један број тих одбора

(2) А-САНУ, бр. 9777. под IV. И доиста их је, у „Самоуправи" од 24. VIII 1882. Главни одбор странке оправдавао и извињао пред њиховим бирачима због недоласка на скупштину, јер они из наведених оправданих разлога нису могли доћи.

(3) А-САНУ, бр. 9327/11: Дневник М. Б. Милићевића.

(4) Ј. Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији*, књ. I, Београд 1947, 512—513.

(5) С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, књ. III, Београд 1934, 2, 58—59, 105—110.

(6) Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини XIX века*, књ. II, Београд 1921, 10 .

шаље Главном одбору списак својих чланова, с ознаком њихових занимања. На жалост, сачувани су углавном само они извештаји који се односе на вароши и варошице, а не потичу и од сеоских месних одбора који су свакако имали најмногобројније чланство те би због тога били најзначајнији и интересантнији нарочито ако би се из њих могло видети и имовно стање чланова. Ево, у недостатку потпуне слике, једне табеле извучене из поменутих извештаја, сачуваних у Архиву САНУ, о професионалној подељености чланова у неким варошима и варошицама:

Месни одбор	Трговци	Занатлије	Учитељи и наставници	Свештеници	Земљорадници	Механџије	Надничари	Службеници	Адвокати	Инжењери
Пожаревац	32	7	4	5	3	3	—	5	1	—
Пирот	37	23	10	—	330	42	7	1	—	—
Ужице	10	24	3	1	1	6	—	4	—	1
Шабац	20	50	2	2	6	6	—	4	1	—
Аранђеловац	4	4	—	1	7	1	—	—	—	—
Ивањица	18	13	3	7	77	3	—	3	—	—
Ваљево	15	24	6	1	5	2	3	6	1	—

То су углавном сви подаци који су се могли извући из, поновимо, непотпуно сачуваних извештаја месних одбора Странке. Иако се Радикална странка уопште сматра по превасходству странком земљорадника ипак пада у очи, разуме се кад је реч о варошима, и значајан број занатлија и трговаца у њеним редовима. Чак и неки богатији или врло богати трговци и индустријалци, млинари и магазаџије, као што су били на пр. у Београду Ђорђе Вајферт, Ф. Вештечка, Ј. Харисијандес, Хаџи Тома, Јаков Бајлон, Лука Ћеловић, Ж. Карабиберовић, третирани су на седници месног одбора Радикалне странке као симпатизери радикала, па је решено (марта 1883) да се још тада и они позову у чланство Странке(7). Међутим, ми ћемо обратити пажњу на две категорије занимања чланова Радикалне странке који су, уопште узев, били главни њени агитатори и пропагатори, и њени стубови; то су учитељи, нарочито сеоски, и свештеници (попови)(8).

Учитељи, нарочито млади, били су најодушевљенији пропагатори

(7) А. Павловић, н.д., 41—45.

(8) Знатно касније, 1891. године, у полемици с једним радикалским фузионашем, неким судијом Пантом Тућаковићем, *Драгиша Станојевић* — тај стари, „љути мегданџија" — добацио му је и ове речи: „. . . српски *свештеници* и *учитељи*. Они су, г. Панто, много, можда највише допринели да се радикализам, упркос голењу, упркос сузбијању од свеколике бирократске машине, рашири по Србији, те да уза њ пристане *пет шестина* српског народа . . .", *Глухо доба у радикалној странци*, Београд 1891, 39.

програма и најагилнији чланови и организатори Радикалне странке. Али су зато они и највише страдали, били највише прогоњени. У току политичке борбе међу странкама, а посебно уочи избора, њих су министри просвете — напредњаци кажњавали најчешће, ако их нису отпуштали из службе, премештањем са службом из једног села у друго. А у то време, без железница, с врло лошим путевима, сељење, поготову с породицом и по зими, било је више но тегобно и — скупо. Вероватно је највише ради њих Главни одбор предвидео у Статуту странке солидарно материјално и друго помагање прогоњених. Међу осталим члановима — писао је, на пример, крајински радикални одбор из Метриша Главном одбору (17. VIII 1882) — има уписаних пет учитеља од којих партија може очекивати много, само ако исте министар не премести из овог среза... (9).

После учитеља, најистакнутији и најагилнији, понекад и фанатички привржени чланови Радикалне странке у селима, били су попови. (Зато ће после Тимочке буне међу стрељанима релативно највећи број бити свештеника). Једном приликом, у првом, прогресивном раздобљу Народне странке, кад је М. Б. Милићевић посетио кнегињу Наталију, она му је, говорећи о унутрашњој политици земље, рекла и то „да је у многоме ретроградна (на пример у религији), али хоће слободу штампе, хоће и многе друге слободе, тек српске попове међу радикалима она не разуме"(10). Разуме се, да она, пореклом из Влашке, и није могла разумети да су у Србији свештеници имали сасвим друкчији друштвени положај него у Русији; да су у Србији попови (сеоски) и у ранијим раздобљима и тада били, по правилу, нераздвојни део свог народа, и то често оног његовог најсиромашнијег дела, а у исто време, и у национално-политичком и социјалном погледу, били у одређеној мери свеснији и борбенији од њега.

Поменимо као својеврсну занимљивост да је међу члановима Радикалне странке — од свих тадашњих странака само у њој — било и жена. Тако је код крагујевачког месног одбора била учлањена попадија Марија Барјактаревић, код ваљевског Мара Стојановић, а у Београду их је било и више: Ваја Таушановић, Милица Нинковић, Драга Љочић, Марија Зибод(11).

У територијалном погледу, чланови радикалне странке, као уосталом и других странака, нису били равномерно распоређени по појединим местима или срезовима Србије. Било је места — вароши у којима су радикали доста тешко продирали. „Београд — признавао је П. Тодоровић — никад није био радикалан. Наша престоница, противно можда свима престоницама на свету, имала је па и данас има конзервативни карактер"(12). Ниш је такође био традиционално претежно антирадикалан, највише либералан(13), а потом и напредњачки(14). Сличан је случај био и с Аранђеловцем, чији је месни одбор јављао Главном одбору (8. IX 1883) да је „стање наше партије овде слабо и незнатно"(15). Међутим, пада у очи да је Источна Србија готово сва била захваћена радикализмом;

(9) А-САНУ, бр. 9782/28.
(10) А-САНУ, бр. 9327/11: Дневник М. Б. Милићевића, под 15. I 1881.
(11) А. Павловић, *op cit.*, 7—8, 55, 65.
(12) А-САНУ, бр. 13512: Крвава година, 98.
(13) „Либерална странка је у Нишу и у неким срезовима најјача", јављао је радикалски месни одбор Ниша — А-САНУ, бр. 9783/6.
(14) А-САНУ, бр. 9782/33: „Напредњаци су много пажње обраћали на Ниш и околину".
(15) А-САНУ, бр. 9783/148.

чланство радикалних месних одбора у том делу Србије било је најбројније и најодушевљеније за Радикалну странку. И најмања и најудаљенија села била су готово читава радикалска. Братарница је, на пример, образовала месни одбор са 580 чланова, у Речки је било 1200 чланова, у Штубику брзопаланачког среза 797 чланова. Крајински радикални одбор из Метриша писао је 17. VIII 1883. Главном одбору: „у политичком погледу цео је срез врло добро расположен према радикалној странци", а председник месног одбора за бољевачки срез Маринко Ивковић јављао је да се уписало 60 чланова; „одушевљење је неописано, упис непрестано траје". Из Алексинца је члан месног одбора Коле Кнежевић јављао Главном одбору да „у овоме крају друге партије и нема мимо радикалне". У срезу заглавском округа књажевачког уписало се било 295 чланова, а у самом Књажевцу 128; из села срељишког среза уписало се у Странку ништа мање од 1022(!)[16]). Оволика проширеност радикалне странке у Источној Србији објашњава се, пре свега, тиме што је та област Србије у првом српско-турском рату 1876. највише пропатила, што су је Турци, који су били окупирали њен део, опљачкали, попалили и уништили све што се могло уништити. Та околност објашњава у доброј мери не само привржености тог претежно крајње осиромашеног, оголелог становништва Радикалној странци пре Тимочке буне, него и њено покретање и учествовање у самој буни 1883.

Најсиромашнија маса народа-сељака не само у Тимочкој крајини него и у читавој Србији чинила је, као што је већ поменуто, гро чланства Радикалне странке у времену о којем је овде реч. Чланова Странке — сиромашнијих сељака било би још више да Статут странке није предвиђао (у свом чл. 6) известан добровољни прилог и потом месечни улог. (Преко „Самоуправе" од 25. III 1882. Главни је одбор сугерирао месним одборима да у таквим случајевима, кад се радило о веома сиромашним сељацима „нема другог излаза но да имућнији чланови странке узму на се ту родољубиву партијску жртву и плате улоге за своје веома сиромашне другове"). Тај је чл. 6. Статута изазвао највише и најдуготрајније дискусије како на првом Главном скупу странке у Крагујевцу јула 1882, тако и после тога. Познати радикални трибун из Драгачева Ранко Тајсић први је, у име свог месног одбора, предложио првом Главном скупу странке 24. VII 1882 године, дакле уочи његовог одржавања у Крагујевцу, да се члану 6. Статута дода: да лица која су посве сирота а имају сва остала својства да се могу примити за чланове Партије, полажу само 1,50 динара годишњег улога[17]). На Главном крагујевачком скупу пиромански свештеник Јеремија Борђевић иступио је с писменим предлогом да месни одбор приликом пријема појединаца у чланство Партије одређује чланарину сваком индивидуално, да чланарина нормално не сме бити мања од 3 динара (а не 6, како је Статут предвиђао) годишње. „Ако пак одбор нађе да је пријављени стања таквог да ништа платити у касу друштвену не може а овамо у свему заслужује да буде члан партије, примиће се за члана без икаквог улога и дати му бесплатно карту чланства". Предлажући ово, Борђевић је рачунао да ће Странка на тај начин имати четири или пет пута више уписаних чланова. „Браћо!" — узвикује на крају овај

(16) А-САНУ, бр. 9783/27, 28, 93, 158; бр. 9782/28; А. Павловић, *op. cit.*, 75—80, 124—146.
(17) А-САНУ, бр. 9791/29: (Д. Тодоровић у својој књизи о Ранку Тајсићу, стр. 171, наводи као сигнатуру ове Ранкове представке: бр. 9773/23; то је у ствари ознака следећег предлога попа Борђевића).

свештеник-партизан — „крајње је време да се једном с противником партијским избројимо"(18). После дискусије о овим предлозима на IV седници Главне скупштине радикалне странке одлучено је, на предлог председника Пашића, „да Главни одбор промисли о предлогу и ако су повољне прилике да га поднесе на одобравање. Иначе да остане по старом". Међутим су с разних страна, из месних одбора опет стизали извештаји да је и даље главна сметња успешнијем и бржем омасовљавању Партије плаћање чланарине. Иако је Главни одбор, месец дана после Главног скупа у Крагујевцу, донео одлуку да се сви месни одбори обавесте „да сиромашне чланове не одбијају зато што не би могли положити цео улог, већ да их сматрају као дужнике"(!)(19), из појединих месних одбора стизале су и даље жалбе на висину чланарине као главну сметњу, јер су и политички противници питање чланарине почели користити као оружје у борби против Радикалне странке(20).

dr Dragoslav Janković,
retired professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE MEMBERS OF THE RADICAL PARTY PRIOR TO THE TIMOK REBELLION

Summary

The subject matter of the article is the phenomenon of the sudden springing up of the Radical Party after its establishing in 1881 and through the period prior to the 1883 Timok Rebellion. The author analyzes the professional composition of the members of the Party, the significance of the contributions covering membership, and the fact that some members were women — something unheard of at the time. He particularly emphasizes the importance of teachers and priests as members which were main protagonists of the ideas of the Party. He also raises the issue of territorial distribution of members.

dr Dragoslav Janković,
ancien professeur à la Faculté de droit à Belgrade

DES MEMBRES DU PARTI RADICAL AVANT LA REVOLTE DE TIMOK

Résumé

L'article concrétise la phénomène du brusque épanouissement du parti Radical depuis sa création en 1881 jusqu à la révolte de Timok en 1883;

(18) Вид. нап. (19).
(19) А-САНУ, Протокол седнице Главног одбора Народне радикалне странке од 3. VIII 1882. до децембра.
(20) Из Бољевца, су, на пример, тражећи 600 чланских карата, јављали да „маса тражи карте, а карта има великог утицаја на њу; међутим, људи немају пара, чланови су нам највише раја сиромашна која највеће тегобе трпи". Крајински радикални одбор из Метриша писао је Главном одбору 27. VIII 1882. да би упис чланова био много обилатији, али „многима се чини улог велики као, нов намет на вилајет", итд. — А-САНУ, бр. 9783/118, 9703/24, 9782/28.

on donne en tableaux, un aperçu du nombre de membres citadins de ce parti par profession; on souligne l'importance du problème de la cotisation; on mentionne l'exemple unique à l'époque de membres — femmes; tout en mettant particulièrement en évidence l'importance des instituteurs et des prêtres en tant que membres, qui étaient à g'époque les pilliers du parti; on soulève de même la question de la répartition territoriale des members du Parti.

UDK — 340.11

др Бранислава Јојић,
ванредни професор Правног факултета у Крагујевцу

НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ЗНАЧАЈУ ПОЈМА ЧОВЕКА ЗА ТЕОРИЈУ ПРАВА И ПРАВНУ ТЕХНИКУ

Опредељење и подстицај за тему овога прилога за свечани број „Анала" су студије и белешке професора Лукића о појму човека у којима је као правник и социолог расправљао о овом основном појму теорије и филозофије права и опште социологије(1). Подсећањем на ставове професора Лукића овом приликом покушаће се да се укаже зашто данас има смисла да се размишља о одговорима на два питања:

— прво, да ли је појам човека конститутивни елемент појма права и какав је његов значај за правну технику и

— друго, да ли се општа теорија права (и државе) трансформише у правну антропологију.

I ПОЈАМ ЧОВЕКА КАО ОСНОВНИ ЕЛЕМЕНТ ПОЈМА ПРАВА

1. Појам човека је иманентан појму права. Без обзира на разлике у поимању права, заједничко за сва гледишта је што је у свакоме од њих појам човека од елемената садржине, од чијег односа се осталим елементима обухваћеним обимом појма права, зависи степен потпуности сазнања. Било да се право схвати као свет идеја или облик свести, било као скуп одређених друштвених норми или друштвених односа, или као укупност свих наведених елемената, у сваком гледишту одређење суштине права везано је за човека. Онтологија права указује на човеково место у тим различитим оквирима, било света идеја или облика свести, скупова друштвених норми или друштвених односа — одређивање места човека према осталим елементима представља мерило разликовања гледишта о појму права. Овим елементом онтологије права опредељује се и аксиолошки приступ, јер суштином права обезбеђено је и постављено

(1) Р. Лукић, *Белешке социолога о појму човека*, „Социологија", 3—4/1962, стр. 99—127; *Друштвени услови људских права*, „Архив за друштвене и правне науке", 3/1979, стр. 309—315; *Хуманизација друштвених односа у социјализму*, „Политичка мисао", 4/1967, стр. 614—623; *Антрополошкосоциолошка подлога Кантовог категоричког императива*, „Глас Српске академије наука и уметности", књига 23/1983, стр. 37—44. и др.

одговарајуће место човека у систему вредности које право поставља и штити у друштвеној заједници. Зато није без утицаја на правну технику, односно на стварање, тумачење и примену права опредељење за одговарајуће гледиште о праву.

Правном техником се скицира и реализује пројекат живота друштвених заједница, људима су правом означена и дозначена различита својства, овлашћења и обавезе, одговорности и санкције. Није без значаја који су људи одређени и у коликом броју да у овом процесу учествују. Правом се постављају или уклањају најразличитија ограничења за понашање, захваљујући праву човек може да постане или да престане да буде угњетач других људи, да им омогући да буду слободни и да са њим буде слободан или ограничен у слободи — да мисли, да ствара и користи материјална и нематеријална добра, да се удружује са другим људима, да има свој лични живот који му право штити. Другим речима, човек је субјект права, грађанин, државно службено лице, он је носилац бројних јавних и приватних или личних права и дужности. Далеко је иза нас време када је човек правно могао да буде објект права. Субјективитет сваког човека признало је буржоаско право. Субјект права постао је општи појам теорије права и конститутивни елемент појма права. Међутим, правнотехнички није могуће спречити мањини људи да се „отуђи" од већине друштва — овај задатак треба да оствари социјалистичко право.

2. Због ограниченог простора поменуће се само схватања права неколико аутора, представника социолошке, нормативне и интегралне теорије права, с обзиром на место које одређују човеку.

а) Посебно су интересантна гледишта совјетских теоретичара ране епохе, која суштину права своде на робноновчане односе, при чему занемарују посебност нормативног елемента у праву. Међутим, ма колико да је неприхватљиво настојање да се садржински и методолошки изведе и сведе теорија права на теорију робноновчаних односа, гледишта ових аутора значајан су теоријски допринос одређењу субјективитета човека као конститутивног елемента појма права.

Ј. Б. Пашуканис(2) наглашава да је субјект основно јуридичко ткиво и да као носилац и адресат бројних захтева изражава „економско ткиво", производне односе одређене поделом рада и разменом. Подела на субјективно и објективно право изражава разлику човек-буржуј и човек-члан државе *(citoyen)*, подела на јавно и приватно разлику између интереса егоистичног човека, члана грађанског друштва и апстрактног општег интереса политичке целине(3). Зато, када се има у виду да је сваки правни однос, однос између субјеката, онда је у правној теорији субјект њен атом, најпростији елемент који се не може даље делити. Својство субјекта права човек стиче када производ рада стекне својство робе и постане носилац вредности. Оно се одваја од конкретне личности и постаје „чисто социјално својство". У буржоаском друштву које производи робу субјективитет човека је трострук. Прво: човек је морални субјект, што је условљено разменом по закону вредности. Исти услов доводи до другог својства — човек је субјект права, власник, и треће, човек је егоистички субјект, субјект који привређује(4).

(2) Ј. Б. Пашуканис, *Општа теорија права и марксизам*, Сарајево, 1958, стр. 77.
(3) *Ibid.*, стр. 11. и 114.
(4) *Ibid.*, стр. 120, 131, 159.

И. Разумовски(5) анализира историјски развој правних појмова и закључује да су приватно власништво, класе, држава и право корелативни појмови. Оспоравајући схватање Пашуканиса да је правни субјект атом правног ткива, Разумовски истиче приватно власништво као друштвени однос карактеристичан за све облике класног друштва. Сматра да марксистичка критика опште теорије права показује да је субјект права правни одраз робног власника, да развој својине од римског до буржоаског права показује да „робни фетишизам" доводи до постварења производних односа и „персонификације" ствари(6). Субјект права представља друштвене класе капиталистичких власника. Држава је нужни посредник између економског процеса и правне форме, њеним посредством приватноправна форма се уздиже на ступањ јавноправне. Ни пролетеријат неће моћи да избегне правне форме којима ће морати да угради нови класни садржај(7).

б. Х. Келзен(8) одређује појам правног субјекта као други општи појам значајан за позитивно право и тесно везан са појмовима обавезе и субјективног права. Правни субјект означава персонификовано јединство једне групе правних норми, обавеза и права(9). Келзен поставља разлику између физичког (природног) и правног лица као врста правних субјеката. Појам физичког лица он одређује указивањем на разлику између понашања човека која улазе у садржину правног поретка и оних која не улазе. Прво својство означава као физичко (природно) лице, а људско биће везује за укупност обе врсте понашања. Између физичког бића као субјекта права и људског бића с којим се оно често погрешно идентификује поставља се однос који се састоји у томе што се сва права и обавезе која подразумева појам физичког лица односе на понашање људског бића(10). Одређујући конститутивне елементе појма правног лица, јасно се наглашава да се човек — индивидуално одређени човек — јавља у правном поретку као једини елемент који омогућава успостављање јединства мноштва норми. У техничком смислу није тешњи однос између човека и физичког лица од односа човека и правног лица(11).

в. Интегралне теорије(12) правом, правним или државноправним поретком називају укупност друштвених односа и правних норми којима су ови односи регулисани. У ову групу се сврставају и марксистичке теорије права за које је заједничко да наглашавају класну суштину права и да настанак права (и државе) везују за настанак класа у људском друштву. Класна структура друштва условљава неједакост људи — право је скуп друштвених норми којима се штите интереси владајуће класе помоћу државне принуде. Историјски и логички право се везује за државу, према схватању многих аутора(13). Држава је организација владајуће класе која располаже монополом принуде коју користи у пра-

(5) И. Разумовски, *Проблеми марксистичке теорије права: у: Совјетске теорије права*, Загреб, 1984, стр. 293—425.
(6) *Ibid.*, str. 309, 325, 397, 413.
(7) *Ibid.*, 421—422.
(8) Х. Келзен, *Општа теорија права и државе*, Београд, 1951, стр. 376.
(9) *Ibid.*, стр. 100—101.
(10) *Ibid.*, стр. 102.
(11) *Ibid.*, стр. 103.
(12) У нашој правној науци представници ове теорије су: Р. Лукић, С. Врачар, Н. Висковић, З. Гребо, Б. Кошутић.
(13) Р. Лукић користи термин правни поредак, С. Врачар државноправни поредак, с тим што оба аутора наглашавају двоструку везу државе и права.

вом одређеним ситуацијама. За социјалистичко право и државу је карактеристично да „одумиру" — њих радничка класа ствара у социјалистичкој револуцији са циљем да изгради комунистичко друштвено уређење у коме неће бити друштвене неједнакости људи. Социјализам је прелазни период од капитализма ка комунизму, у социјалистичком друштву начин производње и политичка организација државне власти имају нека обележја капитализма.

II ЗНАЧАЈ ТЕОРИЈСКОГ ОДРЕЂЕЊА ПОЈМА ПРАВА И ИДЕЈНО-ПОЛИТИЧКОГ ПРОГРАМА ЗА ПРАВНУ ТЕХНИКУ

Историјскоправни метод указује да су се идеје великих идејно-политичких и теоријских система одржавале у правним системима и кодификацијама којима се успостављало ново друштвено уређење. Велике револуције биле су почеци реализовања програма друштвених промена чији су носиоци имали идејно-политичка опредељења заснована на њиховом филозофском погледу на свет.

1. Буржоаске револуције у Европи(14) биле су резултат настанка новог начина производње и нове хуманистичке и атеистичке оријентације. У односу на аутократију и теизам средњовековног права и државе, хуманистички садржај буржоаске уставности увођењем правне једнакости људи и демократске организације државе значило је реализацију неких основних идеја природног права и суверености народа. Значајне демократске тековине буржоаске револуције унеле су хуманистички садржај у правне системе буржоаских држава обогаћујући правну цивилизацију грађанског друштва бројним правним институтима, којима се настојала обезбедити одговорност и зависност управљача од осталих чланова друштвене заједнице.

Социјалистичке револуције су до сада мимоишле развијене капиталистичке државе Европе, тако да не постоји историјско искуство преласка развијеног капиталистичког друштва у социјализам револуционарним путем. Када се посматрају токови социјалистичких револуција и изградње социјалистичких правних система у савременим социјалистичким државама Европе, запажа се низ њихових заједничких обележја: државна, односно друштвена својина средстава за производњу, сувереност радног народа и укидање експлоатације људи(15). Осим наведеног, треба напоменути да је уставноправно санкционисано марксистичко опредељење као основно идејно опредељење ових друштава.

2. Развој правног система Југославије показује одређене специфичности у регулисању правног положаја човека у односу на правне системе других социјалистичких држава Европе. Антрополошка оријентација друштвених наука неодвојиви је део настојања и борбе за хуманистички садржај и облике социјалистичке демократије у југословенском друштву, борбе за самоуправни социјализам, како се уобичајено назива специфичан начин изградње социјалистичких друштвених односа у Југославији.

(14) К. Маркс, *Осамнаести бример Луја Бонапарте*, К. Маркс, Ф. Енгелс, „Изабрана дела", Том I, Београд, 1949, стр. 227.
(15) Б. Јојић, *Човек у социјализму, Београд*, 1972, стр. 149.

Социјалистички покрет у Југославији имао је аутентичност у идејној оријентацији пре и после првог, као и после другог светског рата. Ово је било битно за опредељење и улогу КП Југославије у борби против фашизма у току другог светског рата, чим је опредељено њено место у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији у Југославији. Идејна баштина европске мисли о слободи, једнакости и социјализму која је извршила велики утицај на развој демократије у XVIII и XIX веку, била је доступна у овој средини и утицала је на политичку и научну мисао југословенских народа. Треба подсетити да је већ 1871. био у Панчеву објављен превод Манифеста комунистичке партије. У издању Клуба студената социјалиста у Пожаревцу изашли су преводи публикација социјалиста и марксиста с краја XIX и почетка XX века(16).

Истовремено, значајна дела настала су и овде са оригиналним идејама о социјалној револуцији, а борби против страних завојевача и за стварање националних држава. Тако нпр. Светозар Марковић у студији *Србија на Истоку* на друкчији начин одређује легитимност државне власти него демократски мислиоци у западној Европи. То је разумљиво кад се има у виду да се у борби против туђинске власти стварала држава, борба за стварање и демократско организовање државе текла је истовремено.

3. У борби против туђинске власти одвијала се и буржоаска и социјалистичка револуција југословенских народа. И борба за самоуправљање значила је борбу против аутократског утицаја „споља" који је идентификовао власт државе са влашћу радничке класе и народа, борбу за афирмацију идеје о социјализму као слободној и демократској заједници људи.

Програм СК Југославије усвојен на VII Конгресу 1958. јасно је изразио идејно-политичку оријентацију борбе за социјализам, друштвено уређење у коме се успоставља друштвена својина средстава за производњу, у коме се успоставља власт радничке класе и обезбеђује улога човека као слободне личности и ствараоца. Тиме је обезбеђена једна значајна претпоставка да се уставноправно регулише институционални и функционални механизам који треба да обезбеди власт радничке класе и положај човека у друштвено-политичком систему Југославије, што је условило доношење Устава СФРЈ 1963.

Садржина идејно-политичких опредељења у изградњи социјализма давала је печат и усмеравала токове уставноправног развоја југословенског друштва. Без обзира колико је одступање нормативног од идејно-политичког, као и фактичког од нормативног у правном и политичком поретку Југославије, као и правним процесима других социјалистичких држава Европе, резултати историјскоправног и историјскосоциолошког метода показују да правом одређени положај и улога човека може да буде мерило које одређује постигнути степен развоја или заостајања социјалистичке демократије и остваривања власти радничке класе. Поменути несклад је већи или мањи зависно од тога колики је несклад

(16) У издању Клуба студената социјалиста у Пожаревцу 1908. објављена је осма по реду брошура К. Кауцког, *Парламентаризам, народно законодавство и социјална демократија*. Њој су претходиле у истој библиотиче ове публикације: Е. Фери, *Социјализам и позитивна наука*; П. Лафарг, *Социјализам и економска еволуција*; К. Кауцки, *Начела социјалне демократије*; К. Кауцки, *Социјализам и национално питање у Аустрији*; А. Бебел, *Баци и социјализам*; Ж. Жорес и Ж. Гед, *Колективизам, патриотизам и интернационализам* и др.

идејно-политичких опредељења и правно-техничких облика државе. Јер, сазнања правне науке која означавају појмови — демократија и аутократија, јединство и подела власти, децентрализација и централизација, односно јединствена, федеративна и конфедеративна држава и зависно од правне одговорности или неодговорности шефа државе одређени облик владавине, републике или монархија — представљају истовремено и моделе којима су тежиле или које су рушиле одговарајуће политичке снаге. Техника организовања облика државе може донекле да помогне да људи у државном апарату не изневере своје хуманистичке идеале, да не постану самовољни властодршци и контрареволуционари у социјалистичкој револуцији.

Зато, без теоријског знања о праву, држави и човеку и јасне идејно-политичке оријентације о социјализму као хуманистичком друштву, није могуће законодавном делатношћу изразити садржину основних начела и институција правног система социјалистичког друштва. Садржина ових општих правних норми треба да буде тако примењена, да обезбеди равноправне односе људи у друштву, како економске тако и политичке. На тај начин, остваривањем економске једнакости људи у социјализму постиже се потпунија једнакост у односу на буржоаско друштво(17).

III ОПШТА ТЕОРИЈА ПРАВА ИЛИ ПРАВНА АНТРОПОЛОГИЈА

Развој правних наука, развој међународног права и промене правних система савремених држава постављају дилему: да ли је предмет опште теорије права идентичан са предметом правне антропологије или има основа да се одреди предмет правне антропологије као опште правне дисциплине, ван оквира опште теорије права (и државе). Наведена дилема се поставља из више разлога који су истовремено аргументи за опредељење за прву или другу алтернативу.

1. Алтернативе поводом одређивања предмета правне антропологије подсећају, а можда у суштини и јесу, друкчије формулисана питања предметног разграничења опште теорије права и конкретноправних наука, или питање предметног разграничења теорије и филозофије права. Није могуће због ограничености простора, а није ни потребно с обзиром на циљ овога излагања, подсећати на ове значајне и увек актуелне разлике у ставовима о овим вазда спорним и интересантним питањима онтологије и методологије права. Овде ће се само покушати да наброји неколико разлога због којих треба код одређивања предмета ма по којој алтернативи, у средиште поставити човека.

а. Први разлог и за дилему и за опредељење макар за промену назива опште теорије права (и државе) у општу теорију о праву и човеку јесте, с једне стране, садржина и број устава и других општих правних аката савремених држава и, с друге стране, садржина и број извора међународног права којима је регулисан положај човека. Значи, наука треба да афирмише субјективитет човека и у унутрашњем и у међународном праву.

б. Без обзира на разлике у поимању права у теорији, неспорно је да, слободно речено, нема права без човека, право је на жалост или на

(17) Р. Лукић, *Теорија државе и права*, Београд, 1976, стр. 342—346.

срећу, један део човековог света, свести, норми, односа и сл. Како је већ речено, има основа да се сматра да су онтолошки и аксиолошки критеријуми класификације гледишта о праву везани непосредно или посредније за човека, појам човека је интегрални елемент, стециште елемената и истовремено исходиште осталих елемената означених појмом права.

в. Када је реч о систематизацији општих правних норми било унутрашњег било међународног права, правне институције — опште као и институције правних грана и области — најнепосредније су везане за субјективитет човека као појединца или субјективитет друштвених творевина (правних лица) у чијем саставу су људи, правни субјективитет изражава одговарајућа својства људи у њиховом саставу.

г. Идеолошке поделе у оквирима појединих држава и у међународном оквиру имају неспоран утицај и на политику, и на садржину унутрашњег и међународног права и његову примену. Опредељење за комунизам или антикомунизам, марксизам или антимарксизам, уочава се све више као произвољан критеријум ограничавања права и слобода људи у појединим државама, што доводи и до сукоба између држава. Наука не може да одоли идеологији, друштвена и правна наука је посебно изложена утицају идеологије.

2. Полазећи од наведених разлога и имајући у виду друге, овде ненабројане, може се на крају закључити са разлогом или ставом да правници, посленици правне науке или правне технике, обављају једну привремену делатност са становишта људске историје. Неколико десетина векова откад се зна да постоји право, велики број теоретичара права и других научника сматра предисторијом човека и друштва. У тој предисторији правна цивилизација имала је смисла, јер је доприносила, ипак, општем напретку. Ово се каже без обзира што су ратови и други облици физичког уништења људи и друга зла наношена човеку и човечанству, са становишта права били законити правни или материјални акти; најчешће је бивало да су различити субјекти доносили правне и извршавали материјалне акте. Без обзира на ову, као и на бројне друге поделе људи, има смисла да правна наука настоји да сазна бројне особине и понашања људи које су правом регулисане и да сазнање о њима означи и обухвати једним појмом. Због технике нема значаја да ли ће овај појам садржати општа теорија или филозофија права или посебна научна дисциплина — правна антропологија.

За образовање студената има значаја да ли се правна антропологија одваја или укључује у садржину других научних дисциплина. Њено постојање им помаже да схвате да је право привремена, значи, временски и просторно ограничена техника, да људи који је користе имају појединачно значајан удео и одговорност за проширење или ограничавање правно постављених могућности хуманизације људског живота. Ову поруку садржи дело професора Лукића, његовог учитеља професора Тасића и других професора правних факултета чији рад је дао трајне резултате за образовање студената и развој науке у оквиру научних дисциплина које су они оснивали и развијали.

dr Branislava Jojić,
associate professor of the Faculty of Law in Kragujevac

SOME REMARKS ON THE SIGNIFICANCE OF THE NOTION OF MAN IN RELATION TO THE THEORY OF LAW AND LEGAL TECHNIQUE

Summary

The author is motivated to elaborate on this issue by the studies of professor Radomir Lukić, while the aim of this article is an attempt to answer the following two questions, namely: (i) whether the notion of man is a constitutive element of the enotion of law and what is its significance for the legal technique; (ii) wheter the general theory of law (and of state) is transformed into the legal anthropology. The answers to these two questions are elaborated by the author in three parts. In the first part it is pointed out that the man is a constitutive element of the notion of law in the sociological, normative, and integrationist theories of law. The notion of man is a central and final point of the notion of law in all conceptions of law, namely if one conceives law as the world of ideas or forms of consciousness, and as the totality of social relations or norms, or as a unity of these elements. In the second part of the article the author attempts to point at the significance of the theoretical determination of law and of the ideological-political program of the ruling forces for the legal technique of the bourgeois and of the socialist legal systems in the countries of Europe, as well as for the specificity of the legal system of Yugoslavia.

According to the author significant are also the notions of the state forms for the legal-technical solutions of the organizing of the state power with the aim to ensure the humanization of relations in society.

Third part of this study contains the elaboration of the issue of development of international and internal laws and legal science which development set up the following dilemma: whether, due to the subject matter and substance, the general theory of law and of the state includes legal anthropology, or legal anthropology is a general legal branch having its own subject-matter and substance. The reasons for this dilemma and at the same time for opting for one of the alternatives are the following: first of all, humanistic contents of internal and international laws, then theoretical viewpoints on the law, the elaboration of notions and the systematization into the elements of legal system of the internal and of international laws, and finally, preventing the ideological influences in legal science and in the legal technique. The introducing of legal anthropology in either of these ways is significant for the theoretical and, accordingly, for the legal-technical education of students.

dr Branislava Jojić,
professeur à la Faculté de droit à Kragujevac

QUELQUES MENTIONS SUR L'IMPORTANCE DE LA NOTION DE L'HOMME POUR LA THEORIE DU DROIT ET POUR LA TECHNIQUE JURIDIQUE

Résumé

Ce qui a incité à choisir ce thème, ce sont les travaux du professeur Lukić, avec pour objectif, essayer de répondre à deux questions: 1) est ce que la notion de l'homme est un élément constitutif de la notion du droit et quelle est son importance pour la technique juridique; 2) est ce que la théorie générale du droit (et de l'état) se transforme en antropologie juridique? Les réponses à ces questions sont données en trois parties. Dans la première, on montre que l'homme est l'élément constitutif de la notion du droit dans les théories sociologiques, normatives et intégrables, du droit. Soit que l'on conçoit le droit comme un monde d'idées ou bien forme de conscience, soit comme somme de rapports ou de normes sociales, soit comme union des éléments cités, la notion de l'homme est le point central et le point de départ de la notion du droit. Dans la deuxième partie l'on essaie de montrer l'importance de la détermination théorique du droit et du programme idéologique et politique des forces au pouvoir, pour la technique juridique des systèmes juridiques bourgeois et socialistes dans les pays d'Europe, ainsi que pour la specificité du système juridique de la Yougoslavie. Importantes sont de même les notions des formes étatiques pour les solutions juridico-techniques de l'organisation du pouvoir de l'état dans le but d'assurer l'humanisation des rapports dans la société. Dans la troisième partie on montre que le développement du droit international et du droit national ainsi que des sciences juridiques, a posé en dylème: est ce que la théorie générale du droit et de l'état, étant donné la matière et le contenu, englobe l'antropologie juridique ou bien l'antropologie juridique est elle une science juridique générale qui à sa matière et son contenu? Les raisons du dylème et en même temps de la détermination pour l'une des alternatives sont tout dabord: le contenu humaniste du droit intérieur et du droit international, ensuite les points de vue théoriques sur le droit, traitement des notions et systématisation en éléments de systèmes juridiques du droit intérieur et du droit international et enfin empêcher les influences idéologiques sur les sciences juridiques et sur la technique juridique. L'introduction de l'antropologie juridique d'une des deux manières mentionnées est importante pour la formation théorique, par conséquent et pour la formation juridico-technique des étudiants.

UDK — 342.734 (44)

др Будимир Кошутић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ПРАВО НА ШТРАЈК И LOCK OUT У ФРАНЦУСКОМ ПРАВУ

Штрајк и *lock out* се могу истраживати из разних углова: економског, политичког, социолошког, правног и свих њих истовремено. Како нам ограничени обим рада не дозвољава да покушамо да осветлимо право на штрајк и *lock out* у француском праву из свих тих углова, посебна пажња биће усмерена ка правно-догматској анализи. При том, због сложености и обимности питања везаних за штрајк и *lock out*, рад ће бити ограничен на анализу ових облика борбе у приватном капиталистичком предузећу. Специфичности штрајка у органима јавне власти, јавним службама и национализованим секторима привреде неће бити разматрани у овом раду искључиво због обавезе да он не пређе дозвољени обим.

I

Штрајк се јавио рано у француском друштву али не и у француском праву. Требало је да прође доста времена од успостављања капиталистичког друштва, да падне много жртава ради остварења минималних захтева радника(1), да би синдикално организовање радника, и штрајк као израз тог организовања, престало да буде објект кривичне инкриминације. Законима из 1864. и 1884. године признато је право удружењима радника, односно право на синдикално организовање, што је фактички довело до признања штрајка. Но, штрајк је остао средство синдикалне борбе, чије је коришћење било скопчано са много ризика. Јер, искључиво од економске снаге синдиката и његове моћи да изнуди од послодавца поднете захтеве за побољшање положаја радника, зависило је не само остварење тих захтева него и опстанак радника на радним мести-

(1) Ти први штрајкови су били штрајкови безнађа и борбе за минималне услове животне егзистенције. Нису били организовани него спонтани, а угушивани су у крви.

ма(2). Наиме, ступањем у штрајк радницима — штрајкачима прекидало се важење индивидуалних уговора о раду (сходно тада важећем радном законодавству, ступањем у штрајк настаје неизвршење радних обавеза преузетих уговором о раду, што повлачи престанак његовог важења једностраном вољом полодавца), и у случају неуспеха штрајка, врата фабрика остајала су за њих затворена. Штавише, и француски послодавци су, као и послодавци у другим капиталистичким државама, практиковали састављање тзв. црних листа свих главних учесника у штрајковима (чланова штрајкачких управа и посебно запажених радника у штрајкачким сукобима), међусобно размењивали те листе ради онемогућења запошљавања тих радника односно њиховог отпуштања (у случају успеха штрајка) у првом погодном моменту(3). Сем тога, признање могућности да се штрајкује, као израз тзв. синдикалних слобода, није значило да се та слобода признаје свим запосленим и под свим условима. Наиме, штрајк је био забрањен у органима јавне власти и јавним службама, а сходно Закону од 11. јула 1938. године, могла је влада својим декретом спречити штрајк „у службама и предузећима неопходним за потребе земље" (тзв. *droit de réquisition).* С друге стране, и кад штрајк није био забрањен, сматрало се да постоји злоупотреба или прекорачење могућности да се штрајкује у случају претње или принуде према нештрајкачима односно угрожавање имовине послодавца(4). Другим речима, послодавцу су стајала на располагању значајна средства за борбу против штрајка.

II

Други светски рат и искуства „вишијевске Француске" допринели су бољем сагледавању стварности француског друштва. Француска буржоазија дочекала је ослобођење Француске доста „осрамоћена" и ослабљена, а раднички покрет је знатно ојачао. У светлости тих околности извршене су одређене промене у француском друштву. Једна од њих односила се и на право на штрајк. Наиме, у преамбули Устава од 27. октобра 1946. године записано је: „Право на штрајк се врши у оквирима

(2) Закон из 1864. године укинуо је, као кривично дело, удруживање. Међутим, новим члановима 414. и 415. Кривичног законика установљено је, уместо удруживања, ново забрањено дело чији су конститутивни елементи: елемент циља (изнуђивање повећања или смањивања надница; напад на слободу индустрије или рада) и употреба извесних средстава (силе, злостављања, претње и преваре). Закон из 1884. године признао је синдикат за приватно удружење, чији чланови остварују индивидуалну слободу, а општа слобода удруживања призната је Законом из 1901. године. Уставно признање синдикалног права садржано је у следећој одредби из преамбуле Устава из 1946. године: „Сваки човек може бранити своја права и своје интересе синдикалном акцијом, и придружити се синдикату по свом избору". Но, оваквим регулисањем (до Устава из 1946. године), штрајк није престао да буде „чињеница која се толерише", „појава снаге а не права" (G. H. Camerlynck — G. Lyon — Caen, *Droit du travail*, Paris, 1982, *p.* 963). Отуда, неуспех штрајка повлачи губитак свих права.

(3) Однос права према послодавцима је другачији него према радницима. Тако је према првобитном тексту чланова 414. и 415. Кривичног законика било забрањено удруживање и послодаваца и радника. Али, послодавци су могли бити кажњени само ако стварају удружење у циљу смањивања надница радницима, а радници су били подвргнути кривичној одговорности за сваки облик удруживања без обзира на његов циљ. Наравно, ова регулатива није могла спречити појаву штрајкова.

(4) У судској пракси капиталистичких држава настао је нови деликт — грађанскоправни деликт — сходно коме је синдикат, односно штрајкачи, био обавезан да накнади штету проузроковану послодавцу штрајком. На тај начин, судови су кривичноправни деликт (укинут законом) заменили грађанскоправним са последицама тешко подношљивим за раднике. Француска се разликује од САД, В. Британије и других земаља по томе што је законом и укинут деликт удруживања и утврђен одговарајући грађанскоправни деликт (Закон из 1864. године).

закона који га уређује". Наравно, ова одредба изазвала је много расправа у француској правној теорији. Поред економско-политичке позадине, та расправа је имала и своју правну страну. Наиме, одредба о штрајку дата је искључиво у преамбули Устава, а сам штрајк није ни поменут у основном тексту Устава. Како преамбула ма ког устава, сходно начину формулисања, не садржи обавезна правила понашања, поставило се питање правне природе и домашаја те одредбе о праву на штрајк(5). Та расправа била је још више подстакнута чињеницом да закон, којим се уређује право на штрајк није донет ни непосредно након ступања на снагу Устава, а ни до данас. Истина, донета су два закона (1950. и 1963. године), у раздобљу од 17 година од доношења Устава од 1946. године, али ови закони, уређујући одређена питања из области најамних радних односа, садрже само фрагментарне одредбе о штрајку. При том, њихова основна оријентација, посебно закона из 1963. године, није у томе да уреди право на штрајк него услове под којима се не може то право остваривати (отуд, овај закон из 1963. године назива се „антиштрајкачким законом"). Но, без обзира на различита тумачења правне природе преамбуле Устава из 1946. године (та преамбула није стављена ван снаге ни доношењем Устава из 1958. године), одредба о праву на штрајк коју она садржи, извршила је снажан утицај у француском радничком покрету и друштву уопште(6). Јер, она је била основ за усвајање члана 4. Закона од 11. фебруара 1950. године, према којем штрајк не повлачи раскид уговора о раду, и представљала је извор проширења права на штрајк и на јавне службенике. У том правцу значајну улогу одиграла је пракса Државног савета, као највишег административног суда Француске. Но, с друге стране, у Француској, као и у другим капиталистичким земљама, редовни судови нису показали посебну наклоност према штрајку, што се посебно испољило у утврђивању грађанске одговорности за штету нанету послодавцу поводом индивидуалних уговора о раду учешћем у штрајку(7).

III

Поред одређених заједничких обележја, право на штрајк има извесне специфичности у француском праву у односу на права других капиталистичких држава(8). Несумњиво, те специфичности су последица саме класне структуре француског друштва, места и улоге политичких странака радничке класе и њеног синдикалног покрета. Иако је Француска колевка велике буржоаске револуције из 1789. године, промене у класном саставу њеног друштва немају дубину остварену у неким другим капиталистичким државама. Штавише, указује се да је француско друштво остало у знатно већој мери традиционално него што су то данас британско и немачко. Као један од аргумената за ту тврдњу наводи се природа француског капиталистичког предузећа у коме је власт његовог шефа (послодавца) остала и даље, у основи, аутократска. Стога,

(5) Потпуније код: J. Rivero — J. Savatier, *Droit du travail*, Paris, 1956, *p.* 172. и следеће.

(6) Наравно, овакво дејство наведене одредбе било је последица промењеног односа снага у француском друштву након II св. рата.

(7) Потпуније: G. Javillies, *Recherche sur les conflicts du travail*, thèese, Paris, 1973.

(8) Запажену студију о праву на штрајк у француском праву написао је Latournerie: *Le droit de la gréve*, Paris — Sirey, 1972. Иначе, Европска социјална карта од 18. октобра 1961 (члан 31) признаје радницима право прибегавања штрајку.

није нимало чудно што партиципација радника у управљању капиталистичким предузећем није узела више маха у француском друштву. Та партиципација има скромне облике, а савет предузећа претежно саветодавне функције (са могућношћу одлучивања у извесним социјалним питањима). При том, треба запазити да се ни једна значајнија политичка снага у Француској не бори за усвајање саодлучивања немачког или ма ког другог типа(9). Исто тако, доста је чврст став да модерна економија и самоуправљање радних колектива (у предузећима јавног сектора) тешко могу ићи упоредо. Стога, доста значајан обим национализације, којем је приступила прва социјалистичка влада образована након II светског рата, није био праћен радикалнијим изменама у начину њиговог управљања. Но, ова различита гледишта француског радничког покрета према учешћу радника у управљању капиталистичким предузећем, у односу на гледишта других западноевропских радничких покрета, утицала су на облике радне борбе и посебно на штрајк као њен основни израз. Које су специфичности штрајка у француском друштву?

Пре свега, за разлику од многих других држава, штрајк није у Француској „чињеница која се толерише", него право признато Уставом из 1946. године. Иако се његова природа као право различито схвата(10), оно ужива правну заштиту. Истина, тај обим заштите је ужи од заштите права на синдикално ангажовање, јер не обухвата кривичноправну заштиту (у Француској правној теорији указује се с правом да је готово немогуће повући прецизну разлику између синдикалних слобода уопште и права на штрајк као једног од израза тих слобода). С обзиром да је Уставом признато, законом је утврђено да остваривање права на штрајк не повлачи раскид уговора о раду и да не може бити праћено отказом или пријемом нових радника на радна места штрајкача (сем у случају недозвољених штрајкова). Сем тога, права на штрајк као индивидуалног и колективног права не може се одрећи. Свака одредба у колективном уговору о раду о апсолутној забрани штрајка за време важења уговора (тзв. апсолутна обавеза социјалног мира) или индивидуална изјава о одрицању права на штрајк при закључивању појединачног уговора о раду је ништава, јер је супротна уставном признању права на штрајк(11). У праву других држава, с обзиром на чињеницу да је штрајк уређен претежно судским одлукама (наравно, и у Француској претежан део норми о штрајку и *lock-out*-у је судског порекла), колективним уговором о раду може се утврдити апсолутна обавеза мира за време његовог важења.

Секундаран карактер правила из колективног уговора о раду у материји штрајка последица је још једне значајне специфичности француског права у овој области. Наиме, у француском праву штрајк може бити организован од стране самих радника у предузећу, без обзира да ли представљају мањину или већину у односу на раднике који се про-

(9) Француски синдикати су против учешћа радника у управљању капиталистичким предузећем, јер сматрају да приватна својина искључује сваку могућност ефективног одлу-

(10) G. H. Camerlynck и G. Lyon — Caen, (*op. cit.*, стр. 965. и сл. га сматрају индивичивања радника у интересу већине. Сличан став зазузимају и италијански синдикати.
дуалним правом радника, а J. Rivero и J. Savatier (*op. cit.*, стр. 181) указују да није могуће у праву на штрајк видети индивидуално право својствено личности из два разлога: штрајк је колективна појава и штрајк једног је бесмислен.

(11) Grumbach (*Droit ouvrirr*, 1980, n° 1) подвлачи да је право на штрајк „право пораза штрајка", јер победоносни штрајк не даје места делатности суда.

тиве штрајку. Учешће синдиката није неопходно као што је то случај у немачком и већини права буржоаских држава(12). Отуд, француски синдикати не могу сносити одговорност ни за извршење извесних обавеза које преузму колективним уговором о раду, уколико је до неизвршења дошло самосталним вршењем права на штрајк од стране самих радника. Наиме, француско право (фрагментарна законска решења и општа правна правила судског порекла) не тражи претходно обавештавање послодавца о намери да се ступи у штрајк (као што то чини америчко право након доношења *Taft-Hartley* Закона), одређени рок од подношења захтева до ступања у штрајк, одлучивање референдумом о покретању штрајка (посебно у предузећима јавног сектора, као што је то случај у британском праву), као што не поставља ни неке друге услове познате правима других држава. Ако одређени синдикат прихвати неки од тих услова колективним уговором о раду, он једино гарантује да ће се сам придржавати тих услова и да неће помагати радницима да организују штрајк мимо тих услова. Овакав став француског права нужна је последица права на штрајк као општег субјективног права и слободе радника (које може бити ограничено или искључено под условима утврђеним законом). У том погледу, посебно је интересантна институција референдума ради доношења одлуке о ступању у штрајк, коју су били прихватили синдикати. Наиме, и кад се већина радника изјасни против штрајка, мањина има право да му приступи. Уколико од те мањине зависи рад целокупног предузећа, ти штрајкови (тзв. штрајкови-тромбозе) могу бити врло ефикасни. Но, с друге стране, они не морају бити усмерени увек на остваривање аутентичних интереса владајуће класе(13).

С обзиром на чињеницу да синдикат није неопходни организатор штрајка, у француском праву је допуштен тзв. дивљи штрајк или, прецизније, то разграничење између дозвољеног и „дивљег штрајка" (штрајка који није организован од стране синдиката) нема у француском праву никаквог значаја(14). Обрнуто, права других капиталистичких држава га забрањују. Но, француско право признаје још једну врсту штрајка, коју не признају права других држава. Наиме, у француском друштву, као и у другим капиталистичким друштвима, јавља се више врста штрајкова: штрајкови изненађења, застоји, делимични штрајкови, кружни штрајкови, штрајкови националног протеста, штрајкови солидарности, политички штрајкови, штрајкови организовани или неорганизовани од синдиката, штрајкови уз окупацију фабрике. Већину тих штрајкова признаје француско право допуштеним или их одбацује као нерегуларне под истим или сличним условима као и права других капиталистичких држава. Основни услов за признање јесте да су ти штрајкови усмерени на остварење професионалних захтева и да нису праћени употребом недозвољених средстава, посебно према нештрајкачима. Стога, ни француско право не признаје политички штрајк или штрајк који није усмерен на остварење претежно професионалних захтева (ти захтеви могу се односити не

(12) О праву на штрајк и *lock-out*-у у праву СРН у мом раду под истим насловом: „Анали Правног факултета у Београду", бр. 1—4/1983, стр. 36—48.

(13) У савременом француском друштву грађанска опозиција тежи да дестабилизује социјалистичку владу подстицањем, између осталог, и таласа штрајкова. На тај начин, грађанска опозиција покушава да створи уверење да је једино она способна да управља француским друштвом.

(14) G. H. Camerlynek — G. Lyon — Caen, указују да је штрајк у француском праву индивидуално право, а не привилегија синдиката, *op. cit., p.* 971.

само на сигурност запослења, повећања надница и других допунских давања, боље услове рада, већ и на протест због отпуштања одређених синдикалних функционера и на националном нивоу). Но, француско право признаје (поред тзв. дивљег штрајка), за разлику од других права капиталистичких држава, и штрајк са окупацијом места рада. Окупација места рада јавља се у два облика — као метод борбе против послодавца, тј. посебно појачан штрајк и као реакција радника на напуштање предузећа (због претње затварања односно судског поступка ликвидације) ради тражења индустријског решења кризе посла(15). У овом другом облику, окупација није поступак борбе у радном сукобу, већ облик учешћа радника у спасавању предузећа и запослења. Обрнуто, ако се окупацији приступа ради вршења притиска на послодавца да испуни захтеве радника, постоји штрајк са окупацијом фабрике *(grève sur le tas)*. Признајући ову врсту штрајка легитимном, француска судска пракса поставља одређене услове. Први услов тиче се обавезе напуштања фабрике сваке вечери, по истеку радног времена(16). Други услов односи се на обавезу чувања имовине послодавца, односно спречавања њеног уништавања и пропадања за време окупације фабрике. Уколико ови услови нису испуњени, посебно ако окупација није ограничена на време рада (тј. радно време радника), такав штрајк није допуштен и повлачи негативне последице(17). Посебно интересантно питање, које се јавља у вези са овом врстом штрајка, јесте проблем удаљења радника из фабрике против њихове воље. Истина, ако је окупација фабрике ограничена на време рада, ретко ће који послодавац тражити принудно удаљење радника, а тај захтев ће још ређе бити прихваћен. Но, ако окупација није ограничена на време рада, послодавци траже изгон радника или непосредно од јавне власти (полиције) или од суда. Када прими овакав захтев од стране послодавца, суд брижљиво разматра све могућности пре доношења наредбе о изгону радника. Запажене су четири тенденције у поступању судова у оваквим ситуацијама(18). Само једна од њих је класична, тј. издавање наредбе за изгон радника због повреде слободе рада нештрајкача. Но, издавање ове извршне наредбе не значи са апсолутном извесношћу и њено спровођење. Наиме, административна власт има обавезу да процени услове овог извршења и право да одбије сарадњу јавне власти, ако оцени да постоји опасност за поредак и сигурност. Стога, у последње време јавила се тенденција власника окупираних предузећа да поврате своју „робу и материјал" користећи предузећа „надзора и обезбеђења"(19).

IV

Особеност француског права јесте и у томе што не признаје, у начелу, *lock-out* (овај израз се ретко помиње у пракси) као право посло-

(15) G. H. Camerlynek — G. Lyon — Caen, *op. cit., p.* 986. и следеће; J. M. Verdier, *Droit du travail,* Paris, 1978, *p.* 181. и следеће.

(16) У том смислу су одлуке социјалног већа Касационог суда од 29. маја 1953; 20. јануара 1956. и 16. децембра 1968. год.

(17) Учешће у таквом штрајку сматра се тежом повредом уговора о раду, што оправдава отказ. У том смислу су одлуке Социјалног већа Касационог суда из 1956, 1971, 1978. и 1979. год.

(18) Потпуније о тим тенденцијама код G. H. Camerlynck — G. Lyon — Caen, *op. cit., p.* 988. и следеће.

(19) Исто као под 18, стр. 991.

давца. Преамбула Устава га не помиње, а став судске праксе је био, мање или више јасно изражен, да *lock-out* није дозвољен као супротан обавези послодавца, из уговора о раду, да обезбеди раднику право. Но, врло брзо судска пракса је почела да ублажава свој став из првих послератних година. Другим речима, она се приближила решењу, дуго владајућем у Француској, о дозвољености *lock-out*-а. Наиме, када је 1864. године укинута забрана удруживања, сматрало се да је и овај облик борбе послодавца дозвољен(20). Након краћег раздобља по доношењу Устава *из 1946. године*, у коме раздобљу *послодавци нису* ни могли ефективно приступити *lock-out*-у, овај облик борбе послодаваца улази све више у употребу. Како су послодавци економски ојачали, *lock-out* се показао ефикасним у заштити интереса послодаваца. Синдикати и радници непосредно обраћали су се суду, после неуспеха штрајка, захтевајући да се *lock-out* огласи недозвољеним и омогући њихов повратак на раније радна места. Поступајући по тим захтевима, суд је изградио одређене норме о *lock-out-у*. У начелу, *lock-out* није дозвољен (тј. привремено затварање предузећа ради приморавања радника да прихвате одлуке шефа предузећа). Међутим, под одређеним условима послодавац може прибећи *lock-out*-у. То ће бити у случају више силе (таквом се сматра немогућност послодавца да организује производњу због окупације фабрике), приговора неизвршења (у случају тзв. кружног штрајка који има за последицу тоталну дезорганизацију производње) и због неопходности обезбеђења поретка и сигурности (у ситуацијама у којима шеф предузећа има обавезу да осигура минимум поретка и сигурности у предузећу). Како је задатак суда да утврди да ли су ови услови испуњени или нису, очигледно је да их суд може тек *a posteriori* утврђивати. Сем тога, не постоје апсолутно поуздани критеријуми на основу којих би се са сигурношћу утврдило да ли је дозвољен *lock-out*. А од те одлуке суда зависи да ли ће радници — нештрајкачи имати право на изгубљену најамнину и нека друга права. Очигледно је, према томе, да за односе између послодаваца и радника примаран значај имају односи економске моћи. Привремена равнотежа између радничких синдиката и послодаваца из првих послератних година одавно је нарушена. Моћ мултинационалних компанија премаша снагу синдиката и чини мање значајном правну регулативу штрајка и *lock-out*-а. Јер, и кад се признаје право на штрајк, штрајку се не приступа без изгледа на успех(21). Пред радничком класом налази се задатак изградње тих услова. А тај задатак она ће тешко остварити ако остане међусобно поцепана, са множином ривалских синдиката и политичких партија. Савремена Француска представља значајан чинилац у тим настојањима, јер је поприште на којем капитал свих боја брани своје позиције против покушаја социјалистичке владе да помери казаљке на сату историје.

(20) Потпуније: J. Rivero — J. Savatier, *op. cit., p.* 170. и следеће.
(21) J. Rivero — J. Savatier указују да нема права на штрајк за економски слабе, *op. cit., p.* 181.

dr Budimir Košutić,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE RIGHT TO STRIKE AND LOCK-OUT IN FRENCH LAW

Summary

The author elaborates in his study the particularities of the right to strike and to lock-out in French law. He points at their historical development, as well as at their contemporary legal regime. The author stresses that after the enactment of the 1946 Constitution the right to strike has been recognized in France as an individual and collective right of workers, and not »as a simple fact which should be tolerated«. In addition to the above, the author of the present article deals with the originalaty of the French solution according to which the workers themselves may take part in a strike without the participation of the trade-union. In such a way the notion of »unauthorized strike« becomes superfluous in French law. Along the same lines the French law permits a strike with the occupation of the factory premises, which is not the case with the laws of other countries. However, if such occupation is performed also out of the work hours, such a strike is not permitted so that particularly difficult becomes the question of removing the workers from the premises of the factory. Namely, at the request of the owner (i.e. employer) the court may issue an order for chasing the workers out of the factory premises, although in practice French courts are rather cautious and not unified in implementing this measure. Moreover, there exist four tendencies in the relevant judicial practice. In addition to that, if the court issues such an order of final degree, the administrative authorities are under a duty to evaluate the conditions of relevant execution, and they are entitled also to deny the cooperation of public authority if they assess that there exists danger for the public order and security.

The author also elaborates the question of lock-out which has its specificities in French law, which is particularly true in cases of lock-out being permitted under law.

At the end of the article the author points at the fact that efficient use of the right to strike in the class struggle depends also on the economic power of the working class and on the force of its trade-union and political organizing in general. According to the author, the emergence of the multinational companies considerably narrows down the conditions for initiating successful strikes. The working class therefore should find new ways of its struggle.

dr Budimir Košutić,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

DROIT A LA GREVE ET AU LOCK OUT DANS LE DROIT FRANÇAIS

Résimé

Dans son ouvrage l'auteur examine la specificité du droit à la grève et au lock out dans le droit français. Il attire l'attention sur leur développement historique et sur le régime juridique contemporain. Il souligne qu'après la Constitution promulguée en 1946, on a reconnu en France le droit à la grève en tant que droit individuel et collectif des travailleurs et non »comme un simple fait qui est toléré.« En outre l'auteur montre l'originalité de la solution francaise selon laquelle les ouvriers seuls peuvent engager une grève sans la participation des syndicats. C'est ainsi que dans le droit français la notion de »grève sauvage« devient superflue. De même, le droit français admet la grève avec occupation de l'usine ce qui n'est pas le cas dans les droits d'autres états. Mais si cette occupation se poursuit hors des heures de travail, une telle grève n'est pas autorisée et la question la plus grave c'est celle d'éloigner les ouvriers de l'usine. A la demande du patron, le tribunal peut donner l'ordre d'expulser les ouvriers de l'usine, mais au moment de prononcer ces mesures, les tribunaux se montrent très prudents et ne sont pas unitaires. Il existe même quatre tendances présentes dans le comportement des tribunaux. En outre, même si le tribunal apporte l'ordre executif d'expulsion, le pouvoir administratif a le devoir d'évaluer les conditions de cette execution et a le droit de refuser la collaboration du pouvoir public s'il estime que l'ordre et la sécurité sont mis en péril. L'ouvrage consacre une certaine attention aux specificités du lock-out dans le droit français, surtout dans les cas où le lock-out est estimé permis.

Pour terminer, l'auteur montre que l'utilisation efficace de la grève dans la lutte de classe dépend du pouvoir économique de la classe ouvrière et de la force de son organisation syndicale et politique en général. Selon l'auteur avec la parution des compagnies multinationales, les conditions pour le déclanchement de grèves réussies, sont devenues plus restreintes, ce qui demande de rechercher les nouvelles voies dans la lutte de la classe ouvrière.

UDK — 347.23 (497.1)

др Мирољуб Лабус,
ванредни професор Правног факултета у Београду

ДРЖАВНА И КОЛЕКТИВНА СВОЈИНА У НАШОЈ ПРИВРЕДИ

1. Увод

У садашњем тренутку основна дилема теорије о друштвеној својини може се изразити на следећи начин да ли постојећа криза друштвене својине настаје због тога што она реално прелази у државу и колективну својину, или због тога што ови облици својине нису добро прилагођени природи самоуправног привредног система? Алтернативни одговори имају далекосежне последице. У првом случају друштвена својина захтева укидање сваког облика државне и колективне својине. У другом случају државна и колективна својина се не укидају него се трансформишу. Прва алтернатива нема историјску шансу. Она подразумева укидање постојећих и креирање нових, до сада непознатих, облика друштвене својине. Друга алтернатива је једино реална. Штавише, ја ћу показати да она уопште не мора да буде супротна основном друштвеном опредељењу — развијању самоуправних привредних односа.

2. Државна својина

Носилац државне својине је, свакако, држава. Она се у нашем правно-политичком систему назива друштвено-политичком заједницом. Како је наша држава заснована на федералном и комуналном принципу, то значи да имамо плурализам носилаца државне својине (од општине до Федерације). Формално-правни основ државног присвајања је доста сужен. Држава присваја део дохотка радних колектива путем пореза и доприноса. То присвајање почива на улози државе као јавне власти и спада у област јавне својине, која је регулисана јавноправним прописима. Истовремено, државни органи стичу одређене ствари које су неопходне за њихово функционисање. Тако стечене ствари постају јавна добра којима се, такође, располаже у складу са јавним прописима. Јавна добра су ван тржишног промета и процеса друштвене репродукције. Осим јавних добара у државној својини могу да се нађу и друге ствари. Ако на пример, пољопривредним и грађевинским земљиштем, шумом и шумским

земљиштем не управља друштвено правно лице, нити на овим стварима постоји приватна својина, онда ова непокретност прелази у својину општине на чијој се територији налази. Такође, након поступка редовне ликвидације ООУР-а преостала имовинска маса прелази у својину општине на чијој је територији било његово седиште. Имајући у виду да у нашем привредном систему не постоје државна привредна предузећа и да држава не поседује средства за производњу којима се ствара вишак производа, може се закључити да државна својина не представља неки значајнији облик својине. Откуд, онда, тако јако изражен захтев за укидањем државне својине? Једини рационалан одговор је да држава користи друге формално-правне облике за испољавање свог власништва.

Држава је фактички власник природног богатства и значајног дела друштвеног капитала. Зато није случајно настала идеја о националној својини на природним изворима и друштвеном капиталу, и републичкој државици као субјекту који одређује који ће њихов део бити удружен у Федерацији ради остваривања заједничких послова. Ова идеја само теоријски уопштава фактичку улогу наших државица. Државна улога у области друштвене репродукције, а посебно проширене репродукције, постаје све видљивија. Држава одређује минималне стопе амортизације као и стопе издвајања средстава из дохотка радних колектива за фонд заједничких резерви. По закону, фондови заједничких резерви требало је да имају самосталан и самоуправни статус, али се то у пракси никада није остварило. То се односи како на општинске фондове тако и на фонд заједничких резерви на нивоу република. У СР Србији, на пример, предвиђено је да се ова средства враћају ООУР-има у року од 7 година са каматном стопом од 4%. Међутим, то је гола самоуправна форма за фактичку експропријацију средстава. Под претпоставком да је просечна стопа инфлације 30% (као што је била у протеклих пет година), онда се под овим каматним условима радним колективима враћа само једна десетина реалне куповне снаге, коју су они морали да издвоје пре 7 година у фонд заједничких резерви. Преостали део, девет десетина, инфлација и држава су експроприсали. На овај начин држава прелива средства успешних радних колектива лошим радним колективима, чиме значајно доприноси општем нивоу неефикасности наше привреде. Овакво понашање државне структуре има своје разлоге. У области проширене репродукције ни један значајнији инвестициони пројект не може да се реализује без њене активне подршке. Отуда и државна активност на санирању промашених инвестиција. Случај „Фени" је први пут код нас јасно указао на такву улогу и одговорност државних органа. А то је уобичајена пракса коју својински систем подржава. Губитке „Фенија" мора да подмири целокупан друштвени сектор привреде СР Македоније, иако није имао никаквог удела у доношењу инвестиционе одлуке нити је, пак, преузео било какво јемство. Република држава је била гарант, због чега је и донет закон којим се за покривање губитака „Фенија" само у овој години издвајају средства из дохотка ООУР-а у висини 80% укупне акумулације македонске привреде. То говори о размерама губитака, које по предвиђању треба на сличан начин да се покривају наредних пет година.

Дакле, имовинска санкција је заиста друштвена по ширини субјеката које обухвата. Она, међутим, настаје на основу државне одлуке. Мит о друштвеној својини нестаје оног тренутка када настану губици. Тада се

недвосмислено појављује носилац својине на кога пада терет покривања губитака. Карактеристика је нашег својинског система да држава доноси одлуку о покривању губитака, а имовинска санкција пада на терет дохотка друштвеног сектора привреде. Формално-правно губитке покрива сваки радни колектив за себе. Фактички, држава преноси покривање губитака на све радне колективе. Ради се о типичном примеру подељене својине. Формирају се два носиоца својине: један је формални господар ствари и навиши титулар у погледу располагања, док други фактички користи ствари односно њихове цивилне плодове (доходак) или располаже њима.

Осим што се јавља као фактички власник средстава у друштвеној својини, држава својим прописима значајно утиче на ограничавање других овлашћења. Ту спадају: мере економске политике којима се не само мењају услови предвиђања него се и ограничава тржишна аутономија радних колектива, мере непосредне (тзв. друштвене) контроле цена и мере тзв. друштвене контроле расподеле доходака. Овим прописима се посебно утиче на располагање друштвеним средствима од стране радних колектива и на њихово стицање и расподелу дохотка. Тешко је проценити који је аспект државне активности више изражен и фактичка и формално-правна својинска овлашћења или ограничавање својинских права других субјеката.

Државну својину није могуће укинути све док постоји држава. Њу, међутим, треба трансформисати да би одговарала захтевима самоуправног привредног система. А то значи: 1) укидање свих државних ограничења својинских функција радних колектива. Најбољи начин да се то изведе лежи у укидању свих државних ограничења у функционисању тржишних односа. 2) Третирање природног богатства као добра у општој употреби које је доступно свим самоуправним привредним субјектима под једнаким условима без обзира на њихово седиште. 3) Укидање фактичких државних компетенција у проширеној репродукцији. 4) Укидање свих облика социјализације губитака, осим који настају на основу непосредног споразума заинтересованих радних колектива.

Трајне државне компетенције треба задржати у следећим областима: а) У домену мера економске политике, б) У контроли јавних служби.

У самоуправној привреди тржиште мора да функционише. На тржишту се формирају, нормално, понуда и тражња роба. Мерама економске политике држава утиче на тражњу роба. Тржиште се ни у ком случају не сме укидати. На њега се једино може утицати променом услова размене на основу измене стања на страни тражње. То је типична краткорочна антициклична економска политика која је у надлежности сваке, па и наше, државе. Око природе економске политике постоје заблуде које се изражавају у ставу о потреби њене неутралности. Тај захтев нема смисла јер је економска политика по природи ствари пристрасна. Једни привредни субјекти се стављају у повољнији положај у односу на друге да би се ефикасније остварио циљ стабилизације привреде. Питање пристрасности, као такве, мера економске политике излази из домена економске расправе и подлеже демократској политичкој верификацији. Влада у оквирима уобичајеног демократског механизма брани постављене циљеве и, нормално, одговара за њихову реализацију. Ако де-

мократска већина подржава владине циљеве, питање пристрасности се скида са дневног реда.

Друго подручје се односи на државну контролу јавних служби. Јавне службе могу да буду организоване на сличним самоуправним принципима као и остале привредне делатности, али због свог широког екстерног ефекта не могу да буду под искључивом контролом радника који су у њима запослени. Илузија је веровати да грађани непосредно могу да контролишу јавне службе. Скорашње искуство са железницом, електричном енергијом, градским превозом, снабдевањем водом и сл. то недвосмислено потврђује. У том смислу лош рад јавних служби би сигурно требало да буде разлог за постављање питања о поверењу одговарајуће владе. Овлашћења увек морају да буду повезана са одговорношћу. Јавне службе не могу да послују по истим тржишним критеријумима као и остала привреда. У пракси је овај став већ одавно потврђен. На пример, у СР Србији законом је уведено обавезно удруживање средстава резерви ради покривања губитака у железничком саобраћају. Суштински, ту се опет ради о голој самоуправној форми удруживања средстава. Средства би требало да се врате у року од 8 година са 6% камате. Уз речену стопу инфлације од 30%, враћена средства задржавају само једну десетину куповне снаге. Преостали део, девет десетина, држава и инфлација експропришу. Кад се већ догађа у пракси оно што објективно и мора да се догоди, рационалније је формулисати прецизан систем контроле, одговорности и финансијских обавеза државе у вези са деловањем јавних служби, него у интересу голе самоуправне форме јавне службе препустити фактичком државном надзору без увођења одговарајуће одговорности.

3. Колективна својина

За разлику од државне својине код колективне својине постоји формално-правни основ. Њега чине два правна института: право рада друштвеним средствима (чл. 13 ЗУР-а и право располагања друштвеним средствима (чл. 243 ЗУР-а). Право рада је типично самоуправно право и оно садржи овлашћења управљања средствима за производњу и присвајања дохотка, који настаје тржишним привређивањем радних колектива. Власничка функција располагања за производњу је правно уређена правом располагања друштвених средстава. На тај начин економска суштина колективне својине има двоструку правну природу и самоуправну и грађанскоправну. То ствара одређене проблеме правној науци у тумачењу друштвене својине. Ти проблеми, међутим, нестају ако својину посматрамо са економског становишта. Својина у економском смислу није ништа друго до економска власт над материјалним добрима (физичким и новчаним) која се испољава у функцијама управљања, присвајања и располагања. (Ова дефиниција одговара правном појму својине као најширег овлашћења, у границама закона, држања, располагања и коришћења ствари). Са тог становишта заједничка власничка овлашћења радних колектива су јасно дефинисана правом рада и правом располагања друштвених средстава. Радни колективи се јављају као група и економски власници средстава за производњу. Они их користе у складу са својим заједничким циљем привређивања — максимизацијом дохотка по раднику.

Колективна својина нема својство апсолутног неограниченог права својине. Она је ОГРАНИЧЕНА како негативно (шта се не сме чинити) тако и позитивно (шта се мора чинити). У вршењу својих својинских овлашћења радни колективи су самостални, у границама ових ограничења. То се дугује начелу самоуправљања радника и робној производњи у социјализму. Самоуправљање подразумева аутономију радника у доношењу привредних одлука, а тржиште индивидуализира ризик у привредном пословању. Најшире начелно ограничење се односи на захтев да се средства за производњу морају користити сходно њиховој намени. Уколико се „друштвена средства користе противно природи и намени друштвених средстава" тако да се „теже повређују друштвени интереси у коришћењу, управљању и располагању друштвеним средствима" (чл. 616 ЗУР-а), уследиће државна интервенција која се правно назива заштита друштвене својине и самоуправних права. То је низ судских и административних мера којима се највише ограничава овлашћење аутономног управљања средствима за производњу. Мада правни основ за предузимање ових мера захтева кршење правних прописа, нагласак је стављен на целисходност коришћења друштвених средстава, што даје значајна дискрециона овлашћења државним органима.

Власничка функција присвајања радних колектива је највише ограничена. Она се ограничава и непосредним и посредним државним мерама. У области стицања дохотка радни колективи су непосредно ограничени административним регулисањем цена и мерама економске политике којима се практично искључује објективно формирање услова размене на тржишту. На другој страни, у домену расподеле дохотка, државна ограничења продиру у голе самоуправне форме друштвених договора, и на њима заснованих самоуправних споразума, о основама за уређивање односа у стицању и расподели дохотка, чистог дохотка и личних доходака.

Сва ова ограничења су контрапродуктивна. Упркос изразитој државној интервенцији, колективна својина се баш у области присвајања највише удаљава од стандарда самоуправне привреде и друштвеног карактера власништва. Колективно овлашћење присвајања има сва својства приватног присвајања. То је његов тежак дефект, али нажалост не и једини. Ово приватно присвајање нема свој корелат у приватној имовинској санкцији, тако да лоше регулисани односи присвајања изазивају нерационално (недомаћинско) вршење осталих својинских овлашћења. Приноси од употребе средстава за производњу увек постоје и могу се раздвојити од ефеката повећања продуктивности рада на основама опремљености производним средствима. Ови приноси се у тржишној привреди називају рентал средстава за производњу и одговарају правном термину цивилних плодова које даје основна ствар. Разлика између приватне и друштвене својине је у томе ко присваја плодове ствари. Код приватне својине то је појединац — приватни власник ствари — код друштвене својине ово присвајање се социјализује, на основу друштвено прихваћених правила. У нашем привредном систему рентал средстава за производњу присвајају радни колективи који управљају тим производним средствима. Тиме се они још једном, на економски прецизан начин и потпуно независно од правних норми, легитимишу као колективни власници. То је економска наука недвосмислено доказала. Разлог оваквог стања ле-

жи у одсуству обавезе радних колектива да плаћају цену за употребу друштвених средстава. Пошто нема ове цене (или тачније речено, пошто је њено фактичко решење дефектно), рентал друштвених средстава остаје на коришћењу и располагању радним колективима. Када би средства за производњу била равномерно распоређена између радних колектива, то не би морало да даје лош резултат. Међутим, оваква егалитарна снабдевеност средствима за производњу нити постоји у нашој привреди, нити може да постоји. Зато приватно присвајање рентала, иако на колективној основи, представља један од најозбиљнијих дефеката и својинског и привредног система. На другој страни, приватно колективно присвајање рентала није праћено колективним ризиком и индивидуализираном имовинском санкцијом. Када настану губици, истина, лични доходи се по правилу снижавају, али се губици ипак социјализују на различите начине. Улога државе у социјализацији губитака радних колектива је пресудна. На тај начин државна својина не дозвољава пропадање колективне својине.

Власничка функција располагања радних колектива је, такође, ограничена. Основна обавеза је проста репродукција друштвених средстава. Ствари се могу отуђивати из колективне својине, ли се укупна маса пословних средстава не сме умањити. Постоји забрана уништавања ствари и коришћења противно њиховој намени, која се одређује према делатности радног колектива. Конкретна ограничења се односе на обавезну амортизацију по стопама одређеним законом, обавезу издвајања дела дохотка за фонд заједничких резерви, њихово обавезно удруживање, затим обавезно удруживање средстава као и обавезни зајам. Уз то, постоје и посебна законска ограничења располагања средствима, како за инвестиције тако и за личне дохотке, ограничења промета пољопривредног и шумског земљишта, дозволе и сагласности за увоз, забрана извоза одређених роба и сл.

Дакле, радни колективи су и фактички и правни колективни власници средстава за производњу. Њихова својина је значајно ограничена, али јој та чињеница не одузима традиционална својства. Елементи монополског коришћења средстава за производњу у властитом заједничком интересу су наглашени као и у сваком другом колективном облику својине. Да такав облик својине не одговара самоуправној привреди, не треба посебно наглашавати. Оно што треба истаћи то је да се колективни облик својине у нашој привреди не може укинути све док постоји самоуправљање и тржиште. Он се само може трансформисати. По мом уверењу основ трансформације мора бити у следећем:

1) Радни колективи морају бити самостални и одговорни тржишни субјекти. Њихови резултати рада се објективно вреднују на тржишту. Бољи положај на тржишту од просечног доноси предности у присвајању дохотка. Лошији на тржишту од просечног ствара губитке. Тржиште као стандард пословања прихвата само просечне произвођаче (под условом да понуда није далеко испод тражње). Радни колективи сами подмирују своје губитке. Нема социјализације губитака. Конкуренција на тржишту врши селекцију. Добри произвођачи се убрзано развијају, лоши произвођачи банкротирају. Тиме се један део друштвених средстава губи, али су предности убрзаног развоја способних робних произвођача далеко веће. Укупан ефекат не само да мора бити позитиван, него је и трајан.

Конкуренција и селекција подстичу рационално газдовање друштвеним средствима.

2) Радни колективи морају да плаћају цену за употребу друштвених средстава. На тај начин приноси (плодови) друштвених средстава се друштвено, а не приватно, присвајају. То је суштина друштвене својине. Нема друштвене својине без расподеле према раду, а расподеле према раду нема без цене за употребе друштвених средстава. Плаћањем ове цене издваја се из дохотка радних колектива онај део који представља рентал средстава за производњу. Тиме се отклања утицај поседовања средстава за производњу на присвајање личних доходака.

dr Miroljub Labus,
asistant professor of the Faculty of Law in Belgrade

STATE AND COLLECTIVE OWNERSHIPS IN OUR ECONOMY

Summary

The author approaches in this article the problem of social ownership from the historico-economic point of view. The term »social ownership« includes all those forms of property (ownership) which took place in reality within the social sector of economy. These are, namely: state ownership and collective or group ownership. Individual ownership is derived out of these forms.

Although in a formal-legal sense the state ownership is rather narrowed down, it is in fact and in terms of economics considerably emphasized. This is achieved by means of a series of state powers in the field of regulation of economic relations; these powers, namely, impose positive and negative limits to the property rights of collectives of workers. Instead of the principle on abolishing state ownership, one has to accept the principle of its transformation on the principle of the self-management market economy. Along these lines the author proposes a way of that transformation as well as the areas where this should be effected.

Collective ownership is formally regulated by law through the right of work and right of disposing of socially-owned means, but it is not explicitely recognized as a separate form of social ownership. By applying economic analysis, the author tries to prove the existence of collective ownership which contains many traditional properties of exclusive use and disposing of property in the joint interest of the members of work collectives. In such a way in practice the basic principle is disturbed on the socialisation of economic effects of socially-owned means. Wherefrom a conclusion on the need of transformation of the collective ownership. The author sees that need in such an ownership system which would ensure to the work collectives the status of independent and market-oriented subjects, followed by explicitly determined limits in terms of use and disposing of property. These limitations should be introduced in order to realize the general interest. Their most significant economic form should be the payment of price for the use of socially-owned means.

dr Miroljub Labus,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

PROPRIETE ETATIQUE ET COLLECTIVE DANS NOTRE ECONOMIE

Résumé

Dans cet article l'auteur aborde le problème de la propriété sociale du point de vue historique et économique. La notion de propriété sociale comprend toutes les formes de possession qui ont été réellement formées dans le sécteur social de l'économie. Il s'agit de la propriété étatique et collective ou bien propriété de groupe. C'est de ces formes là que ressort la propriété personnelle.

Bien que formellement et juridiquement trés restreinte, la propriété d'état est effectivement et économiquement très exprimée. Ceci résulte de tout un nombre de procuration d'état dans la régulation des rapports économiques, par lesquelles on limite positivement et négativement les droits de propriété des collectifs de travail. Au lieu des principes concernant l'abolition de la propriété étatique, il faut adopter ceux de sa transformation sur les principes de l'économie autogestionnaire de marché. C'est dans cet esprit que l'auteur propose le mode de cette transformation et les domaines dans lesquels il faut qu'elle soit effectuée.

La propriété collective est formellement et juridiquement Réglée (par le truchement du droit de travailler et droit de disposer des moyens sociaux). A l'aide de l'analyse économique l'auteur prouve l'existence de la propriété collective, qui contient en soi beaucoup de caractéristiques traditionnelles de l'utilisation et disposition exclusive des choses dans l'intérêt commun des membres des colleotifs de travail. C'est avec ceci que dans la pratique on déroge au principe fondamental de la socialisation des éffets économiques des moyens sociaux. On y retire la conclusion sur le besoin de la transformation de la propriété sociale. L'auteur voit ce besoin dans un système de propriété qui assurera aux collectifs de travail l'état de sujets autonomes et responsables de marché avec des limitations taxativement.

UDK — 347.23

др Иван Максимовић,
редовни професор Правног факултета у Београду

СВОЈИНСКИ И НЕСВОЈИНСКИ КАРАКТЕР ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ

(Теоријска неслагања економске и правне науке)

Специфична природа нашег друштвено економског и правног система како се он развијао од свог настанка, а посебно увођењем самоуправљања и од Устава 1963. и 1974. године, исказивао је да се проблематици друштвене својине поклони посебна пажња. Самоуправљање је у свом развоју непрестано захтевало да се нађу нови економски и правни модалитети за односе рада и средстава, за управљање друштвеним средствима и дохотком, уколико је „удружени рад" добијао све значајније улоге и функције у сфери коришћења средстава, и у оквиру критерија расподеле и контроле друштвеног дохотка. Теоријска, институционална и концептуална средства и инструменти економије и права државног социјализма нису више одговарали овим задацима и сврси.

Не може се рећи да се овом новом задатку и захтеву ни економска ни правна теорија нису оглушиле, и да нису тражили нове путеве, критерије, институције и категорије за решавање новог проблема самоуправних продукционих односа и нових својинских друштвених односа. Може се чак констатовати значајна сагласност у третирању ове материје током педесетих и добрим делом шездесетих година, када економска наука преузима мање-више правно објашњење природе и промена у друштвеној својини самоуправног типа. Међутим, уколико смо се приближавали Уставу од 1963. и после њега, настаје све већи расцеп у мишљењу и теоријској интерпретацији друштвене својине. Под утицајем неких радова, пре бисмо рекли извесне климе мишљења, Устав од 1963. интерпретира несвојинску концепцију друштвене својине као правну категорију. Испрва у негативном смислу (нико, наиме, ни појединац, ни радне организације, ни држава не могу бити субјекти својинских права на друштвеним средствима и по том основу присвајати доходак), да би се тек Уставом од 1974. године извршила потпуна трансформација несвојинске основе друштвене својине у позитивну интерпретацију „права рада на/са друштвеним средствима".

Поједини (неки) економисти су се већ поводом Устава од 1963. године супротставили несвојинској концепцији друштвене својине (А. Бајт, Б. Хорват, И. Лаврач) нешто касније И. Максимовић), да би поводом и после Устава од 1974. највећи део, готово читава економска мисао, у бројним радовима(1) одлучно стала на становиште да се друштвена својина има разумети као историјски, специфични облик развоја с в о ј и н е, и да, што је нарочито значајно на методолошком плану, свако истраживање самоуправне друштвене својине мора поћи од основа и темељних карактеристика, које даје истраживање својине у о п ш т е (2).

Смисао и садржај ових истраживања економских теоретичара довео је до неколико општих закључака, које овде сажето репродукујемо:

Својина је централна категорија сваког типа (врсте) друштвено-економске формације и друштвено-економских односа и система односа, јер укључује у ширем смислу укупност економских односа репродукције датог историјског система, правне режиме заштите тих односа и модалитета (форме) њиховог испољавања и артикулисања, политичке односе и типове контроле економско-правних својинских односа и облика (државу и политичке институције).

Као економска категорија, својина има своје специфично економско биће које се остварује у разноликим економским функцијама присвајања друштвеног производа и дохотка, њихове контроле, или и расподеле, размене и потрошње. Као економска категорија својина укључује и различите типове економског монопола, потпуних или парцијалних и индивидуалних, појединачних економских субјеката и економских и правних и политичких институција које су повезане са остваривањем основних функција економске репродукције.

Као економска категорија својина се остварује над друштвеним производом и дохотком посредством различитих типова друштвене организације и поделе рада (робне привреде, планских начела привређивања), које су опет у тесној зависности од степена развоја производних снага и степена њихове технолошке подруштвљености (техничка подела рада). Смисао својине лежи у употреби и потрошњи производа и дохотка.

Као економска категорија својина је уједно и историјска категорија. То ће рећи, њени се развојни облици, критерији присвајања и контроле, методи управљања средствима и дохотком, компетенција и својинска права појединих и институционализованих субјеката, непрестано се мењају. Делује општа економска и социолошка законитост, према којој историјски системи производње, сходно развоју производних снага и односа производње еволуирају у правцу друштвено својинских односа. Притом се врши трансформација индивидуалне, личне, приватне и приватно-капиталистичке у групну, државну и друштвену својину на средствима за производњу и у индивидуалну, личну и колективну расподелу и потрошњу дохотка.

Да би се овај смисао остварио, мора постојати директна (или посредна) контрола економских субјеката над производним средствима (која је уједно и нека врста економског и правног монопола управљања и

(1) Између 1960. и 1984. грађа за библиографију о друштвеној својини нарасла је на 1733 јединице. Вид. *Bibliografija — Društvena svojina u Jugoslaviji*, Ljubljana, год. IV, бр. 3/1984.

(2) И. Максимовић, *Теоријске основе друштвене својине*, 2. изд., Београд, 1975, гл. 1, стр. 7/33.

одлучивања о наменама употребе средстава) и они морају присвојити произведен доходак. Критерији присвајања дохотка одређују тип и врсту својине, али је сам економски фактицитет присвајања дохотка синоним за својину и својинска права. Наиме, свако ко присваја неки доходак, поседује неку својину или својинска права, што је истозначно.

Економску страну својине дограђује правна страна. Нема својине без снопа права и правних обавеза која се тичу ствари (и дохотка) који имају економску вредност. Слично економској страни, међутим — и управо због ње еволуира и правна страна својине. Правну основу власништва је већ темељно развило Римско право. Римљани су на право својине гледали као на неограничену, апсолутну и искључиву власт људи над стварима. Такав ригидан и апсолутни однос замењен је Грађанским закоником 1804. године (тзв. Наполеонов Кодекс), којим се правни аспект својине из неограниченог власништва, претвара у појам „субјективног права, тј. као *ius utendi, fruendi, et abutendi* (права употребе, присвајања и располагања). Међутим и у римској и у грађанској интерпретацији, својина значи искључивање других из контроле власти над економским добрима. Ипак овај монопол и ово искључивање других се односило на историјски различите субјекте — робовласнике и капиталисте као носиоце правног монопола на искључене делове робског и грађанског друштва. Даљи развитак правне надградње над економским облицима власништва ишао је процесом деперсонализације правног субјекта упоредо са подруштвљенима унутар капиталистичког друштва, јачањем улоге државе у привредном животу, што је довело до дезинтеграције јединственог права власништва на две компоненте, једну која пружа користи *(nudum ius)* и другу која даје овлашћења управљања. Ово је довело до расцепа права својине на субјективна права (приватни власници) и објекти на права (јавни власници). Ово је довело до настајања категорије државне својине, чија је природа, као што ћемо касније видети, спорна.

Истовремено, са развојем друштвене својине код нас, настојало се са укидањем правног садржаја економског власништва, и претварањем својинских права на друштвена средства, што свакако не може опстојати, у трансформацију права својине у низ других права, која имају економски садржај: — „права рада" и „права на рад", „права на запосленост", „самоуправна права", „социјална права". (И. Максимовић, *Теоријске основе друштвене својине).*

Нарочита природа правних категорија, њихов нормативни садржај, заштићеност силом и административном јурисдикцијом, њихов кохезиони квалитет и снага, — ствара код многих наших правних теоретичара мишљење, у основи привид, да правне норме могу да творе економске норме и односе „право на рад", право на запосленост", итд.). До сада су у социјалистичком развоју сви такозвани телеолошки правци и доктрине тако схватали правну силу. (Вид. И. Максимовић, *Телеолошке и генетичке основе економских проблема савременог социјализма,* »Praxis«, 1/2, 1972).

Но било какав да је значај и природа правних облика и институција којима се дефинишу права и обавезе у вези са својином, правна надградња је битан саставни део бића својине. У модерној, нарочито формалној економској анализи, постоји тенденција да се донекле умањи значај правних садржаја својинских односа, да се „право својине", његов облик и садржај третирају пре свега као институционална компонента

привредног система, која, додуше, утиче на природу економских операција, али је мањег значаја од, на пример, алокације ресурса, или од компоненте расподеле дохотка у систему (Уп. на пример, M. Bornstein, T. Koopmans, J. Montias, *и Comparisor of Economic Systems*, University of California Press 1971).

Економско поимање места и функције права и правног садржаја у бићу својине, произлази из Марксових ставова, који права својине дефинише као норме односа производње, што чини право, као форму, конститутивним елементом бића својине и својинских односа (Вид. *Прилог критике Политичке економије).* Посредством правног поретка и правних категорија — права присвајања, права коришћења, права управљања, права располагања, права на рад са производним средствима, итд. — формализује се, конкретизује се, уобличава и прецизно одређује економска и уопште социјална природа одређеног типа својине и својинских односа, поред тога што се остварује и „правна заштита" одређеног типа продукционих односа, тј. односа присвајања.

И још једно битно утврђење економске науке: развитком облика својине ка све развијенијим и потпунијим, а друштвена својина је несумњиво најпотпунији облик својине до данас историјски познат, не само да се право својине не укида и не слаби него оно у најразличитијим модалитетима модерног друштва стално мора да јача. Развијају се, наиме, упоредо са све интензивнијом друштвеном и техничком поделом рада, упоредо са јачањем јавноправне и лично-индивидуално правне компоненте права својине, још и многобројни други облици у којима својински односи реално битишу, као што су групно-својински односи, колективни и општедруштвени својински односи. У оквиру самоуправљања, на пример, развија се низ међузависних својинских права и обавеза, почев од основних организација, преко радних и сложених организација, и својинских правних односа између привредних и друштвено-политичких организација. Значај правне надградње над својинским односима расте и због све потпунијег деловања институционализиране друштвене свести у економици и политици, која путем планирања развоја, усмерава кретање својинских односа и на микро и на макродруштвеном плану. (Овај процес може добити и ексцесивне форме, као у нашем случају, где има више од осам милона законских и регулативних одредби, правно уобличених, од којих се већина односи, непосредно или посредно, на проблематику својинских односа. Можемо да закључимо да је право и правна надградња не само пуки формални облик, већ и конститутивни облик бића својине.

Економска и друге друштвене науке су се бавиле и питањима субјеката својинских односа, а економска напосе и проблемима предмета својинских односа.

Пошто се својина односи на букет права, односа, овлашћења и обавеза, она нужно мора имати у свом бићу и интегрисан економски, правни и политички субјективитет, односно субјекта својинских односа. Не признати или само делимично признати тај субјективитет, као што је учињено у нашој уставној и зуровској политичкој и привредној пракси, исто је што и не признати постојање својине и својинских односа.

Друго је питање природа тог субјективитета, карактер „власништва" и „права својине" који субјект поседује, његових права и обавеза у вези

са предметом поседовања, природа — економска, правна и друга — самог „поседовања" и присвајања, врсте субјеката — инокосних, институционализираних, појединачних, групних, приватних и јавних, колективних и самоуправних, итд. класних и професионалних, итд. С обзиром на историјски карактер својине и непрестане промене у производњи, техничким и друштвеним условима привређивања, мењају се и врсте и природа својинских субјеката.

Ипак нека својства субјеката својинских односа остају за дуже или краће историјске епохе, тако да их морамо третирати као константе. Таква је константа за дуго била, да је субјект својинских односа физичко лице. У модерним привредама, субјективитет се преноси и на правна лица и институције (акционарска друштва, државу, друштвено-политичке заједнице) поред физичких појединаца. Марксистичка теорија је увела и *класни* субјект, као носиоца својинских права и односа, и на тај начин дала основу и за историјску детерминацију различитих типова својине. За низ економских формација постојало је јединство правног и економског монопола на који се надограђивао и политички монопол као детерминанте права и овлашћења субјеката у вези са својинским односима. У модерном друштву, где се поред приватне, развијају и различити облици колективистичке и јавне својине, тај монопол је подељен на различита субјективна и објективна права и обавезе својинских носилаца. Отуда правно и економско власништво над производним факторима више не коинцидирају. Неки субјект може бити правни власник а економски невласник и обрнуто. Отуда свака друштвено-екноомска формација има не само специјалне историјске типове својине, већ и специфичну структуру власништва, зависно од конкретне историјске фазе развитка и конкретних (системских и политичких) услова репродукције (режима привређивања).

Својина и односи својине се увек односе на неко објективно економско својство (употребну вредност, вредност, услугу) која се присваја и троши, и која је објект присвајања. И као што је својина незамислива без субјеката — присвајања, потрошње — исто тако је економски бесмислена без свог предмета, објекта присвајања. Отуда је предметност и економска вредност својине конститутивни елеменат њеног бића.

Но управо је та вредносна „предметност" и њена произвођење и присвајања (расподеле) централно поље истраживања економске науке. Она је подвргнута економским законима, а ови су израз и резултат достигнутог степена производног развоја (технике, организације рада). Својина и својински односи не стварају ту предметност и ту вредност, али пружају правне, политичке и организационе оквире у којима се остварује економски процес репродукције и присвајања. Отуда су погрешна сва схватања и квазитеорије које везују промене у продуктивности рада, структури производње у привредном напретку за голу промену својинских односа, на пример, за национализацију неког привредног сектора. Својина има значаја само ако даје више простора, односно ослобађа производне снаге и мотивацију привређивања за виши степен продуктивности. Својина је економски ефикасна само ако се у њеном оквиру могу боље развијати производне снаге. Отуда важна функција својина за организацију привредних система и начина привређивања. Тип својине је такође од одсудног значаја у вези са квалитетом и брзином интеграције

производних снага, мотивације привређивања, социјалном праведношћу и сигурношћу, уклањања економске експлоатације проузрокованог врстом својинског монопола, и сл. могућношћу рада и спајања рада и средстава, и другим ширим социјалним аспектима (укидањем алијенације и омогућавањем самоуправљања и самоодређивања људи, обезбеђивањем економске и политичке демократије, итд.).

Можемо закључити: својина не ствара вредности и употребне вредности које су предмет њеног присвајања и није довољан услов више економске рационалности, али је потребан услов и оквирни и конститутивни елемент њиховог настајања.

II

Супротно својинском садржају и својинској концепцији на којој економске науке темеље своје концептуализације и моделе друштвене својине, претежни део правне теорије у нас заснован је на „праву рада радника друштвеним средствима", утемељен у Уставу и Закону о удруженом раду као правно несвојинска концепција друштвене својине. За многе правне теоретичаре то право је „основно", „неотуђиво", „изворно", „суверено", те представља „централни институт" југословенског правног система, његово „извориште" и „исходиште". Заједно са самоуправљањем, сагласно уставним начелима, по некима „представља нормативни израз друштвено економског положаја радника у удруженом раду, тј. основу „целокупног друштвено-економског уређења СФРЈ".

Међутим, када се ближе анализира уставна, зуровска и даље у постуставном и постзуровском законодавству развијена концепција „права рада друштвеним средствима" та анализа — од које овде можемо указати само на неке експлицитније закључке — указује да не може бити ни речи о некој правно-несвојинској концепцији друштвене својине, уз то лишене својег субјективитета. Ради се о једном правном начелу чисто декларативне и нејасне нормативне природе, уколико је реч о њеном фактицитету, о понуђеним правним и економским средствима да се ово „право рада" реализује у пракси. Што је још интересантније унутар „права рада друштвеним средствима" (која су уже подељена на „права рада" и „права располагања" друштвеним средствима) интегрисана су чисто економска и својинска значења, па је велико питање да ли се ту уопште ради о правној категорији. С друге стране, с обзиром да то „право рада" одриче својински субјективитет — у смислу да нико нема никаква права на и поводом средстава, што је изричита, експлицитна уставна и зуровска декларација — опет парадоксалан уставни обрт: за носиоце поменутих „права рада" и „права располагања" средстава проглашен је „удружени рад" у својству друштвених правних лица, то ће рећи организације удруженог рада, прецизно — ООУР. Даклс, појављује се колективни субјективитет (удружени рад) и колективни носиоци друштвено-својинских овлашћења. Тако се друштвена својина од уставно-зуровског правно невласничког концепта, који чак нема свој правни субјективитет, практично претвара у колективну својину у пракси, својину економско-правних колектива (колектива који су истовремено економски и правни субјекти, економска и правна лица), и то све у складу са Уставом и ЗУР-ом!

Ово се чини да није тешко доказати — не само упирући прст у понашања наше економске и правне праксе — већ и анализом садржине права рада друштвеним средствима како се она појављује у законодавству. Наиме, све или већина функција које уочавамо у вези са друштвеном својином као правном категоријом, које можемо разабрати у сложеној структури коју сачињава комплекс друштвене својине, — јесу у суштини својинске функције и економски садржаји и функције. У питању су употреба ствари (средстава), присвајање плодова и располагање дохотком, брига и одговорност о репродукцији ствари (средстава), итд. Можда су зато економисти и ставили нагласак на друштвену својину пре свега као на економски феномен, економско биће, и прогласили за економског власника — субјекта свако оно лице које има економску власт над стварима да би их могао повезивати са радом, употребљавати, користити, присвајати доходак, уживати плодове те везе и слично.

Настала је опасна дихотомија. Право, које није било у стању да пружи позитиван концепт и категоријалност друштвене својине као правне категорије (негативан је дат у смислу укидања права својине и правних својинских субјеката) уместо правног, дало нам је један у суштини економски концепт друштвене својине покривен и прикривен правном фразеологијом — права на рад. Али чим се у структуру и у значење тог права, опет смо на економској садржини. То је збирка економских садржаја. (Друго је питање да ли је та економска садржина, овако правно дефинисана, релевантна за наш садашњи степен развоја друштва). Укратко — економија је остала без праве правне форме и покрића и није могла да врши ону функцију коју, у модерном друштву, право све више врши у вези са привредним развитком, усмеравајући његов развој.

У недостатку простора, анализирамо само један детаљ уставно-зуровских објашњења садржине друштвене својине, као несвојинске категорије, који потврђују горње констатације.

Иако правни теоретичари нису задовољни (с правом) досадашњом концептуализацијом „права рада" и виде у њој различите садржаје и приступе, ова концептуализација се врти око два начелна става и овлашћења преузета из Устава и ЗУР-а. Први је — право радника да ради друштвеним средствима ради задовољавања својих личних и друштвених потреба (тј. лично учествује у процесу рада, повезано са чл. 13. ЗУР-а). Употребом, коришћењем средстава у личном и друштвеном интересу изражава се и омогућава остваривање друштвене својине као непосредно друштвене, тј. као општег услова рада свих. Из овог услова рада, који се своди на коришћење средстава, дедуцирају се потом и други елементи и категоријалности — присвајање, уопште, присвајање личне својине, одговорност за економски рационално коришћење средстава, (чл. 19 ЗУР-а), проширена репродукција средстава (Устав, чл. 15, ЗУР, чл. 13, ст. 4. и чл. 19. ст. 1) и читав низ других економских активности везаних за репродукцију средстава и дохотка (амортизација, ЗУР, чл. 104), расподела чистог дохотка (ЗУР, чл. 119), наменска потрошња средстава (ЗУР, чл. 120), коришћењу средстава у складу са њиховом природом и наменом, тј. технолошка рационалност употребе (ЗУР, чл.

231), чувању и заштити средстава (ЗУР, чл. 232), условима коришћења природног богатства (ЗУР, чл. 236).

Друга компонента концептуализације садржаја друштвене својине кроз права рада изражена у правима у вези са управљањем радом и резултатима рада. Она се базира на ставовима Устава (чл. 14) и ЗУР-а (чл. 13 став. 3) којим се врши одређена конкретизација и операционализацио ове друге компоненте. Ова компонента сажима, у ствари, вишедимензијалне елементе предузетништва, индивидуалног и колективног, самоуправљања и самоуправног робног субјективитета, али и чисте власничке елементе, као што су заједничка и индивидуална контрола и расподела вишка рада.

У суштини узев, обе компоненте „права рада" су изразито економске по садржини, и власничке по унетим критеријумима понашања и овлаштењима. Само што су изражене у новим организационим и друштвеним условима самоуправне организације рада и претежно групно и колективно-власничког управљања и присвајања, као фактички односи. Оне су по природи више колективне, принципипативне, подељене, него што је случај о искључивим стварно-правним индивидуалним својинским правима, што природно, и одговара новим самоуправним односима и социјализму. Али оне нису несвојинске како то произлази из извесних ставова Устава и ЗУР-а (Устав, Основна начела, Одељак III, ст. 1, 4 и 5), нити се у њима могу негирати у потпуности правно-својинска овлашћења и правни институт стварног права, (како то експлиците изражава члан 12. ст. 2 Устава СФРЈ, односно чл. 12. ЗУР-а. Тако су оба у условима социјализма и самоуправљања специфично изражени, како у погледу субјеката својинских односа, тако и у погледу критерија њиховог остваривања.

Ако је читава друштвена садржина „права рада" у суштини економска, по структури, функцији и свим основним садржајима једног и другог; ако се својина и својински атрибути не могу уклонити из економске сфере друштвеног живота све дотле, докле постоје ограничења средстава, недовољна продуктивност рада (према друштвеним потребама); робна и планска организација привређивања; утрошака рада и средстава као мера економске рационалности и учешћа у расподели — онда нема никакве научне основе — сем можда идеолошких потреба — да се правна надградња артикулира и концептуализира тотално супротно од економске, као несвојински епифеномен. То је супротно свакој логици.

Држимо се и даље ипак ње. У логичкој сфери правни теоретичари остају у највећој мери збуњени природом „права рада" дајући му најразноврсније значења и објашњења, и када покушавају да га позитивно формулишу као „право" несвојинског типа, и када настоје да га из права преобрате у „начело" или „комплекс начела", или да га ипак позитивно дефинишу као „имовинско право *sui generis*" (Вид. на пример, радове М. Ведриша, А. Финжгара, Б. Ивановића, В. Спаића, В. Хорвата, Е. Кардеља и др.). Исто тако они проширују његову садржину, поред правне и економске политичком компонентом. (М. Срдић, А. Фримерман, Р. Јелић, Б. Мораит). Неки би хтели још више да прошире круг, означавајући право рада као „ново основно самоуправно право", које представља правну основицу самоуправљања у свим друштвеним односима (М.

Јосиповић, Б. Кошутић, В. Јовановић). Па чак и главни теоретичари „права рада" као несвојинске концепције, касније остају неодређени, рекло би се чак конфузни у дефинисању природе ове категорије, одричући јој правни карактер и претварајући је у неку врсту генералног принципа или „исходишне тачке" права и обавезе радника, (М. Ведриш).

Интересантно је и то, да заговорници „права рада" као несвојинске концепције друштвене својине допуштају на његовој основи — „индивидуално власништво" као „економско биће друштвене својине", као друштвено-економски однос на којем „радник фактички остварује улогу економског власника" (М. Групче, Д. Радоњић, Б. Ивановић, итд.). Сматра се да се тиме уједно остварује Марксова теоријска идеја о томе да друштвена својина представља „негацију негације" капиталистичке приватне својине, тј. да се њоме „успоставља индивидуална својина на основици тековина капиталистичке ере...%. Интересантно је при томе да се индивидуална својина третира као својинска економска функција, а друштвена својина као несвојинска функција. У ствари, нема никакве разлике у суштини својинског присвајања између индивидуалне својине и друштвене својине, ако обе почивају на критеријуму рада. Разлика је у субјективитетима присвајања — а друштвена својина познаје различите субјекте носиоце права и обавеза у вези са репродукцијом друштвене својине и функцијама присвајања на њеној основи (плуралитет субјеката).

Могло би се дискутовати и о другим логичким неконсистентностима у вези са позитивним дефинисањем друштвене својине као „права рада" (о неспоразуму око разбијања класичне правносвојинске везе објект-субјект, о раду као јединој основи присвајања у условима деловања робне организације производње и њених закона-вредности и тржишта, о правно-економском систему у којем нема експлоатације као претпоставке репродукције друштвене својине, о немонополисаности средстава, о слободи приступа на/са средстава и јединственом тржишту, о непреносивости и неотуђивости друштвених средстава, о дихотомији економског власника и правног невласника, о самоуправљању као „аспекту", компоненти друштвене својине и, обрнуто, друштвеној својини као аспекту самоуправљања, тј. својине и самоуправљања као два аспекта исте појаве који изражава однос и процес и о другим сличним отвореним проблемима, који, чини се, нису изворни већ изведени из претходно дискутованих, па су зато и секундарног значаја.

Све у свему, изгледа нам да предстоји дални мукотрпан и дуг теоријски рад у правцу усаглашавања и смањивања сада отворених и бројних неконсистентности између економског и правног бића друштвене својине самоуправног типа(3), рад који по нашем уверењу мора поћи од методолошке полазне тачке и теоријског полазног концепта да је друштвена својина — специфични историјски тип својине како у правном тако и у економском садржају. Чини се да је то најприближније не само марксистичкој теорији и традицији, већ и савременој социјалистичкој самоуправној друштвено-економској пракси.

(3) Вид. нпр. *Противуречности друштвене својине*, изд. теорију и праксу самоуправљања, Едвард Кардељ, Љубљана 1985, од VI, стр. 529—640.

dr I. Maksimović,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

PROPERTY AND NON-PROPERTY CHARACTERS OF SOCIAL OWNERSHIPS

Summary

Until the enacting of the 1963 Constitution there existed a certain unity of the Yugoslav legal and economic theories in the treatment of social ownership, wherefrom the existence of rather consistent categorialisations which related the social ownership with various sub-systems of the socio-economic system. The split was created with the 1963 Constitution and it culminated by the enactment of the 1974 Constitution, when legal theory opted for the non-property conception of social ownership, while the economic theory — for the property law character. The Constitution and other subsequent documents and statutes accept and integrate into their articles this dichotomy, which practically meant the emergence of significant difficulties, ending up in the eighties into a real socio-economic crisis in the sphere of reproduction of social ownership.

The author in a concise way review the research into the phenomenon of ownership in terms of law and economy, concluding that social ownership can be only a specific historical form of ownership and not of non-ownership. Its historical particularity is determined by the nature of economic subjectivity, of the type of appropriating, of the commodity and market and planning methods of economic activity, etc. Therefore legal superstructure and the form of ownership could not be founded on the non-property conception. Also, the property conception could not be abandoned in order to be substituted with other concepts.

While analyzing main substituting concepts, as contrasted to the social ownership one, namely the concept of the »right to work with socially-owned means« and of the »right of disposal«, the author concludes that they too are economic substances covered by a legal form, in terms of appropriating and disposal. Naturally, of a specific type, both in terms of criteria of appropriation and of subjects and contents of property law functions. This too is considered by the author as a logical inconsistency between the legal non-property and the economic property categories of social ownership. He therefore proposes that social ownership be vested again with its unique logical-historical significance by abolishing the existing split and dichotomy. Necessary prerequisites for the above solution is the theoretical interdisciplinary study and work of jurists economists and political scientists.

dr Ivan Maksimović,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

CARACTERE DE PROPRIETE ET NON PROPRIETE DE LA PROPRIETE SOCIALE

Résumé

Jusqu'à la Constitution de 1963 il y avait une certaine unicité dans la théorie juridique et économique yougoslave par conséquent, des catégorisations assez consistantes qui reliaient la propriété sociale à differents sous-systèmes du système socio-économique. La scission advient avec la Constitution de 1963 pour atteindre sa culmination avec la Constitution de 1974, lorsque la théorie juridique opte pour la concéption de non possession de la propriété sociale tandis que la théorie économique prend le parti de la conception de possession. La Constitution, les autres documents qui ont suivi et les lois adoptent et intègrent dans leurs articles cette dichotomie ce qui a eu pour conséquence pratique tout d'abord d'importantes difficultés et à partir des années 80, une véritable crise socio-économique dans la reproduction de la propriété sociale.

Cet ouvrage donne un compte rendu succint des recherches de l'état juridique et économique de la propriété où l'on arrive à la conclusion que la propriété sociale ne peut être autre que la forme historique spécifique de propriété et non de non propriété. Ce qui détermine sa spécificité historique c'est la nature de la subjectivité économique, le type d'appropriation et méthode marchandise — marché planifié de l'économie. C'est pour cette raison que la superstructure juridique et la forme de propriété ne pourraient être basées sur le concept de non propriété, pas plus que d'abandonner le concept de propriété pour le substituer à d'autres concepts.

Analysant les principaux concepts juridiques de substitution de la propriété sociale, c'est à dire le concept »droit de travailler avec les moyens sociaux et le droit d'en disposer, l'auteur arrive à la conclusion qu'en réalité ils présentent aussi des contenus économique d'appropriation et de disposition en possession, dissimulés.

UDK — 342+35

др Ратко Марковић,
редовни професор Правног факултета у Београду

ПРАВНО-ТЕОРИЈСКИ ПОЈАМ ПОЛИТИЧКО-ТЕРИТОРИЈАЛНЕ АУТОНОМИЈЕ

Да би се одредио правнотеоријски појам политичко-територијалне аутономије, најпре је потребно појамно одредити остала два данас преовлађујућа суседна облика територијалне организације вршења државне власти — локалну управу, одн. самоуправу, као најнижи степен политичко-територијалне децентрализације и федерацију, као највиши степен такве децентрализације. Политичко-територијална аутономија је средњи степен такве децентрализације. А затим је потребно разликовати политичко-територијалну аутономију од других облика аутономије, што је у основи разлика која се заснива на разлици између територијалног и других основа децентрализације(1).

Под локалном самоуправом подразумева се самоуправа у територијалним локалним заједницама (ужим територијалним јединицама). Таква самоуправа подразумева, с једне стране, да локалне органе власти у локалној заједници бира локално становништво, а с друге, да локални органи власти имају слободу (самосталност, независност) у оквиру делокруга одређеног законом суверене државе. *Изборност локалних органа власти* је пробни камен *(la pierre de touche)* овог облика територијалне политичке децентрализације(2). Нормативни акти које доносе локални органи у вршењу *сопственог делокруга* су *подзаконски акти*, са правном снагом слабијом од закона. Њима се питања из локалног делокруга не уређују иницијално, него у оквиру старијих прописа, пре свега закона, државе. При том локалне заједнице као такве, односно локални органи, не узимају учешће у вршењу делокруга државе, одн. централних органа, а то значи да оне нису као такве представљене у законодавном, извршном, управном и судском органу државе. Државни органи могу вршити *над-*

(1) У нашој правној литератури ретки су покушаји одређивања правнотеоријског појма територијалне аутономије. Видети такве радове: Б. Тасић, *Шта је савезна држава у поређењу с другим облицима државних заједница и, специјално, са аутономијом*, „Бранич", XXVII, 1939, стр. 349—352; Л. М. Костић, Федерација, аутономија, самоуправа, „Летопис Матице српске", 353, 3—4, 1940, стр. 226—241; Р. Д. Лукић, *Федерација и конфедерација у вези са уставним променама: Федерализам и национално питање*, Београд, 1971, стр. 86—87.

(2) A. Hauriou, J. Gicquel, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, ed. Paris, 1980, *p.* 145.

зор над законитошћу аката локалних органа, а у извесним случајевима могу *ценити и њихову целисходност.*

Највиши степен политичке децентрализације, одн. вертикалне поделе државне власти постоји у федерацији, уколико се стоји на становишту да конфедерација није никакав посебан државни организам него само савез независних држава. Федерација се не разликује од осталих облика децентрализације у јединственој држави само по количини децентрализације, него по претварању те количине у нови квалитет — унитарна држава која примени федерално начело државног уређења (федерације настале путем револуције) престаје више бити то и постаје сложена држава. Федерално уређење је *уставна категорија* (за разлику од локалне самоуправе која је *законска категорија),* оно се може установљавати само у правном акту најјаче правне снаге (федерација мора имати чврст устав), чиме му се гарантује посебна правна заштита и обезбеђује трајност. Јединице у федералној држави имају *сопствену уставотворну и законодавну власт,* али и извршну (управну) и део судске власти, што је прва „основна карактерна црта" федералне државе (у науци често изражена као „закон аутономије" федералних јединица). Њена суштина је у томе што у федерацији, без обзира на степен независности федералних јединица и на ширину њихових овлашћења, нужно постоји мноштво центара државне власти(3). *Право федералних јединица на самоорганизовање* била би друга „основна карактерна црта" федералног државног уређења. Оно обухвата право политичке заједнице да самостално одређује своју надлежност и право да самостално одређује своју организацију. Федералне јединице, сасвим извесно, не могу имати прву компоненту права на самоорганизовање, јер је њихова надлежност, ма како била широка, одређена у федералном уставу, за чију се промену никада не тражи пристанак свих федералних јединица(4). Најзад, у федералној држави *федералне јединице као такве узимају учешће у вршењу савезне уставотворне и законодавне власти,* што би била трећа „основна карактерна црта" федералне државе (у науци изражена као „закон партиципације" федералних јединица).

Политичко-територијална аутономија, логички произлази, мора бити појмовно посебан облик политичко-територијалне децентрализације државне власти, одн. њене вертикалне поделе, јер се друкчије не би могло правдати постојање посебног назива за степеновање поменуте децентрализације. Она је при том „средњи" степен политичко-територијалне децентрализације, смештен између локалне самоуправе и федерације. Локална самоуправа је с ове стране политичко-територијалне аутономије, док је федерација с оне стране политичко-територијалне аутономије. То је због тога што се политичко-територијална аутономија конституише у случају када су особености одређених подручја у оквиру унитарне државе такве да захтевају већи степен политичке самосталности од локалне самоуправе, али нису и толике да захтевају промену квалитета државног уређења — у смислу преображавања унитарне државе у федерацију, одн. не захтевају конституисање тих посебних подручја у федералне јединице.

(3) Тако G. Burdeau, *Traité de science politique,* tome II, éd., Paris, 1980, *p.* 555.
(4) Тако и Ј. Стефановић, *Федерализам и његов развитак у свијету,* Загреб, 1962, стр. 13.

Етимолошки аутономија (израз искован од грчких речи *autos* = сам и *nomos* = закон) подразумева својство територијалне заједнице у оквиру државе (унитарне или федералне јединице) да је *законодавни субјект*, да доноси сопствене законе, да врши самозаконодавство. То је обележје које аутономију приближава федералној јединици, а удаљује је од локалне самоуправе. Јединице политичко-територијалне аутономије, дакле, уживају самосталност у најважнијој државној функцији, законодавној. При том то њихово право „није самоникло, него изведено од суверене власти", што значи да „органи аутономне области делују не по сопственом праву, него по државном овлашћењу"(5). Политичко-територијална аутономија обухвата још и самосталност у извршавању сопствених закона, а у знатно мањем степену и самосталност у извршавању закона државе. По правилу, судска власт није сфера аутономног делокруга јединица територијалне аутономије (међутим, Северна Ирска у Уједињеној Краљевини Велике Британије и Северне Ирске, Сицилија у Италији до 1970, аутономне заједнице у Шпанији и облици аутономије у СССР имају и судску аутономију).

За Бирдоа *(Burdeau)* појам политичко-територијалне аутономије своди се на следеће: један територијални колективитет, уместо да се подведе под правна правила која доноси орган који не произлази из њега, добија право да их сам доноси, под резервом да се креће у оквирима надлежности која му је додељена и да норме које доноси не противрече нормама државе које важе на целој државној територији. За овог аутора аутономија се пре свега састоји у иницијалној и неусловљеној законодавној власти коју ужива територијални колективитет. Та власт није концесија нити делегација државе, она се врши на оригинеран начин и у томе је сва идеја аутономног права. Постојање једне посебне, у пуном смислу речи, *локалне власти* је оно што таквој децентрализацији даје политички карактер. Исти је случај и с државом-чланицом федералне државе, која у границама федералног устава врши законодавну власт као своју сопствену надлежност, с том разликом што ова преко својих представника (у сенату или већу федералних јединица) учествује у формирању законодавне воље федералне државе преко њеног парламента. Та локална власт код политичке децентрализације није дериватива и субординирана, што је, према Бирдоу, карактеристика административне децентрализације(6).

Политичко-територијална аутономија у основи није уставна него *законска категорија* (додуше, постоје устави земаља с оваквом децентрализацијом који предвиђају аутономне јединице, али њихов делокруг утврђују сасвим генерално и сумарно, препуштајући закону да га ближе одреди)(7). То је обележје политичко-територијалне аутономије које ову разликује од федерације и приближава је локалној самоуправи. Уз то, јединице политичко-територијалне аутономије подложне су уставотворној власти државе. Држава може без њиховог пристанка уставом укинути

(5) Е. В. Спекторски, *Држава и њен живот*, Београд, 1933, стр. 149. Овај аутор закључује: „Аутономија је јавноправна повластица, која се додељује становништву извесне области као допуна његових општеграђанских права."

(6) G. Burdeau, *op. cit.*, стр. 406—409.

(7) Ј. Борђевић, *Основна питања федералне државе*, Београд, 1940, стр. 20. сматра да се делокруг федералне јединице одређује и мења уставом и да је он ван домашаја утицаја „централне владе", док се делокруг аутономних јединица одређује законима државе и он је „у досегу централне владе".

политичко-територијалну аутономију. То је „у логици" с овим обликом децентрализације, премда постоје земље у чијим је уставима предвиђено да су за промену или укидање статуса политичко-територијалне аутономије обавезни консултовање или пристанак јединица те аутономије (Северна Ирска у Уједињеној Краљевини и Аландска острва у Финској). То што је политичко-територијална аутономија законска категорија углавном значи да се њен делокруг одређује у државним законима, а не у уставу, док се само постојање те аутономије предвиђа у уставу. Зато се и каже да се у федерацији делокруг две власти — федерације и федералних јединица — уставом *разграничава*, док се аутономним јединицама делокруг *додељује* државним законом(8). При том се надлежност јединица политичко-територијалне аутономије мора таксативно одредити, јер је у унитарној држави претпоставка законодавне надлежности увек у корист државе, а не аутономних јединица (изузетак од овог логичног теоријског правила постоји у Уставу Шпаније од 1978, који, пошто таксативно одреди законодавни делокруг аутономних јединица и државе, установљава претпоставку законодавне надлежности у корист аутономних заједница, с тим да, ако је оне не искористе, ова делује у корист државе, док је у много чистијем виду овај изузетак у СССР, код аутономије аутономних република, и у СФРЈ). То значи да законодавна надлежност аутономних јединица може бити одређена само системом енумерације, а никако системом генералне клаузуле (као што у федерацији може бити одређена, и најчешће се у федералним уставима одређује, надлежност федералних јединица). Супротно је поступљено у британском Закону о аутономији Северне Ирске од 1920, у коме је законодавни делокруг ирског парламента одређен генералном клаузулом (доноси законе од значаја „за мир, поредак и добро управљање"), при чему су набројане области које су у законодавном делокругу искључиво централног парламента (законодавни резервати државе), што има да значи да је у њима искључена законодавна надлежност аутономног парламента. Исто тако, законодавни делокруг Аландских острва у Финској одређен је генералном клаузулом, одн. негативно — обухвата материје које нису резервисане за искључиви законодавни делокруг финског парламента. Тим методом одређен је и законодавни делокруг Азорских острва и Мадере у Португалији, јер ове две аутономне јединице својим „обласним уредбама" уређују оне материје „које посебно интересују област и које нису резервисане за надлежност органа суверености" (тј. централних државних органа).

Закони које доноси законодавни орган политичко-територијалне аутономије припадају типу примордијалних, изворних закона. Њима се друштвени односи који су у аутономном законодавном делокругу уређују иницијално, а не секундарно, после закона које о истим односима доноси држава. Они нису извршни прописи донети за извршавање закона државе. Од закона државе разликују се по томе што су слабије правне снаге од ових и што је простор њиховог важења ужи — они важе само на деловима државне територије којима је дата политичко-територијална аутономија. Спекторски (Едвард Кардељ) вели да је однос закона аутономије према државним законима „исти као и однос изузетка према пра

(8) Л. М. Костић, *op. cit.*, стр. 234.

вилу у граматици. Где важи изузетак, тамо више не важи правило"(9). Правна снага закона јединица политичко-територијалне аутономије јача је од правне снаге евентуалних општих аката јединица локалне самоуправе. Према степену самосталности коју имају у односу на законе државе, закони аутономије могу се поделити на неколико врста. Због јединственог правног система државе, закони јединица политичко-територијалне аутономије морају, као и закони федералних јединица у федерацији, бити у сагласности са законима државе. У случају несагласности, примењују се закони државе, док ће законе јединице политичко-територијалне аутономије надлежни државни орган укинути или поништити, одн. ускратити им примену. Дакле, држава располаже правом надзора над уставношћу и законитошћу закона које доносе аутономне јединице. Облици санкционисања јаче правне снаге закона државе у односу на правну снагу закона аутономних јединица су различити. Таквим правом располажу или законодавно тело државе, или највиши орган судске власти у у држави, или посебан уставни суд.

Премда имају аутономан делокруг, аутономне јединице нису, попут федералних јединица, у оквиру тог делокруга независне од централне власти. Централна власт има *овлашћења контроле законитости* (чак и целисходности) рада аутономних органа (њихових аката), а у крајњем случају може и распустити те органе и укинути или поништити њихове акте. У неким аутономијама постоји посебан орган централне државе, који оличава њену суверености, са знатним надзорним овлашћењима према аутономним органима (гувернер на Аландским острвима у Финској и у Северној Ирској у Уједињеној Краљевини, Министар Републике на Азорским острвима и Мадери у Португалији, владин комесар у Италији, владин делегат у Шпанији). Супротно томе, федерална јединица није подложна никаквој надзорној власти федералне државе(10).

За разлику од федералне јединице, јединица политичко-територијалне аутономије нема формално својство државе, што значи да *нема оригинерну уставотворну власт нити право самоорганизовања*(11). Изузетак су аутономне републике у СССР и аутономне покрајине у СФРЈ (са много јачим правима у том смислу). Исто тако, аутономне јединице немају институт држављанства (осим аутономне републике у СССР и Аландских острва у Финској, у којима је завичајно право налик уставности држављанства), нити своје симболе државности — државне амблеме (осим аутономне републике у СССР, аутономне заједнице у Шпанији и Фарска острва у Данској). Организација аутономних једница утврђује се прописима државе, који су у материјалном смислу њихови устави (аутономија Северне Ирске, Аландских острва, Фарских острва, Гренланда). Иначе се у савременим државама с овим обликом политичко-територијалне децентрализације, организација и функционисање органа аутономних јединица најчешће утврђују њиховим статутима, које ове само предлажу, а у облику обичног или уставног закона доносе парламенти државе (аутоном-

(9) Е. В. Спекторски, *op. cit.*, стр. 149.

(10) Ј. Борђевић, *Основна питања федералне државе*, стр. 20. истиче да је у федерацији надзор над радом федералне јединице *правни* и поверен уставном суду, док је у државама с аутономијама надзор *политички* и обухвата оцену целисходности аката аутономних јединица „и сагласност не само са уставом него и државним законима".

(11) У нашој теорији Ј. Борђевић, *Нови уставни систем*, Београд, 1964, стр. 603. сматра да аутономија „није оригинерна уставна власт и нема свој устав, али се заснива на праву самоорганизовања и представља организацију коју предвиђа и гарантује по правилу јединствени централни устав".

не јединице с обичним положајем у Италији, Португалији и Шпанији). Све до 1974. уставотворну власт имале су аутономне јединице типа аутономне републике само у СССР, а од Устава СФРЈ од 1974. такву власт добијају и аутономне покрајине у СФРЈ (у суштини такву власт аутономне јединице у социјалистичкој Југославији имају од 1953, када су добиле право да самостално доносе своје статуте, без накнадне потврде скупштине републике Србије у чијем су саставу).

Посебно обележје јединица политичко-територијалне аутономије је постојање прецизних, најчешће законом предвиђених *гарантија њиховог аутономног статуса.* Гарант њихове аутономије најчешће је или законодавно тело државе (некада и његов посебан орган) или посебан, уколико већ постоји, уставни суд.

Најзад, јединице политичко-територијалне аутономије *нису као такве представљене у централним државним органима* који врше најважније државне функције — уставотворну, законодавну, извршну (од овог правила изузетак је аутономија у СССР, СФРЈ и у, сасвим симболичним размерама, Данској, Финској и Шпанији)(12). По том обележју оне се разликују од федералних јединица у федерацији и приближавају положају јединица локалне самоуправе.

Ово би био правнотеоријски модел политичко-територијалне аутономије, изграђен на поставци јасног појмовног и логичког одвајања тог облика територијалне децентрализације од других у теорији и пракси познатих таквих облика. Тај модел углавном има у виду политичко-територијалну аутономију у унитарној држави. Но, могуће је да овакав облик постоји и у федералној држави (СССР, СФРЈ). Ситуација је тада сложенија, али проблем није нерешив. Пошто су у федералној држави федералне јединице унитарне државе, то би политичко-територијална аутономија у њима требало да буде унутрашња ствар оних федералних јединица у којима такав облик децентрализације постоји (у федералним државама по правилу не постоји никаква посебна територија мимо територије федералних јединица). Дакле, све што је речено о том облику децентрализације у јединственој, унитарној децентрализованој држави, важи и за такву државу која је федерална јединица у федерацији. Федерални устав и закони не би требало да се баве тим питањима (у СССР и СФРЈ управо је обрнуто). И будући да јединице политичко-територијалне аутономије не би требало да као такве буду представљене у централним органима, пре свега уставотворном и законодавном, унитарне државе оне би то још мање могле бити у органима, најпре уставотворном и законодавном, федералне државе (и овде је у СССР и СФРЈ обрнуто), у којима има места само за представнике федералних јединица као таквих.

Према томе, политичко-територијална аутономија разликује се од локалне самоуправе, као облика политичко-територијалне децентрализације, по томе што има сопствену законодавну власт (не, рецимо, делегирану од изворног носиоца те власти). Јединица политичко-територијалне аутономије разликује се од федералне јединице по томе што аутоном-

(12) При том су једино у СФРЈ аутономне јединице представљене у државном (савезном) органу који врши законодавну власт (Веће република и покрајина) као јединствена делегација, која заједно с јединственим делегацијама федералних јединица врши законодавну власт на начелу опште сагласности (једногласности), док се за одлуку о промени устава која је усвојена у Савезном већу Скупштине СФРЈ тражи сагласност скупштина свих република и аутономних покрајина.

ни законодавни делокруг није, као законодавни делокруг федералне јединице, одређен у уставу него јој је додељен законом (због чега ужива слабију правну заштиту од законодавног делокруга федералне јединице), што нема уставотворну власт нити право самоорганизовања, што подлеже надзорној власти државе и што јединице политичко-територијалне аутономије нису као такве представљене у централним државним органима носиоцима најважнијих државних функција. Из реченог произлази да би политичко-територијална аутономија у систему територијалне децентрализације државе имала следеће место: то је облик политичко-територијалне децентрализације који има већи степен самосталности у односу на централну државну власт од локалне самоуправе, а мањи од федералне јединице у федералној држави.

Политичко-територијална аутономија је, потенцијално и теоријски, демократски облик државног уређења. Она доприноси демократизовању државног уређења унитарне државе тиме што, делећи у њој законодавну власт на два различита носиоца, онемогућује законодавни монопол централне државне власти, смањује хетерономију закона, омогућује да закони изразе и уваже посебне прилике. Данас овај облик децентрализације постоји у малом броју држава у свету (према нашој евиденцији у свега дванаест од укупно око 170 независних држава), међу којима су, поред наше земље, најпознатије државе по овом обележју свог државног уређења СССР, Италија и Шпанија.

Остаје да се политичко-територијална аутономија разлучи од других типова аутономије, пре свега персоналне, културне, институционе и регионалне економске аутономије. Персонална аутономија је аутономија за одређене националне, верске, професионалне, сталешке и сл. социјалне групе (независно од државне територије на којој су настањене), то је аутономија не територијално него персонално конституисаних заједница. Ова аутономија састоји се у самосталности персоналне заједнице у управљању својим пословима. Под културном аутономијом подразумева се право нација или етничких група као таквих, независно од територије на којој су настањени, на развијање своје културе преко самостално образованих културних институција и на слободу употребе свог језика. Културна аутономија само је облик духовне аутономије. Институционa аутономија подразумева право појединих институција (школа, универзитета, болница, привредних и пословних организација и сл.) да уживају самосталност у оснивању, раду, управљању и финансирању. Регионална економска аутономија је, у ствари, облик територијалне аутономије, али у области привреде. Овакав облик аутономије уживају у оквиру политичко-територијалне целине (државе) уже територијалне јединице — региони — које по својим привредно-географским карактеристикама представљају компактне привредне целине.

Од свих ових облика аутономије, укључив и политичко-територијалну, који постоје у оквиру државног и друштвеног уређења једне државе и који се проучавају у уставном праву, треба разликовати појам аутономије који постоји у међународном праву. У смислу међународног права аутономија постоји када једна раније зависна територија добије право да својим унутрашњим пословима управља преко органа које бира и контролише њено становништво, с тим што одређена страна држава (бивши колонизатор или други „старалац") или међународна организаци-

ја врши контролу над радом тих органа, па чак и важније политичке функције на тој територији, нарочито у области војних и спољних послова.

Овим је правнотеоријски појам политичко-територијалне аутономије заокружен. Основу за његово изграђивање пружала су нормативна решења и пракса у вези с политичко-територијалном аутономијом у свету, посебно у европским земљама, као и настојање да се правнотеоријски, дакле *in abstracto*, изгради посебност тог облика политичке децентрализације, која га јасно раздваја од других облика децентрализаног вршења државне власти.

dr Ratko Marković,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

LEGAL-THEORETICAL NOTION OF THE POLITICAL--TERRITORIAL AUTONOMY

Summary

Treated in the article is the notion of autonomy (territorial one) which is based on normative solutions and practice of that form of political-territorial decentralization in the world, and first of all in the European countries. It is also based on the endeavours to build up *in abstracto* the specificity of this form of political decentralization.

The author determines the notion of local self-government as the lowest, and of the federation, as the highest form of political decentralization. Territorial autonomy as the »medium« degree of political decentralization is characterized by the following elements: it is a legislative subject, i.e. the protagonist of the legislative power; it is a legal and not a constitutional category, which means that, accordingly, it has no constitutional-creative authority, meaning also the lack of the right to self-organizing; it is under the supervision of the central state authority, and is not represented as such in the central state agencies and bodies, and first of all in the constitutional-creative and legislative bodies.

On the ground of the analysis of each of the above mentioned basic characteristics of the political-territorial autonomy, the author concludes that this is a form of political-territorial decentralization which has higher degree of independence in relation to the central state power as contrasted to local self-government, while it has lower degree of independence than the federal unit in a federal state.

dr Ratko Marković,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

NOTION JURIDICO-THEORIQUE DE L'AUTONOMIE POLITICO-TERRITORIALE

Résumé

La notion d'autonomie (territoriale) est donnée dans le texte, basée sur les solutions normatives et sur la pratique de cette forme de décentralisation politico-territoriale dans le monde, tout d'abord dans les pays européens, mais sur l'effort d'édiffier *in abstracto* la particularité de cette forme de décentralisation politique.

On détermine la notion de l'autogestion locale en tant que degré inferieur de décentralisation politique et celle de la fédération en tant que degré superieur. L'autonomie territoriale en tant que degré »moyen« de décentralisation politique, se caractérise par les caracteristiques suivantes: elle est sujet léglislatif, porteur du pouvoir législatif, elle est catégorie légale et non constitutionelle, d'où il résulte qu'elle n'a pas de pouvoir constituant, par ce fait même, ni le droit d'auto-organisation, elle est sous l'autorité surveillante du pouvoir central de l'état, et comme telle, elle n'est pas représentée dans les organes centraux de l'état, surtout pas dans les organes constituants et législatifs.

Partant de l'analyse de chacune de ces principales caractéristiques de l'autonomie politico-territoriale, l'auteur en déduit qu'il s'agit d'une forme de décentralisation politico-territoriale qui a un degré plus élevé d'autonomie par rapport au pouvoir central de l'état, comparé à l'autogestion locale et inferieure à l'unité fédérale dans un état fédéral.

UDK — 340.11

др Радован Павићевић,
редовни професор Правног факултета у Београду

О „ДРЖАВНОМ" И „САМОУПРАВНОМ" ПРАВУ*

Право се може схватити и објаснити ако се нормативни елемент у њему повеже и посматра заједно са економским и друштвеним односима, које правне норме регулишу и на које врше одређени утицај. Низ принципа које право прокламује и који су њиме заштићени не могу бити објашњени у оквиру самог нормативног поретка, као ни у оквиру политичке сфере друштвеног живота. Тако, рецимо, слобода као један од основних принципа који грађанско друштво правно гарантује, може бити схваћена само ако се посматра повезано са економском суштином тога друштва. Како правна слобода укључује у себе и заштиту приватне својине, то она фактички онемогућује остварење онога што формално прокламује. Иако свак правно може бити приватни власник, то ништа не мења у фактичким својинским односима. „Практично, примена права човека на слободу је право човека на приватну својину", каже Маркс. *(К. М., О јеврејском питању,* Београд, 1957, стр. 24).

Право на безбедност у оквиру грађанског друштва значи у ствари одбрану постојећих капиталистичких друштвених односа, иако се образлаже као гарант слободе, једнакости и других права грађана. Маркс каже: „Појам безбедности грађанског друштва се не уздиже изнад свога егоизма. Напротив, безбедност је осигурање егоизма". *(Ibid.,* стр. 25).

Пун смисао сваком праву даје, пре свега, одговарајући економски, а затим и други друштвени односи, које оно регулише; отуда се право не може потпуно објаснити без разумијевања и објашњења и тих односа.

Право је, као и држава, класна категорија. Оно настаје са настанком класног друштва. Његова је основна функција заштита одговарајућих класних интереса. Да се људи не би уништили у међусобној „јаловој борби", како каже Енгелс, нужно су настали и држава и право, који настоје да класне сукобе држе у границама поретка. Управо, заштита одговарајућих класних интереса, нужно је захтијевала да правне норме буду заштићене државном санкцијом. Отуда је државна санкција један од конститутивних елемената правне норме. Али, треба имати у виду, да свака норма иза које стоји државна санкција, не мора бити и правна у суштинском смислу. Тако, ако једна норма штити класни, а друга

*) Скраћени текст већег рада.

општи интерес, а обе су санкционисане од стране државе, оне ипак суштински представљају два различита квалитета, полазећи управо од тога да је суштина норми одређена првенствено карактером друштвених односа, који су њима регулисани. Карактер норми које санкционише држава, није у потпуности одређен самом том чињеницом, самом санкцијомо. Напротив, и сама санкција је оређена карактером друштвених односа.

Разумије се, да у једном класном друштву не може бити друштвених односа који су у потпуности ослобођени класног карактера, поготову не може бити ширих области у којима се не би нимало рефлектовао и одређени класни моменат. Али, ипак, има појединачних односа у којима је општедруштвени интерес доминантан, или претежан, па је то од посебног теоријског интереса за схватање карактера друштвених норми, које такве односе регулишу. То је од посебног интереса за схватање карактера односа у прелазном периоду од капитализма ка комунизму, гдје су све друштвене институције и категорије у трансформацији, гдје су друштвени односи дијалектичко јединство класних елемената у нестајању и бескласних у настајању и развоју. Без разумијевања те чињенице и тога процеса, немогуће је схватити и објаснити и суштину државе и права у прелазном периоду и њихову трансформацију. Једино анализом суштине друштвених односа и утврђивањем њихових карактеристика, могуће је схватити суштину државе и права, као и њихово постепено одумирање.

Право је увијек повезано са државом и са карактером друштвених односа које регулише. Оно је одређено са оба ова елемента. Отуда се право трансформише и одумире у оној мјери у којој се мијења карактер друштвених односа, а тиме и сама држава. У колико излазимо из класног друштва (то је претпоставка), у толико се мијења и карактер друштвених односа који се нормативно регулишу. Самим тим мијења се и карактер самих норми. Право се све више претвара у норме које служе за оформљење заједничких интереса. У том смислу оно и одумире, па макар се и повећавао број прописа које условно називамо правним.

Како се у прелазном периоду, у једном демократски организованом друштву, односи мијењају у цијелој заједници, њихова класна природа постепено нестаје у свим областима друштвеног живота, то и право одумире у свим областима и на свим нивоима. У вези с тим, нетачна су она гледишта у нас, која сматрају да оно одумире само у сфери такозваног самоуправног права, а да то није случај, или далеко мање, у сфери такозваног државног права. Ако уопште одумире, оно се мора трансформисати у свим областима, јер је то јединствен процес. Незамисливо је, да оно одумире само онамо гдје је присутан већи степен аутономије, јер кад не би одумирало и на нивоу заједнице, не би могло одумирати нигдје. Чињеница, што су правне норме на нивоу заједнице више императивне него у аутономним асоцијацијама, не мора да значи да су због тога и мање самоуправне, већ да та императивност, поред осталог, произлази из природе посла, из потребе за координацијом и кооперацијом различитих дјелатности и за утврђивање заједничких принципа, који морају важити за цијело друштво. То је претпоставка и за могућност постојања и функционисања и аутономних органа. С друге стране, што у нас иза многих аутономних норми не постоји државна санкција, што оне нијесу санкционисане, или то нијесу на адекватан начин, није још

доказ да је то исправан поступак и да то представља законитост, коју, као такву, треба прихватити и објашњавати је. Наша пракса показује, да се такве норме довољно не поштују, да нијесу у потребној мјери ефикасне, те да ту чињеницу треба, прије свега, објаснити да би се могао дати одговор о карактеру такозваног самоуправног и такозваног државног права у нас. Не смије се изучавању појава приступити позитивистички, узимајући да све што је успјело да се у пракси реализује, макар и привремено, да је самим тим доказало и исправност и законитост свога постојања. Треба поћи од тога, како се одређене појаве и институције понашају у практичном функционисању, то јест да ли дјелују успјешно или не, а не од њиховог пуког позитивитета. Стварно је само оно што је умно, како је говорио Хегел, односно оно што је законито и што има перспективу постојања и функционисања са једног ширег — историјског аспекта, како је говорио Маркс.

У том смислу, схватања о подјели нашега права на самоуправно и државно, као два посебна типа права, погрешна су, а пракса, у колико настоји да слиједи таква схватања, неодржива је, гледано на један дужи рок. У нашој правној теорији се често каже, да државно и самоуправно право разграничава степен државне интервенције. Међутим, ако је социјалистичка држава дијалектичко јединство елемената још присутне државности и елемената комунистичког самоуправљања у развоју, онда интервенција такве „државе" не значи стварање искључиво државног права, нити представља кочницу развитка самоуправљања и самоуправног права, него нужан услов таквог развитка.

Не може се одумирање права видјети само у развијању такозваног самоуправног, односно аутономног права, јер оно такође регулише друштвене односе у којима је још присутан и класни садржај. У вези с тим, оно се још мора ослањати на „државу" и „државно право" и без тога не може успјешно функционисати. Друштвене норме у прелазном периоду не чини правним само постојање санкције од стране пролетерске државе, него и њихов *соци-класни* садржај. Управо тај садржај и захтијева такву санкцију, па ако није присутна, онда те норме не могу успјешно ни да обављају своју функцију. Изостављањем „државне" санкције у аутономном праву не брише се класни садржај из односа које оне регулишу, већ се само те норме чине неефикасним. Њихова неефикасност управо указује на потребу постојања такве санкције, односно на потребу постојања норми које и са формалне стране имају још и правни карактер. Норме такозваног државног права не одумиру у том смислу што ће се укидати свака санкција која иза њих стоји, него што ће се, уз претпоставку нестајања класног карактера друштвених односа, та санкција претварати, сама по себи, из државне у „санкцију" друштвеног ауторитета.

Гледано у цјелини, право у прелазном периоду је право у условном смислу. Та условност огледа се, прије свега, у томе што је оно израз дијалектичког јединства општедруштвених и класних елемената у сфери друштвених односа. Тако је аутономно право дјелимично и „државно", као што је „државно право' дјелимично и самоуправно. Тачније, тако би требало да буде.

Од каквог је практичног значаја овакво сазнање? Прије свега од таквог, што у пракси не треба настојати да се аутономно право постави

и оформи као неко чисто самоуправно, у смислу једног солидаристичког концепта, дакле, лишено елемената државности и „државне" санкције у првом реду. Такво настојање доводи у пракси до неефикасности такозваног самоуправног права. То утиче и на непоштовање права уопште. Даље, то је од значаја, да се у процесу одумирања права не настоји вјештачки, да се све норме сведу на ниво такозваног самоуправног права, то јест да се укине свака реална обавезност, сваки централизам. Не треба, дакле, одвајати „самоуправно право" од „државног права", чинећи прво неефикасним, а друго несамоуправним-класичним.

У нас су доста присутне расправе, да ли је социјалистичко право још класног карактера и да ли право мора бити везано за државу или може постојати и без ње.

Када се говори о класном карактеру социјалистичког права, онда то свакако треба схватити у једном условном смислу. Оно штити интересе радничке класе и радних људи, а ти интереси не иду за тим да се одржава класна привилегисаност, него да она нестаје. Класност је у социјалистичком праву присутна као елеменат, у јединству са општедруштвеним интересима, и то као елеменат који постепено нестаје. Класност социјалистичког права није истовјетна са оном у буржоаском друштву, али оно ипак регулише односе који још носе класна обиљежја. Обезбјеђујући принцип према раду, право још не може прећи „уски правни хоризонт". Маркс истиче, посебно у *Раним радовима*, да, докле год постоји подјела рада, прије свега подјела на умни и физички, дотле су у друштву још нужно присутне и неједнакости са класним обиљежјима. Подјела на умни и физички рад карактеристика је класног друштва. Из подјеле рада настају постепено и класе и докле год она не буде превазиђена, не може се говорити да су друштвени односи постали бескласни. Тако су могући и „класни односи" без класа у класичном смислу ријечи. Докле постоји таква подјела рада, онда, она не дозвољава брисање свих разлика међу људима, које су везане за такве услове живота и рада. Маркс истиче, да су неједнакости у способностима људи, у прелазном периоду, посљедица не само природних могућности људи, него, у знатној мјери, и подјеле рада. Те неједнакости, које су класног поријекла, још изазивају супротности између људи који се налазе у различитим друштвеним условима, да је потребно „право" које ће их регулисати и „држава" која ће то право санкционисати. О таквом праву не може се говорити као потпуно бескласном, иако не постоје класе у класичном смислу.

Док постоји класна подјела рада, она рађа и одређене класне односе, односе са присутним класним класним садржајима. Тако, по Марксу, приватна својина не нестаје са национализацијом средстава за производњу, него у потпуности, тек са превазилажењем подјеле рада. Приватна својина је, каже Маркс у *Раним радовима*, „синоним за друштвену подјелу рада", прије свега подјелу на умни и физички рад. Док је присутна приватна својина (садржина и дата кроз подјелу рада), дотле постоје и елементи класних односа, а тиме и потреба за „државом" и „правом". Не може се полазити од логике да право у прелазном периоду остаје право без наводница, а да се притом битно мијења карактер друштвених односа које оно регулише. Ако се у прелазном периоду постепено превазилази класно друштво, онда се нужно мијења и карактер правних норми, полазећи од доказаног става, да је карактер норми одређен,

првенствено, карактером друштвених односа које оне регулишу. Не видјети промјене у праву у прелазном периоду, значи полазити од нормативистичког схватања, које не омогућава да се уочи различити карактер норми који проистиче из различитог карактера друштвених односа. На тај се начин долази до става, да се норме различите по свом квалитету називају истим именом, што је погрешно и недоследно.

Што се тиче става, да социјалистичко право може постојати и без везаности за државу, то гледиште произлази из неразумијевања карактера пролетерске државе, из несхватања да она мора представљати дијалектичко јединство елемената државности и комунистичког самоуправљања, у којем елемената државности постепено нестаје, одумире, али кроз функционисање целог друштвено-политичког система, а не кроз вјештачко укидање државе. Држава се, дакле, мијења претварајући се из класно политичке организације у један друштвени ауторитет. Ако се, дакле, радничка држава схвати као један демократски самоуправни друштвено политички систем, онда се везаност права за тако схваћену државу појављује у другом свијетлу, него ако је у питању класична држава. Право, као и држава, штити „класне" интересе, у наведеном смислу и не може постојати независно од тако схваћене државе, не може бити независно за њу, каквих гледишта има код нас. Одвајање права од државе представља покушај избацивања класног елемента из права, док је он још присутан у друштвеним односима. То је супротно марксистичкој теорији о држави и праву у прелазном периоду, а супротно је и могућности ефикасног функционисања права, ако је оно постављено у том смислу, што најбоље показује наша пракса.

Радничку државу у прелазном периоду треба видјети не само у централним и представничким институцијама, него и у аутономним и децентрализованим, под условом да је обезбијеђено јединство друштвено-по-политичког система и да је нађена права мјера између централизма и аутономије. Отуда су и норме које доносе аутономни органи правне норме у условном смислу, као што су то и норме које спадају у домен такозваног државног права. Додуше, норме које доносе аутономни органи су „правне" само ако су санкционисане од стране „државе", то јест од стране друштвено политичког система као цјелине, или асоцијација које су друштвено овлашћене да доносе обавезујуће одлуке. Међутим, у колико су норме које доносе аутономни органи (или како се то у нас погрешно каже — самоуправни) несанкционисане, онда то и нијесу правне, него неке слободне друштвене норме, које нијесу у стању да савладају друштвене противречности, које су још дјелимично класног карактера. Као такве, оне не могу успјешно да врше своју намијењену улогу. То најбоље показују самоуправни споразуми и друштвени договори, који нијесу санкционисани од стране „државе", или то нијесу на адекватан начин. Као такви, они се у великој мјери и не поштују. То је посљедица схватања да самоуправно право треба да се темељи на добровољности, а не и на државној санкцији. То је и последица настојања да се право и држава што више одвоје и да се процес одумирања права види прије свега у развијању „самоуправног права". Отуда и настојање, да се оно што више прошири на рачун „државног права" гдје је наводно држава много више присутна (а она треба да одумире). Међутим, држава не одумире само у појединим областима, рецимо у сфери „самоуправног

права", него у свим областима, па и у сфери „државног права", ако одумире уопште.

Основни извор постојања права у прелазном периоду су одговарајући економски односи и социјална структура, који још носе и класна обиљежја. Али, то је извор и постојања државе, од које се социјалистичко право не може одвојити, ако се хоће један рационалан поредак. Никаквим организационим мјерама не може се право дефинитивно уклонити и претворити у неправо, и сваки покушај у том смислу може само изазвати пометњу, непоштовање прописа и анархичне појаве у друштву. То обично доводи до успостављања државе и права и то сада у класичном облику.

Социјалистичко самоуправљање морало би бити демократски механизам са развијеном аутономијом, али повезаном у јединствени друштвено-политички систем, који располаже и средствима принуде. Без тога нема доминантне улоге радничке класе, односно диктатуре пролетаријата, иако се она не своди само на принуду. Аутономни органи могу и треба да доносе одговарајуће норме. Које, то је увијек фактичко питање. Али, све те аутономне норме треба да су у складу са општеобавезним нормама, да су ослоњене на правни систем као цјелину, који им обезбјеђује принципијелну јединственост и гарантује им обавезност.

Због пренаглашеног одвајања „самоуправног" и „државног права", имамо за последицу и недовољну усклађеност између самоуправних аката у пракси што води нејединствености и неефикасности правног система. Отуда, један од услова за успјешно функционисање социјалистичког самоуправног права у цјелини јесте постизање потребне усклађености између самоуправних аката. Аутономија такозваних самоуправних органа не треба да буде толика и таква, да нарушава јединственост и кохерентност правног система у цјелини. Регулисање друштвених односа мора ићи „одоздо горе", али и „одозго доље". Већа јединственост и кохерентност нашега правног система не би морала да угрожава самоуправни карактер нашега права. Напротив, то би допринијело развоју тога квалитета. Битно је, да цјелокупни друштвено-политички систем буде демократски, самоуправно организован, а онда обавезност његових одлука представља неопходан елеменат за успјешно функционисање. Разумије се, да обавезност норми социјалистичког самоуправног права не искључује него претпоставља одговарајуће аутономно регулисање друштвених односа, с тим што се све то мора сливати и бити повезано у једну цјелину. У Грађанском рату у Француској, Маркс истиче, да се одлуке комуна, као аутономних асоцијација, не смију супротстављати центру. Комунално уређење не смије бити нека федерација, а још мање конфедерација комуна, него у основи јединствен систем заснован на принципу демократског централизма. Разумије се, тај принцип не треба схватити статично, него у складу са одговарајућим развојем друштва.

У нас још и има схватања да су виши представнички органи друштвено-политичког система истовремено и државни и самоуправни, што је исправно гледиште. Али, требало би афирмисати и схватање, да и такозвани самоуправни, односно аутономни органи, морају бити прожети и елементима државности. Цео друштвено политички механизам морао би бити јединство самоуправности (елемената комунистичког самоуправљања) и елемената државности и истовремено.

Социјалистичко самоуправљање претпоставља одређену аутономију у којој принцип хијерархије, својствен класичном праву, не важи (у потпуности). Али у оним принципима који су битни за јединство правног поретка и за поштовање права, мора постојати и одређени однос хијерархије између самоуправних аката. Посебно је питање, налажења праве мјере у односима између аутономије и заједничких послова, односно сфере заједничких интереса. У сваком случају, не би се смјело стати на становиште да виши самоуправни акти не обавезују ниже, односно да је виши акт обавезан само ако га усвоји асоцијација на коју се односи, којој је упућен. То је чист анархистички став. Ако је потребан шири самоуправни акт ради споразума, повезивања, усмјеравања, интеграције, онда он треба и да обавезује уже асоцијације, а не да ступа на снагу само ако га оне усвоје. Свак жели свој интерес, али га свако увијек јасно не види са своје позиције, писао је још Русо. Без одређене усклађености аката социјалистичког самоуправног права, нема кохеретности „правног поретка", ни његове потребне друштвене улоге. Питање надлежности аутономних органа у стварању права и однос тих органа према вишим самоуправним органима и њиховим актима политичко је питање. Али, то је условљено и одговарајућим објективним околностима, о којима политичка одлука мора да води рачуна, јер у противном долази до девијација и дисфункционалности самоуправног права уопште, што се, мање више, одражава на све области друштвеног живота.

Дакле, све норме које нијесу санкционисане од стране радничке државе, односно социјалистичког самоуправљања, схваћеног као јединствени друштвено политички систем, нијесу ни правне. Раније је речено, да садржинску страну права одређује одговарајући карактер друштвених односа. Према томе, „правне" су само оне норме које регулишу односе у којима су још присутни елементи класних супротности и које баш због тога морају бити санкционисане од стране „државе", организоване у смислу пролетаријата као владајуће класе. При томе, у социјалистичко самоуправљање спадају и они органи који имају право санкционисања прописа. То својство, као такво, не чини их искључиво државним органима. Карактер санкције одређен је карактером друштвених односа, па ако су по својој суштини дијалектичко јединство класног и бесклассног, онда је и карактер санкције јединство државности и друштвеног ауторитета, а органи који те санкције примењују су и државни и самоуправни истовремено.

С друге стране, они самоуправни органи који, по природи ствари, не санкционишу друштвене прописе већ их само доносе, а којима је потребна шира „државна" санкција, не значи да су због тога ослобођени свих елемената државности. Чињеница што прописи које они доносе требају бити донијети у складу са општим прописима, затим што треба да буду санкционисани, чини (у том случају) и те прописе дјелимично правним, па и органи који их доносе попримају и због тога елементе државности. Логично је, да радничка класа организована као владајућа, односно „као држава", не може то бити само у сфери централних институција, него на свим нивоима гдје се она појављује као доминантна и одлучујућа снага, свуда онамо гдје она непосредно или посредно доноси обавезујуће одлуке.

Сходно томе, и аутономно право и такозвано државно право спадали би у социјалистичко самоуправно право, међу којима постоје одређене разлике, али не такве да би једне чиниле правом, а друге неправом, или једне самоуправним, а друге државним правом. Ако код нас није у потпуности такав случај, то је очигледан промашај, што показује и изражена дисфункционалност нашега права. Ако у нас имамо појаву да су одређени друштвено-економски односи у мањој или већој мјери резултат једне погрешне политике, а не законита појава, онда се и о постојећем праву које такве односе регулише и које је њима добрим дјелом условљено, не може говорити као о некој нужности. У том случају треба расправити, како постојеће односе, а тиме и право, и кориговати их или измијенити, а не изучавати као закономјерне социјалистичке појаве. Ако је у нас, на примјер, доста изражена и присутна појава групносвојинских односа, онда је то таква аномалија која вуче рестаурацији капиталистичких односа. То се, разумљиво, мора одразити и на наше право, које је, као и свако право, детерминисано, прије свега, друштвено економским (својинским) односима. То доводи до његове неједнствености, некохерентности и до супротстављања општих и конкретних нормативних аката. Ту лежи и један од главних узрока сувише механичкој подјели између пролетерске државе и самоуправљања, што води и принципијелном раздвајању „државног" и „самоуправног права"; а у начелу то би требало да буде јединствено социјалистичко самоуправно право. Такозвано самоуправно право замишљено је, сувише наглашено, као инструменат који треба да штити, прије свега, непосредније интерес радних колектива, а они, у постојећој пракси, врло често нијесу у складу са интересима радничке класе као цјелине. Тиме се доводе у питање и сами конкретни интереси који, ако нијесу формирани у оквиру радничке класе као цјелине и њених историјских интереса, нијесу добро сагледани интереси, према томе нијесу ни прави.

Јединствени карактер самоуправног права у нашем друштву морао би проистицати из јединственог карактера друштвених односа прије свега. По својој социо-класној природи ти се односи не могу дијелити на области које су још класне и оне које то више нијесу. То може бити евентуално случај у појединачним односима, али не и у ширим областима. Отуда неуважавање овога факта може и мора довести до озбиљних аномалија у правном поретку, а тиме и у друштву. Свака неефикасност такозваног самоуправног права доводи до интервенције државе у регулисању друштвених прописа и то сада државе у класичном смислу. То доводи и до умножавања правних и квази правних прописа и до њиховог непоштовања.

Одумирање права у социјализму не треба видјети првенствено у смањивању броја прописа који су санкционисани, него у промјени карактера друштвених односа који су нормама регулисани, а тиме и у промјени карактера самих норми, првенствено санкције, која се све више претвара од државне у „санкцију" друштвеног ауторитета. Отуда, настојање да се такозваном самоуправном праву што више уклоне „државне" санкције значи погрешно схватање одумирања права и његово претварање не у самоуправно право, него у неке ванправне норме, које се у нашој савременој пракси показују као неефикасне и неадекватне. Претварање државне санкције у друштвену и правних норми у друштвене,

одвија се кроз квалитативни преображај друштвених односа и класно политичких својстава државе. То се не дешава вјештачким укидањем државне санкције, него постепеном промјеном њеног квалитета. Тај процес иде спонтано и сам по себи, под условом да су држава и право организовани тако да „могу и морају да одумиру", а то значи као један демократско-самоуправни механизам и принципијелно јединствени систем социјалистичког самоуправног права. Карактер друштвених односа у прелазном периоду мијења се постепено у цијелом друштву, у свим областима, а не парцијално, да би била могућа два мање-више паралелна нормативна колосјека и два принципијелно различита друштвено политичка система. Друштвене односе у прелазном периоду треба видјети као дијалектичко јединство супротности, а тај карактер, разумљиво, морају имати и социјалистичко право и радничка држава, односно социјалистичко самоуправљање.

Кад је ријеч о организацији државе и права у социјализму, треба истаћи да је потребна одговарајућа аутономија, али истовремено и одговарајуће јединство. Ако се у томе односу не нађе права мјера, онда социјалистичка држава и право не могу успјешно обављати функције ради којих и постоје, а без тога они не могу ни да одумиру. Они могу одумирати само кроз успјешно обављање својих функција на свим нивоима, а не кроз вјештачко укидање и потискивање.

dr Radovan Pavićević,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

»STATE« AND »SELF-MANAGEMENT« LAWS

Summary

The law can be understood and explained if a normative element in it is viewed together with economic and social relations regulated by legal norms, and influenced by them too. In addition, the law is always connected to the state. In other words, it is determined by both of these elements.

The law is created together with creation of the class society and it withers away with the gradual disappearance of that society. In the transitional period, i.e. the one of the change from capitalism to socialism, the law too is transformed, while assuming the elements of communist self-management. Since the character of social relations, in terms of its socio-class nature, is in essence unique in a socialist society, the process of transformation of law too has to develop as a unique process. Therefore the conceptions are wrong which in Yugoslav theory divide the law into the self-management and the state one as two opposing types of law. In such a way they neglect the above mentioned necessity. According to these conceptions, the self-management law is founded mostly on the free-will acceptance, while the state law is ensured predominantly by the state sanction. Accordingly, the self-management law allegedly withers away more rapidly then the state law, if the latter one withers away at all. This is why one should insist on extending the self-management law at the

expense of the state one. This conception is, to quite a degree, visible in Yugoslav practice too. Moreover, the practice itself shows the inadequacy of that conception through the differing approaches, the incoherency and conspicuous disfunctionality of our law in its entirety.

The norms of the so-called self-management law which are not provided by the sanction of the socialist state, or which have no adequate sanction, are not implemented entirely, and as such can not fulfil their role. They, in fact, are not legal norms in terms of their essence but rather some free social norms with very little positive effect. The author therefore pleads that the norms enacted by the autonomous bodies be sanctioned by the »state«, so that together with the »state law« they could be amalgamated into a unique system of socialist self-management law.

The withering away of law in the transitional period should not be conceived in the process of decreasing of number of provisions otherwise sanctioned by the socialist state, but rather in the change of character of social relations, meaning also of the sanction, which more and more becomes a »sanction« of the social authority.

dr Radovan Pavićević,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

DU DROIT »ETATIQUE« ET AUTOGESTIONNAIRE

Résumé

Le droit peut étre compris et expliqué si l'élément normatif qu'il comprend, est observé ensamble avec les rapports économiques et sociaux que les normes juridiques règlent et sur les quels elles eexercent une certaine influence. En outre, le droit est toujours relié à l'état. Il est défini avec ces deux éléments.

Le droit est né avec la fondation de la societé de classe et dépérit avec sa disparition graduelle. Dans la période trannsitoire du capitalisme vers le socialisme, il se transforme, recevant les éléments d'autogestion communiste. Etant donné le fait que le caractère des rapports sociaux de par sa nature sociale et de classe est en somme unique dans une société socialiste, le processus de transformation du droit doit e dérouler en tant que processus unique. C'est de là que viennent chez nous ces inexactes conceptions, qui négligeant cette indispensabilité, divisent notre droit en droit autogestionaire et droit d'état comme en principe, deux types différents de droit. Selon cette conception, le droit autogestionnaire se base en bonne partie sur l'adoption volontaire, tandis que le droit d'état est assurè surtout par la sanction de l'état. Conformément à ceci le droit autogéstionnaire, prétendument, dépérit, bien plus rapidement que celui d'état, s'il dépérit en général. C'est juste pour cette raison qu'il faut tacher d'étendre le droit autogestionnaire au détriment du droit d'état. Notre pratique est grandement inspirée par ces concéptions — ci, et c'est elle qui montre le mieux l'inadéquation d'un tel concept, par l'absence de l'unicité de la cohérence et un degré très exprimé de disfonctionalité de notre droit dans son ensemble.

Les normes de ce qu'on appelle droit autogestionnaire, qui ne sont pas sanctionnées par un état socialiste, ob bien, pas de manière adéquate, sont peu respectées et comme telles ne peuvent jouer le rôle qui leur est destiné. En réalité elles ne sont pas essentiellement juridiques, mais sont des normes sociales libres, avec un petit effet poitif. Il serait donc indispensable que les normes apportées par des organes autonomes soient sanctionnées par l'état et que, de paire avec le droit d'état elles forment un seul systéme de droit autogestionnaire socialiste.

Il ne faut pas voir le dépérissement du droit pendant la période transitoire dans la diminution des réglements qui sont sanctionnés par l'état socialiste, mais dans le changement du caractère des rapports sociaux, par ce fait même et de la sanction qui se transforme de plus en plus de »sanction« étatique en sanction de l'autorité sociale.

UDK — 340.11

др Антон Перенич,
ванредни професор Правног факултета у Љубљани

О ПОЛАЗНИМ ОСНОВАМА АКСИОЛОГИЈСКОГ МЕТОДА У ПРАВУ

1. Расправа о аксиолошком методу у праву оптерећена је барем са два сазнања: прво, тим методом се задире у област толико узвишеног, а истовремено спорног појма као што је вредност, и друго, тим методом пружамо правнику средство за оцењивање света од кога професионално, дакле и егзистенцијално, зависи.

Тежине тих сазнања бићемо свесни утолико више, ако узмемо у обзир да вредности нису само унутрашњи, суптилни израз човековог бића већ су то у великој мери и спољне компоненте односа међу људима, саставни део идеолошко-политичког програма, борбени позиви револуционарних и псеудореволуционарних подвига, ефикасне фасаде етаблиране власти, и сл. Основ који аксиолошки метод узима као полазни, добија на тај начин застрашујуће димензије.

Уколико занемаримо аксиолошки метод у историјски преломним периодима када је правно-филозофска мисао укључена у утврђивање мисаоног модела о радикалној трансформацији света на новим основама вредности, и ограничимо се само на утврђивање његовог места у оквиру одређеног (релативно устаљеног) правног поретка; можемо пристати на дефинисање аксиолошког метода *као метода критике постојећег права*(1) само онда, ако се под критиком подразумева и позитивно вредновање, све до апологије. Без таквог одређивања значаја појма „критика" морали бисмо се неизоставно сукобити са просечним односом правника према конкретно утврђеном правном систему, или пак констатовати да је аксиолошки метод у суштини могућ само без правника и њиховог просечног односа према праву. Међутим, да су у аксиолошки метод ипак уграђени и такви мисаони поступци који, више или мање, доводе до изразито негативног вредновања права (дакле, до критике права у ужем смислу), на специфичан начин признају и правници сами својим настојањем да се аксиолошки метод постави у строго утврђене оквире. Већ

(1) На више или мање експлицитну дефиницију аксиолошког метода као метода правне критике наилазимо и у домаћој литератури. Види, на пример, Gorazd Kušelj: *Uvod v pravoznanstvo*, Ljubljana, 1973, стр. 316, і Радомир Лукић: *Методологија права*, Београд 1977, стр. 63.

површна анализа показује да су утврђени различити модели вредновања, који би требало да омогуће сигурну примену аксиологијског метода без бојазни да бисмо резултатима до којих бисмо тиме дошли, пробили дозвољене границе етабliраног друштвеног поретка и, посебно, његовог идеолошког оквира.

2. Када је реч о вредновању правног система, било као целине било у његовим појединим деловима, могућа су (ако се држимо преовлађујућих праваца и занемаримо, више или мање, маргиналне екстреме) два карактеристична приступа. Први тражи вредносне критеријуме унутар самог нормативног система уз пристајање на одређене специфичне вредности које произлазе из природе правних норми самих и специфичног начина његовог настајања и примене. Други прибегава моралу и у различитом обиму врши суочавање правних норми и моралних принципа(2).

Обично се први приступ означава као вредносно чист приступ, иако је, у суштини, реч само о свесном одрицању могућности да нас вредновање позитивног права доведе и до оцењивања оних основа вредности на којима се заснива одређени правни систем. Келаеново закључивање методолошког круга хипотетичном основном нормом више је него јасан покушај спречавања таквог оцењивања.

Истина је, додуше, да се такав приступ може означити као изразити идеолошки допринос правне науке образложењу легитимности државне власти у модерном друштву и апологији позитивног права, али је, такође, истина да ни други приступ, и поред привидне различитости, не иде даље од првог. Морал као вредносни полазни основ мора се увек (па и у радикалнијим варијантама суочавања права и морала) прилагодити законитостима „правних оквира" и функцијама који су иманентни правном регулисању и налазе своје оправдање у специфичним правним вредностима, у „унутрашњем моралу права"(3).

Између оба приступа постоји релативно мала разлика. Оба полазе од датих вредносних критеријума који сами нису подложни вредновању. Први приступ покушава да убеди правника да су сви вредносни критеријуми већ дати у правним нормама самим, а други дозвољава тражење тих критеријума и ван правних норми, али непрестано упозорава да то тражење има непомерљиве границе у виду „објективизиране вредносне структуре"(4). Оцењивање правних аката је, због тога, дозвољено само са вредносних полазних основа креатора правног акта. Другим речима, објективизирана структура која се поставља као неизоставни основ аксиологијског метода, јесте политичка идеологија која усмерава одлуке законодавца. При томе, у ствари, и није значајно да ли се код позивања на морал као вредносни полазни основ аксиологијског метода ослањамо на „вечите" и „универзалне" моралне критеријуме или само на моралне основе одређеног друштва, јер се и „вечите" и „универзалне" вредности увек операционализују у оквиру одређене политичке идеологије.

Политички систем и његов идеолошки основ на тај начин увек одређују димензију аксиологијског метода (барем онда ако он остаје у дозвољеним оквирима и уколико пристајемо на традиционалну лојалност правника према власти). Различита формираност тог система утиче, пре

(2) Упореди: Cristophe Grzegorczyk: *La théorie générale des valeurs et le droit*, Paris, 1982, *p.* 27. и даље.
(3) Вид.: Lon L. Fuller: *The Morality of Law*, London, 1962, *p.* 33 и даље.
(4) Вид.: Miguel Reale: *O dircito como experiencia*, Sao Paolo, 1968, *p.* 429. и даље.

свега, на „аргументативну технику", којом се покушавају оправдати на тај начин одређене границе аксиологијског метода. У системима за више или мање изразитим политичким плурализмом наилазимо, пре свега, на позивање на специфичне правне вредности (као што су законитост, правна сигурност, предвидивост, мир, и слично) које су, сигурно, и с аспекта економског и политичког система довољно функционалне вредности, у име којих треба аксиологијски метод сачувати у тачно одређеним оквирима(5). У једнопартијским системима са изразитом политичком доминантом и политичким волунтаризмом, који из ње произлази и барем до одређене мере мења функцију правног система, наилазимо, међутим, на више или мање отворено позивање на верност политичкој идеологији и основним вредностима новог друштвеног поретка(6).

3. Ако је због природе и функције саме правне праксе могућно пристати на констатацију да су нормативни и идеолошки систем преовлађујући референцијски оквири аксиологијског метода те праксе(7), истовремено се јавља сумња у прихватљивост тих оквира за аксиологијски метод као део научног приступа праву. Ову сумњу јача убеђење да аксиологијски метод треба да води правну науку до критичких суочавања са постојећим нормативним решењима и свим оним друштвеним и духовним компонентама које утичу на утврђивање тих решења. Уобичајена тврдња да је суштина науке у откривање истине и непрестаном проверавању полазних научних основа и остварених резултата, наилази у области која нас овога пута интересује, на јаку препреку која се испољава у чињеници, да барем неки полазни основи аксиологијског метода покрећу скоро неразрешиви сплет проблема који се могу сагледати.

Свакако далеко би нас одвело истраживање на које основе је научна мисао у свом развоју постављала аксиологијски метод и у којој мери јој је успело да пробије априорне оквире. Али бар као грубу констатацију могли бисмо, што се постојећег стања тиче, поставити тврдњу да до тог пробијања долази било филозофско-шпекулативним тражењем вредносних полазних основа који на тај начин постају преплетени са привидном универзалношћу и ванверменском димензијом, било прибегавањем социолошком истраживању и њему својственом емпиријском проверавању.

Ако је први пут историјски испитан и данас представља само варијације унутар израђених модела природно-правних доктрина, други се сусреће са сложеним проблемима које у великој мери проузрокује природа самог социолошког истраживања. Као емпиријски доказ наше тврдње да савремена правна наука код покушаја пробијања традиционалних

(5) Вид.: Chaim Perelman: *Droit, morale et philosophie*, Paris, 1968, *p.* 123. и даље.

(6) За наше услове је у том правцу карактеристично десето основно начело устава СФРЈ. Тај део устава изражава основна начела социјалистичког самоуправног друштва и његовог напретка и представља основ и правац тумачења устава и закона, као и деловање свих и свакога. Ако узмемо у обзир природу језика у коме су изражена основна начела, као и убеђење да су у њима обухваћена и Босновна начела самоуправног социјалистичког морала", онда се у таквом уређењу може наћи довољан доказ за тврдњу о *a priori* датом референцијском оквиру аксиологијског метода.

(7) И када је реч о правној пракси, не треба превидети упозорења о неким предностима које доноси политичка идеологија као аксиологијски полазни основ у поређењу са „очишћеним" правним системом. Предности треба да произлазе из битних карактеристика саме идеологије (посебно њене преплетености са вредностима и визијом развоја). Упореди: Sergio Cotta: *Giustificazione e obbligatorietà delle norme*, Milano, 1981, *p.* 56. и даље. Ове карактеристике би требало да отворе могућности за креативнију интерпретацију и примену права.

оквира аксиологијског метода прибегава социологији, користићемо овог пута ограничено, али довољно јасно домаће искуство.

Ако као општу констатацију можемо поставити тврдњу да се аксиологијски метод у оквиру југословенске правне праксе и теорије у великој мери ослања на *a priori* дате аксиолошке основе, можемо такође, констатовати да се, барем у теорији, у одређеном периоду ови основи постављају као сувише ограничавајући. Такви периоди су, посебно, они, када су чешћа упозорења на претерано разилажење између нормативног и стварног и када постаје неизбежно питање да ли се квалитет правног система може заиста мерити само с аспекта идеолошких концепција и карактеристимака и путевима развоја одређеног друштва.

На тај начин је код покушаја да се одреди „вредност права у југословенском друштву"(8) дошло до одређених карактеристичних констатација које поткрепљују тврдњу о настојањима да се аксиолошки метод постави на „социолошке основе": „... правни систем мора бити у складу са системом вредности људи којима је намењен... а остваривати се може само онда, када се људи са њим слажу"(9)... Ту је очигледно реч о *социолошком питању* (подвукао А. Перенич), које не могу решити ни правна теорија ни правна филозофија . . Тек поуздана социолошка истраживања омогућила би оцену у којој мери је наш правни систем одговарајући, како у одређеним областима, тако и у целини. Иначе остајемо само код субјективистичких осећања и интуиција и механичког уопштавања. Критика права треба да полази са аспекта његове рационалности која се може мерити по томе колико је способно остваривати нормативно обухваћене идеале..."(10); ... данас оцењујемо вредност правних правила по томе како се остварују и какве резултате дају у нашем друштву, у свакодневним односима између обичних људи... Право не оцењујемо на основу великих, често основних замисли лепих и племенитих, али нереалних, неостваривих декларација, начела и постулата којима би требало да буде прожето, већ према резултатима које остварује у односима међу људима. Правна правила се проверавају у ситним, малим поступцима малих људи..."(11); ... за вредновање права је „неопходно располагати потпуном, јасном и, посебно, критичком сликом друштвене структуре, распореда друштвене моћи и друштвених конфликата који условљавају и дају смисао југословенском правном систему... Свако програмско или *de lege ferenda* расправљање о улози нашег правног система имало би данас претежно декларативно-емотивни значај ако се не би заснивало на радикалном сагледавању и схватању постојећег стања, што значи, између осталог, и на схватању условљености нашег правног система са класном диференцијацијом и конфликтношћу".

Полазни основи аксиологијског метода, дакле, нису више *a priori* дати основи вредности. Критеријуми за оцењивање права настају приликом емпиријског истраживања друштвене стварности. Одлучујућа је кон-

(8) Иницијатву за тај покушај дао је часопис „Гледишта", који је 1972. године објавио и прилоге оних југословенских правних теоретичара који су се одазвали позиву да кажу своје мишљење о вредности права у југословенском друштву.
(9) Види и прилог Француза Бучера, „Гледишта", 5—6, 1972, стр. 723.
(10) Горазд Кушеј, „Гледишта", 5—6, 1972, стр. 725. и даље.
(11) Андрија Гамс, „Гледишта", 5—6, 1972, стр. 747. и даље.

кретна вредносна оријентација људи, а посебно распоређивање друштвене моћи и степен друштвене конфликтности који утичу на утврђивање ове конкретне вредносне оријентације и дају истовремено основ за социолошко разликовање између нормативног система социо-културних вредности и система вредности конкретних друштвених група, а тиме истовремено и основ за критичку оцену традиционалних вредносних (значи, нормативних и идеолошких) основа аксиологијског метода.

Ово, без резерви изражено убеђење, да само „социолошка слика друштва" може да постави аксиологијски метод на сигурни полазни основ, очишћен од „субјективистичких осећања" и „емотивности", подржава претпоставку да правници не могу без унапред датих модела, очишћених сумњи. Одговор на питање у којој мери су измењени полазни основи аксиологијског метода заиста сигуран мисаони модел, због тога не треба тражити у правној теорији самој, већ пре у дисциплини која, по мишљењу правне теорије, пружа толико сигурне инструменте мерења. Да се правници оправдано препуштају социолошкој објективности и научном основу, може се закључити из сигурних наступа самих социолога када апстрактно расправљају о својој дисциплини. Онда се убеђењем истичу њен научни основ, а тражење истине као највишу заповест социолога(13), с тим што не забораве да кажу да је социологија својом изразито критичком функцијом усмерена ка рушењу постојећег и уходаног(14), и сл. Битно другачију слику, међутим, добијемо када социолози приступе приказивању социологије каква стварно јесте, а не каква би требало да буде.

Ограничавамо се само на неколико критичких констатација социолога које су, по нашем мишљењу, од битног значаја за постављање социолошког истраживања као основа аксиологијског метода.

Поред упозорења на неповезаност теоријске и емпиријске социологије, на потешкоће у операционализацији кључних социолошко релевантних категорија због њиховог метафизичко-идеолошког руха, на настајање хипотезе истраживања уз доследно уважавање идеолошко-нормативно-институционалног модела одређених друштвених односа, уз истовремено убеђивање истраживача да емпиријско истраживање није усмерено ка евентуалном проверавању модела самог, већ само на тражењу узрока, зашто се стварност не приближава довољно брзо моделу(15), за наш проблем су још посебно важна и она упозорења која се тичу одређених посебних области истраживања. Реч је, посебно, о истраживањима стварног распореда друштвене моћи и о истраживањима вредносне оријентације одређених друштвених група, где се политичка идеологија и нормативни систем испољавају као одлучујући, а истовремено и као ограничавајући фактори, како у утврђивању хипотеза за емпиријско истраживање, тако и код теоријског уопштавања емпиријски утврђених резултата(16). Ако томе додамо још и констатације о усиљености,

(13) Вид.: Руди Супек: *Ситуација социологије у свијету данас*, „Ревија за социологију", 3—4, 1978, стр. 13.

(14) Вид.: Иван Кувачић: *О стању и могућностима социологије*, „Ревија за социологију", 2—3, 1972, стр. 104.

(15 Детаљније о томе види Антон Перенич: *Покушај сучавања социологије и правне теорије*, „Право и друштво", вол. III, Загреб, 1984, стр. 65. и даље.

(16) Вид.: Peter Jambrek: *Možnosti izgradnje marksistične sociološke teorije*, „Теорија ин пракса", 12, 1977, Љубомир Тадић: *О оријентацијама у социологији*, „Ревија за социологију", 1—2, 1979, анкета: *Седањи тренутак југословенске социологије*, „Теорија ин пракса", 2 и 3, 1984. и даље.

неконтинуираности и парцијалности социолошког истраживања, о недовољној истражености друштвене структуре и њене мобилности, процесе одлучивања, вредности, итд., као и о скоро незнатном утицају социолошког истраживања на прихватање друштвених одлука и о покушајима мењања функције социологије у апологетско подржавање актуелне политичке ситуације(17), онда је убеђење о сигурности социолошких резултата као основа аксиологијског метода опасно уздрмано.

Међутим, такве констатације не доводе неопходно до песимистичког закључка да је настојање правне теорије за одступањем од традиционално постављених оквира аксиологијског метода наишло на несавладиве препреке. Подстицајно је већ само сазнање да се старим путевима више не може ићи, да је неопходна интердисциплинарна сарадња, да се неизоставно мора постићи виша професионална култура која ће обавезивати на уважавање резултата сродних струка. То уважавање, међутим, не значи и некритичко пристајање на те резултате као *a priori* дате полазне моделе и мерне инструменте. Њихову корисност треба оцењивати с аспекта дисциплине која се бави предметом који тражи постављање аксиологијског метода на нове основе. Таква оцена је, на крају крајева, обавезна и за социологију, јер указује на квалитет и применљивост њених резултата на изузетно значајном подручју друштвених односа. Уградња социолошких сазнања у основе аксиологијског метода отвара, на крају крајева, и промењене могућности утицаја обе дисциплине друштвених наука на политичко одлучивање.

(Превела са словеначког Маријана Пелицарић)

dr Anton Perenič,
professor of the Faculty of Law in Ljubljana

FOUNDATION OF AXIOLOGICAL METHOD IN THE SPHERE OF LAW

Summary

At the beginning the author treats the essence of the axiological method in the sphere of law, together with the relevant foundations of the method. He points at two prevailing ways of determining these foundations and to their real and apparent differences. He attempts to answer the question of the degree of influence of the characteristics of political system on the determination of foundations of the axiological method. The second part of the article deals with the issue of limits of the axiological method within the framework of Yugoslav legal theory. In this sphere relevant sociological research contributes to the search of foundations of the method. Concluding part of the study relates to adhering by the jurists to already prepared theoretical models, as well as to the possibilities offered by sociology in the search for these models. The author pleads for preservation of the essence of legal categories and at the same time for a creative cooperation between the two social disciplines. Such a cooperation could ensure also their greater development and a corresponding influence in society.

(17) Види већ наведену анкету о садашњем тренутку југословенске социологије, *op. cit.*

dr Anton Perenič,
professeur à la Faculté de droit à Ljubljana

SUR LES BASES INITIALES DE LA METHODE ACTIOLOGIQUE DANS LE DROIT

Résumé

Dans la première partie de sa contribution l'auteur discute de l'idée essentielle de la méthode actiologique et de ses bases initiales. Il indique deux modes qui prédominent dans la détermination de ces bases et leurs differences réelles et apparentes. Il essaie de donner la réponse à la question à savoir en quelle mesure les caracteristiques du système politique agissent sur la détermination des bases de la méthode actiologique. Dans la deuxième partie, il examine le problème des limites de la méthode actiologique dans le cadre de la théorie juridique yougoslave où il attire l'attention sur les mouvements caractéristiques dans la recherche des bases de cette méthode tout en s'appuyant sur des recherches sociologiques. Dans le dernière partie l'auteur indique que les juristes son tournés vers des modèles de reflexion déjà élaborés et vers les possibilités que la sociologie peut offrir dans la recherche de ces modèles. Il s'engage à la sauvegarde de l'idée essentielle des catégories juridiques avec simultanement la coopération créative entre les deux disciplines sociales. Une telle coopération pourrait assurer de même leur plus grande pénétration et influence sociale.

UDK — 340.12

др Берислав Перић,
редовни професор Правног факултета у Загребу

НОВИ ПУТЕВИ У ТЕОРИЈИ И ФИЛОЗОФИЈИ ПРАВА*

I

Оно, што се свом оштрином наметнуло нашем раду на теорији и филозофији права послије рата, било је питање *методе*. Уза све достојно предратно наслијеђе, наша теорија и филозофија права морала је, послије II свјетског рата, пронаћи *нове путеве*. Предратна времена, прилике и циљеви у нашој земљи *битно* су се измијенили послије другог свјетског рата. Та промјена највише се очитавала у томе, што је у нашој земљи изведена социјалистичка револуција, установио се нови политички и правни поредак, а у знаности и идеологији почела је превладавати нова, снажна метода. То је била метода тзв. *материјалистичке дијалектике*. Ова метода требала је донијети и нове спознаје у свим подручјима знаности, па тако и у правној знаности. Она је хтјела, увјерена у своју снагу, *обновити* знаности, па тако и правну знаност, на новим методолошким темељима, и тако постићи нове и вриједније резултате. А гдје ће се таква реформаторска снага нове и амбициозне методе (материјалистичке дијалектике) понајприје појавити и изазвати утјецај, него у *општој науци* унутар правне знаности, а то је њезина *теорија и филозофија права*. Тако, након утјецаја у овим предводничким наукама правне знаности (теорији и филозофији права), утјецај нове и самоувјерене методе могао се развити и разлити по читавој правној знаности. То је био природан ток ствари: нова методолошка истина захваћа најприје *општу* науку унутар једне *знаности*, а у нашем случају то су биле теорија и филозофија права. Ове дисциплине, а потом и читава правна знаност, стајале су педесетих година пред реформом и обновом.

Теорију државе и права и филозофију права прије II свјетског рата и непосредно послије, жељели су методом материјалистичке дијалектике обрадити као дисциплине и суставно изложити углавном само — совјетски писци. На жалост, њихов таленат и знање нису могли у томе доћи до изражаја. Битно ограничени у слободном истраживању, притиснути тада политичком присилом, располажући с методом, која је била, супротно иначе својој бити, окљаштрена и искривљена, идући према аполо-

*) Скраћени текст већег рада.

гији политичког тренутка, ти знанственици нису могли учинити оно, што би иначе, у повољнијим увјетима, били кадри: обрадити теорију и филозофију права на дијалектички, материјалистички, али и *критички начин*.

Ову задаћу у нашој земљи, а потом и у свијету, *први* је почео вршити професор Лукић. Због тога, рад који је извршио на том и другим подручјима, прелази значење рада само за нашу знаност. Он је био и ост реформатор теорије и филозофије права и у *свјетским* размјерима. оно вријеме, кад су се, средином педесетих година, појавиле његове књи ге из Теорије права, усуђујем се с пуним увјерењем казати: те су књиге, у оно вријеме, биле *прве и најбоље* књиге из теорије права у *свијету*, писане методом материјалистичке дијалектике марксизма.

А и касније, те су књиге, у истим размјерима, задржале своје квалитете. Није ми познат ни један наш, а ни страни писац, који је тако достојно извршио овај подухват.

Дакле, већ током средине педесетих година, појавиле су се двије опсежне књиге проф. Лукића с подручја теорије права: *Теорија државе* и *Теорија права*, укупно око 750 страница. И мислим тако, да је овим књигама (као и свим каснијим поновљеним и допуњеним издањима), била постављена врло вриједна основа за материјалистичко и дијалектичко изучавање државе и права. Нова метода, материјалистичка дијалектика, дошла је у овим књигама до свог живота, а сложене друштвене појаве, као што су држава и право, могле су се сагледати и повијесно и структурално, идеолошки, али и критички.

У тим радовима професора Лукића наслутио сам био код њега један предосећај: да је свака метода (па тако и метода материјалистичке дијалектике) врло суптилна ствар, да она никада није ни савршена ни завршена, да на њој треба непрестанце радити и усавршавати је.

II

Ако ми кажемо или истичемо, да у теорији и филозофији права, а и иначе чак у правној знаности, „примјењујемо" методу материјалистичке дијалектике, питао сам се: *каква* је та метода, има ли она, уз своје неоспорне врлине, и извјесне слабости? Надаље, питао сам се: да ли гносеологија или методологија уопће прејудицира идеологију, или је то обратно?

Велики методолошки захват у даљњем раду није било могуће извести, ако се метода материјалистичке дијалектике *критички* не испита. Та позитивна и стваралачка сумња почела се увлачити у мене. Тако се, међу првим дилемама, појавило слиједеће питање: материјалистичка дијалектика је савез материјализма и дијалектике. Чињеница је, међутим, да је било материјалиста, а да нису били уједно и дијалектичари, као што је било, чак и изванредних дијалектичара, а да нису били уједно и материјалисти. Да ли је, дакле, тај *савез између* материјализма и дијалектике, гносеолошки нужан процес, или је он, силом идеологије, наметнут? Моја *прва фаза* у откривању ових дилема, састојала се у томе, да сам на *ширем подручју друштвених знаности*, уочио био једну симптоматичну појаву: да се у наводном савезу материјализма с дијалектиком у тим истраживањима социјалних појава више „примјењивао" материја-

лизам, а мање дијалектика, из чега је била настала опасност да такав поступак продре и у теорију и филозофију права, с очитим посљедицама за читаву правну знаност. Дошао сам на помисао: дијалектика се код нас нарочито појавила након II свјетског рата као, уз материјализам, службени или преферирани начин мишљења. Она је у друштвеним наукама била надодана, секундарно и резервно, „материјалистичком начину мишљења", и тако је одиграла, изван своје кривице, недоличну и вазалну улогу. У први ред је тако ступио осиромашени материјализам, стагнантан и догматски. Била је наступила (у иначе „равноправном" савезу), атрофија дијалектике, а хипертрофија материјализма. Али тиме је и материјализам био обезвриједио сам себе.

Кад смо били извршили о томе даљња испитивања, сусрели смо се с исприкама: да се дијалектика каткад оставља постранце, јер да је с њом „теже оперирати", него с материјализмом; да нас дијалектика каткад води и на закључке, који „политички нису опортуни"; да нам она, због тога, може издићи нашу способност спознаје, али да нам може и снизити нашу „друштвену сигурност" итд. Тада се, по мојем мишљењу, требало чувати те опасности да хипертрофија материјализма над дијалектиком, запажена у социолошким, политичким и филозофским знаностима, не продре и у правну знаност, а напосе у теорију и филозофију права, и тамо не превлада.

Осим овог односа материјализма и дијалектике, дошао сам био и до питања: какав однос треба успоставити између материјалистичке дијалектике и оних већ формираних метода у правној знаности, посебних њених метода, које сам у алегорији назвао „методе старосједиоци", а то су: догматскоправна метода, поредбена, повијесна, социолошка, аксиолошка итд. Да ли ће ове методе спријечити улаз материјалистичке дијалектике у њихов традиционални забран, или ће материјалистичка дијалектика из новоосвојеног подручја (правне знаности), изгурати ове методе, или ће се, сретним околностима, омогућити њихова сурадња? Закључио сам да, ако хоћемо ојачати нашу методу и спознају, тада у склопу материјалистичке дијалектике посебно морамо и рехабилитирати и ојачати дијалектику! Али, на овом путу требало је рехабилитирати и издигнути и неке посебне дијалектичке законе, а међу њима нарочито онај о негацији негације, за који сам утврдио да је „најдијалектичкији закон дијалектике". Дакле, било је ту обиље задатака. Хтио сам помоћи, да се сагледају нови видици и позвати своје колеге на велики задатак: „довести једну знаност до те точке, да би се она могла дијалектички изложити". Том задатку посветио сам своју књигу *Правна знаност и дијалектика*, 1962.

III

Након појаве *Теорије државе и права* 1954. године проф. Лукић је извршио *велики захват* проучавања и писања о појавама, које се тичу теорије државе и права, коју је *прожео* импозантним бројем нових спознаја с подручја социологије, филозофије, политичких знаности, методологије, теорије морала, па чак и технике права. Са свих тих подручја, Лукић је *написао и објавио* односна дјела, и зашто би се невољко устезали казати: *opus* је створен! Зашто би се устезали казати, да нам

није познато ни једно име из данашње *свјетске* теорије и филозофије права, које би било извршило такав *грандиозни* захват у теорији права сродне науке. Овим захватом професора Лукића, теорија права је постављена у велике оквире друштва, политике, теорије спознаје и морала. Што би више требало захтијевати од једног аутора? Извршена је, дакле, велика интеграција, примијењени су принципи *мултидисциплинарности и интердисциплинарности,* без којих поступака знаност не може ни корака даље.

Није могуће, у овако кратком приказу рада професора Лукића, подробније се осврнути на ова или на сва његова објављена дјела. Међутим, на извјесним темама и питањима из његових и мојих дјела ми смо се били сусрели. То се, нарочито, односило на чињеницу, што сам написао приказ и оцјену његове велике књиге *Социологија морала.*

Морал и право, или право и морал, тко с киме господари? Или сурађују? Који и чији морал у овако растргнутом човјечанству, гдје свака његова социјална група вуче на своју страну? Да ли је највећа данашња криза човјечанства криза — *морала?* Та, и остала питања о значају морала уопће, те односа морала и права, обузела су мој знанствени интерес, па сам о томе написао једну студију у „Зборнику Правног факултета у Загребу" (бр. 1/1976. г.) под насловом *Морал, право и људски живот,* у којој сам искрено позвао проф. Лукића да ми одговори, ако сматра да је то потребно и да мојим ставовима стави упоредо или противстави своје ставове. И, заиста, професор Лукић је одговорио. Наиме, правник, теоријски или практички, ни на једном кораку свог дјеловања не може и не смије затворити очи пред моралним питањима. То је несумњиво. Из тога слиједе двије чињенице: а) да је Радомир Лукић, као теоретичар или филозоф права, могао обрадити нека питања из подручја морала, и б) да је овим дјелом *Социологија морала* он не само дубоко задужио социологе, филозофе и етичаре, већ и правнике, било теоретичаре или практичаре. Дакле, проф. Лукић, пишући *о моралу, писао је тим уједно и за право!*

Међутим, у току наше заједничке и узајамне расправе о моралу, испољили смо, у извјесном смислу, и различите ставове. Али, то нас ништа није омело на путу, које је Иманuел Кант називао „краљевским путем", а то је пут до исправне спознаје и знанствене истине.

Ја сам, понајприје, поставио био питање о самом називу и садржају *Социологије морала,* сматрајући да се тиме ствара или да је већ створена једна тзв. посебна социологија. Упозорио сам, да стварање тзв. посебних социологија има већ такав замах у свијету знаности, да је постало то већ помало и претјерано. Споменуо сам, да је аутор своју књигу могао исто тако оправдано назвати *Теорија о моралу* или слично. Зашто се, дакле, за свако испитивање једног друштвеног феномена мора насловити да је то *социологија* тог и тог друштвеног феномена? Како, у оваквој ситуацији, одредити садржај тзв. *социологије права,* њу основати и предавати, ако већ постоји цјеловита и примјерена теорија или филозофија права?

Тада сам био стекао дојам, да је проф. Лукић остао на стајалишту, да су посебне социологије знанствено потребне и оправдане, премда, дакако, у њиховом оснивању и бројчаности има и претјеривања. Ја сам био заступник идеје, да покрај цјеловите и развијене теорије или фило-

зофије права никаква посебна „социологија права" не би имала оправдање, а ако би се правне појаве и дјелатности хтјело мјерити неким помоћним методама статистике, евиденције, конкретних или појединачних испитивања, тада то не би било *социологија* права, већ *социометрија* права. А то је друга ствар. Помислио сам, да за „социолошко схваћање права" није потребно оснивати посебну „социологију права", већ „социолошко схваћање права" мора бити уметнуто већ у саму теорију, па чак и филозофију права. У наведеној студији — рецензији ја сам подробније био анализирао садржај теорије и филозофије права, како га ја замишљам и како о њему пишем.

IV

У овој нашој размјени мисли, проф. Лукић и ја сусрели смо се на једном изузетно значајном питању, а то је: што је *филозофија* и што је, по том, *филозофија права?* Будући да смо, колико ми је познато, обојица горљиви поборници филозофског начина мишљења, било ми је жао, што се на појму филозофије нисмо могли у свему сложити.

Већ од раније проф. Лукић је био дао своје поимање филозофије у свом дијелу *Методологија права.* Ту је он изнио стајалиште, да је филозофија „једна неискуствена односно, тачније, надискуствена сазнајна дисциплина", те да се она може „више или мање ближити ирационалним дисциплинама (религији, поезији, мистици и сл.)". Надаље, „филозофски искази... најближи су искуственим исказима и представљају њихов продужетак — они настављају искуствене исказе у одређеним правцима... зато се филозофски изрази могу означити као над-искуствени... тек се њима заокругљује целина питања и одговора о свету..." *(Методологија права,* Београд, 1977. стр. 46). По моме схваћању, филозофија је *сустав исказа (истина),* којим се на *најбитнији* начин разлажу и тумаче *најбитније чињенице* са сва *три главна* подручја *бивствовања:* (а) *природе,* (б) *људског друштва,* и (в) *људског бића.* Филозофија не само да разлаже и тумачи, она тим чињеницама истражује и утврђује *смисао и вриједност.* С обзиром на то, филозофија је *најобухватније и најбитније* схваћање *бивствовања.*

Да ли је она тада и „краљица знаности"? У извјесном смислу, да! Јер, оно што је најбитније са ова три подручја бивствовања, редовно је, да то понајприје утврди *знаност.* Према томе, на том великом раду *„Најбитнијег о најбитнијем", знаност* је она, која мора претходити филозофији, и на крају се филозофија мора *ослнотити,* али и *продужити даље својим путем.*

Ако овако одређујем филозофију, ред је одговорити: што је *филозофија права?* Да ли је и она тада сустав најбитнијих спознаја о најбитнијем са подручја права, испитујући потом и *вриједност и смисао* тих појава? У логичком смислу филозофија права то и јест. О томе сам подробније писао у наведеној рецензији књиге проф. Лукића *Социологија морала.* Тамо сам испитивао, понајприје, што је *теорија права* и има ли она неко разликовање према филозофији права. Навео сам био да свака ваљана теорија права, као *опћа* наука о праву, има у својем садржају неке битне саставке, а ти су:

(а) *аспект каузално-повијесни.* С тог аспекта право ће бити обрађено у сврху да се наведу његови социјални узрочници и његови социјални учинци. То би био онај аспект, који за себе хоће да искључиво резервира „социологија права";

(б) *аспект нормативни.* Будући да је право и нормативни систем и нормативни поредак, треба да буде проматран и као такав, те да општа теорија права испитује карактер и односе међу нормама.

То је, заиста, оно, што је Х. Келсен назвао „структурална анализа позитивног права". То је правна нормативистика, правна догматика, која ће уз норме испитати и изложити и тзв. општа начела једног права, и у том моменту себе приближити једној другој дисциплини: „теорији једног конкретног позитивног права". То се оправдава чињеницом, да се теорија права пише у једној конкретној земљи и да је њен аутор држављанин те земље, па се у писању теорије не може апсолутно одвојити од горње обраде и излагања. То је концесија, коју даје опће (општа теорија права) *посебном* (теорији једног конкретног позитивног права);

(в) *аспект технички.* Наиме, општа знаност о праву (енциклопедија права, теорија права итд.) традиционално је узимала у свој састав и тзв. *технику права* тј. технику: а) стварања, б) промјене, в) тумачења и д) укидања *правних норми;*

(г) *аспект методолошки.* Право, као феномен, може бити проматрано са стајалишта тзв. општих метода (као што је нпр. дијалектика) и са стајалишта тзв. посебних метода. Правна знаност је током свог постојања развила неке, себи специфичне методе, којима се традиционално служи (догматска, социолошка, историјска, компаративна, психолошка, деонтолошка итд.) и потребно је да опише задатке свих ових метода, њихову усмјереност, међусобне односе и односе према тзв. општим методама.

(д) *аспект деонтолошки, аксиолошки, вриједносни.* Цјеловита теорија права морала би узети у разматрање и питање друштвених *вриједности* на којима почива једно право; које друштвене вриједности заштићује појединo право или право уопће; које су вриједности других класа супротне правним, службеним вриједностима владајућих; борбу између тих вриједности; аспект *de lege ferenda* за једно конкретно право или право уопће.

То су ти аспекти. Да ли су набројани *сви?* Изгледа нам да је то сасвим задовољавајући број аспеката, те ако нетко помисли да је који изостављен, може се с аргументом одговорити да се он налази у неком од ових набројених.

Хтјели смо казати да тзв. социологија права може себи својатати и јаче истакнути први аспект: каузално-повијесни. Али ће јој онда недостајати сви други аспекти и због тога не може долично представљати општу знаност о праву. С друге стране, ако би општој знаности о праву, тј. теорији права, одузели тај каузално-повијесни аспект, она би била битно окљаштрена, неспособна у домету и исправној спознаји.

Међутим, у броју тзв. општих знаности о праву, осим теорије права и тзв. социологије права, врло често постоји, и у нашој и у страним правним знаностима, *филозофија права.*

Како, дакле, одредити односе између тих дисциплина, назива и садржаја, кад изгледа да су оне блиске и врло сродне, и како ваљано утврдити шта значе једне, а шта друге? По чему би се теорија права

разликовала од тзв. социологије права, већ смо прије анализирали и, вјерујем, да смо исправно разлучили те појмове. Али, по чему би се теорија права разликовала од тзв. филозофије права?

Подсјетимо се оних наведених компоненти-аспеката којима теорија права обрађује право. Први аспект теорије права, каузално-повијесни, дакако да и филозофија права мора узети у обзир. Други аспект, нормативни, филозофија права такође може дјеломице узети у обзир, али у том смислу да никако не буде правна догматика, егзегеза или апологија, већ правна *критика*. Трећи аспект, технички, филозофија права врло ријетко или никако не узима у обзир. Четврти аспект, методолошки, филозофија права узима и те како у обзир. Филозофија је увијек била и носила у свом језгру проблем *методе* спознаје. А што навести о петом аспекту, деонтолошком, аксиолошком или вриједносном? Ту се филозофија права налази на свом најплоднијем тлу, у томе она налази своје најјаче изражено обиљежје, у томе је њен највећи допринос, као опће знаности о праву.

Да ли смо овом анализом поставили подлогу за добро рјешење односа међу овим дисциплинама, или само за једну добру расправу?

Произлази из горњег, да је теорија права по опсегу општа дисциплина у праву, јер остале дисциплине, као што су тзв. социологија права или филозофија права, немају у свом садржају све оне аспекте и компоненте, које има теорија права.

Дакле, филозофија права не би имала *начелно* оправдање да постоји крај цјеловите и дубоко развијене теорије права. Међутим, разлози сврсисходности налажу, да се крај теорије права, која се изучава у правном студију на разним годинама или при крају студија, успостави дисциплина у послиједипломском студију, која ће већ завршеним правницима обновити и продубити оне своје специфичне аспекте на право (аксиолошке), уз јачу сурадњу филозофије и уз посебан *студијски* рад судионика. Умјесто предавања, преовлађује сустав изворног проучавања најбољих дјела с тог подручја, умјесто монопола — дијалог, умјесто готових спознаја — расправа, алтернативе, сумње. Таква је наставна пракса са овом дисциплином на Правном факултету у Загребу, у послиједипломској настави. Таква филозофија права може понирати у дубине социјалног феномена као што је право, она на такав начин може бити знаност, која истражује најскровитији и најбитнији живот и смисао права. А будући да то исто ради и *дијалектика* у цјелини бивствовања, филозофија права и *дијалектика права* потврђују нам да су једно те исто.

V

Нема никакве сумње о томе, да је професор Лукић извршио енциклопедијски захват у теорију и филозофију права, и у дисциплине њима неопходне. Каткад сам помислио, не би ли било боље да је такав писац, с таквом стваралачком енергијом, остао само на теорији и филозофији права; да ли би у том случају овим дисциплинама дао још више, тако рећи, читавог себе? Ово су већ помало тајне стваралаштва уопће и знанственог рада посебно, с питањем, може ли се једна изузетна снага строго задржати на једној дисциплини, или ићи у више синтезе, и своје дисци-

плине обухватити интердисциплинарно? Нема сумње, да је ово друго већи ступањ знанственог рада.

Знанственик и — немир? Да ли умјесто знанствене „позиционе игре" извршити продоре и сагледати нова обзорја, дакако, никад се превише не удаљујући од својих основних дисциплина. Тко ће икада објаснити та нагнућа у стваралоцу? Проф. Лукић је динамичан и продоран писац, прихватио је задатак да обједини или повеже своје основне дисциплине с подручјима социологије, политичких знаности, филозофије итд. Што му је то донијело? Досегнуо је *синтезу*, могао бих казати. Не бих имао право да поставим икакав приговор таквом путу, јер и ја сам по њему покушавам ићи.

Из низа сусрета с поштованим професором, опазио сам код њега и једно нарочито обиљежје, а то је: да искрено воли свој народ. Такођер, осјетио сам отворену, приступачну, славенску душу. Премда се винуо у сам врх наше знаности, остао је дубоко привржен и с јаким коријенима у свом народу. Колико само поштује његову баштину и његова назирања? Међутим, у тој љубави према свом властитом народу свакога од нас, не можемо и нисмо изгубили смисао и осјећај, да су данас, посебно, настала времена, кад срце једног хуманисте не може да куца само за свој властити народ. Од љубави према свом народу, хуманисти се издижу до љубави према свим људима, према човјечанству. Може ли, једино, и та љубав према човјечанству настати тек након или уз љубав према свом властитом народу? Мислим, да је то тако и да смо проф. Лукић и ја у том смислу дијелили једнаке осјећаје.

Колико ми је угодно написати, да смо се сложно сусрели и на једном другом подручју: то је *подручје књижевности*. Знали смо разговарати о томе, колико су велика дјела из књижевности, као и из осталих врста умјетности, утјецала на људску мисао и осјећаје, па у оквиру овога и на филозофију и правну знаност. Толико смо били обузети овом снагом поезије и прозе, нарочито оне филозофске књижевности, да смо гајили потајни осјећај, да нас је скретница живота (тај бог неуралгичних точака наше судбине) одвела на једно подручје (право), формално нас удаљавајући од књижевности и умјетности. И знали смо питати један другога нисмо ли у том избору — погријешили? Та, стожер права је — човјек! Ја сам увијек радо истицао, да ни једна антрополошка, психолошка или филозофска књига до сада, није извршила таква *открића* о човјеку, тако га описала или одгонетнула, као што је то извршила књижевност.

Колико ми импонира склоност проф. Лукића, да млађим радницима на подручју теорије и филозофије права изрази неслагање или критику, толико ми је било велико његово настојање да им и помогне. Нема сумње, да је он нама, својим млађим колегама, изравно и изванредно помогао путем својих рецензија, упута, савјета, писама и слично, износећи у њима своје големо искуство и знање, али никад се не постављајући — аподиктички. Максимум, до чега је овај учитељ ишао, било је изношење његовог властитог става и — савјет. Даље је све остављао аутономији суговорника! И ја сам имао прилике, да осјетим такав његов поступак, па чак и у оним моментима, кад наша стајалишта нису била иста. И не смије се заборавити на то, да је заслугом и угледом проф. Лукића дошло до оснивања и плодоносног рада Знанствене групе теоретичара

права, унутар Српске академије наука и уметности. Тко би то био изборио, такав облик и помоћ, ако не углед и алтруизам проф. Лукића да оснује једно стјециште, форум, на којем теоретичари права могу казати своју ријеч, те сазнати и размијенити своја стајалишта?

Успомене произвиру, морам такођер признати да сам напросто био очаран великом способношћу проф. Лукића да буде одличан и привлачан говорник: гдје је он иступао и говорио, ту монотоније није могло бити. Амбијент би живнуо. Ми смо се млађи тада питали, да ли ћемо икад бити у стању толико знати, и тако добро излагати.

Кад сам размишљао о великом раду и заслугама Радомира Лукића за нашу знаност, често сам помислио да свако велико стваралаштво проистиче из унутрашњих способности и побуда, али и из неког ванског изазова. У нашем животу, неким изазовима, ма колико нам били и неугодни, благодарити морамо, јер су нас потакли да покажемо оно што јесмо. У тој синтези унутрашњих и ванских чинилаца треба сагледати свако стваралаштво, па и ово о којем пишемо.

И овом приликом и то управо на крају овог прилога, писаног у част професора Радомира Лукића, нека ми је слободно (и на овом мјесту) изнијети своје дубоко увјерење: да наша земља пред свјетску знанствену јавност, у погледу дисциплина теорије и филозофије права, има чиме изићи и подичити се! То је заслуга и проф. Лукића и филозофа права, млађих нараштаја од његовог; свих оних, који на том подручју инвентивно и предано раде.

Дакле, филозофи права у нашој земљи не налазе се на периферији збивања у тим дисциплинама, већ напротив: истичу се не само у тражењу већ и у проналажењу нових путева у њима, а то је збиља оно, што је у свакој знаности најдрагоцјеније.

dr Berislav Perić,
retired professor of the Faculty of Law in Zagreb

NEW WAYS IN THE THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW

Summary

While analyzing the application of the materialistic-dialectical method in legal sciences, the author, pointing particularly at the theory and philosophy of law, considers the scientific achievements in the works of professor Lukić.

Beginning from otherwise neglected significance of the dialectical in this method, the author first of all considers Lukić's conceptions in the sociology of law and in the sociology of morals. He expresses high opinion in relation to the results of Lukić's analyses, but also offers some qualifications regarding the need for the existing of the so-called particular sociologies.

The second part of the article contains, on the ground of consolidating the notions of philosophy and philosophy of law, author's views on the general science of law. For him, this is a theory of law in the light of a wider branch, which is also general; namely the philosophy and sociology

of law may exist only out of the reasons of efficiency, since they are narrower in their characteristics then the theory of law.

At the end the author emphasizes that contribution of professor Lukić is great not only in his works, but also in the field of educating scientific workers. He also mentions exceptional human characteristics of the personality of professor Lukić.

dr Berislav Perić,
ancien professeur à la Faculté de droit à Zagreb

NOUVELLES VOIES DANS LA THEORIE ET PHILOSOPHIE DU DROIT

Résumé

Analysant l'application de la méthode matérialiste-dialectique dans les sciences juridiques et surtout dans la théorie et philosophie du droit de nos jours, l'auteur expose ses reflexions sur les acquis scientifiques dans les ouvrages du professeur Lukić.

Partant de l'importance d'ailleurs nigligée de la dialectique dans cette méthode, l'auteur considère tout d'abord les conceptions de Lukić concernant la sociologie du droit et la sociologie du moral et tout en appreciant les résultats de l'analyse de Lukić, et emet quelques reserves par rapport à l'existance nécessaire de ce qu'on dirait sociologies particulières.

Dans la deuxième part de l'ouvrage, on présente, se basant sur la concentration de la notion de la philosophie et de la philosophie du droit, l'idée que l'auteur a de la science générale du droit. Pour lui c'est la théorie du droit, à la lumière de son encadrement de l'autre science »générale« sur le droit la philosophie et la sociologie ne peuvent exister que pour la raison de leur opportunité, car par leurs caractéristiques elles sont plus étroites que la théorie du droit.

Pour terminer l'auteur souligne, la grande contribution du professeur Lukić au développement de la science juridique non seulement dans ses ouvrages mais aussi dans la formation des cadres scientifiques, ainsi que les qualités exeptionnellement humaines du professeur Lukić.

UDK — 340.11

др Тодор И. Подгорац,
ванредни професор Правног факултета у Крагујевцу

ДЕЛО ПЕТРАЖИЦКОГ — ИНСПИРАЦИЈА ЗА НОВА ИСТРАЖИВАЊА

О Леону Петражицком, познатом по психолошкој (тачније, искуствено-психолошкој) теорији права и правној политици, у југословенској правној литератури је релативно мало писано и често *en passant*. Од само неколико писаца који су у њој скретали пажњу на ово или оно питање петражицијанског система, углавном на она која се односе на теорију права, посебно место припада Т. Тарановском. Ипак, ни он сâм није дао приказ и оцену свеколиког учења Л. Петражицког.

Врло оштроумни геније Л. Петражицког није задовољавало стање знања правне науке крајем XIX века, како оно које се тицало њеног основног појма — појма права и низа других питања, у вези са овим, тако и оно које се тицало методике стварања правних норми. Баш то незадовољавајуће стање је и било извор инспирације широко предузетог подухвата, који га је довео до резултата значајних за низ научних дисциплина: *методологију, логику, психологију, теорију права и државе, правну политику, теорију морала, општу социологију, социологију права, политичку економију*(1).

Ограничавајући се на теорију права, Л. Петражицки се може узети као претеча вишедимензионалног схватања права, што је од посебног значаја данас када се све више истиче захтев за интегралном теоријом права, сложен, свестран, мултидисциплинаран приступ проучавању права, потреба диференцирања истраживања науке о праву, које произлази

(1) Позната пољска списатељка М. Боруцка Арцтова, пишући о социолошким погледима Л. Петражицког, истиче да је реч о научнику великог формата, хуманисти широких видика, претечи остварења захтева интеграције друштвених наука, творцу оригиналних социолошких концепција, тесно везаних с његовом теоријом права и морала. При том она издваја следећа питања и о њима ближе пише: *фигура научника и етапе његовог стваралаштва, научника политика права, основне методолошке претпоставке, психолошке основе теорије права и морала, теорија друштвеног дејства права и морала, теорија друштвене генезе и развоја права и морала као део опште теорије друштвеног развоја* (вид. M. Borucka-Arctowa, *Poglady sociologiczne Leona Petrazyckiego*, »Studia sociologiczne« 1974, 1 (52); исти текст у нешто краћем облику објављен под називом *Leon Petrazycki (1867—1931)* у месечној ревији „Пољске перспективе", која излази у Варшави на страним језицима, No. 11/1974, франц. издање »Perspectives polonaises«, стр. 45).

из разноврсног карактера права (више аспеката, равни, сферâ, димензијâ: језичко-логичка, социолошка, психичка, аксиолошка).

Мноштво покушаја да се реши проблем суштине права, како у даљој, тако и ближој прошлости, није било, по мишљењу овог писца, крунисано научним успехом. Ту се он слагао с познатом ироничном опаском Канта: правници још траже дефиницију за свој појам права.

Да ли је боље среће био Л. Петражицки, будући да је и он сâм поштено, с великом љубављу и много труда, радио на решењу овог проблема? У сваком случају, он је осветлио, боље но ико други, право као психичку појаву, али, при том, није занемаривао ни друге његове равни, иако то може тако да изгледа, поготову кад се истиче да се главна заслуга психолошке теорије права Л. Петражицког — психолошки редукционизам, тј. чистунство, претвара у њен главни недостатак.

У нашој правној литератури не само да није дат приказ и оцена петражицијанског система у целини, него нема ни монографске обраде појединих питања. Будући изузетна појава у светској правној књижевности, није никакво чудо што се у вези стваралаштва Л. Петражицког поставља тушта и тма питања, како она која указују на његове слабе тачке, тако и она која истичу његову величину.

По нашем мишљењу, величина Л. Петражицког и његовог дела састоји се управо у томе што је он покренуо многа питања, макар она сва и не била позитивно решена. Смело тврдимо да заоставштина Л. Петражицког представља богат рудник с низом постављених питања и одговорима, на многа од њих, и што је, чини ми се, још важније, и инспирацијом за нова истраживања.

Л. Петражицки је знатно проширио хоризонте права. Борећи се за конституисање науке политике права на основи емпиријски утемељене теорије права(2), он је разликовао позитивно (схваћено много шире) и интуитивно право, официјелно и неофициjелно право. У саставу позитивног права — насупрот традиционалном учењу — утврђује три елемента: представама ових факата (сâмо позитивно право као реалан феномен, како га је означавао) и норме (пројекције, емоционалне фантазме). *Differentia specifica* интуитивног права (од позитивног) састоји се у одсуству представа нормативних факата у саставу овог права, у сазнању об(а)везности одговарајућег понашања независно од било којих страних ауторитета.

Нарочито је интересантан од њега утврђени однос између интуитивног и позитивног права, као и њихов међусобни утицај — интуитивног на позитивног и позитивног на интуитивно право(3).

Л. Петражицки не поситовећује позитивно право у целини с официјелним правом, већ само оне његове видове које примењује и подржава држава. Различитост нормативних факата и видова позитивног права кроз историју указује на њихову условљеност реалним односима ове или оне епохе у развитку овог или оног народа. Категорија *нормативни факти*, чини нам се, боље од свих других изражава сву сложеност позитивног права.

(2) Детаљно о правној политици Л. Петражицког и најважнијим питањима његове теорије права вид. у нашој књизи *Правна политика Л. Петражицког на основи искуствено-психолошког изучавања права*, Београд, 1983.

(3) О томе смо опширније писали у књизи *Теорија права Л. Петражицког (Видови и подврсте права)*, Правни факултет у Крагујевцу, 1981.

У језику теорије права од Л. Петражицког пројектованом, појам права као класе и њено дељење на потклассе: 1. интуитивно и позитивно право и 2. официјелно и неофицијелно право, изгледа нам да омогућава да се (раз)реши питање о томе шта је право у смислу правне употребе речи, право у тзв. правном (јуридичком) смислу.

Истраживања која је вршио Л. Петражицки на веома широком простору (не само официјелно, него и друге врсте позитивног права, као и интуитивно право) — све у циљу заснивања научне политике права — имају комплексни карактер. Резултати до којих је при том дошао плод су интеграције наука реформисаних од њега самог, али у склопу *јединствене концепције* која дозвољава да се право проучава у разним појавним облицима.

Право се може, и чак мора, проучавати не само на високом теоријском, већ и на конкретном, емпиријском нивоу. Остајање, пак, на општим ставовима о праву могло би се окарактерисати као догматски приступ у проучавању ове сложене појаве. Сходно методолошком постулату: *од теорије ка емпиријским истраживањима, и од емпиријских истраживања ка теорији*, теорија права баца светлост на истраживане појаве, а резултати истраживањâ обогаћују теорију права, и то у једном трајном, међусобно повезаном процесу. Чак и кад је реч о праву у тзв. правном смислу, добро постављена научна теорија права би се морала бавити и генезом, дејством и последицама дејства права. Формално-догматичко схватање права је поготово туђе духу марксистичке теорије права.

Да Л. Петражицки, класик пољског правништва, који спада у врхове и светске правне књижевности, под којом се подразумевају највредније остварења у овој њеној врсти, не би остао *признат, а непознат*, или *признат, а мало познат и недовољно оцењен*, пред нама је велико поље рада. Не само у погледу упознавања његовог свеколиког дела, него и у погледу даљег развијања његове мисли (петражицијанске). Посебно нам се чини да емпиријска истраживања права (шире схваћеног) у светлу искуствено-психолошке теорије права не само да не би била могућа, већ би се показала веома плодотворним за науку политике права као главног саветника законодавца и сваког другог правотворца.

Закони и други општи правни акти (тзв. извори права) су средство „друштвене инжењерије", али се њима не може постићи више но што се стварно може. Они су поготово немоћни кад у друштвеној и посебно правној свести узму маха субјективистичко-волунтаристичке тенденције, кад се превиђају објективне законитости друштвеног развитка па се одредбе општег правног акта испуњавају садржајем који не одговара њиховој природи, или се оне исказују половично, непотпуно, тј. имају тзв. недовршен, а понекад и противуречан садржај. Инфлација и девалвација правних прописа доводи до пада ауторитета права као таквог, а овај, са своје стране, проузрокује ограничење његове делотворности.

Имајући све ово у виду, савремени законодавац и правотворац уопште, ако хоће да његово дело живи и, штавише, да предупреди грешке које нужно произлазе из упрошћеног прилаза програмирању преображаја у разним областима друштвеног живота, мора да обрати пажњу на узајамне зависности различитих фактора и да користи знања разних наука. Међутим, то му неће увек тако лако полазити за руком, будући да су ова испарцелисана. Иако општи правни акт никако не може да исцрпи

сву разноврсност појаве коју покушава да одрази, подразумева се да његов творац треба унапред да зна како ће се овај у пракси тумачити и примењивати.

У сваком случају, треба учинити много пре него што један закон или други општи акт буде донесен и почне да делује. Треба учинити много да овај не би био *недонесен* или, чак, *мртворођен*. И кад се донесе и почне да делује, треба вршити емпиријска истраживања о разним питањима, као што су, на пример, ова: ауторитет важећег права, његова ефективност, који фактори коче, а који помажу његову примену, правне појаве у јавном мњењу — у којој мери представе грађана одговарају важећем праву, да ли, и ако — зашто, текстуално исте одредбе закона или другог општег правног акта имају различит смисао у разним срединама, итд., итд. Емпиријска истраживања везана за питања *de lege lata*, без сумње би доприносила да решења *de lege ferenda* буду боља.

dr Todor Podgorac,
associate professor of the Faculty of Law in Kragujevac

THE WORK OF PETRAŽICKI — AN INSPIRATION FOR NEW RESEARCH

Summary

Research done by Leon Petražicki — the classic of Polish legal science — which covered large fields of law including not only the official law but other kinds of positive law, such as the intuitive one, had the aim of founding scientific policy of law. That research is of a complex character, so that Petražicki is considered a predecessor of the multi-dimensional and integrationist study of law.

The author of this article emphasizes that empirical research too (conceived more widely), viewed through empirical-psychological theory of law, proved to be rather fruitful for the science of policy of law as one of the main tools of the legislator and of any other creator of law.

On the ground of the above reasons the author concludes that the entire work of Leon Petražicki is significant also today, so that there is a need to further elaborate his conceptions.

dr Todor Podgorac,
professeur à la Faculté de droit à Kragujevac

L'OEUVRE DE PETRAŽICKI — INSPIRATION POUR DE NOUVELLES RECHERCHES

Résumé

Les recherches effectuées par Leon Petražicki, classique du droit polonais, sur on très large éspace (non seulement officiel, mais aussi les autres sortes du droit positif, ainsi que le droit intuitif) uniquement dan le but de lancer les bases de la politique scientifique du droit — ont un caractère

complexe. C'est ainsi qu'il apparait comme precureseur de l'étude pluridimentionnelle et intégrante du droit.

L'auteur de ce texte souligne que même les recherches empiriques du droit (compris dans un sens plus large) à la lumière de la théorie d'experience et psychologique du droit non seulement qu'elles seraient possibles mais elle s'avèreraient très fructueuse pour la science de la politique du droit en tant que conseiller principal du législateur et de tout autre créateur en droit.

C'est pour ces raisons là que l'on souligne l'importance de la connaissance de l'oeuvre complète de L. Petražicki et le besoin de continuer à développer ses pensées (petrazitiennes).

UDK — 34.007

др Милијан Поповић,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду

ИДЕЈНИ ИЗВОРИ ЛУКИЋЕВЕ ПОЛИТИЧКЕ И ПРАВНЕ МИСЛИ

Радомир Д. Лукић је данас једна од главних личности политичке и правне мисли српске и југословенске. Својим изузетно богатим и разноврсним радом, стваралаштвом и научним ауторитетом он се неприкосновено издиже, заједно с Јованом Борђевићем, изнад свих осталих политичких и правних мислилаца у нас данас. Лукић је уједно научник међународно признат и познат чија су поједина значајна дела штампана и на великим светским језицима и на Западу и на Истоку, члан иностраних научних друштава и академија наука.

Годишњица Лукићевог рођења је прилика да се осветле различите стране Лукићеве богате духовне и јавне делатности. О Лукићу се може писати као о теоретичару државе и права, историчару политичких и правних доктрина, политичком социологу, општем социологу, социологу села, социологу права, социологу морала, правном методологу и правном филозофу. У свим тим областима Лукић је дао значајне и незаобилазне доприносе. Исто тако о Лукићу се може писати као о наставнику и педагогу, о његовим бројним ученицима на саветовањима и конгресима, о њему као полемичару, о његовој делатности у Српској академији наука и уметности, о њему као покретачу едиција и уреднику часописа, редактору и сараднику у енциклопедијама и лексиконима, па чак и као преводиоцу. Мислимо, међутим, да је потребно да се и у свечаном броју „Анала" који се приређује у његову част укаже, макар сумарно, због ограниченог простора који нам је додељен, и на интелектуалне утицаје, идејне изворе његове политичке и правне мисли.

У свом духовном формирању и развоју, Лукић је био под утицајем различитих идејних извора и оријентација, често и противуречних. Лукић је као асимилативан дух упијао много из тих извора. Ипак, његова мисао није сводљива на те изворе — они су му само повод, подстицај и медијум релативно оригиналне мисаоне делатности. У свом духовном развоју Лукић је прошао кроз неколико фаза и попримио утицаје из домаћих идејних извора и страних, претежно француских и немачких, а у једном периоду и совјетских.

1. Домаћи интелектуални утицаји

Прве снажније идејне утицаје Лукић је примио у домаћој средини. На Лукићево формирање нарочито су утицали тројица најистакнутијих представника политичке и правне мисли у нас између два светска рата: Борђе Тасић, Слободан Јовановић и Тома Живановић.

Тасићев утицај на Лукићеву мисао и делатност је био изузетно велик. Тај се утицај огледа у више праваца. Прво, видљив је утицај са становишта избора дисциплине односно научних области којима се Лукић почео бавити и којима се бавио све до данас. Већ својом докторском дисертацијом, Лукић је наговестио свој двојни интерес за теорију и филозофију права, а избором приступног предавања *Појам социологије права* и за социологију права и уопште социолошку мисао. Познато је да се и Тасић огледао у више духовних области, а пре свега у теорији права али и у филозофији права, методологији права, социологији права, политичкој социологији и општој социологији. Ту своју заљубљеност и идеализам, тај свој вишестрани интерес, Тасић је преносио и на своје бројне ученике, а пре свега на Лукића, најдаровитијег настављача свог дела.

Тасић је био веома заслужан за афирмацију социолошких истраживања и примену социолошког метода у изучавању права. Поред догматичког метода, који је до тада био владајући метод, Тасић се у својим бројним радовима залагао за паралелну употребу и социолошког метода, као и једног од главних метода у изучавању државе и права. Заслугом Тасићевом 1935. године, формирао је Друштво за социологију и друштвене науке и покренуо гласило „Социолошки преглед", чија је прва и, на жалост, једина свеска изашла 1938. године. Поред Тасића, који је предавао општу социологију на Правном факултету у Београду, неговале су се и неке посебне социологије, као што су политичка социологија коју је предавао Слободан Јовановић, социологија села коју је предавао Сретен Вукосављевић и социологија права коју је предавао Радомир Д. Лукић.

У таквој средини и интелектуалној клими формирао се Лукић. Он се у почетку доста угледао на свога учитеља Борђа Тасића да би се касније у погледу неких основних опредељења, под утицајем марксизма, од њега одвојио. Тасић је утицао на Лукића не само у избору дисциплина и метода, већ и у другим правцима, пре свега у избору и праћењу главних европских токова међуратне теорије права Запада, француске, пре свега, Дигијеве теорије права и немачке, особито Келзенове правнофилозофске доктрине.

И кад је Тасић физички нестао, његово дело је и даље надахњивало Лукића. Тасић се веома много занимао за проблем тумачења права и написао већи број чланака и расправа о томе. Лукић је, такође, написао изврсну расправу о тумачењу права. Тасић је истраживао политичке и правне доктрине. Лукић је, такође, написао књигу *Историја политичких и правних теорија.* Тасић је посвећивао посебну пажњу одређивању и осветљавању појма и појмовних обележја права и правних аката. Лукић је, такође, о тим и сличним питањима писао продубљене радове и расправе.

Тасић је утицао на Лукића и у погледу преиспитивања културног наслеђа и покретања часописа. Какву је улогу између два светска рата

имао „Социолошки преглед" за социолошку мисао, такву улогу, углавном, има данас „Зборник за теорију права" за правну и правнофилозофску мисао. Као што је у своје време Тасић око себе окупио групу сарадника, тако чини данас и Лукић, нарочито у последњих десетак година, од формирања Групе за теорију права Српске академије наука и уметности Лукић је у ствари најживљи и најраскошнији изданак и цвет у Тасићевој научној башти.

На Лукићеву правну мисао, особито науку о држави, утицао је и Слободан Јовановић. Тај утицај се огледа у неким схватањима Лукићевим, преузетим или нешто измењеним у односу на Јовановићева гледишта (на пример, суверености државне власти, правна природа федерације). Преко Слободана Јовановића, по други пут (једном преко Борђа Тасића), Лукић се наслања на немачку (Георг Јелинек (Jellinek) и француску (Каре де Малбер (Carré de Malberg) државноправну школу.

И Тома Живановић, највећи српски и југословенски правник и правни филозоф буржоаске оријентације, утицао је на Лукићеву правну мисао. Тај Живановићев утицај се испољио више после другог светског рата, а посебно у последњих двадесетак година, у време када се Лукић отворениje окренуо према методологији и филозофији права. Две идеје Живановићеве су посебно утицале на Лукића: начин стварања и карактер теорије права и разликовање теорије права и науке о теорији права. Лукић, слично Живановићу, сматра да је теорија права „синтеза посебних правних наука", да она „проистиче" из посебних правних наука, да настаје на бази „уопштавања" резултата посебних правних наука. Та идеја је у основи Живановићева, а на ширем филозофском плану Кантова. Лукић је, такође, прихватио, у последње време, Живановићеву идеју, једну од основних његових идеја, о потреби разликовања науке и науке о науци. Тако Лукић изричито каже да је његова *Методологија права* једна врста мета-науке, наднауке, науке о науци, метасазнајна дисциплина, пошто садржи сазнања која се посредно односе на стварност, а непосредно на сазнајну дисциплину првог реда.

Занимљиво је да Живановић није израстао из домаћег „стабла". Он је на известан начин „страно тело" у српској и југословенској теорији и филозофији права. Он се непосредно наслањао на стране изворе. У почетку његовог стваралаштва, заснивања његовог правнофилозофског система, чак га ни Борђе Тасић није добро разумео, изашавши са тврдњом да је Живановићево учење позитивистичка доктрина. Живановићева филозофија права јесте у основи позитивистичка, али има и свој метафизички слој — позитивно право по себи и природно право које се еволутивно, преко људског духа, остварује у позитивном емпиријском праву (вид. наш рад *О правној филозофији Томе Живановића*, у књизи *О филозофији права*, Београд, САНУ, 1978, стр. 581—612). Тома Живановић није имао, а ни данас нема, свога правог настављача, мада његово дело кипти оригиналним идејама и подстицајима на размишљање и стваралаштво.

На Лукића су делом утицали и неки други домаћи идејни извори, Изгледа нам, на пример, да је на систематику опште правне технике, саставног дела Лукићеве *Теорије права*, утицало дело *Грађанско право. Књига I. Увод у правне науке* (Београд, Г. Кон, 1928, стр. 156) проф. др Чедомира Марковића.

Поред Тасићевих, Јовановићевих и Живановићевих идејних утицаја на Лукићеву теоријску оријентацију и научно дело утицала је, једним делом, и наша стваралачка пракса, пракса изградње социјалистичког самоуправљања, демократског и хуманог друштва.

2. Инострани интелектуални утицаји

Лукић је попримио и неколико иностраних интелектуалних утицаја. Четири су главна: француски, совјетски, немачки и марксистички. На два последња идејна извора, немачку правну школу на челу са Келзеном и марксистичку социологију, Лукић је сам указао у једном тексту објављеном на француском језику 1970. године (вид.: R. Loukitch, *La philosophie du droit dans la Yougoslavie socialiste,* »Archives de philosophie du droit«, tome XV/1970, *p.* 345—354).

(а) Француски интелектуални утицаји. У првој фази развоја, пред други светски рат, на Лукића је снажан утицај оставила и утицај извршила француска правна и правнофилозофска мисао и култура. Познато је да су у Француској у последња два века истакнуте велике слободарске идеје, често реформаторске, па и месијанске. То је земља Русоа, духовног оца француске буржоаске револуције (кога је Хегел поредио са Христосом, због месијанства и Сократом, због мудрости) и Волтера, али и Есмена, класика уставног права треће француске републике, Женија, Емила Диркема и Леона Дигија, главног представника социолошке, солидаристичке правне школе.

На Лукића су, као и на Тасића, снажан утицај извршили Емил Диркем и, нарочито, Леон Диги (Léon Duguit). Као што је познато, Диги је био оснивач и главни представник, између два светска рата, врло утицајне солидаристичке правне школе. Диги је извршио праву револуцију у дотадашњој методологији изучавања државе и права. Уместо до тада владајућих догматичког и нормативног начина истраживања и обраде државе и права Диги на широка врата уводи социолошку методологију, „позајмљену" од Емила Диркема, истакнутог француског социолога. Било је извесног претеривања, као у свакој револуцији, у обрачуну са дотадашњим, готово општеприхваћеним, представама и сазнањима о држави и праву (сувереност државе и објективно право су, на пример, за Дигија „метафизички" појмови које треба „прогнати" из правне науке). Као и његов учитељ Тасић, и Лукић постаје присталица и, чак, једно време, „заробљеник" Дигијеве мисли. То се посебно види из последњег Лукићевог текста објављеног пред други светски рат (в. Р. Лукић, *О злоупотреби права* (њен друштвени основ и функција), „Правна мисао", 1—2 (1941, стр. 28—43), у коме Лукић истиче да је „примарна функција" злоупотребе субјективног права „одржавање *друштвене солидарности* и постизање друштвене користи усклађивањем субјективних права", а секундарна „усклађивање законског и *друштвеног права*" (подвукао М.П.). На тај начин Лукић је, у то време, прихватао обе основе Дигијеве идеје — функција права је одржавање друштвене солидарности и дуализам права (државно и друштвено право).

(б) Совјетски интелектуални утицаји. На Лукића је, као и на остале наше политичке и правне мислиоце, у једном периоду после другог светског рата, вршила утицај и совјетска политичка и правна мисао.

Тај утицај је ишао у главном преко дела водећих совјетских правника тога периода А.Ј. Вишинског, М.С. Строговича, С.А. Голунског и А.И. Денисова. Добра страна тог утицаја огледала се у томе што се Лукић, коначно, под утицајем совјетске политичке и правне мисли, обрачунао са својом ранијом, доратном теоријском савешћу — елементима солидаристичког схватања права.

С друге стране, међутим, превише политизирана, апологетска, догматизована, ондашња совјетска политичка и правна мисао која је била до краја четрдесетих година у извесном смислу „закон" и за наше политичке и правне писце, деловала је успављујуће, успоравајуће на обликовање Лукићевог научног дела.

Од тих негативних страна совјетског утицаја Лукић се, међутим, доста брзо ослободио. Питање је уосталом колико је научник таквог формата могао искрено да прихвати идеолошке догме совјетске политичке и правне мисли и у тих неколико година, колико је то био израз теоријских уверења, а колико израз ондашње политичке „моде", и још више потребе да се склони од могућих критика које су у оно време могле бити непријатне, па и опасне.

На Лукићеву мисао о држави и праву утицало је дело Строговича и Голунског *Теорија државе и права* (превод, Београд, 1946) и то у три правца. Најпре, Лукић је прихватио концепцију о јединственој научној дисциплини, теорији државе и права, уместо дотадашњег, „раздробљеног" учења о држави и праву у две одвојене дисциплине. Друго, Лукић делом прихвата и систематику теорију државе и права Строговича и Голунског. Најзад, у погледу одговора на нека питања Лукић се делом угледа и инспирише појединим решењима Строговича и Голунског, особито у погледу класног карактера државе и права.

(в) Немачки интелектуални утицаји. Већ од 50-тих година на Лукића знатно утиче немачка државноправна школа, нарочито Келзен. Изгледа нам да је Лукић, у мери у којој се ослобађао од утицаја Дигија и знатно идеологизиране и вулгаризоване совјетске теорије државе и права, примао утицаје немачке правне школе и нарочито Келзена и изворне марксистичке социологије. Лукићева „зрела" дела пре свега су стварана под утицајима ова два идејна извора.

Келзенов утицај на обликовање Лукићевог дела је очигледан. Слично Келзену, и боље од Келзена, Лукић брани употребу догматског и нормативног метода, као неопходних и чак основних метода у изучавању државе и права. Преко Келзена, Лукић је схватио да је право пре свега духовна творевина, идеална појава, без обзира на то што има и друге стране, значајне за изучавање права. Ову главну страну права, право као идеалну појаву, Лукић је посебно разрађивао у последњих десетак година, нарочито у радовима из методологије права. Попут Келзена, и Лукић је у значајној мери користио принципе формалне логике, поред других принципа. Лукић је, слично Келзену, одвојио науку од идеологије, вредносних ставова и дневне политике. Лукић се делом угледао на Келзена и Келзеново дело ће га надахњивати и у погледу истраживања,

разраде и научног објашњења низа питања из теорије права. Тако је, на пример, Лукић одредио претходан појам устава у материјалном смислу, полазећи од Келзеновог правно-структуралног схватања.

(г) Утицаји марксизма. Лукић се са марксистичком доктрином упознао ближе и дубље, изгледа нам, тек у току народноослободилачког рата и социјалистичке револуције и у првим годинама после другог светског рата (делом и преко „марксизма-лењинизма") у ком периоду се и извршио Лукићев дефинитиван разлаз са „дигијевштином" и прелаз на марксистички оријентисану правну науку, политикологију и социологију.

Утицај марксистичке методологије и социологије на Лукићево стваралаштво је видљив не само „споља", и то најмање „споља", по фразеологији и цитатима којима кипте радови неких наших тзв. марксистичких теоретичара државе и права и политиколога, већ пре свега по начину промишљања и закључивања, по употреби дијалектике на делу, а не на речима. Није случајно један наш истакнути правни писац, (Б. Перић) приметио да је Лукићево главно дело, *Теорија државе и права*, најуспешније у свету са становишта материјалистичке дијалектике. За Лукића марксизам није догма, већ пре свега полазна тачка и инспирација за истраживање, размишљање и духовно стваралаштво, које може довести (и доводи) у неким питањима и до другачијих, па и супротних резултата од Марксових. На Лукићево стваралаштво деловао је, пре свега, „стари" Маркс, Маркс научник, Енгелс и Лењин, а мање марксистичка филозофија у XX веку, модерни марксизам.

*

Сматрамо да су потребна свестранија и темељнија истраживања идејних извора Лукићеве политичке и правне мисли. Та истраживања ће се у једном тренутку обавити, кад за то дође време, од компетентних лица. Тешко је очекивати да ће се наћи тако свестрана и обдарена личност, као што је Лукић, која ће моћи да се с подједнаким успехом бави са толико дисциплина. Отуда ће више научних радника, специјалиста за поједине области, морати професорски педантно да утврде шта је све у Лукићевој политичкој и правној мисли оригинално, а шта прерађено или преузето.

Поред дубоких и свестраних истраживања домаћих и иностраних интелектуалних утицаја потребна је и временска дистанца да би се обезбедила пуна објективност. Јер, Лукић је данас, као Слободан Јовановић између два светска рата, једна врста некрунисаног краља српске и југословенске теорије државе и права и социологије. Сви ми, његови ђаци, постали смо (и остали) у већој или мањој мери „лукићевци". После извесног времена, кроз десет, можда кроз двадесет или тридесет година, оцене о Лукићевој правнофилозофској и научној делатности и доприносу биће објективније и дефинитивније.

dr Milijan Popović,
professor of the Faculty of Law in Novi Sad

IDEOLOGICAL SOURCES OF LUKIĆ'S POLITICAL AND LEGAL THINKINGS

Summary

In the introductory part of the present article the author elaborates the questions related to the position of professor Lukić in the contemporary Serbian and Yugoslav political and legal thinkings. By his numerous and original works, Lukić has enriched the theory of state and law, the history of political and legal doctrines, political sociology, general sociology, the sociology of law, rural sociology, the sociology of morals, legal methodology and the philosophy of law. By his research and creativity he has achieved an exceptionally high position in Serbian, Yugoslav and in European political and legal thinkings as well.

Further elaborated are the questions related to ideological sources of Lukić's political and legal thinkings. Although Lukić has been influenced by various ideological sources and orientations, his main conception was not reduced to these sources; they were only the motives, the reasons as well as mediums for a relatively original scientific activity.

First significant intellectual influences in Lukić's research were in his native, Serbian surroundings. He was thus particularly influenced by Djordje Tasić, Slobodan Jovanović, and Toma Živanović.

Also influential on his work were several foreign intellectual conceptions, such as French, Soviet, German and marxist.

The author concludes that for a more reliable and more permanent evaluation of the ideological sources of Lukić's political and legal thinkings one should effect a more extended and more fundamental research into Lukić's numerous studies and works, and more particularly, there should be a time distance too in order to achieve impartial approach since Lukić today is a kind of the uncrowned king of the Serbian and Yugoslav theory of state and law and sociology.

dr Milijan Popović,
professeur à la Faculté de droit à Novi Sad

SOURCES D'IDEE DE LA PENSEE POLITIQUE ET JURIDIQUE DE LUKIĆ

Résumé

Dans la partie d'introduction de l'ouvrage on montre la place de Lukić dans la pensée politique et juridique contemporaine serbe et yougoslave. Par de nombreux ouvrages originaux, Lukić a enrichi la théorie de l'état et du droit, l'historie des doctrines politiques et juridiques, la sociologie politique, la sociologie générale, la sociologie de la campagne la sociopéenne.

logie du droit, la sociologie morale, la méthodologie juridique et la philosophie du droit. Par son travail et sa créativité il a acqus un préstige exceptionnel dans la pensée politique et juridique serbe, yougoslave, même euro-

Ensuite on mentionne les sources d'idée de la pensée politique et juridique de Lukić. Bien que Lukić ait été sous l'influence de diverses sources d'idées et orientations, sa pensée ne peut être resumée à ces sources elles ne sont pour lui qu'un mobile, incitation et médium de l'activité de sa pensée relativement originale.

Lukić a subi les premières influences intellectuelles plus puissantes dans le milieu domestique, serbe. Ce sont surtout Djordje Tasić, Slobodan Jovanović et Toma Živanović qui ont agi sur la formation de Lukić.

Lukić a de même, subi quelques influences intellectuelles étrangères, dont quatre principales: française, soviéteque, allemande et marxiste.

En conclusion on souligne que pour faire une évaluation plus fiable et plus durable des sources d'idée de la pensée politique et juridique de Lukić, il est nécéssaire de procéder à des recherches plus générales et plus fondamentales des nombreux ouvrages de Lukić, particulièrement à cause de l'objectivité et la distance correspondante dans le temps, étant donné que de nos jours, Lukić est une sorte de roi nonsouronné de la théorie de l'état et du droit et de la sociologie serbe et yougoslave.

UDK — 340.11

др Димитрије Продановић,
виши научни сарадник Института друштвених наука у Београду

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ О ПРАВУ

1. Када се говори о Марковићевом схватању права свакако одмах треба поменути чињеницу да није у питању правни теоретичар или правни практичар, већ човек који се борио за реорганизацију српског друштва на начелима социјалистичке демократије, тј. истовремено економске и политичке, односно на начелима пуног народног суверенитета и самоуправе. Из тога разлога је и разумљиво што се у конкретизацији и разради поменутих начела нужно морао осврнути и на питања природе и функције права као најважнијег инструмента за регулисање друштвених односа. Исто тако, чињеница што није био ни правни теоретичар који би учинио покушај систематског решавања питања правне теорије, нити правни практичар који би решавао проблеме свакодневне праксе, проузроковала је да се у Марковићевим радовима може наћи мало систематских излагања о праву и правним институтима и институцијама. У питању су, у ствари, узгредни осврти у чланцима приликом решавања појединих проблема у вези с конкретним предлозима за реорганизацију српског друштва и државе или, пак, разматрања у већим радовима који имају карактер социолошких студија односно студија из области политичке економије, којом се он иначе у значајној мери бавио. Може се чак рећи да су њега у својству друштвеног реформатора превасходно интересовали проблеми политичке економије од чијег је решавања очекивао највећи допринос остваривању циљева за које се борио. Схватајући, дакле, значај односа који произлазе из својине као економске категорије, јасно је што је облицима права својине придавао прворазредан значај. Штавише, за њега „ово најважније и прво право човеково основ је свима осталим правима"(1), те стога и његово целокупно разматрање питања права своди се у основи на решавање питања права својине и с тим у вези одговарајуће друштвене организације.

2. На питање права, или боље рећи права својине, Марковић се први пут шире осврће на почетку свога рада у чланку *Реални правац у науци и животу*. Том приликом он узрок настанка својине, односно права сво-

(1) Светозар Марковић, *Реални правац у науци и животу*, Сабрани списи, књ. I, Београд, 1960, стр. 351.

јине, види у човековој потреби за присвајањем предмета спољњег света ради свог биолошког одржања, услед чега између човека и присвојеног предмета настаје однос власти односно право својине. „Ако човек хоће неке предмете да употреби искључиво за своју личну употребу, каже Марковић, он мора тежити да њима завлада. Ова владавина, овај одношај између човековог организма и предмета којим се завлађује називље се право"(2). Ова власт, међутим, не мора се односити само на делове мртве или живе природе као код права својине, већ може имати и карактер неког овлашћења, као „на пр. право на рад у Француској револуцији"(3), али у сваком случају право у оваквом значењу има карактер појединачног права које се везује искључиво за човекову личност.

Задобијање појединачног права својине, како га Марковић овде схвата, врши се у почетку у друштвима првобитне заједнице фактичким и често насилним путем, што је неминовно морало изазивати сукобе, те се стога јавила потреба да се ова појединачна права утврде нечим независним од њихових носилаца. Одређивање ових појединачних права чланова друштва вршило се у бескласним племенским друштвима првобитне заједнице неком врстом правних обичаја, а у друштвима са државом, у ствари, класним друштвима — државним законима. Марковић сада појму права даје и један шири смисао, тј. општег правила о понашању, при чему битну разлику између обичаја и закона види у томе што су обичаји представљали неку врсту општеусвојеног „друштвеног уговора" правног карактера, а закони прописе донете од стране само једног дела друштва, али обавезних за све његове чланове.

Међутим, иако обичаји првобитне племенске заједнице представљају израз опште воље, и они као и државни закони садрже у себи елемент неслободе јер се сваки поједини члан друштва „покорава примљеном обичају, не знајући ни сам како је тај обичај настао"(4). С обзиром на овај елемент неслободе, који садрже како обичаји племенских друштава тако и закони у друштвима са државом, увек постоји могућност да се појединци који су незадовољни својим појединачним правима боре против „законитог поретка". Из те борбе је поникао појам равноправности као „најсавршенији појам до кога се развија идеја права"(5), односно „најсавршенији појам на коме се може основати друштвени поредак"(6). Међутим, равноправност у смислу унапред утврђених прецизних и непроменљивих права сваког појединца представљала би велико и недопустиво ограничење човекове слободе, која после материјалних предмета потребних за одржавање живота представља за човека највећу вредност. У ствари, у основи свега овога налази се стални сукоб између човекове тежње за присвајањем, која доводи до настанка права својине, и истовремене тежње за неограниченом слободом — које обе ничу „из егоистичног осећања човековог"(7).

Решење ове дихотомије између права и слободе Марковић види у стварању таквих друштвених услова у којима би се појединачно право

(2) *Ibid.*, стр. 335—336. У прилог оваквог схватања Марковић наводи и етимолошко порекло речи право и каже: „Ваља, само упоредити: *право, дроит, Rech, jus* и глаголе: *управљати* (руски: *правит), diriger, richten jubere* — вид.: *Наука о человеческом обществе* Д. Глинке" *(ibid.*, стр. 336).
(3) *Ibid.*, стр. 350.
(4) *Ibid.*, стр. 347.
(5) *Ibid.*, стр. 348.
(6) *Ibid.*, стр. 349.
(7) *Ibid.*, стр. 349

својине стицало искључиво личним радом сваког појединца, при чему за моменат не даје и практично решење организације таквог друштва, али ипак сматра да ће у томе поред човекове егоистичне тежње за присвајањем и истовремене тежње за неограниченом слободом, значајну улогу може имати и човеково осећање моралности односно алтруизма. Према његовом мишљењу, оваква тенденција се већ осећа и у његово време јер се „свуда јасно показује онај пут који води потпуној равноправности и слободи, што се може остварити само у новом друштву на новом правном темељу"(8).

Извесну даљу разраду односно допуну ових својих схватања о праву својине, односно праву уопште и одговарајућој друштвеној организацији, Марковић је пред крај свог радног века и живота дао у чланку *Социјализам или друштвено питање* приликом полемике с Владимиром Јовановићем. Позивајући се на рад Џ.С. Мила *Основи политичке економије* и Дирингов *Курс народне и социјалне економије,* он се најпре осврће на питање права својине. Задржавајући своје приказано схватање да је основ овог права при његовом настанку био „прост факт: завлађивање", сада закључује да то „још никако није „право" — бар не у оном смислу у ком ту реч узимљу научењаци"(9). Он сада сматра да из чињенице присвајања може настати право својине само тада када је свим члановима друштва омогућено стицање оваквог права личним радом под једнаким условима. А то никако није случај у друштву с приватном својином на средствима за производњу јер је у оваквом друштву велика већина његових чланова принуђена да ради за друге, те стога рад не може бити основ стицања права својине. Једино у социјалистичком друштву са друштвеном својином на средствима за производњу, тј. кад ова средства постану „заједничка својина и кад сваки има право да се њима користи под условима које друштво одређује једнаким законом за све"(10), били би створени услови за стицање права својине личним радом, а тиме и за максималну равноправност и слободу сваког појединца.

3. У светлости изложених схватања о праву својине односно праву уопште, Марковић критички оцењује и друштвену стварност у Србији његовог времена и у својим радовима се залаже за реорганизацију српског друштва на социјалистичким начелима, што значи и увођење друштвене својине на средствима за производњу. С тим у вези треба поменути и његове предлоге за подруштвљавање средстава за производњу путем задругарства, у чему, разумљиво, није могао успети јер је капиталистички начин производње незадрживо продирао у Србију и овакве предлоге чинио неостваривим.

Када се говори о Марковићевом схватању права, међутим, треба имати у виду и то да се он поред превасходног бављења правом својине осврће и на питање правних аката, њихов карактер и улогу. Он то чини нарочито у радовима у којима се критички осврће на уређење српске државе, њене органе и институције и с тим у вези најпре треба поменути његово схватање устава. Он, наиме, правилно схвата устав у формалноправном смислу као акт којим „треба да се изрекну основна

(8) *Ibid.*, стр. 360.
(9) Светозар Марковић, *Социјализам или друштвено питање*, Сабрани списи, књ. IV, Београд, 1965, стр. 364.
(10) *Ibid.*, стр. 367.

начела према којима се морају издавати закони"(11), при чему прави разлику између постојећих устава европских држава и устава у Србији у погледу њихове природе. Увиђајући јасно да су у европским државама устави настали као резултат класног компромиса у борби између феудалаца и буржоазије изводи закључак да су они „уговори између владе и народа"(12), док у Србији, у којој после устанка није била јасно изражена класна диференцијација иако је постојала али је он није узимао довољно у обзир, сматра да „немамо никакве 'владајуће класе' да с њом правимо уговоре"(13). Сходно томе, устав би овде морао бити акт којим суверени српски народ као јединствен и једини субјект „одређује основна права сваког члана државе као и права кнежева"(14), односно „основни закон који одређује односе појединих грађана спрам целог народа"(15). У духу оваквог схватања он подвргава оштрој и детаљној критици тзв. Намеснички устав од 1869. и решава питање уставотворне власти, но у погледу вршења ове власти не захтева примену начела непосредне демократије као код законодавства. У овом случају он се задовољава применом представничког система оличеног у уставотворној „великој народној скупштини", која једино има „право да прави устав", односно да „реорганише из основа цео склоп државни који је уставом утврђен"(16). У складу са оваквим схватањем свакако је и захтев да устав важи и без потписа владаоца, као и то да за време заседања ове скупштине војска њој буде потчињена и по доношењу устава закуне се да ће га бранити. Свему овоме може се додати и захтев да овлашћење за давање предлога за измену устава имају „редовне" скупштине односно известан број среских скупштина.

Што се тиче закона као правног акта, већ је поменуто да је Марковић правилно запазио његов класни карактер као општег правила о понашању које у друштвима са државом доноси мањина, тј. владајућа класа. Иако његову садржину и промене сувише везује за човека и његову природу, он истовремено правилно истиче потребу да закони „ваља да изражавају оне појмове о праву које народ одиста исповеда"(17), односно да буду „израз народних правних појмова"(18). Из тога разлога јасно је што је био против рецепције страног законодавства, у конкретном случају руског, за које је сматрао да се њиме инспирисао српски законодавац, а које није одговарало српском друштву.

На садржај закона може, према Марковићевом мишљењу, да има позитиван утицај човеково морално осећање и тада они играју позитивну улогу, али исто тако могу вршити и негативан утицај онда када их припадници потлачене класе услед дуге примене прихватају и примењују без поговора, иако не одговарају њиховим интересима. Уколико се, пак, закони доносе у свесној намери да се њима одузму или ограниче постојећа права народа, „дужност је и врлина сваког појединачног човека гази-

(11) *Ibid.*, стр. 172.
(12) Светозар Марковић, *Мудрости „Јединства"*, Сабрани списи, књ. II, Београд, 1965, стр. 341.
(13) *Ibid.*, стр. 342.
(14) Светозар Марковић, *Крагујевац, 28. новембра*, Сабрани списи, књ. III, Београд, 1965, стр. 263.
(15) *Мудрост „Јединство"*, стр. 342.
(16) Светозар Марковић, *Народна скупштина*, Сабрани списи, књ. IV, стр. 93.
(17) Светозар Марковић, *Србија на Истоку*, Сабрани списи књ. III, стр. 183.
(18) Светозар Марковић, *Зеленаши и законски предлог о шест дана орања земље*, Сабрани списи, књ. III, стр. 272.

ти и рушити те законе свим средствима"(19), што значи да Марковић оцену друштвене вредности односно функције закона свакако у духу свог схватања народног суверенитета препушта слободној оцени појединаца.

Марковић је иначе био неповерљив према писаним законима сматрајући да је с њима повезано стварање правосудног система као дела целокупног бирократског система. Због тога је он био заговорник доношења закона непосредно од стране народа, као што је то било у старом Риму, односно применом референдума као у Швајцарској, али прихвата и законодавство путем представничких тела под условом да ова буду састављена применом пропорционалног изборног система. Такође сматра да би и у Србији требало да дође до радикалног преображаја у законодавству изменама у погледу састава и рада скупштине како би она постала „право народно представништво". За то би било потребно да чланови народне скупштине буду изабрани на општим и непосредним изборима уз обавезу полагања рачуна бирачима о своме раду, да среске скупштине имају посебна овлашћења у погледу законодавне делатности, а овлашћење на законодавну иницијативу да имају било скупштина у целини, било њени чланови.

4. Ако се после овог кратког излагања Марковићевих погледа на право жели дати неки општи закључак, мислимо да се може рећи да Марковић проблем права решава превасходно као проблем обезбеђивања услова за равноправно коришћење друштвених материјалних вредности од стране свих чланова друштва односно успостављања једнаких могућности за опстанак сваког појединца. Стога су скоро сва његова теоријска разматрања у погледу функције права усмерена на тражење таквих облика права својине који ће омогућити хармоничан однос између друштвене и приватне односно личне својине, а тиме и максималну равноправност за све припаднике једног друштва без обзира на његову величину. У погледу, пак, природе права Марковић, полазећи од својих општих филозофских и социолошких схватања и ову природу схвата у духу неке врсте антрополошког материјализма као сталног пратиоца човекове личности без обзира на друштвено-економско и политичко уређење, али истовремено јасно увиђа и класну природу права у држави односно некласну природу општеусвојених обичаја првобитне заједнице иако и њих назива правним и убраја у право.

На формирање оваквих Марковићевих погледа како на функцију тако и на природу права несумњиво се осећа утицај Дирингог схватања својине, идеје Џ.С. Мила о природи слободе — и у погледу овог другог нарочито Руса Глинке о сталној борби између права и слободе. Не мање значајан је и утицај Чернишевског са поимањем права као инструмента за регулисање сукоба међу појединцима у вези с њиховом тежњом за задовољење свакодневних потреба. Међутим, познајући такође и Марксово учење, Марковић делимично уноси и елементе марксизма у нашу правну теорију, али с обзиром на претежан утицај осталих поменутих аутора његови теоријски погледи на право не би могли имати неко значајније место у нашој правној теорији. Насупрот томе, његово схватање функције и природе правних аката као инструмента за примену права у знатној мери су блиска нашим савременим правним схватањима. Његова критика устава у Србији, као и критичка анализа законодавства и за-

(19) Светозар Марковић, *Крагујевац, 16. децембра*, Сабрани списи, књ, III, стр. 274.

конодавне праксе, показују добро познавање разматраних проблема и знатан степен реалности. Сва решења која је том приликом дао у основи се заснивају на начелу народног суверенитета и треба да послуже остварењу максималне равноправности и слободе сваког члана друштва као крајњег циља за који се борио и путем права. У том погледу нека од ових решења могу да послуже као корисна инспирација и за решавање проблема нашег савременог друштва.

dr Dimitrije Prodanović,
senior research associate of the Institute of
Social Sciences in Belgrade

SVETOZAR MARKOVIĆ ON LAW

Summary

Svetozar Marković treated the problems of law while elaborating the problem of ownership, since he considered that just settling of that problem was needed for the realization of complete equality and freedom for every member of society, namely for the final goal he fought for by means of law too. Therefore he elaborates the law in his analyses predominantly as the right of ownership. He defines that right primarily al the power of man over the object which is appropriated in order to maintain biological existence, namely as the authority of some other kind. After that he required that this right be created only under the equal conditions for everybody. However, he considers law also as a rule of social behaviour, which is the case in the primeval community where there were generally accepted customs, but also in the form of law (statute) in the state where it is enacted only by a minor part of society. In both cases the reason for creating both the customs and the laws (statutes) amounts to the need for regulating the conflicts emanating out of the realization of individual strivings for appropriating, as well as out of conflict caused through satisfying of these strivings, where the inborn egoistic aspiration of man for unlimited freedom is also important. Since, however, both the customs and the law contain the elements of limitation of freedom, this dichotomy between law and freedom is possible to settle up only in a socialist society with social ownership over the means of production, and with acquiring of individual right of ownership exclusively by one's own work. In such a way the final goal would be realized of Svetozar Marković, i.e. social reformation, namely the greatest equality and freedom for every member of society.

One can say that Marković was mostly influenced, as far as his theoretical conceptions on the function and nature of law were concerned, by Dühring, J. S. Mill, Glinka and Tchernishevsky. These conceptions, namely, are based on some kind of anthropological materialism; since they see in law predominantly the follower of man, regardless of socio-economic and political order. To some degree Marković's views on law are influenced by Marx too, since he clearly remarked the class character of law. However, and in spite of that, his viewpoints on law, due to predominant influence of the above mentioned authors, could not have a significant place in Yugo-

slav legal theory. On the other hand, his conception of the nature and function of legal acts as instruments for the implementation of law, and more particularly in relation to the constitution and laws (statutes) in Serbia of his time, contains the elements which are to quite a degree close to the conceptions of contemporary Yugoslav legal theory, so that they amount to permanent value within the framework of his entire work.

dr Dimitrije Prodanović,
collaborateur scientifique superieur à L'Institut
des science- sociales à Belgrade

SVETOZAR MARKOVIĆ SUR LE DROIT

Résumé

Svetozar Marković se décide à resoudre les problèmes du droit, en resolvant le problème de la propriété, car il estimait que c'était de la solution équitable de ce problème que dépendait la réalisation de l'égalité et liberté maximale de change membre de la société, c'est à dire de l'objectif définitif pour lequel il a lutté de même par le truchement du droit. C'est pour cette raison que dans ses analyses théoriques, il observe le droit surtout comme droit de propriété, et il définit d'abord ce droit comme pouvoir de l'homme sur un objet qu'il s'est approprié pour des raisons de continuité biologique, c'est à dire comme procuration d'un autre genre, pour que plus tard l'établissement de ce droit exige que l'appropriation se fasse dans des conditions qui seraient les mêmes pour tous. Cependant, dans le droit il voit aussi une règle sociale de comportement dans la communauté primitive sous forme de coutoumes juridiques généralement adoptées et dans l'état sous forme de lois apportées seulement par une petite partie de la société. Dans les deux cas, la raison pour introduire tant les coutumes que les lois est le besoin de régler les conflits qui arrivent lors de la réalisation des aspirations individuelles d'appropriation, ainsi qu'à cause du conflit provoqué par la satisfaction de ces aspirations et de l'aspiration égoiste inée de l'homme, à une liberté illimitée. Cependant, puisque et les coutumes et le droit contiennent l'élément de non liberté, il est possible de résoudre cette dichotomie entre le droit et la liberté uniquement dans une société socialiste avec la propriété sociale des movens de production et avec l'acquisition du droit individuel de propriété uniquement par le travail personnel. C'est ainsi que serait réalisé l'objectif définitf de la lutte de Marković pour la réforme sociale, c'est à dire l'égalité et la liberté maximale de chaque membre de la société.

On peut dire que ce sont Diring, Dr S. Mil, Glinka et Tchernichevski qui ont le plus influencé la formation de ces vues théoriques de Marković tant sur la fonotion que sur la nature du droit, pour lesquelles on peut dire qu'elles se basent sur une sorte de matérialisme antropologique car avant tout elles voient dans le droit un compagnon permanent de l'homme sans égard au système socio-économique et politique dans lequel il vit. On sent dans la manière de voir le droit de Marković, en certaine mesure, de même l'influence de Marx car il a remarqué nettement la nature de

classe dans le droit, mais malgré cela à cause de l'influence dominante des autres auteurs déjà cités, ces points de vue théoriques sur le droit ne pourraient avoir, une place plus importante dans notre théorie juridique. Par contre, sa conception de la nature et de la fonction des actes juridiques et tant qu'instruments d'application du droit surtout en ce qui concerne la constitution et les lois en Serbie de son époque, contiennent des éléments, sensiblement proches des conceptions de notre théorie juridique contemporaine et présentent ainsi une valeur plus durable dans le cadre de toute sa doctrine.

UDK — 340.12

др Боривоје Пупић,
редовни професор Правног факултета у Новом Саду, у пензији

НЕКОЛИКО ОПАСКИ О ОДНОСУ ДРЖАВЕ И ДРУШТВА(1)

I УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Питање шта је држава, у чему је однос државе и друштва, је једно од оних које је кроз историју цивилизације највише заокупљало мисао човека. Сви значајни мислиоци, како у прошлости, тако и данас, бавили су се и баве се државом. Ово је, наравно, зато што је држава најзначајнији организациони облик човека у условима цивилизације, односно у условима класног друштва. Отуда је свако иоле значајније дело посвећено организацији друштва, морало обухватити на овај или онај начин сагледавање улоге државе у друштву. Без тога учења свака теорија о друштву нужно је морала остати битно инсуфицијентна. Марксистички мислиоци, ту не представљају никакав изузетак. Напротив.

Дакле, очигледно је да бавити се питањем шта је држава, у чему је однос државе и друштва је питање које се тиче саме егзистенције човека у реченим историјским условима, па је нормално човекова мисао била увек окренута том феномену.

Из напред реченог следи још једна заједничка карактеристика свих мислилаца о држави од антике до данас. Једни су на један, а други на други начин — једни мање а други више успешно, док су трећи и бројни потпуно мистификовали везе и односе државе и друштва, али су ипак, сви везали државу за друштво. Чак и религиозни мислиоци са својом мистификаторском тезом о држави као творевини Бога, такође вежу државу с друштвом. Држава по њима, истина, остварује божју мисију, али у друштву и за човека.

До појаве научног социјализма, углавном је превладавао апологетски став у третирању државе уопште, а посебно њеног односа према друштву. Ово је разумљиво ако се зна да су се у прошлости државом готово искључиво бавили припадници владајућих класа. Но треба рећи да то није било условљено увек економским и идеолошким интересом владајућих и њихових теоретичара, већ да су ти теоретичари често били

(1) Пошто су прилози ограничени на свега нешто преко половину ауторског табака, можемо тек дотаћи неке, по нашем мишљењу значајније аспекте односа држава — друштво.

уверени у научну исправност својих теорија. Коначно, то је било време кад још о друштву нема научне спознаје, односно о његовој структури, па је разумљиво да се у таквим условима није могла имати ни права и потпуна научна истина ни о држави као о делу друштва.

II ДОМАРКСИСТИЧКО СХВАТАЊЕ ДРЖАВЕ И ЊЕНОГ ОДНОСА С ДРУШТВОМ

1. Суштина античког поимања овог питања

Античко схватање државе се карактерише крајњом идеализацијом државе. Ово је посебно дошло до изражаја код старих Грка. Наиме, држава је у том поимању имала за задатак или мисију морално усавршавање грађана. Да би држава могла испунити ову мисију, она треба да има такву организацију и облик који ће бити примерени тој мисији. Отуда код Платона и Аристотела у њиховим делима, настојања иду у правцу тражења, како они кажу, идеалног облика државе. Морална чистоћа људи је нема сумње једна од највећих вредноћа човека, па одређујући држави задатак да ради на моралном усавршавању човека, уједно је тиме одређиван и однос државе и друштва на идеалан начин. По Платону овако узвишена улога државе могла се остварити ако сваки грађанин извршава свој задатак и управо отуда Платон дели све људе на филозофе, произвођаче и браниоце.

Врло су ретка била одступања од таквог поимања државе. Трасимах је тако са својим ставом да свака власт доноси законе у своју корист, био близу реалности државе и утолико представља тај изузетак.

2. Суштина схватања државе у феудализму и њене релације према друштву

У условима феудализма и владавине теолошког погледа на свет, услови за развој научне мисли уопште и теорије државе посебно били су врло неповољни. Ту се све самеравало и мерило према догмама Светог писма и Библије, па је наравно и учење о држави морало бити у тим оквирима. Но, како смо већ у Уводу констатовали, и у теолошком поимању државе, она је ипак везана за друштво.

3. Грађанско поимање државе и њених веза с друштвом

Развој и настанак грађанског начина производње био је уједно и процес настанка нација и националних држава. То је време настанака великих централистичких апсолутних монархија, које долазе као смена феудалне раздробљености. Тад настају бројне теорије о држави и њеном месту у друштву. Наиме, разгранати и снажни државни механизам је тражио своје теоријско објашњење и оправдање. Тад настају и посебне енциклопедије државе као Шлицерова *Allgemeines Staatsrecht und Staatsverfassungsrecht* из 1797. године које настоје удовољити реченој потреби.

Ове теорије иако на доста различите начине, настоје представити буржоаску државу као установу која је иманентна друштву, која је тако у функцији прогреса човека и друштва. Нарочито савремене буржоаске теорије, као на пример теорија државе благостања, теорија правне државе, теорија о држави као јавној функцији, као и бројне друге, настоје па и доста суптилно, да објасне државу као установу без које човек не може опстати.

Истина, ове теорије које иначе у правилу полазе од ове или оне стране државе, од овог или оног парцијално узетог корисног аспекта деловања државе, имају у себи и тачног запажања о држави. Међутим, овакви парцијални и једнострани приступи, могли су истина указати на ову или ону појединачно узету страну места и улоге државе, али су они увек далеко заостајали у утврђивању праве суштине — правог места и улоге државе у друштву.

Оваква позиција буржоаске теорије државе је логична. Наиме, у држави и учењу о држави се изражавају и преламају све битне противречности класног друштва, а посебно се класна борба концентрисано изражава у овом учењу, како је тачно приметио Лењин у својој *Држави и револуцији* и још лапидарније у раду *О држави*. Ту је Лењин посебно истакао да је наивно очекивати у учењу о држави какву „чисту", а још мање идеолошки неутралну науку. Напротив, у теорији државе се после економског учења, најконцентрираније изражавају интереси владајуће класе, па је идеолошка и класна обојеност ове теорије наглашена.

Идеолошка црта буржоаске теорије посебно долази до изражаја у конфронтирању с научним социјализмом. Та теорија настоји приказати социјалистичку државу и њену теорију у кривом светлу. Истина, од милитантног антикомунизма, до оних теорија које имају и по које реално зрнце у себи, лепеза је доста широка, али им остаје и заједнички именитељ. Чак се у тој борби зна позивати у помоћ и самог Маркса, наравно на начин за који држе да њима одговара и који нема никакве везе са стварним Марксовим учењем о свету и држави. Ту се поставља теза, да се Маркс још може прихватити, али да је пракса у социјалистичком свету, не изузимајући ни нас, негација Маркса. Ту се обично полази од неких истргнутих ставова Маркса из ране фазе његовог стварања, али датих потпуно криво.

Буржоаска теорија посебно експлоатише појам диктатуре пролетаријата. Наиме, грађанска теорија узима диктатуру пролетаријата у њеном буквалном језичком значењу и настоји је приказати као стање у коме човек нема никаквих права и слобода и где је препуштен на милост и немилост арбитрарној и бескрупулозној принуди. Посебно се избегава узети диктатуру пролетаријата као облик класне доминације, што она јесте, јер би то водило утврђивању праве научне истине о диктатури пролетаријата.

Сличан је прилаз буржоаске теорије и питању односа државе и друштва у овој конфронтацији. Ту се друштво узима као хомогена укупност појединаца. Супротстављене структуре, а посебно класна структура друштва, настоји се сакрити. То се некад ради отвореним негирањем класности друштва, а некад се истина признају класне разлике, што је иначе реткост, али кажу да у друштву постоји и солидарност и да је држава израз те солидарности, као на пример Диги. Отуда се и однос др-

жаве и човека у условима социјализма представља тако као да је ту на једној страни беспомоћан човек, а на другој страни свемоћна власт и партија.

III МАРКСИСТИЧКО СХВАТАЊЕ ДРЖАВЕ И ЊЕНОГ ОДНОСА С ДРУШТВОМ

1. Став марксизма уопште о држави

Настанак научног социјализма уопште и у његовим оквирима учења о држави, представљао је праву револуцију у том учењу. Овим учењем први пут у историји утврђена је права и пуна научна истина о држави. Као што је познато, то је омогућено у основи новим научним приступом и погледом на свет. Наиме, дијалектичко-материјалистички приступ и поимање света уопште и државе посебно, на једној страни, а откривање улоге класа и класне борбе у историји, на другој страни, у основи су те нове револуционарне научне спознаје.

Речено је, држимо, тачно, али да би се утврдио однос једне ствари-појаве према нечем, у нашем случају однос државе и друштва, морамо најпре имати јасну спознају о томе шта је та ствар-појава — дакле, шта је држава, а такође и шта је друштво. О бити друштва сматрамо довољним констатацију коју смо учинили у прошлој тачки рада. Шта је, пак, држава и како се то може уверљиво урадити, зорно су нам показали класици марксизма, посебно Енгелс и Лењин. Они су, несумњиво имали право кад су уствдрдили да се у материји настанка државе, у бити налазе одговори о свим суштинским питањима државе. Дакле, одговор на питање шта је држава, зашто је она настала и да ли је морала настати, у чему је њен задатак-функција, њен однос према појединим деловима друштва, а тиме и друштва у целини, све до питања да ли и под којим условима држава може нестати с историјске позорнице, може се наћи у реченој материји. Или, како обично кажемо, ту у тој материји можемо наћи пуни и прави одговор о историјском месту и улози државе.

Дакако, да овде не може бити речи о каквој опсежнијој анализи настанка државе. Коначно, зар тај угаони камен за разумевање државе није бар нама, марксистима, познат. Но ипак с неколико резимираних мисли да подсетимо на оно што је ту најбитније. Дакле, родовско друштво се карактерисало односима солидарности међу људима. Та солидарност је била последица немоћи човека пред природом и њеном стихијом у условима неразвијених оруђа и средстава за рад. Међутим, већ с првом друштвеном поделом рада и појавом вишка производа, почео је процес диференцијације на оне који имају више и на оне који имају мање. Почео је на тај начин процес декомпозиције родовског хомогеног друштва, на једној страни, а на другој страни, по логици ове диференцијације постепено су настајали елементи и претпоставке једне нове организације друштва. Као резултат ових процеса, наместо некадашње заједнице у којој су сви били равноправни, настајало је друштво с разним супротстављеним групама и интересима. Заједничка својина над средствима за производњу била је потиснута од приватне својине — настале су противречности иманентне приватној својини. Енгелс је овај процес и промену изразио на ненадмашан начин овим речима:

„Држава, дакле никако није друштву извана наметнута сила; исто тако она није 'Утјеловљење моралне идеје', слика и утјеловљење разума, како тврди Хегел. Она је, напротив, производ друштва на одређеном ступњу развоја; она је признање да се то друштво заплело у неразрјешиву противрјечност са самим собом, да се поцијепало у непомирљиве супротности које је немоћно савладати. А да ове супротности, класе са супротним економским интересима, не би у јаловој борби исцрпљивале и себе и друштво, постала је неопходна сила која привидно стоји изнад друштва и која треба да ублажава конфликт, да га држи у оквиру граница „поретка"; а та сила која је произашла из друштва, али која се ставља изнад њега и све се више отуђује од њега, јест држава"(2).

Из предњих иако сумарних анализа да је држава настала као нужност нагомиланих противречности и да би обезбедила кретање тих противречности у правцу и на начин који ће омогућити даљи прогресивни ход у развој човека и друштва, произлази и треба да произлази наш став према држави. Наиме, управо је отуда држава нужна, законита и прогресивна појава и степеница у историјском развоју човека и друштва јер им је омогућила даљи прогрес. Држава ће, дакако, и остати нужан и користан историјски облик све док постоји класно друштво и његове противречности. У томе је смисао, место и улога државе у историји.

Но, речено о историјском месту и улози државе у историји, не сме нас спречити да откријемо и утврдимо праву природу и суштину тог феномена. Анализа, пак, историјског задатка државе показује да је она увек тај задатак вршила класно пристрасно, тј. увек је држава радила тако што је штитила начин производње којег је носилац владајућа класа. Истина, на другој страни, је сваки начин производње за одређено време био једино могућ, па отуда и друштвено оправдан. То наравно онда мора да значи да док држава штити такав начин производње да и она остаје прогресивна и да један конкретни историјски тип државе постаје регресиван онда када начин производње којег штити почне западати у кризу, а то је онда ако тај начин производње више не даје довољно простора за развој производних снага. Из тога даље следи, да морамо различито квалификовати државу уопште, и државу која је развојем превазиђена и треба да сиђе с историјске позорнице. Држава уопште је, како је показано, без сумње законита и прогресивна тековина друштва, а држава која штити начин производње у кризи, регресивна је и негативна појава коју ваља превладати. Марксистичка критика државе и односи се превасходно на ову државу у кризи, а на државу уопште само утолико уколико представља облик отуђености човека који није детерминисан степеном развоја производних снага и друштвене поделе рада — уколико настају услови за њено дијалектичко превазилажење. Свака критика државе која заборавља на ову конкретну историјску улогу државе, наравно да није оправдана. Напротив, таква критика је друштвено штетна, јер тражи да нестане нешто за што се још нису стекли потребни историјски услови.

(2) Фридрих Енгелс, *Порijекло породице, приватног власништва и државе*, Загреб, 1950, стр. 174.

2. Закључак о односу државе и друштва

Предње анализе дају све што је потребно за разумевање у бити, релације државе и друштва. Те анализе несумњиво сведоче да је држава, како својим настанком, тако и постојањем, била неопходна институција у условима класног друштва. Уз то је држава увек на другој страни вршила и послове који су, посебно на први поглед, класно неутрални. Она је, како лепо каже проф. Лукић, поред своје улоге чувара класног реда ствари — држања на узди класних антагонизама, вршила и неке општедруштвено корисне послове и за које није неопходна употреба принуде државе. Но, истина је ипак да држава никад не би ни настала ради вршења општедруштвено корисних послова. Ове послове, како је тачно приметио Ленин у „Држави и револуцији" човек је могао обављати у својим аутономним облицима, а држава је резултат и последица нагомиланих класних антагонизама.

Затим, и у складу с већ напред утврђеним, општедруштвеног карактера су и оне делатности државе ради којих је она настала и морала настати. Ово тако јер ако је то било нужно и до када је нужно, онда је без сумње тако делање општедруштвено корисно. Отуда следи да те две стране делатности државе у дијалектичком јединству чине место и улогу државе и да их се не може одвајати у смислу да је једна чисто класна, а друга друштвена.

Зато сматрамо једностраним и у бити погрешним она схватања места и улоге државе која говоре о бивалентности њеној — о класној функцији државе на једној страни и друштвеној на другој страни. Не, државна функција је јединствена како смо већ утврдили и састоји се у заштити одређеног начина производње. Међутим, заштита начина производње и његово унапређење, захтевали су не једном да се држава бави и делатностима које су на први поглед класно неутралне. Као такве делатности обично се истичу интеграције државе у сфери просвете и науке и сл. А зар просвета и наука нису, и то значајно, у функцији одржања начина производње? Зар посебно данас кад је наука и знање уопште, све више основна полуга производних снага, делатност државе у сфери просвете и науке није, и то кардинално, делатност која унапређује дати начин производње? Одговор је јасан. Истина, за оне ауторе који приступају држави (рекао бих и праву) средствима формалне логике или само правног метода, то је можда и класно неутрална делатност државе. За њих су речене две стране активности државе одвојене и самосталне сфере, но такав став би се противио правој природи и суштини државе.

Истина, међу теоретичарима марксистичке провенијенције има и таквих који истичу и виде само класну страну државне делатности, али тиме такође не виде право и потпуно лице државе — њену праву историјску лоцираност. Заслуга је проф. Лукића што је својим учењем о друштвеној функцији државе, истина посредно, али ипак скренуо пажњу на једностраност и погрешност овог приступа, а тиме на потребу обухватања државе у њеном тоталитету. Међутим, ипак нам се чини да Лукић није довољно истакао дијалектичку везу и јединство двеју страна државе.

На крају још само једна кратка методолошка напомена пошто простор не дозвољава да се овим питањем више бавимо. Наиме, како је др-

жава поливалентан феномен, дакако не у смислу самосталности тих валенција већ у њиховом јединству, при чему наравно класна страна даје држави битну одредбу, то у приступу држави и да би се она обухватила у свој њеној разуђености и противречности морамо се служити и томе примереним методом, односно метод треба да је одређен предметом. Такав свеобухватни метод у научном социјализму је метод историјског материјализма који располаже инструментаријем да државу обухвати у њеном тоталитету. То је поред тога метод највеће апстракције што обезбеђује утврђивање појмова, категорија и законитости највеће општости, а о њима је код питања односа државе и друштва без сумње реч. Наравно да речено не искључује употребу посебних метода већ их претпоставља — дакако и употребу правног метода. Само без инструментарија историјског материјализма, одговор на то шта је држава, у чему је њено место и улога у друштву, па према томе и однос државе и друштва, научно коректно је немогућ. Отуда нам се чини да став према коме је правни метод главни метод правних наука, не би се могао без резерве прихватити. То је метод који даје само једну страну државе — државу као правну појаву, а то је ипак само једна и свакако не и битна страна тог феномена. Отуда теза проф. Лукића — који је и на подручју правне методологије један од њених пионира и има несумњивих заслуга за њено конституисање и развој — о правном методу као главном у праву тешко да је дијалектичка, тешко да је у сагласности с природом државе као и права. Ово вреди, чини нам се, не само за државу и право као феномене већ и за оваку појединачно узету правну норму. Наиме, није само право као целина сложен и поливалентан феномен, већ је то исто тако и свака појединачна норма, тј. свака је норма многоструко друштвено условљена и повезана, а то не може обухватити правни метод, а самим тим ни бити главни за право и правну науку.

Проф. др Боривоје Пупић

dr Borivoje Pupić,
retired professor of the Faculty of Law in Novi Sad

SOME REMARKS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE STATE AND SOCIETY

Summary

Using already known literature and materials the author elaborates in a fresh manner on some aspects of the relationship between the state and society. The classical and medieval conceptions related to this problem are only touched upon in the article as far as their substance is concerned. The author treats mainly the bourgeois and marxist conceptions of the above relationship.

While determining the essence of the bourgeois conception of the state and society, the author concludes that this conception means in fact the apology of the bourgeois state. This is particularly illustrated by the standpoints of the bourgeois theory of state related to the bourgeois and

the socialist states and to their relationship toward man and society. Namely, the former type of state allegedly defends the rights and freedoms of man, while the latter one suppresses these rights and freedoms.

Treating the socialist state the author, while beginning brom the already known marxist standpoint on the historical position and role of state, goes further as he determines that the state in general is a progressive phenomenon as far as there exist reasons provoking its origination. He also concludes that some marxist authors one-sidedly point out only at the class side of state, omitting thus the assess historical position of that phenomenon. The author, along these lines, emphasizes the work of professor Lukić concerning social function of state. Lukić, namely, pointed at this one-sidedness although not always in the dialectically correct manner.

The author concludes at the end of the article that state as a multi-form phenomenon may be encompassed in its totality only by using the method of historical materialism. He also criticizes the standpoint of professor Lukić that the legal method is the principal one in the sphere of law and of relevant sciences.

dr Borivoje Pupić,
ancien professeur à la Faculté de droit à Novi Sad

QUELQUES REMARQUES SUR LES RAPPORTS ENTRE L'ETAT ET LA SOCIETE

Résumé

Partant des documents déjà connus dans la littérature, l'auteur tache de montrer et d'élucider d'une manière nouvelle, quelques aspects des rapports état — société. Tandis que dans la conception antique et médiévale de cette question il ne fait que constater leur principe essentiel, pour ce qui est de la conception bourgeoise et marxiste l'auteur s'occupe plus en détail des relations entre l'état et la société.

En définissant le principe essentiel de la conception bourgeoise de l'état et de la société g'auteur arrive à la conlusion que ce qui est propre à cette conception, c'est l'apologie de l'état bourgeois. Ceci est surtout illustré dans les positions de la théorie bourgeoise de l'état, sur l'état bourgeois et l'état socialiste et leur rapport envers l'homme et la société. Le premier serait sur le bastion du droit et de la liberté de l'homme et l'autre le subjuguerait.

En ce qui concerne l'état socialiste, partant de la position marxiste déjà connue, sur la plase et le rôle historiques de l'état, mais en les approfondissant dans le sens que l'état est en général un phénomene progressiste tant que les raisons qui sont à son origine, existent encore, l'auteur arrive à la conclusion que certains auteurs marxistes ne montrent unilatéralement que le coté classe de l'état, le situant ainsi historiquement de manière incom-

plète. Il souligne le mérite du professeur Lukić d'avoir montré par son enseignement de la fonction sociale de l'état, cette unilatéralité, bien que souvent ce ne soit fait de manière dialectique, correcte aussi.

Pour terminer, l'auteur souligne que l'état en tant que phénomène polyvalent ne peut être englobé totalement que par la méthode du matérialisme historique et il conteste la position du professeur Lukić selon laquelle la méthode juridique est la principale dans le droit et dans les sciences juridiques.

UDK — 347.2

др Обрен Станковић,
редовни професор Правног факултета у Београду

О ПОДЕЛИ ПРАВА НА АПСОЛУТНА И РЕЛАТИВНА (ОБЛИГАЦИОНА)

— Са посебним освртом на стварна права —

I

1. У нашој литератури, а и од стране многих писаца на страни, сушгина разликовања права на релативна (облигациона) и апсолутна види се првенствено у томе што прва делују према тачно одређеном лицу односно лицима *(inter partes)*, а друга према свим трећим лицима *(erga omnes)*; тиме је доста добро погођена природа облигационих, али не и апсолутних права, па је самим тим и линија разграничења између њих повучена без правог ослонца (што се, наравно, морало испољити неслагањима о правној природи појединих права, са гледишта ове поделе).

2. Најкраће, могло би се рећи да се облигационо право састоји у овлашћењу повериоца да од одређеног (одређених) лица захтева неко понашање, које се може састојати у предаји ствари, исплати суме новца, неком чињењу или нечињењу; даље од тога оно не досеже, чак и кад се дужникова обавеза тиче неке ствари (или другог правног добра). Услед овога, у облигационим односима постоји корелација између права и обавеза које им одговарају: оно што је право за једну страну то је обавеза за другу, а извршење обавезе исто је што и вршење (остваривање) права; извршењем обавезе од стране дужника, повериочево право, престаје (односно престаје у оној мери у којој је обавеза извршена). Купац (покретне) ствари има право да захтева њену предају (и пренос права својине), и то је све (до предаје он није овлашћен да предузима икакве радње према самој ствари); кад је продавац своју обавезу извршио (а то значи понашао се на одређен начин), купчево право је остварено а тиме се и угасило. Тако исто је и са правом продавца да тражи исплату цене, закуподавца закупнину, оштећеног накнаду штете. У свим овим случајевима се заиста може рећи да оно што је право за једну страну представља обавезу за другу, а читав однос се може подједнако дефинисати како помоћу права тако и помоћу обавезе.

3. Апсолутна права, пак, одликују се тиме што имају објект у једном специфичном смислу, у смислу правног добра које се на основу права непосредно ужива, на којем титулар права има непосредну власт. То непосредно уживање правног добра (непосредна власт на објекту) је њихова примарна и изворна суштина; трећим лицима се намеће одређено понашање тек у циљу омогућавања те непосредне власти (непосредног уживања) и зато се оно састоји у једној општој и потпуној пасивности: (а) у односу на дато правно добро (јер га не смеју уживати односно вршити на њему непосредну власт), (б) у односу на непосредну власт коју на том добру има титулар апсолутног права (пошто га не смеју онемогућавати ни ометати у уживању датог правног добра). Сама по себи, дакле, пасивност трећих (понашање трећих) је за имаоца права беспредметна; за њега она има смисла само уколико му се тиме омогућава несметано (у границама права) уживање одређеног добра: да станује у својој кући, вози своја кола, носи своје одело, да једе своју храну. Појмовно и материјално, понашање трећих и непосредно уживање правног добра се не поклапају (то што нико трећи не употребљава моја кола нити ми прави сметње да их ја употребљавам, још никако не значи да их ја стварно употребљавам), па се стога не може рећи (као код облигационих односа) да извршавањем обавезе од стране пасивних субјеката апсолутно право престаје (односно престаје у мери у којој пасивни субјекти извршавају своје обавезе). На нормативном плану посматрано, наметање одређеног понашања пасивним субјектима никако не значи аутоматски и позитивну конструкцију самог права, услед чега је и могуће при истом степену и квалитету пасивности трећих признати имаоцима права различите типове и обиме правне власти на правним добрима, па чак и на истоврсним добрима, као што је то случај са правом својине: степен и квалитет пасивности трећих у односу на све ствари је исти а обим права својине различит, у зависности од природних особина ствари и прописаног режима искоришћавања. Када би било другачије, тј. кад би и у апсолутним односима постојала корелација, свака разлика (промена) у овлашћењима из којих се састоји субјективно право морала би се изразити одговарајућом разликом у обавези која му одговара, што, како се види, није случај.

4. У смислу правног добра које се непосредно ужива (на којем се врши непосредна правна власт) облигациона права немају објект, чак и кад обавеза дужника гласи на предају неке ствари (овде је могуће да постоји *предмет обавезе*, што је нешто друго). Конструкција објекта релативног права нужно би морала значити да се таквим прогласи један део односа који је већ изражен неким другим појмом: предмет обавезе, или сама обавеза, или циљ односно разлог обвезивања (право својине на продатој ствари, на пример). Код апсолутних односа, напротив, без појма објекта један њихов део (и то битни) уопште не би био обухваћен дефиницијом; објект код њих има самостално значење којим се не дуплира (под другим називом) један дефиницијом већ обухваћени део њихове грађе.

II

5. Да ли је свака непосредна правна власт на ствари нужно организована као стварно (апсолутно) право, или може бити организова-

на и као релативно право? Иако би у светлу досадашњих излагања питање морало изгледати сасвим сувишно већ на први поглед, оно то уистину није, јер је познато да се нека од ових права сматрају за облигациона (послуга), друга за стварна, дакле апсолутна (плодоуживања), док су у погледу трећих (закуп) ставови различити.

6. У дискусији о овом питању потребно је пре свега учинити једно значајно прецизирање и разграничење: право закупца да захтева предају ствари која је предмет уговора (као и закуподавчево право на закупнину), право послугопримца да на основу закљученог уговора захтева предају ствари на употребу, право заложног повериоца да на основу уговора о ручној залози захтева предају ствари у државину, облигационоправне су природе и то нико и не доводи у сумњу; предмет нашег посматрања, међутим, су права на основу којих се има непосредна власт на ствари (чији обим и квалитет варирају у зависности од врсте ствари у питању и врсте права које се на њој има): право залогопримца да предату ствар држи, послугопримца да је употребљава, закупца да је употребљава и прибира плодове (као уосталом и право плодоуживаоца да ствар употребљава и прибира плодове). Очигледно је да се ова права не могу прогласити за облигациона само зато што су тесно повезана са раније побројаним облигационим правима и што им је, као и њима, основ настанка (исти) уговор; такав поступак би пре свега значио пренебрегавање разлике у природи права, а осим тога обвезивао би на исту квалификацију и осталих права чији је основ настанка уговор: службености (стварних и личних), па и самог права својине, а то би, опет, водило једном од два подједнако неприхватљива исхода: или (а) ликвидирању читаве категорије стварних права као апсолутних (јер ако то није право својине, не могу бити ни његови сектори, у виду делимичне власти на ствари), или (б) стварању две врсте права својине и службености, од којих би једна била стварноправне природе (кад им основ настанка није уговор), а друга облигационоправне (кад им је основ настанка уговор), дакле у зависности од тога како је право настало, иако то нема утицаја на садржину самог права (а разликовање према садржини, са гледишта поделе на апсолутна и релативна, остало би отворено).

7. Такође, у расправи о овоме потребно је енергично одбацити разлоге законодавне систематике, тј. вођење рачуна о томе у ком делу грађанског законика (облигационоправном, стварноправном) је неко субјективно право уређено. Законодавац, додуше, води рачуна о садржини односа (што, опет, не значи да његови ставови обвезују теорију), али и о другим моментима: у нашем случају реч је о односима са мешовитим елементима, чија законска регулатива као целине (дакле на једном месту) има све предности са гледишта прегледности решења, његове потпуности, а такође и њихове унутрашње усклађености; не би, дакле, било ни практично, ни потребно, ни целисходно раздвајати их и уређивати на два места држећи се строге научне систематике, рецимо уговор о плодоуживању у облигационом делу грађанског законика односно облигационом законику (где би онда било и власниково право на накнаду кад је уговор са накнадом), а само плодоуживање (као право на основу кога се има непосредна власт на ствари) у стварноправном делу. Сама за себе, дакле, чињеница да су уговор о закупу, о ручној залози, о послузи у потпуности уређени облигационим законом (облигационим делом грађанског

законика), дакле са свим правима и обавезама који из њих настају, није довољна да се сва та права квалификују као облигациона; као што, с друге стране, чињеница да су службености уређене у стварноправном делу грађанског законика (закону о стварним правима) није довољна да се као стварно квалификује право власника ствари на накнаду, кад се службености установљавају на основу уговора са накнадом. Наш законодавац, посебно, више пута је из чисто практичних разлога (јер је кодификација обављана у етапама) одступио од чисто теоријских и устаљених мерила за разврставање појединих института у одговарајуће делове грађанског права, и добро је што је тако поступао, јер процес кодификације још није окончан а судовима треба дати у руке инструменте за успешно обављање њиховог посла. Из тих разлога су у Закон о облигационим односима унете све одредбе о ручној залози, што се показало као мудро, јер ни до данас није донет потпуни закон о стварним правима. Пре тога, Законом о наслеђивању од 1955 (што је касније поновљено у републичким законима о наслеђивању) уређен је уговор о доживотном изражавању (јер онда није био на помолу облигациони законик, где је овом уговору место), што наравно није изменило природу односа које закон уређује (сам закон о наслеђивању, уосталом, каже да уговор о доживотном издржавању нема наследноправно дејство).

8. Најзад, потребно је констатовати да квалитет и обим власти на ствари нису у досадашњим дискусијама били меродаван критеријум по којем би се нека од ових права проглашавала за стварна а друга за облигациона: стварна службеност може бити ограничена на врло оскудне апрехензионе радње (рецимо код права пролаза које се врши ретко), па јој нико због тога није оспоравао стварноправни (апсолутни) карактер; плодоуживање је одувек и једнодушно квалификовано као стварно право а право закупа је традиционално сврставано у облигациона (и тек у новије време се указује на његов стварноправни карактер, или се само бојажљиво „приближава" стварним правима), иако је у оба случаја власт на ствари по квалитету у основи иста а по обиму врло широка (јер плодоуживалац и закупац као непосредни држаоци врше све апрехензионе радње, а власнику-посредном држаоцу остаје само гола својина и само „спиритуализована" државина).

9. Када, према коме и под којим условима непосредна власт на ствари ужива заштиту: према тачно одређеном лицу или према свима, и да ли у том погледу постоје разлике између појединих случајева? Постојање те заштите и правац њеног простирања могу се посматрати у неколико хипотеза. — Питање посесорне заштите решено је Законом о основним својинско-правним односима, и то у позитивном смислу, како у случају сметања тако и у случају одузимања, и то важи за све споменуте случајеве; али се ова заштита пружа независно од тога да ли је држалац и ималац права чију садржину врши, тако да њено признање остаје без утицаја на дискусију о нашем питању. Што се, пак, тиче петиторне заштите (која се пружа само имаоцима права) о томе не постоји изричита општа норма, те се одговор мора потражити у општијим принципима, као и неким парцијалним решењима чији смисао по општим правилима о тумачењу треба генерализовати. Елементи проблема су различити, у зависности од тога (а) да ли се заштита остварује против неког ко није ималац права на ствари (или на ствар), или (б) против

имаоца неког права, тј. у хипотези кад су у сукобу правне претензије тужиоца и туженога.

10. Кад имаоца права (службености, закупа, послуге, залоге) омета неко ко нема право на радње које предузима (или му је такав одузео ствар односно држи ствар), у сукобу су, по самој хипотези, право и неправо, и ако уопште постоји неки темељни принцип правног поретка онда се он састоји у томе да објективно право не може бити на страни неправа. На овом темељном принципу ближе су организоване и позитивноправно уређене и неке важне правне установе, пре свега публицијанска заштита: кад су у сукобу два узукапиона држаоца (бивши и садашњи), јачи је онај чија је државина квалификованија; мање квалификована мора да одступи. У нашој хипотези у сукобу су две претензије између којих је ова различитост у квалификованости доведена до крајњих граница: на једној страни ималац права (што је много више од његовог узукапионог држаоца), на другој страни одсуство правног основа за сметање односно одузимање ствари (тужени, евентуално, може бити савестан, али нема пуноважан правни основ). Такође, за неке имаоце наведених права у позитивним текстовима је прописано да су јачи (или су то под одређеним условима) од ималаца неких других права, па *a fortiori* морају бити јачи ако се радња врши (ствар држи) без икаквог основа.

11. Не би, дакле, смело бити ни најмање спорно да плодоуживалац и уопште ималац неке службености (стварне или личне), закупац, послугопримац, залогопримац имају права на петиторну заштиту (негаторну и виндикациону), против онога ко без правног основа врши сметање или држи ствар. Шта ако се то чини по неком правном основу, рецимо плодоуживалац или закупац тужи онога ко држи на основу пуноважног уговора о послузи или залози (закљученог са власником ствари или, чак, неким трећим)? Претензије које су у сукобу могу се у потпуности искључивати (рецимо два плодоуживања на истој ствари) или само једна другу ограничавати (рецимо плодоуживалац или закупац мора трпети службеност пролаза). Не може се на један општи начин рећи ко ће тријумфовати у оваквом сукобу правних претензија, јер не постоји рангирање у том смислу да је ималац једне врсте права (рецимо закупа) увек јачи у односу на имаоца једне друге врсте права (рецимо плодоуживања), односно онога ко држи по правном основу за стицање неког другог права (а чак и кад би то било случај, остало би отворено питање исхода спора у коме су у сукобу два истоврсна права односно основа за њихово стицање). И теоријски гледано а и према решењима усвојеним у упоредном праву, од значаја за решење овог питања су не само разлике које се тичу природе основа већ и други моменти: коме је од претендената ствар предата (односно код кога се налази), редослед стицања (односно основа), теретност или бестеретност стицања, савесност или несавесност стицаоца.

12. Да ли се ускраћивање правне заштите имаоцу неког права на ствари (закупа, плодоуживања, залоге, послуге) у сукобу са правном претензијом другог субјекта (до чега под одређеним условима долази) има узети као аргумент против квалификације ових права као стварних, или барем као доказ слабљења њихове стварноправне природе? Одговор на ово питање је категорички негативан, из више разлога. Прво, свако умањење

(ускраћивање у датом случају) заштите једном праву на ствари, по самој хипотези значи заштиту оног другог, а и у једној и у другој улози (и права коме се пружа заштита и оног које мора да устукне) може се наћи било које право на ствари, јер се, како рекосмо, колизија не решава само с обзиром на врсту права већ су од утицаја и други моменти. Затим, у ускраћивању заштите, услед чега једно право мора да устукне, може се видети само један случај његовог престанка а никако његово претварање (ни ретроактивно ни за будућност) у облигационо, а наше питање тиче се природе права док оно постоји; питање, уосталом, није ништа специфично за права на туђој ствари већ се односи и на само право својине, које такође може да устукне пред једним другим правом (својине или чак закупа, плодоуживања), па му због тога нико и никада није оспоравао стварноправни карактер. Најзад, у случају кад једно право само делимично уступа пред другим (плодоуживалац или закупац мора, на пример, да трпи службеност пролаза) само се сужава обим власти на ствари, који у тим суженим границама и даље ужива заштиту према свим трећим лицима (а, како смо видели, обим власти на ствари не одређује квалификацију једног права са гледишта поделе на стварна и облигациона); у сваком случају, ово сужавање никако не значи претварање права на ствари у облигационо, јер и даље постоји нека власт на ствари (са дејством *erga omnes),* а није промена у томе да ималац права губи сваку овакву власт а стиче овлашћење да од једног одређеног лица захтева неко понашање.

13. Права на ствари (на основу којих се има нека непосредна власт на ствари) у потпуности би задржала свој стварноправни карактер и у оним случајевима у којима њихов ималац не би био активно легитимисан да захтева заштиту према трећима, већ би то могао само онај који им је ствар поверио, рецимо ако послугопримац не би у неким случајевима могао самостално водити спор против онога који врши сметање, већ би заштиту могао исходити само преко власника-послугодавца. Тиме власт на ствари не би била ни укинута ни сужена, а то исто важи и за заштиту према трећима, која би овим само била делимично другачије организована. Уосталом, чак и када би у потпуности ишла преко даваоца ствари, тиме ни најмање не би било извршено претварање стварног у облигационо право, јер се право вршења непосредне власти на ствари није претворило у право захтевања одређеног понашања од другога (право: захтевати од даваоца ствари заштиту према трећима могло би се схватити као облигационо али оно није дошло наместо права на ствари већ поред њега и у улози његовог чувара у односу на ова трећа лица).

III

14 Различита од претходне је једна серија случајева у којима непосредна власт на ствари постоји на основу неке обавезе и то из релативног односа: на основу уговора о раду, о остави, о превозу, о ускладиштењу. Свим имаоцима овакве непосредне власти признато је право на самопомоћ и посесорну заштиту (негаторну и виндикациону) а по нашем мишљењу и на петиторну. Ова последња, додуше, није изричито прописана али питање због тога не би смело бити спорно (не само теоријски већ ни *de lege lata);* не постоји, наиме, ниједан текст који би могао по-

служити као ослонац за негативан одговор, а што се тиче сврсисходности (управо са тачке гледишта оних вредности које се штите правом) све говори у прилог позитивног одговора: њоме се обезбеђује ефикаснија и потпунија заштита ствари (и њен повраћај) па је као таква у интересу и даваоца ствари и држаоца. Друго је, разуме се, питање како ова паралелна легитимација стварно функционише, у којој ће се мери њоме користити давалац ствари а у којој изведени односно непосредни држалац (чувар, превозник); чешће ће то чинити овај први (као ималац апсолутног права, по правилу својине), али он у томе може бити и спречен, у ком случају ће интервенција овог другог бити добродошла а за њега самог често спасоносна (кад је одговоран за пропуст у чувању и надгледању ствари).

15. Ови случајеви, међутим, остају ван домашаја поделе права на апсолутна и релативна, јер се по самој дефиницији састоје *у непосредној власти на ствари која се има на основу неке обавезе*, а критеријум те поделе не само да не доводе у питање, већ га, штавише, из једног другог угла чине још рељефнијим, показујући да дејство *erga omnes* није специфичност апсолутних права (пошто је одлика и непосредне власти која се има на ствари на основу неке обавезе из облигационих односа) па према томе не може бити ни њихово изворно и (једино) суштинско обележје.

IV

16. На крају, враћајући се апсолутним правима у целини, треба рећи да је садржина сваког од њих зависна пре свега од природе правног добра на које се односе, дакле њиховог објекта. Ако се погледа данашње стање ствари, може се закључити да постоје четири врсте оваквих правних добара, па следствено томе и четири скупине апсолутних права: (а) ствари (оне су објекти стварних права); (б) лична добра (објекти права личности: права на телесни интегритет, на част, слободу); (в) интелектуална добра (она су објект интелектуалних права одн. права ауторства) и (г) сама човекова личност (људско биће). Ово последње данас практично сви оспоравају, истичући да у савременим правима човек може бити само субјект а никако објект права (за разлику од старих права), што се не може прихватити ни *de lege lata*, ни чисто теоријски. Начелно признање да је и човек објект права не значи да се њиме може располагати правним пословима (како мисле присталице горњег резоновања, које у ствари, бркају појам објекта права са појмом предмета уговора, како га они схватају), нити да се на човеку могу имати права која овлашћују на повреду његовог физичког и моралног интегритета (као у робовласничком праву), већ само тачно одређена права, од којих су барем нека (на пример, на васпитање детета и примену васпитних мера према њему) инспирисана управо интересима личности-објекта, што присталице горњег резоновања испуштају из вида.

dr Obren Stanković,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

DIVISION OF RIGHTS INTO ABSOLUTE AND RELATIVE ONES

Summary

In contrast to the tort and contractual rights, whose essence is that they entitle to specific behaviour by the others, the essence of the absolute rights is that their object is a legal property which is enjoyed in a direct manner on the ground of that right, namely the one entitling its protagonist to a direct power over the thing, intellectual property, individual property and in some cases even to a man's personality. Accordingly, real property rights are defined as rights on the ground of which one is entitled to direct power in relation to thing property). Namely, this is their primary and original characteristic. It is true that they relate to all others *(erga omnes)* and that on their ground one is entitled to request from all third persons a specific behaviour. However, such rights have a value for their subject only if they ensure to him direct power over the thing (property). Namely, tort and contract rights provide for the possibility of requesting from another person specific behaviour, because here there is a correlation between rights and duties, which does not exist in the sphere of absolute relations. The real property rights include, according to the author of the article, the usufruct (both real and personal), pledge, lease and use of movable property.

dr Obren Stanković,
professeur à la Faculté de droit à Belgrade

SUR LA DIVISION DES DROITS EN ABSOLUS ET RELATIFS
(avec un aperçu spécial sur les droits réels)

Résumé

A la difference du droit d'obligation dont le principe essentiel est que l'on puisse exiger d'autrui (d'une personne bien déterminée), un certain comportement, l'essentiel dans les droits absolus réside dans le fait qu'ils ont un objet dans un sens spécifique. L'auteur entend par cela un bien juridique dont on a la jouissance directe basée sur les droits, sur lequel le titulaire du droit a le pouvoir directe (chose, bien intéllectuel, bien personnel, et dans certains cas même personnage humain. Conformément à ceci les droits réels sont définis en tant que droits sur la base desquels on est nanti du pouvoir directe sur les choses, ceci est leur qualité primaire et originale. Il est vrai qu'ils agissent envers tous (erga omnes) que c'est en se basant sur eux que l'on peut exiger à tous les tiers un comportement déterminé mais pour le titulaire du droit il n'a un sens que dans la mesure où il lui assure, le pouvoir directe sur une chose (le droit d'obligation, cependant, s'épuise dans la possibilité d'exiger d'un autrui un comportement défini et c'est pour cette raison que dans les rapports d'obligation il existe une correlation entre le droit et l'obligation, correlation qui n'existe pas dans les rapports absolus). Outre la propriété, l'auteur comprend dans les droits réels: servitudes (réels et personnels), gages, bail et service.

UDK — 321.6/8

др Мирјана Тодоровић,
доцент Правног факултета у Београду

ПОЛИТИКА И ИНТЕЛИГЕНЦИЈА — СТАЉИНИЗАМ И МАОИЗАМ

„Има људи који се поносе тиме да никада нису рекли лаж. Али нека се запитају колико су пута пропустили да кажу истину, опредељујући се за удобно ћутање"(1).

Идеологија и политичка пракса социјалистичких друштава редовно испољавају амбивалентан став према интелигенцији: не крију потребу за њеним услугама, а истовремено зазиру од њене могуће друштвене моћи. Идеја о „сапутнику" револуције или подела на „поштену" и ону другу интелигенцију, без сумње је израз вредновања друштвеног положаја и улоге интелигенције оформљене у револуционарној идеологији партије. Међутим, било би сувише једноставно проблем интелигенције у социјализму свести само на сферу идеологије или политике.

На сложеност бића интелигенције и њен противуречан положај у друштву указивали су многи значајни представници друштвене теорије. Међу њима истиче се Манхајмово схватање вишеструке улоге коју интелигенција има у савременом друштву. Он наводи два различита елемента која истовремено одређују биће интелигенције: интелектуални и ванинтелектуални. У првом случају интелигенцији даје стваралачку улогу у култури и друштву; с друге стране, интелигенција не припада ни једној основној друштвеној класи, она је производ различитих друштвених слојева и класа. Следећи ову идеју Манхајм закључује да једино интелигенција може да буде творац и носилац „синтезе политичких интереса"(2).

Овакво Манхајмово схватање наишло је на многобројне критике марксистичких теоретичара.

Од марксистичких теоретичара највише пажње проблему интелигенције у друштву посветио је Грамши који сматра да радничка класа мора да створи једну своју сопствену „органску" интелигенцију. По његовом схватању, као уосталом и схватању опште прихваћеном у друштвеној теорији, интелигенција не припада ниједној основној друштвеној класи,

(1) E. Eutushenko, *A. Prococious Autobiography*, Penguin Book, 1965, *p.* 7.
(2) Вид.: К. Манхајм, *Идеологија и утопија*, Београд, 1968.

али зато свака основна друштвена група ствара за себе друштвени слој „органских интелектуалаца" како би могла да оствари своју основну „економско-производну" функцију. Одредивши овако положај интелигенције, Грамши одбија помисао да би она могла да буде носилац општедруштвених интереса у историји људског друштва(3). И други марксистички теоретичари на сличан начин одређују положај интелигенције у класној структури друштва. Уосталом, у радовима старијих марксистичких теоретичара, овај се проблем углавном сводио на однос интелигенције као друштвеног слоја према друштвеним класама. И сам Маркс није овом питању посвећивао више пажње, што је и разумљиво ако се има у виду његова класна концепција друштва у којој доминирају две основно антагонистичке класе, при чему је субјект социјалистичке револуције радничка класа.

Међутим, историјска збивања и друштвене промене које су следиле показале су потребу за теоријским, идејним и политичким бављењем проблемима интелигенције у социјалистичким друштвима. Схватање да интелигенција нема јасно оформљен социјални идентитет и да је прогресивна само ако се везује за радничку класу, било је опште прихваћено у марксистичкој теорији, односно у комунистичкој идеологији. Опште друштвени карактер и интегративна улога интелигенције као стваоца културних вредности и самосвести друштва нису имали одговарајуће место у класној концепцији друштва.

Недостаци класичне марксистичке теорије, како у смислу непотпуног проучавања питања улоге интелигенције у друштву, тако и искључивост у одређивању њеног друштвеног положаја, одразили су се на однос политике и политичке власти према интелигенцији, посебно стваралачкој, у многим социјалистичким друштвима. Нема сумње да се проблем интелигенције и њене улоге у друштву, иако много шири, у крајњем случају своди на однос политике и политичке елите према сопственој интелигенцији. Наравно, притом не мислимо да је то једино питање, али, по нашем мишљењу, у социјализму, који је по свом карактеру данас претежно „политичко друштво", по свом значају долази на прво место. Прво, интелигенција често учествује у стварању политичке идеологије, а затим и редовно служи политици својим знањем. С друге стране, у односу на саму политичку елиту она може да има двоструку функцију: тежи да испуни критички однос према власти и њеним резултатима, или само хвали и уздиже политичку власт, односно подређује се политичкој елити и служи задовољењу њених интереса.

Дакле, сматрамо да маргинални положај, који интелигенција добија у социјалистичком друштву и у најблажем смислу неподаштавање њене улоге, треба тражити и у вантеоријској сфери, пре свега, политичкој. Критичка улога коју интелигенција има према друштвеним и политичким збивањима и њен утицај на стварање самосвести друштва угрожава власт политичке елите и стабилност тих друштава. Подразумева се да ово није само проблем односа политике према интелигенцији, већ и шире, проблем демократичности социјалистичких друштава уопште.

Стаљинизам, и маоизам у време културне револуције у Кини, су два драстична примера у којој мери политички систем може да уништи

(3) А. Грамши, *Изабрана дела*, Београд, 1959.

све врсте духовног стваралаштва и системе вредности социјализма као новог, напреднијег друштвеног поретка. Прогони интелектуалаца до њиховог физичког уништења у стаљинизму, и рушилачка стихија културне револуције која је највише погодила интелектуални живот Кине, очигледни су докази владавине „мита политике" и „политичких митова" у друштву.

Неодређени друштвени статус и извесна колебљивост интелигенције, у стаљинизму су трансформисани у тоталну контролу Партије над свим врстама духовног изражавања, која се у идеолошком смислу изражава у Стаљиновом концепту монолитне културе, тј. у класном становишту, у принципу партијности. Сви облици духовног живота, наука, уметност, књижевност преиспитују се са становишта класне, односно партијске лојалности. Још 1924. године Стаљин је говорио о потреби контроле Партије у уметности, филму, књижевности... (4). Последице испитивања те врсте партијности, односно лојалности „вођи", за многе интелектуалце су биле трагичне(5).

С трагичним хумором песник Мандељштајн примећује: „зашто се жалите, једино се у овој земљи поштује поезија, јер људе убијају због ње". Такав однос према интелигенцији није само значио непосредно спречавање стваралаштва које је ишло у свом најтежем виду и до физичког уништења људи. По свом дејству последице су биле дуготрајније и комплексније. Оне су погодовале стварању новог система вредности и начина живота већег дела друштва. Више није у питању само страх од последица супротстављања политичкој идеологији владајуће партије: тоталитарни стаљинистички систем је методом идеолошке индоктринације створио механизме самоконтроле и аутоцензуре. Аутоцензура, на жалост, постаје главни облик цензуре и спречава стварање и изражавање не само критичке мисли, већ било којег слободнијег уверења. Интериоризација система вредности, који је стаљинизам наметнуо, је таква да више нису неопходне мере спољашње принуде, нити је потребна цензура стваралаштва научника, књижевника, песника... мишљења обичних људи и сл.

„Ми износимо из Маузолеја Њега,
али како ћемо из Стаљинових наследника
изнети Стаљина",

пита се Јевтушенко у песми: „Наследници Стаљина". Ти наследници живе свуда где је стаљинистички систем оставио било каквог трага, на жалост, не само у политичкој сфери већ и у „навикама мишљења" људи. И друга социјалистичка друштва осећају последице таквог односа према стваралаштву и интелигенцији. Стаљинистички систем је нарушио и оно што је најдрагоценије човеку уопште, а интелектуалцу посебно, личну слободу и морални интегритет личности.

С друге стране, бирократском „политичком" друштву, потребни су и такви интелектуалци које не брине проблем сопственог моралног интегритета, који су увек на услузи и захвални власти за свој повлашћени

(4) У књизи A. Inkeles, *Public Opinion in Soviet Russia*, Cambridge, 1950, *p.* 292: „Ствари не стоје добро ни са филмом... Време је да га узмемо у своје руке".
(5) О овоме видети у књизи: З. Голубовић, *Стаљинизам и социјализам*, Београд, 1982. године.

друштвени положај(6). Природа њихове улоге се своди на интелектуалне услуге политичкој елити, на повлађивање и глорификовање постојеће политике. Заузврат, уживају све привилегије друштва како у материјалној сфери тако и у друштвеном престижу, приближавајући се сфери утицајних људи у друштву. Заинтересовани за миран и удобан живот у сопственом кругу, скривени у њуштури „неприкосновене научне истине", они у суштини постају један од темеља чувара система. Превасходна друштвена улога стваралаца културних вредности и критичне свести друштва трансформише се под утицајем личних и каријеристичких погледа. Под притиском тоталитарног друштвеног система у коме доминира политика ауторитарне партије, односно „вође", интелигенција је с једне стране, изгубила своју основну улогу ствараоца културних вредности, а с друге стране, један њен део постао је интелектуални сервис и идејна подршка политичке елите. И у једном, и у другом случају, култура и стваралаштво, а са њима и социјализам уопште, били су на губитку(7).

Други вид онемогућавања доприноса интелигенције друштву, а у свом драстичном виду и потпуно уништавање културних вредности, представља политика Мао Цедунга у Кини крајем педесетих година, да би у периоду културне револуције рушилачка стихија достигла врхунац.

Иако су непосредне последице по социјализам у светским размерама од мањег значаја, него што је случај са стаљинистичком идеологијом, то никако не значи да маоизам изражен у културној револуцији у Кини није искуство комунистичког покрета које опомиње. Зато проучавање друштвених, политичких и идејних претпоставки које су условиле културну револуцију, представља озбиљан задатак савремене марксистичке теорије, било схваћене у смислу научно-сазнајне теорије, било схваћено у смислу критичке теорије друштва. Идејна схватања која су претходила културној револуцији и оно што се у њој даље одигравало, марксистички свет и комунистички покрет не може да не сматра искуством тог покрета.

У нашем раду, не може бити говора о свим многобројним и разноврсним условима у којима је Мао Цедунг започео и водио један нови покрет социјализма у Кини, односно у свету.

Питање које нас овде заокупља, било би, какав је утицај имала културна револуција на положај и улогу интелигенције, односно, зашто је баш она претрпела најтеже последице рушилачке стихије која је шездесетих година обузела Кину. Све културне тековине, целокупно стваралаштво и сав културни потенцијал били су доведени у питање, и како Ху Јаобонг каже: „Погрешан став према интелигенцији у Кини, започет крајем педесетих година, а доведен до апсурда у културној револуцији оставио је трагичне последице. Тај утицај још није искорењен... Императиви су и сузбијање тенденције да се интелигенција одваја од радничке класе и третира као нека туђа сила, сузбијање настојања да се интелигенција супротставља партији..."(8).

(6) У писму Совјетске академије наука Стаљину стоји: „Академија наука ти се обраћа, вољени вођо, са захвалношћу из свог срца, за пажњу и помоћ коју свакодневно показујеш према совјетској науци и совјетским научницима".
Вид.: З. Голубовић, *op. cit.*, стр. 133.

(7) О неким утицајима класног приступа, односно партијности интелигенције у нас, види у радовима објављеним у „Социологији" бр. 1—2/85, аутора Весне Пешић и Димитрија Рупела.

(8) Ху Јаобангов говор на свечаном скупу у Пекингу поводом сто година смрти Карла Маркса.

Иако су последице стаљинизма и маоизма биле катастрофалне за марксистички покрет у свету, а посебно за остварење улоге интелигенције у социјализму и стварање културног поретка новог друштва, разлике међу њима су очигледне. Стаљинизам никада није доводио у питање културу уопште, нити је сасвим негирао значај интелигенције; он је доводио у питање „несоцијалистичку културу" и стављао је под контролу, интелигенцију је чинио лојалном, послушном, верном... Тада се нису затворили универзитети, музеји, позоришта; затворени су и уништавани они који нису хтели да слушају и следе.

Насупрот томе, маоизам је имао за циљ уништавање богатства духа; науке, уметности, стваралаштва уопште и онемогућавање сваке интелектуалне делатности. У културној револуцији важила је парола: важније је бити црвен, него стручњак. Ентузијазам маса је био важнији од стручности и квалитета па се доминација стручњака сматрала антисоцијалистичком одликом коју треба искоренити.

Јавно изнесен став неповерења према интелигенцији за време културне револуције Мао Цедунг је изразио речима: „Увек ћу веровати да је велика већина интелектуалаца и унутар и изван партије у основи буржоаска"(9). Буржоаско порекло већег дела интелигенције, представља непремостиви јаз према масама и социјализму и чини их класно и политички непоузданим, сматра Мао. Уклањање академске интелигенције зато постаје један од најважнијих циљева културне револуције. „За социјализам у Кини важнија је моралност обичних људи, него теоријска оштроумност привилеговане елите" — истицао је Мао у периоду пред културну револуцију.

Догађаји који су следили у културној револуцији били су безумна потврда ове идеологије. Од јуна 1966. године до септембра 1970. сви универзитети, истраживачки институти, музеји били су затворени; књижевност је практично нестала; филм је доведен до пропасти, а позоришта су непрекидно давала само два-три комада „са прикладним садржајем, доступним народним масама"(10). Под паролом Црвене гарде „Без рушења нема изградње, без блокирања нема веза, биз кочења нема кретања", одигравала се безумна стихија уништавања целокупног духовног живота, једног иначе, неразвијеног друштва. Носећи привид пролетерске револуције, уствари се одиграва контрареволуција, која уништава темеље не само социјализма као система, већ читавог друштвеног живота у Кини. И док је интелигенција потпуно била онемогућена у вршењу своје функције и јавно проглашавана за непријатељску, дотле је створен привид моћи радних маса и њихове доминације у друштвеном и политичком животу. У ствари, у културној револуцији политика „вође" је стављена у први план. Култ личности Мао Цедунга доживљава кулминацију баш у то време, што сведочи о претежности политичких разлога настајања културне револуције. Укратко, сукоби у партији, између Мао Цедунга и групе младих партијских руководилаца, настали почетком шездесетих година, претили су да ослабе не само његов лични утицај и моћ, већ и његов допринос социјализму у Кини.

Мао је 1958. године у тзв. Великом скоку напред, наговестио промене у развитку кинеског друштва. Донео је Смернице које су налагале

(9) Цитирано према есеју А. Гулднера, *Два марксизам*, у књизи *За социологију*, Загреб, 1980.

(10) Исцрпне податке ове врсте износи Michael Frolic u »New York Times Magazine«, према А. Гулднеру, *op. cit.*, 1971.

стварање комуна, удруживање сељачких задруга у комуне, одлазак радника и интелигенције у село... Већ тада је Мао истицао улогу воље маса, свести и револуционарне идеологије сељака и радника, насупрот доприноса стручњака, знања и стваралаштва уопште. Примену стручног знања и доминацију стручњака у привреди сматрао је буржоаским ревизионизмом. „Тријада волунтаризма, руралиама и егалитаризма" која карактерише уопште Маов марксизам(11), у овом периоду доживљава свој врхунац и тежи да се и практично оствари. Ту су били и наговештаји онога што је касније донела културна револуција посебно у сфери стваралаштва и улоге стваралачке интелигенције.

У тзв. кампањи социјалистичког васпитања (1961 — 1963), насталој као одговор на Директиве ЦК, које су биле супротне Маовим Смерницама и политици Великог скока напред, Мао је формулисао укидање разлика између интелектуалног и мануелног рада: „Сви треба физички да раде са радницима и сељацима", писао је. И даље „У будућности школе треба да имају фабрике, а фабрике школе, наставници треба да физички раде, не треба да само покрећу своје усне, већ и своје руке". Наивна вера да ће се на тај начин избрисати разлике у друштву! Последице су биле добро познате — општедруштвено назадовање, и у сфери културе и у сфери привреде. Друштво је изгубило стручњаке, а производња није добила квалификоване произвођаче(12).

Маова политика вођена у овом правцу наилази на отпоре и протесте једног броја водећих партијских личности. Централни комитет је донео Директиве (јули-август 1959.) у којима се критикује Маова политика, посебно у области културе, школа и високог образовања. Они, супротно њему, наглашавају улогу образовања уопште, а посебно академског образовања и улогу стручњака и интелигенције без које нема напретка друштва. Ови догађаји су уздрмали Маове позиције у Партији и претили да ослабе његов политички утицај у друштву. То је био непосредан повод сукоба у КП Кине, из кога је Мао изашао као победник. Догађаји који су следили, све до 1976. године, били су под доминантним утицајем Маове личности и маоизма као идеологије и друштвеног покрета. На сцену су ступили Маови следбеници из редова омладине укључени у Црвену гарду. Писањем парола против буржоаске културе, и културе уопште, писањем парола против образовања, стручњака, вређањем интелектуалаца, започиње нова фаза у развоју кинеског друштва. Како је читав јавни и институционални живот под видом пролетерске револуције доведен у питање, криза интелигенције била је најдубља криза до које је марксизам дошао у маоистичком схватању интелигенције.

Стварање друштвеног поретка без интелигенције укратко било је један од најважнијих циљева културне револуције. Није нам могуће да објашњавамо све многобројне и изузетно сложене услове под којима су овакве идеје и сам покрет настали. Тешко је разумети како је уопште било могуће да сам Мао Цедунг изгради овакав однос према интелигенцији ако се има у виду његово релативно широко образовање које је управо стекао под утицајем западне филозофске и друштвене теорије. Исто тако, његови списи, настали до победе револуције у Кини, у којима

(11) Richard Fagen, *America and the Asian Revolutions*, Chicago, 1970. *p.* 153.

(12) Кина је осетила последице „укидања" поделе на умни и физички рад. Образовање „уз рад и за рад" неостварљиво је у друштву које нема развијену привреду, а ни развијену културу. Оно се тада претвара у негацију и рада и образовања.

износи своја схватања о класним односима у Кини, о односу интелигенције и других класа као и улози интелигенције у социјалистичкој револуцији, нису у сагласности са оним што је писао и радио крајем педесетих година, а посебно у време културне револуције.

Сувише је наивно тумачити, како то неки чине, антиинтелектуализам у културној револуцији осећањем мање вредности које је Мао имао у раној младости у односу према интелектуалцима(13).

Поред непосредног повода за појаву културне револуције, сукоб два правца развоја кинеског друштва, о чему смо напред говорили, нама се чини да порекло Маовог антиинтелектуализма треба тражити с једне стране, у општеприхваћеном марксистичком схватању интелигенције, а с друге стране, у специфичности маоизма, као марксистичке идеологије и покрета.

У првом случају, већ смо навели, ради се о добро познатим схватањима интелигенције као колебљивог, малодушног савезника радничке класе у револуцији, о ситнобуржоаској идеологији којој подлеже, оптерећена буржоаским пореклом и сл.

У маоизму, то је значило мењати класно порекло интелигенције која убудуће треба да потиче од радника и сељака, уклањати јаз између интелектуалаца и маса, остављати интелектуални рад и одлазити у фабрике и села... Да би се у томе у потпуности успело потребно је прекинути сваку везу са западном културом, али и са старом интелектуалном елитом Кине, дакле, прекинути сваку везу са буржоаском прошлошћу, културном историјом и традицијом уопште. Прекинути са буржоаским наслеђем, значило је уклонити интелектуалце, онемогућити њихов рад и ослободити се културног наслеђа. Други разлог, по нашем мишљењу, такође веома значајан, лежи у Маовом схватању положаја сељаштва у кинеском друштву, односно Маовој политици према селу. Укратко, с обзиром на специфичност кинеског друштва у коме преовлађује сељаштво, Мао је настојао да град подреди селу, да обузда урбанизацију и да побољша животне услове на селу. Како ће Кина још дуго остати друштво сељачког типа, то је и потреба за интелигенцијом мања, а њихова улога није никаква посебна улога стваралаца вредности изван сељаштва и села. Још 1942. године на Јенанском форуму, Мао је писао да је „дужност стваралаца да уче од радника и сељака". Интелектуалци „треба да се обликују по мери сељака и радника".

Пут ка превладавању антагонизма између села и града, индустрије и пољопривреде, елитне културе и културе маса, Мао Цедунг тражи у руралиазацији, у успоравању привредног раста и уклањањем стручњака из привреде и на крају у укидању свих облика стваралаштва уопште. Што се интелигенције тиче, у културној револуцији она је доведена на ивицу пропасти.

(13) У раној младости Мао Цедунг је радио као помоћни библиотекар на Пекиншком универзитету код познатог професора Ли Тао Чао. Ту је стекао солидно образовање изучавајући европску филозофију, класичну социолошку теорију, марксистичку литературу, руски анархизам и сл. Ту је имао прилике да сретне велики број водећих интелектуалаца тадашње Кине, и како сам каже, они су били „арогантни", „уображени": „За већину њих ја нисам постојао као људско биће. Већина није била спремна да слуша једног помоћног библиотекара".
Вид.: Друловић М., *Кинеска револуција и социјализам*, Загреб, 1981., стр. XXVII.

Криза интелигенције у Кини у време маоизма била је најдубља криза коју је преживљавао савремени марксистички покрет: срце револуције је остајало без главе револуције, како је Маркс говорио о односу пролетаријата и интелигенције.

Ако бисмо овоме додали и кризу коју је пролетаријат доживљавао у стаљинизму, препуштајући своју историјску улогу водећој партији, односно њеном врху, можда бисмо се могли запитати: није ли претила опасност да криза захвати и срце и главу револуције?

dr Mirjana Todorović,
assistant professor of the Faculty of Law in Belgrade

POLITICS AND INTELLIGENTSIA — STALINISM AND MAOISM

Summary

Classical marxist theory does not pay much attention to the issues of the role of intelligentsia and of its position in society. On the other hand, political ideology and political practice, under the pressure of real social events and developments, including the political needs, settled these issues mainly at the detriment of the realization of the real role of intelligentsia in society.

Stalinism and maoism in China at the time of the cultural revolution are but two examples of an extreme expression of the might of political peak against the intelligentsia, and more particularly toward the creative intelligentsia.

Persecution of intellectuals up to their physical annihilation in stalinism and destructive wave of cultural revolution which destroyed intellectual life in China, are obvious proofs of the rule of the »myth of politics« and of »political myths«.

Although emerging in different conditions and of different scope, they do have similarities expressed in seriours threat which endangers the system of values of the communist movement in the world, as well as provoke the need for facing up this experience.

dr Mirjana Todorović,
professeur agrégé à la Faculté de droit à Belgrade

LA POLITIQUE ET L'INTELLIGENCE — LE STALINISME ET LE MAOISME

Résumé

La théorie marxiste, classique ne consacrait pas une grande attention aux questions concernant le rôle de l'intelligence et sa situation dans la société. Mais par contre, l'idéologie politique et la pratique politique, pressées par ce qui se passait réellement dans la société, et par les besoins, ont résolu cette question surtout au détriment de la réaliation du vrai rôle de l'intelligence dans la société.

Le stalinisme et le maoïsme en Chine, à l'époque de la révolution culturelle, sont deux exemples où le pouvoir du sommet politique s'exprime de manière on ne peut plus négative, envers l'intelligence, particulièrement intelligence créative.

La persecussion des intellectuels jusqu à leur extermination physique dans le stalinisme et la destruction incontrolée de la révolution culturelle qui a anéanti la vie intellectuelle en Chine, sont des preuves évidentes du règime »du mythe de la politique« et des »mythes politiques«.

Bien qu'advenus dans des conditions differantes et de portées différentes, leur similitude est une sérieuse menace qui enfreint le système de valeur du système communiste dans le monde ainsi qu' une experience à laquelle ce mouvement doit faire face.

UDK — 32.019.5

др Фирдус Цинић,
редовни професор Ветеринарског факултета у Београду

МАРГИНАЛИЈЕ УЗ ЛУКИЋЕВО СХВАТАЊЕ ЈАВНОГ МНЕЊА

У богатом и разноврсном стваралачком опусу нашег професора Радомира Лукића нашло се места и за изузетно значајни и сложени феномен јавног мнења(1). Са луцидношћу и јасноћом, карактеристичном за њега, професор Лукић је извршио теоријско-социолошку анализу овог феномена, која несумњиво има трајнију вредност и заслужује да бар делимично буде предочена и дискутована.

Као и остали аналитичари овог феномена, Лукић у јавном мнењу види два битна (боље: конститутивна) елемента: јавност и мишљење (боље: мнење, јер асоцира на флуидност, процесност, недовољну уобличеност). Елемент мишљења у јавном мнењу састоји се од судова вредности или од судова стварности о оним чињеницама које нису тачно утврђене, тј. за које се не зна како поуздано треба да гласи суд стварности. Лукић је изричит: мишљење из кога се састоји јавно мнење никако се не може односити на ствари за које су поуздано утврђени судови стварности, тј. истина, али под условом да су ти судови стварности познати онима који о тим стварима мисле. Према томе, Лукић, начелно, дозвољава могућност постојања јавног мнења и о фактичким питањима онда када људи не знају истину (када су необавештени или у заблуди). Мислимо да је у праву, и на основу нашег истраживачког искуства тврдимо да информацијског вакуума о егзистенцијално релевантним питањима нема: чим изостане правовремена и потпуна информација, она се надокнађује брзом продукцијом румора, шушкања и гласина. У нашој друштвеној пракси било је, и још увек има, много таквих случајева. То искуство, међутим, још увек није битно изменило политику информисања: и даље се оперише штурим, непотпуним, недовољно конкретним информацијама, и по правилу са закашњењем које је посебно депласира-

(1) Професор Радомир Лукић био је у периоду 1967—1973. члан Савета истраживачког пројекта *Стваралаци мнења у Југославији* који је реализовао Центар за истраживање јавног мнења Института друштвених наука у Београду, као део међународног компаративног истраживања *Стваралаци мнења у савременом свету* у коме је учествовало више земаља Запада, Истока и тзв. трећег света. За потребе тог пројекта проф. Лукић је написао претходну студију (којом се у овом тексту бавимо) под насловом. *Друштвена структура Југославије и стварање јавног мнења* (ИДН, ЦЈМ: Извештаји и студије, свеска 20, мај 1969, страна 25, умножено), која је касније објављена и на енлеском језику (у зборнику: *Opinion-making Elites in Yugoslavia, od by Barton, Denitch, Kadushin:* New York, 1973).

но у садашњим могућностима брзине преноса информација. Таква политика информисања типичан је производ бирократско-технократског модела управљања, који без обзира на идеолошку фразеологију фактички не верује народу и настоји да по сваку цену очува свој монопол на информације — у исправном уверењу да представља главну основу моћи управљачког слоја. Међутим, дисфункционалност такве политике, чак и за посебне, монополистичке интересе управљачког слоја, изазвана је чињеницом да се најважније управљачке одлуке на базичном нивоу друштвеног организовања доносе на самоуправни начин. Укључен је велики број актера, од чије обавештености и способности процењивања зависи квалитет одлука. Истовремено, подела надлежности у управљању друштвеним пословима каква постоји у нашем систему чини базични ниво одлучујућим за успешност привређивања, културног развоја, борбе против криминала, и готово свега осталог — док су ауторитет и стварна економска и политичка моћ виших (ширих) нивоа друштвеног организовања (нарочито државних органа) у сталном опадању и знатно редуцирани (симптоматично је, на пример, да од 1961. г. ни један петогодишњи план развоја земље, иако је акт највишег органа власти, није остварен). Јасно је, дакле, да је чак и у историјском интересу управљачког слоја и других монопола да се оствари оно што им најтеже пада, а то је јавност рада свих и свакога, еманципована штампа која самостално, креативно и одговорно остварује своју улогу и као резултат: обавештен самоуправљач чије одлуке имају квалитет који захтева садашњи развојни степен и стање земље и света.

Тиме смо стигли и до другог елемента синтагме „јавно мнење", а то је јавност. У својој анализи овог појма Лукић указује да јавност може бити схваћена бар на три различита начина и отуд има и три смисла израза „јавно мнење", односно три његове врсте и три одговарајућа његова појма.

„У првом значењу, јавност се тиче предмета, ствари, питања о којима се ствара јавно мнење. Наиме, то мора да буде јавно питање, јавна ствар, а јавна ствар или питање јесу она ствар или питање који интересују дату друштвену скупину као такву (није важно о којој је скупини реч — о друштву као целини или о појединим ужим скупинама из којих се оно састоји). Интерес скупине може бити јачи или слабији, непосреднији или посреднији, али мора постојати да би мнење било јавно. Практично, то значи да је јавно мнење мишљење о ономе што сваког појединца, члана једне скупине интересује управо као члана скупине, а не као појединца. Ова врста јавног мнења се тако разликује од *приватног* мнења.

У другом смислу се јавно мнење разликује од *тајног* мнења и у том смислу јавно је оно мнење које је изражено јавно, у јавности. Под јавношћу треба разумети приступачност сваком, тј. својство мишљења да је изражено тако да буде доступно сваком кога то занима, без искључивања било кога. Разуме се да фактички једно мишљење не може никад бити доступно свима, па ни свима које оно занима, али је битно да они који своје мишљење јавно изражавају не предузимају никакве мере да би било кога искључили од могућности да њихово мишљење сазна. Наравно, у овом смислу је јавно мнење у првом реду оно које се изражава преко јавних средстава масовног општења, доступних, и начелно и практично, (скоро) сваком. Но, у овом смислу је јавно и оно мишљење које је

изражено, на пример, на скупу једног стручног друштва коме имају право да присуствују само чланови друштва ако није забрањено да они то мишљење саопште и нечлановима.

Јавно мнење у овом смислу може бити *званично* (мнење носилаца државне власти) и *слободно* (мнење приватних лица), а између њих стоји полузванично мнење (мнење *властодржаца* које изражавају приватна лица).

Најзад, у трећем смислу јавно је мнење мишљење скупине, а не појединца или појединаца који не чине никакву скупину и у том смислу се јавно мнење супротставља *појединачном* мнењу. Одређивање појма јавног мнења у овом трећем смислу можда је и најтеже, првенствено зато што чим у једној скупини не постоји јединствено мишљење о једном јавном питању те скупине (а случајеви таквог заиста јединственог мишљења су заиста сасвим ретки, одн. једино су теоријски могући), одмах се та скупина, у погледу јавног мнења, може делити на две скупине — на ону која има једно мишљење и ону која има друго мишљење (може се евентуално делити и на три или и више скупина, зависно од броја мишљења), те би се тако добио онолики број скупина са својим сопственим јавним мнењем колико различитих мишљења о томе питању има у првобитној скупини. У таквом би случају јавно мнење дате скупине било оно које деле сви њени чланови (при чему би се ипак морало додати да су у питању само чланови који су способни да мисле о том питању и који о њему и стварно мисле). Но, ако се скупина схвати шире, као скупина људи које интересује иста ствар (јавна ствар), онда се мора тражити јавно мнење скупине и поред тога што њени чланови нису јединствени у том мнењу. Које је мнење у том случају оно које треба сматрати мнењем скупине? Изгледа да то може бити само мнење које дели већина скупине, у ком случају се може говорити и да у тој скупини постоје два или више јавних мнења и утврдити које је од њих преовлађујуће. Тако јавно мнење скупине може да се разликује на јединствено и преовлађујуће.

На основу разликовања ова три смисла израза *јавно* мнење, одн. три врсте јавног мнења, лако је видети да би идеалан случај потпуног појма јавног мнења био када би се сва ова три смисла у конкретном случају поклапала, одн. кад би једно јавно мнење било истовремено јавно у сва три смисла, тј. кад оно не би било ни приватно, ни тајно, ни појединачно, одн. кад би се једно мнење истовремено односило на јавну ствар, било изражено јавно и представљало јединствено и преовлађујуће мнење једне скупине. Но, овакав идеалан случај се не остварује увек, те је могуће да једно мишљење које се односи на јавну ствар буде изражено тајно и представља само мишљење мањине у скупини као што је могуће да буде изражено јавно и да преовлађује у једној скупини, али да се односи на приватну ствар итд. Ипак, све ове варијанте комбинација разних елемената или врста јавности могу се сматрати јавним мнењем (које није идеално потпуно). Међутим, треба поменути да се најчешће као основан елеменат јавности узима да се мишљење мора односити на јавну ствар, те се мишљење о приватној ствари, макар имало друга два елемента јавности, не сматра јавним мнењем у правом смислу речи".

Лукић је несумњиво у праву када на основу ове прецизне и исправне анализе закључује да је теоријско и практично разликовање ове три врсте јавног мнења веома важно, јер иначе долази до неспоразума и заблуда. Осим тога, јавно мнење је и као појам и као појава чест предмет различитих манипулација. Због тога је потребно додати још једно разликовање, посебно значајно за нашу средину. Истраживања, наиме, недвосмислено указују на често паралелно постојање спонтаног и институционализованог јавног мнења о истом проблему. Југословенско друштво као организовано и преорганизовано прекривено је мрежом институција које обухватају готово све облике друштвености и активитета човека. Сфера приватности сведена је на породични круг и мале неформалне групе рођака и пријатеља. Истовремено, због високог степена идеологизације и политизације друштва и система, легитимизирани су само процеси мнења у институционалним каналима. У тим процесима, међутим, снажан притисак врше и одлучујућу улогу имају тзв. форуми који те процесе програмирају и контролишу према својој процени ситуације и у складу са посебним интересима управљачког слоја када су присутни. Иако је објективно постојећа интересна конфигурација друштва легитимизирана, њени оквири су унапред дефинисани — тако да се признаје тзв. самоуправни плурализам интереса. То практично значи да се одобрава кристализација и агрегација само оних интереса који су изражени на самоуправни начин, то јест кроз расположиве институционалне канале. Овакво начелно и системско решење унапред и дефинитивно фаворизује институционализовано јавно мнење. Што се, међутим, дешава код контроверзних друштвених питања, око којих и једино настаје права и релевантна мњењска динамика? У фази иницијације, готово све друштвене институције а нарочито систем масовног комуницирања снажно дејствују на народ покушавајући да изазову одговарајуће (жељено) реаговање. У пољу пријема, међутим, цео тај утицај се филтрира кроз непосредно животно искуство из сличних ситуација. При томе је присутно дејство многих цивилизацијских и културних фактора које овде не можемо анализирати. Не можемо, међутим, заобићи улогу механизама селективне изложености, перцепције и ретенције. У друштвима са развијеном праксом индоктринације и манипулације ти механизми су нарочито јаки. У коначном исходу појављује се позитивно реаговање у односу на очекивања иницијатора и дејство стваралаца мнења, створени акциони потенцијал се усмерава у институционалне канале — или отпочиње кристализација спонтаног јавног мнења које, по правилу, има алтернативни карактер. Битна је, међутим, природа те алтернативности. Пошто се класичним испитивањима јавног мнења (анкетирањем репрезентативних узорака популације) најчешће захвата баш спонтано обликовано јавно мнење, док се институционализовано јавно мнење истражује анализом садржаја одговарајућих канала, поређење једних и других налаза показује да су уочене разлике у највећем броју случајева пројекција неподударности егзистенцијалних и материјалних интереса основних друштвених група око конкретног питања, а знатно ређе идеолошких, културних и сличних диференцирања. Због тога су модерна испитивања јавног мнења заиста неопходан инструменат управљања развијеним и демократским друштвом, нарочито самоуправним.

Али за демократизацију друштва, посебно самоуправног, нарочито је значајно смањивање разлика између институционализованог и спонтаног јавног мнења, иако и једно и друго имају своју вредност и значај. Циљ тог смањивања не треба да буде подударност, јер то води у застрашујућу Орвелову визију друштва. Оптимална разлика садржи могућност осигуравања и одржавања сфере слободе и приватности која не угрожава друге а систем чини инструментом човека, а не обратно. Једноставније речено, мудро доношење управљачких одлука узимаће у обзир и стање институционализованог и стање спонтаног јавног мнења, тражећи равнотежу којом се прокламовани друштвени циљеви и вредности остварују у складу са реалним могућностима и приоритетима интереса и потреба грађана, исказаним и кроз њихова спонтана реаговања. Због тога је неопходно да се штампа заиста еманципује од центара и монопола друштвене моћи и окрене подједнако и према организованом и према дифузном друштву — да би се створило поље сучелја, импулса из оба правца. Напон и разрешења у том пољу створили би далеко већи акциони и мобилизаторски потенцијал за решавање друштвених проблема него што је то случај када је штампа у било чијој служби.

Као што смо видели, професор Лукић разликује тзв. званично и тзв. слободно јавно мнење, уводећи и међукатегорију „полузваничног", али нам се чинило да би пар појмова „спонтано и институционализовано", који првенствено има у виду процес настајања и начина испољавања јавног мнења пружио значајне додатне могућности за даље развијање Лукићеве веома вредне анализе те сложене и значајне друштвене појаве.

dr Firdus Džinić,
professor of the Faculty of Law in Belgrade

MARGINALIA TO LUKIĆ'S CONCEPTION OF PUBLIC OPINION

Summary

Among many issues and phenomena treated in his scientific work, professor Radomir Lukić deals with the problem of public opinion too. In a short study published in Serbo-Croat and English languages at the beginning of the seventies, professor Lukić made a theoretical-sociological analysis of this phenomenon. While determining the notion of public opinion, he partiuclarly analyzes two relevant essential elements, namely: public and opinion. The opinion consists of judgments related to values and judgments related to reality concerning those facts which are not precizely determined. He conceives the element of public in three ways, wherefrom three different meanings of the term »public opinion«, namely three kinds of that phenomenon (public in the sense of a public matter — as contrasted to private one; publicly exposed opinion as contrasted to the secret one, namely, official, free and semi-official opinion; and finally, Lukić makes the distinction of the public opinion as the opinion of a group as contrasted to the individual one).

Lukić's precize and elaborated analysis is correct, but it should be supplemented by still another theoretical and practically relevant distinc-

tion — institutionalized and spontaneous public opinion. This distinction, according to the author of this article, is rather significant for the Yugoslav situation, i.e. public opinion dynamics, since it could discover the problems of functionning of the system. At issue here is the way of achieving the balance between these two forms of opinion, since that balance is essential for the realization of democratic and self-management characteristics of society. The role of emancipated press is also significant in this sphere.

dr Firdus Džinić,
professeur à la Faculté vétérinaire à Belgrade

NOTES MARGINALES CONCERNANT LA CONCEPTION DU PROFESSEUR LUKIĆ SUR L'OPINION PUBLIQUE

Résumé

Parmi les nombreuses questions et phénomènes dont le professeur Lukić s'occupait dans son fructueux travail scientifique, on trouve aussi le problème de l'opinion publique. Dans une étude brève publiée en notre langue et en anglais au début des années soixante dix, Lukić a donné une analyse théorique et sociologique de ce phénomène. Définissant l'opinion publique, il analyse séparément ses deux éléments essentiels: la publicité et l'opinion. L'opinion se compose des jugements de la valeur et des jugements de la réalité concernant les faits qui ne sont pas exactement fixés. Le public perçoit de trois manières, d'où trois sens pour l'expression »opinion publique« c'est à dire trois sortes d'opinion publique (publique dans le sens de cause publique — à la difference de privée, opinion exprimée publiquement, soit opinion officielle, libre et semi-officielle, et enfin dans le troisième sens Lukić fait la distinction de l'opinion publique en tant qu'opinion d'un ensemble d'opinions individuelles).

L'analyse précise et élaborée de Lukić est correcte mais il faut lui ajouter encore une distinction théorique et pratique concernant l'opinion publique institutionnalisée et la spontanée, car elle nous rapproche de la dynamique d'opinion de notre société de manière qui découvre les problèmes du fonctionnement du système, au ces où l'on n'atteint pas la balance nécessaire entre ces deux formes, essentielle pour la réalisation des caractéristiques démocratiques et uatogestionnaires de la société et conditionnée par l'existence et l'action de la presse émancipée.

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ ПРОФ. РАДОМИРА ЛУКИЋА

1936. година

Административна пракса. Питања и одговори. За студенте права. Прикупили и средили Р. Лукић и Р. Б. Борђевић. — Београд, Футур, 1936; стр. 32.; 2. изд. 79. стр.

1937. година

Административно право. — [У књизи] Административно право. [б. м.] 1937; стр. 33—79.

1938. година

Основи стечајног права с поступком за принудно поравнање ван стечаја. — Београд, Футур, 1938; 110 стр.

1939. година

La force obligatoire de la norme juridique et les problèmes d'un droit objectif. Thèse. — Paris, Les Presse Modernes, 1939; 257 p.

Трговачко и менично право. Р. Лукић и Р. Б. Борђевић. — Београд, 1939; 160 стр.

1940. година

C. Georgopoulos: La Ratification des traités et la collaboration du Parlement. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. XXX, књ. XLI, 1—2; стр. 161—162. [Приказ].

Члан 116 Устава и уредба о бановини Хрватској. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. XXX, књ. 2; стр. 113—130.

Еволуција појма закона у француском праву. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, XXX, 6; стр. 509—511. [Белешка].

Kurt Reber: Das Notrecht des States: die schweizerische Verfassungspraxis, Notrecht und Verfassungspolitisches Aufgabe. Zürich, 1938. Архив за правне и друштвене науке, 1940. год. XXX, књ. XL, 5—6; стр. 521—524. [Приказ].

Љ. Вуковић: Сељачки покрет браће Радић. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. XXX, књ. XLI, 6; стр. 505—506. [Приказ].

Словенски правник, гласило друштва правника. Јануар—децембар 1940. — Правна мисао, 1940, VI, 11—12; стр. 607—608. [Приказ].

1941. година

Борђе Тасић: Социјална идеологија и национализам Антуна Радића. — Архив за правне и друштвене науке, 1941, год. XXXI, 1; стр. 70—72. [Приказ].

О појму социологије права. — Архив за правне и друштвене науке, 1941, год. XXXI, 3; стр. 175—203.

О злоупотреби права. Њен друштвени однос и функција. — Правна мисао. 1941, VII, 1—2; стр. 28—43.

1945. година

Избори у Великој Британији. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 3—4; стр. 261—262. [Белешка].

Мировое хозяйство и мировая политика. 1945, 2, 3, 4, 7. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 3—5; стр. 252—256; 6—7—8; стр. 384—386. [Приказ].

Новое время. 1945, 2—12. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 3—5; стр. 257. [Приказ].

1946. година

Большевик, август, 1946. — Архив за правне и друштвене науке, 1946, XXXIII, 7—12; стр. 236—237. [Приказ].

Енциклопедија права. Белешке по предавањима Радомира Лукића. — Београд, Одбор за објављивање предавања на Правном факултету, 1946; 110 стр.

Notes breves sur l'oeuvre de Dj. Tasić. — Sociologie de Droit slave, 1946, II, 4; pp. 364—366.

Sociologie de Droit slave. 1945, Année I, No 1 — Архив за правне и друштвене науке, 1946, XXXIII, 1—6; стр. 114—115. [Приказ].

Советское государство и право. 1946, No 1. — Архив за правне и друштвене науке, 1946, XXXIII, 7—12; стр. 238—239. [Приказ].

1947. година

Большевик, 1946, бр. 19 и 21. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 1; стр. 144—146. [Приказ].

Большевик, 1947, бр. 2, 4, 6. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 2; стр. 305—312. [Приказ].

Большевик, 1947, бр. 14. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 3; стр. 421—423. [Приказ].

Большевик, 1947, бр. 19. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 4; стр. 553—555. [Приказ].

Известия Академии наук СССР, 1946, бр. 4 и 6. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 1; стр. 150—153. [Приказ].

Известия Академии наук СССР, 1947, бр. 3. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 3; стр. 423—426. [Приказ].

Основи уставног права. Збирка материјала. Средио Радомир Лукић. — Београд, Одбор за уџбенике Економског факултета, 1947; 76 стр.

Советское государство и право. 1947, бр. 4, 5. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 3; стр. 429—436. [Приказ].

Советское государство и право, 1947, бр. 6, 7, 9. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 4; стр. 555—563. [Приказ].

Уједињене нације, збирка докумената 1941—1945. Београд, 1947. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 4; стр. 547—548. [Приказ].

1948. година

М. М. Агарков, Д. М. Генкин: *Совјетско грађанско право.* Књ. 1—2. Превео Р. Лукић. — Београд, Научна књига, 1948—1949; књ. 1: 552; књ. 2: 424 стр.

Напомене о појму и примени аналогије у нашем кривичном праву. — Архив за правне и друштвене науке, 1948, XXXV, 1; стр. 74—88.

О народној држави. Избор текстова за теорију државе и права. — Београд, Научна књига, 1948; 68 стр. 2. изд. 72 стр.

С. Н. Братусьюридические лица в советском гражданском праве. — Архив за правне и друштвене науке, 1948, XXXV, 2; стр. 282—287. [Приказ].

1949. година

Ј. Борђевић: Наши народни одбори — локални органи државне власти социјалистичке државе. Београд, 1949. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, XXXVI, 3; стр. 501—503. [Приказ].

Др Марко Костренчић: Обичајно право. Зборник Правног факултета у Загребу 1948. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, XXXVI, 4; стр. 686—687. [Приказ].

Недемократски поступци у међународним демократским удружењима. — Народни правник, 1949, IV, 4—6; стр. 206—215.

С. Франк: Значење начела законитости у кривичном законодавству. Зборник Правног факултета у Загребу, 1948. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, XXXV, 4; стр. 688—690. [Приказ].

1950. година

The American Journal of International Law, april 1950. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 3; стр. 536—537. [Приказ].

Дискусија о уџбенику права „Теорија државе и права" од А. И. Денисова у научној студентској групи за теорију државе и права на београдском Правном факултету. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 1; стр. 165—166.

Hans Kelsen: General Theory of Law and State. Cambridge, Mass, 1946. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 2; стр. 333—350. [Приказ].

Lado Vavpetić: Ljudski odbori kot najviši organi državne vlasti. Зборник знанствених разправ, 1950. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 4; стр. 709—713. [Приказ].

Напомене о зборовима бирача, саветима грађана и локалном референдуму. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 4; стр. 613—630.

Нека питања о односима виших и нижих државних органа по нашем праву. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 2; стр. 232—254.

О примени условне осуде у нашој судској пракси. — Народни правник, 1950, V, 3—4; стр. 146—150.

Рад катедре државног и међународног права. [Материјал III интерфакултетске конференције правних наука]. В. Капор и Р. Лукић. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 1; стр. 124—126. [Приказ].

Рад катедре грађанског права. Приказ реферата проф. А. Гамса „О праву управљања". В. Капор и Р. Лукић. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 1; стр. 127—131.

Рад катедре кривичног права. [Материјали III интерфакултетске конференције правних наука]. В. Капор и Р. Лукић. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 1; стр. 126—127. [Приказ].

Rivista internazionale di filosofia del diritto, 1950, свеска 1 за јануар—март, свеска II за април—јуни 1950. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 3; стр. 538—541. [Приказ].

Систем социјалистичког права ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 1; стр. 111—115. [Дискусија поводом чланка проф. Борђевића „Прилог питању система социјалистичког права].

UNESCO — Bulletin international des sciences sociales, Paris, 1950. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 3; стр. 535. [Приказ].

Устав Републике Индије. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 3; стр. 496—514.

1951. година

Makso Šnuderl: Vprašanje delegirane zakonodaje v FNRJ in pravni značaj ukaza. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, стр. 333—338. [Приказ].

Ханс Келсен: Општа теорија права и државе. Превели Радомир Д. Лукић и Милорад В. Симић. — Београд, Архив за правне и друштвене науке, 1951; 376 стр.

О неким проблемима у вези с тзв. „федералном" клаузулом у међународним уговорима. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 3; стр. 361—381.

О основним идејама Ханса Келсена. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 4; стр. 610—640.

Војислав Спасић: Увод у грађанско право са нарочитим обзиром на право ФНРЈ. Сарајево, 1950. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 4; стр. 657—662. [Приказ].

1952. година

Декларација права и нацрт уставног закона. — Нин, 7. XII 1952, II, 101.

Други конгрес Међународног удружења за политичке науке. Осврт на Конгрес одржан у Хагу од 8 — 12. VIII 1952. — Архив за правне и друштвене науке, 1952, XXXIX, 3; стр. 375—379.

George Vedel: Manuel elementaire de droit constitutionel. — Архив за правне и друштвене науке, 1952, XXXIX, 3; стр. 383—388. [Приказ].

Giorgio Tasić (1892—1943). — Rivista internazionale di filosofia del Diritto, 1952, XXIX, 1—2; pp. 1—8.

Историја политичких и правних теорија. Забелешке предавања. 1. Теорије робовласништва и феудализма. — Београд, Научна књига, 1952; 105 стр. [Умножено].

Материјал за изучавање теорије државе и права. Избор текстова и бележака са предавања. 1—2. — Београд, Научна књига, 1952;

Део 1: Теорија државе; 270 стр.

Део 2: Теорија права; 213 стр.

Начело јединства власти и Преднацрт уставног закона. — Политика, 29. V 1952, XLIX, 14189.

О настави и наставним плановима на Правном факултету. Изводи из реферата поднетог на Конференцији правних факултета ФНРЈ. Јован Борђевић и Радомир Лукић. — Универзитетски весник, 12. XII 1952. и 29. XII 1952.

Прилог питању асистената. — Универзитетски весник, 8. V 1982.

Le principe de l'unite du pouvoir dans la loi constitutionnelle federale. — Le nouveau droit yougoslave, 1952, III, 3—4; pp. 41—53.

The principle of Unity of Powers in the Federal Constitutional Law. — The New Yugoslav Law, 1952, III, 3—4; pp. 40—51.

Revue française des sciences politiques, год. I, св. 1—4 за 1951. — Архив за правне и друштвене науке, 1952, XXXIX, 3; стр. 389—391. [Приказ].

Revue française des sciences politiques, год. II, бр. 1—4. Париз, 1952. — Архив за правне и друштвене науке, 1952, XXXIX, 4; стр. 503—505. [Приказ].

1953. година

Branimir Janković: Savremene međunarodno pravne teme. Sarajevo, 1953. — Архив за правне и друштвене науке, 1953, XL, 3; стр. 271—272. [Приказ].

Dva članka prof. Đorđevića u inostranim časopisima. — Архив за правне и друштвене науке, 1953, XL, 3; стр. 284—285. [Приказ].

Борђе Тасић (1892—1943). Ин мемориам. — Анали Правног факултета у Београду, 1953, I, 1; стр. 114—116.

Економски парламент. — НИН, 15-XI-1953, III, 150.

Ivo Krbek: Prilog teoriji o pojmu prava. Zagreb, 1952. — Архив за правне и друштвене науке, 1953, XL, 4; стр. 379—381. [Приказ].

Konferencija nastavnika teorije države i prava u Zagrebu. — Архив за правне и друштвене науке, 1953, XL, 3; стр. 283—284. [Приказ].

Načelo jedinstva vlasti u saveznom Ustavnom zakonu. — Архив за правне и друштвене науке, 1953, XL, 1—2; стр. 55—65.

О датуму настанка нове Југославије. — Архив за правне и друштвене науке, 1953, XL, 4; стр. 308—314.

О значају новог Уставног закона. — Правни живот, 1953, II, 1; стр. 1—3.

Проблем посредних и непосредних избора већа произвођача. — Реч народа, 20-XI-1953, VII, 281.

Скупштинска власт по Уставном закону. — Нин, 11-X-1953, III, 145.

Суверенитет у ФНРЈ и савезни Уставни закон. — Анали Правног факултета у Београду, 1953, I, 2; стр. 142—156.

Теорија државе и права. 1—2. — Београд, Научна књига. Књ. 1: Увод и теорија државе, 1953; 448 стр.

Књ. 2: Теорија права, 1954; 308 стр.

2. изд. 1: Увод и теорија државе, 1956; 415 стр.

2: Теорија права, 1957; 316 стр.

3. изд. 1: Увод у теорију државе, 1958; 419 стр.

2: Теорија права, 1958; 314 стр.

Вођење управног спора против акта донетог по праву надзора. — Анали Правног факултета у Београду, 1953, I, 2; стр. 226—227.

Yugoslavia's New Constitutional Law. — Youth Life, 1953, 8; pp. 19—20.

1954. година

La démocratie économique. — Revue de la politique mondiale, 1954, V, 104—105; pp. 9—11.

Групни или појединачни испити. — Универзитетски весник, 3-VI-1954.

Избор универзитетских наставника. — Универзитетски весник, 11-III-1954.

Jože Goričar: Uvod v družbene vede. I. Ljubljana, 1953. — Архив за правне и друштвене науке, 1954, XLI, 2; стр. 228—231. [Приказ].

Класна природа државе у државном капитализму. — Анали Правног факултета у Београду, 1954, II, 3; стр. 257—266.

Mihailo Vuković: Interpretacija pravnih propisa, Zagreb, 1953. — Архив за правне и друштвене науке, 1954, XLI, 1; стр. 110—113. [Приказ].

Међуфакултетско саветовање Правних факултета у Љубљани о Уводу у општу социологију. — Анали Правног факултета у Београду, 1954, II, 2; стр. 252—254. [Приказ].

Neke načelne napomene povodom kodifikacije. — Naša zakonitost, 1954, VIII, 12; str. 529—537.

Неосновано одбацивање тужбе у управном спору због неблаговременог подношења. — Анали Правног факултета у Београду, 1954, II, 1; стр. 80—84.

О економској демократији. — Међународна политика, 1954, V, 104—105; стр. 13—14.

O nekim problemima kodifikacije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1954, XLI, 2; str. 121—144.

Око академских титула. — Универзитетски весник, 24-VI-1954.

Основи науке о друштву. — Универзитетски весник, 20-V-1954.

Poseta prof. Vedela Jugoslaviji. Povodom diskusije o problemima demokratije vođene na Pravnom fakultetu u Beogradu, 1952. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1954, XLI, 2; str. 241—242.

Pripreme za I kongres pravnika Jugoslavije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1954, XLI, 2; str. 236—237.

Проблем друштвене својине с правног гледишта. — НИН, 17-X-1954. IV.

Први конгрес правника ФНР Југославије. Са резолуцијом о улози правника у данашњем друштвеном уређењу. — Анали Правног факултета у Београду, 1954, II, 4; стр. 501—509.

Први конгрес правника Југославије. Поводом предстојећег конгреса у октобру 1954. — Народни службеник, 30-IX-1954.

R. H. S. Grossman: Government and the Governed. A History of Political Ideas and Political Practice. — Filozofski pregled, 1954, II, 3; str. 104—105. [Prikaz].

Различити видови самоуправљања. — Рад, 1954, VIII, стр. 13—16.

Savetovanje nastavnika Teorije države i prava o Uvodu u opštu sociologiju. Osvrt na savetovanje održano u Ljubljani 14. i 15-IV-1954. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1954, XLI, 2; str. 238—240.

Улога комуне у држави. — НИН, 29-XI-1954.

Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, god. III, Zagreb, 1953. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1954, XLI, 2; str. 232—233. [Prikaz].

1955. година

Anketa o nastavi statistike na Pravnom fakultetu. — Statistička revija 1955, V; 4, str. 385. [Diskusija].

Codification of the Yugoslav Law. — Review of International Affairs, 1955, V, 115.

Delegacija naših pravnika u poseti Francuskoj. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 955, XLII, 1—2; str. 156—158.

Hans Kelsen: The Communist Theory of Law. London, 1955. — Анали правног факултета у Београду, 1955, III, 2; стр. 231—235. [Приказ].

Hans Kelsen: The Communist Theory of Law. London, 1955. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1955, II, 1; str. 133—135. [Prikaz].

Instituti političkih nauka u Francuskoj. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 1—2; str. 158—162.

Jovan Stefanović: Širenje federalizma i njegovo uporedno slabljenje po sadržaju. Deo 2. Sarajevo, 1954. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 1—2; str. 179—180. [Prikaz].

Jovan Stefanović: Širenje federalizma i njegovo uporedno slabljenje po sadržaju. Deo II, Sarajevo, 1954. — Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1955, V, 1—2; str. 90—96. [Приказ].

Jovan Đorđević: Prilog pitanju komune. Beograd, 1955. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 1—2; str. 178—179. [Приказ].

Jože Goričar: Uvod v družbene vede. 2. deo, Ljubljana, 1954. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 1—2; str. 117. [Приказ].

Jugoszlavia allamberendezese. — Noviszad, Progres, 1955; p. 55.

Комунално уређење. — [У књизи] Нова Југославија, Београд, Новинско-издавачко предузеће „Задруга", 1955; стр. 36—40.

Monteskjeova politička teorija. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 1—2; str. 119—134.

Напомене о појму „владајуће класе". — Анали Правног факултета у Београду, 1955, III, 3; стр. 304—310.

O društvenoj svojini. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 3; str. 201—221.

О неким питањима из области теорије државе и права. Поводом најновијих радова из ове области. — Анали Правног факултета у Београду, 1955, III, 1; стр. 55—68.

О појму класе и касте. — Преглед (Сарајево), 1955, VII, 9; стр. 101—108.

О важењу прописа органа који су укинути. — Народни одбор, 1955, VIII, 1—2; стр. 9—13.

О законитости у раду управних органа. — Народна милиција, 1955, VIII, 10; стр. 1—7.

Одговорност чланова радничког савета, управног одбора и директора предузећа. — Радник, 22-IX-1955.

Однос општине и среза у новом самоуправном систему. — Народни одбор, 1955, VIII, 12; стр. 681—687.

L'ordinamento statale della Jugoslavia. — Beograd, Jugoslavija, 1955; 55 p.

L'organisation de l'Etat yougoslave. — Beograd, Jugoslavija, 1955; 58 p.

Partis politiques et classe sociales, Paris, 1955. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 4; str. 286—289. [Приказ].

Pravna priroda međunarodnog prava. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1955, II, 3; str. 359—377.

Проблеми кодификације југословенског права. — Међународна политика, 1955, V, 114; стр. 19—20.

Rad Prvog kongresa pravnika Jugoslavije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 1; str. 135—156.

Treći kongres Međunarodnog udruženja za političke nauke. — Анали правног факултета у Београду, 1955, III, 3; стр. 378—381. [Приказ].

Šesta međufakultetska konferencija pravnih fakulteta u Ljubljani. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 4; str. 319—320. [Приказ].

Зборник Правног факултета у Загребу, год. IV. Загреб, 1954. — Анали Правног факултета у Београду, 1955, III, 2; стр. 224—228. [Приказ].

C. Bobrovski: La Yougoslavie socialiste, Paris, 1950. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 3; str. 403—405. [Приказ].

Članci naših pisaca u inostranim pravnim časopisima. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 1; str. 133—134. [Приказ].

La decentralisation. Rapport oral de Radomir Lukić [avec] intervention. — Revue internationale de Droit compare, 1956, VIII, 4; pp. 591—607.

Donošenje statuta pravnih fakulteta. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 1; str. 102—114.

Државно уређење ФНРЈ. Прев. Паи Кун. — Пекинг, Издавачко предузеће „Светска култура", 1956; Со п. [На кинеском].

Interfakultetski sastanak pravnih fakulteta o izradi statuta. Održan u Zagrebu 24 i 25. januara 1956. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 1; str. 134—135.

Међуфакултетски састанак у Загребу. — Анали Правног факултета у Београду, 1956, IV, 1; стр. 110—111. [Приказ].

Историја политичких и правних теорија. 1, Од антике до почетка XVII века. — Београд, Научна књига, 1956; 347 стр.

2 изд. 1964.

3 изд. 1973.

Jovan Ctefanović: Ustavno pravo FNRJ i komparativno, 1—2. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 3; str. 396—400. [Приказ].

Makso Šnuderl: Ustavno pravo. 1. Ljubljana, 1956. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 1; str. 115—120. [Приказ].

Многобројне компоненте. О предавању Ж. Фридмана о савременој научној организацији рада и др. — Економска политика, 1956, V, 236; стр. 945—946.

Novo u poljskoj pravnoj nauci. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 3; str. 420. [Приказ].

O nekim pitanjima pravnih fakulteta. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 1; str. 103—104.

О потреби увођења универзитетских награда. — Универзитетски весник, 25-I-1956.

Одговор другу Гамсу поводом дискусије о друштвеној својини. — Анали Правног факултета у Београду, 1956, IV, 1; стр. 56—58.

Око појма експлоатације. Поводом чланка Ј. Горичара „О једној значајној социолошкој категорији". — Преглед, 1956, VIII, 5; стр. 249—254.

Поводом расправе о друштвеној својини. У вези написа А. Смаилагића у истом часопису бр. 1—2, 1956. — Преглед, 1956, VIII, 5; стр. 2.

Практична питања у вези с нашом кодификацијом. — Правни живот, 1956, V, 5; стр. 1—4.

Конференција социолога средоземних земаља у Загребу. — Анали Правног факултета у Београду, 1956, IV, 2; стр. 254. [Приказ].

Пред великим задацима. О побољшању и модернизацији наставе на Универзитету. — Студент, 27-IV-1956.

О Античкој држави Фистел де Куланжа. Предговор [књизи] Фистел де Куланж: Античка држава. — Београд, Просвета, 1956; стр. VII—XVII.

Treći svetski sociološki kongres u Amsterdamu 1956. godine. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 3; str. 412—417. [Приказ].

Важније одредбе преднацрта Статута Правног факултета у Београду. — Универзитетски весник, 27-VI-1956.

1957. година

Cvetko Kostić: Seljaci industrijski radnici, Beograd, 1955. — Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1957, I, 1; str. 179—182. [Приказ].

Društvena svojina i radničko samoupravljanje. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1957, XLIV, 2—3; str. 216—222.

Друштвене промене у XX веку. — Београд, Рад, 1957; 36 стр.

Друштвени узроци криминалитета. — Народна милиција, 1957, X, 9; стр. 429—435.

Georges Friedmann: Le travail en miettes, Paris, 1956. — Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1957, I, 1; str. 206—209. [Приказ].

Glavna gledišta u odnosu istoriskog materijalizma i sociologije. Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1957, I, 2—3; str. 3—21.

Годишњи састанак филозофа и социолога Југославије посвећен теми: „Личност и друштво", одржан 7. и 8-XII-1957. у Загребу. — Народни лист, 8-XII-1957.

Hegelova filozofija države i prava. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1957, XLIV, 1; str. 43—59.

Јован Стерија Поповић — професор природног права на Лицеју. — Анали Правног факултета у Београду, 1957, V, 1; стр. 1—14.

Leopold von Wiese: Sociologie, Geschichte und Hauptprobleme. Berlin, 1954. — Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1957, I, 2—3; str. 145—149. [Приказ].

О настави социологије у Југославији. — Настава и васпитање, 1957, VI, 1; стр. 22—27.

О појму социологије. — Београд, Рад, 1957; 41 стр.

О тражењу доследности. Поводом чланка Б. Шешића „Филозофија данас" објављеног у листу „Политика" 22-IX-1957. — Политика, 29-IX-1957.

Osvrt na neka sociološka shvatanja prof. Gurviča. — Naša stvarnost, 1957, XI, 12; str. 630—635.

Prilog raspravi o nekim sociološkim pitanjima. — Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1957, I, 2—3; str. 98—105.

Social Ownership and Workers' Selfgovernment. — New Yugoslav Law, 1957, VIII, 2—4; pp 42—50.

Исто:

Propriété sociale et le self-gouvernement des travailleurs. — Le nouveau droit yougoslave, 1957, VIII, 2—4; str. 39—47.

Увод у социологију. — Београд, Савез удружења правника Југославије ,1957, 191 стр.

Б. А. Туманов: Критика современной буржуазной теории права. Москва, 1957, — *Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1957, I, 2—3; str. 145—149.* [Приказ].

Детерминизам друштвених појава. — Анали Правног факултета у Београду, 1958, VI, 4; стр. 403—420.

Допунска скрипта из предмета основи науке о друштву. — Београд, [б. изд.], 1958; 46 стр.

Eksploatacija i klase. — Naša stvarnost, 1958, XII, 7—8; str. 65—73.

Sur la notion de classe sociale. — [У књизи] Transactions of the Third World Congress of Sociology. London, 1957, Vol. VIII; pp. 199—206.

La légalité en Yougoslavie. — [У књизи] Concept de la légalité dans les pays socialistes. Warsowie, 1958; pp. 255—282.

Француско-југословенски правнички дани. — Анали Правног факултета у Београду, 1958, VI, 1; стр. 91—93. [Дискусија].

Jedan pokušaj određivanja odnosa istoriskog materijalizma i sociologije. — Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1958, II, 1—2; str. 78—94.

Konferencija o sociološkim vidovima miroljubive saradnje među zemljama s različitim ekonomskim i društvenim sistemima. — Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1958, II, 1—2; str. 239—242.

Научно изучавање нашег друштва. — Политика, 7-XII-1958.

О првенству савезних закона над републичким законима. — Народни одбор, 1958, XI, 7—8; стр. 393—397.

Основи науке о држави и праву. — Београд, Савремена администрација, 1958; 184 стр.

2. изд. 1959.

Pojedinac i društvo s gledišta društvene svojine. — Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju, 1958, II, 1—2; str. 141—146.

Zakonitost u socijalističkom društvu. — Međunarodna politika, 1958, IX, 204; str. 7—8.

Исто:

L'égalité dans la société socialiste. — Revue de la politique internationale, 1958, IX, 204; pp. 8—11.

Die Gesetzmässigkeit in den sozialistischen Ländern. — Internationale Politik, 1958, IX, 204; pp. 9—12.

Legality in Socialist Countries. — Review of International Affairs, 1958, IX, 204; pp. 8—11.

Законност в социалистических странах. — Международная политика, 1958, IX, 204; пп. 10—12.

Предавање проф. Гурвича на Правном факултету у Београду. — Анали Правног факултета у Београду, 1958, VI, 1; стр. 126—127. [Приказ].

1959. година

Društveni uslovi razvoja sociologije u Jugoslaviji. — Sociologija, 1959, god. I, 2—3; str. 99—113.

Diskusija o problemima savremene države. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1959, XLVI, 1; str. 97—106.

Dva nesporazuma oko države. — Naša stvarnost, 1959, XIII, 10; str. 363—369.

Iskoriščenje in razredi. [U zborniku] O razredni strukturi današnje družbe. — Ljubljana, Cankarjeva založba, 1959, str. 65—74.

Javne diskusije o problemu starog i novog u pravu Jugoslavije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1959, XLVI, 4; str. 493—495. [Diskusije].

Један проблем марксистичке емпиријске социологије. — Преглед, 1959, XI, 11—12; стр. 382—384.

Međudisciplinske konferencije društvenih nauka o međunarodnom razumevanju i miroljubivoj saradnji UNESCO-a. Održane u Pragu od 24. septembra do 1. oktobra 1958. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1959, XLVI, 1; str. 85—87.

Морал и право у социјализму. — Народни одбор, 1959, XII, 2—3; стр. 88—92.

Научно дело Борђа Тасића. — Анали Правног факултета у Београду, 1959, VII, 1; стр. 1—12.

O sukobima interesa u socijalističkom društvu. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1959, XLVI, 1; str. 10—23.

Oleg Mandić: Država i pravo. 1—2. Zagreb, 1958. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1959, XLVI, 2—3; str. 383—384. [Приказ].

Oko odnosa istoriskog materijalizma i sociologije. — Naša stvarnost, XIII, 7—8; стр. 141—148.

Le condizioni sociali dello sviluppo delle sociologia in Jugoslavia. — [У књизи] La sociologia nel suo contesto sociale. Bari, 1959; pp. 212—217.

Основи социологије. — *Београд, Савез удружења правника Југославије,* 1959; 380 *стр.*

2. *изд.* 1960; 339 *стр.*
3. *изд.* 1962; 364 *стр.*
4. *изд.* 1964; 374 *стр.*
5. *изд.* 1965; 374 *стр.*
6. изд. Научна књига, 1970; 424 стр.
7. изд. Научна књига, 1972; X+425 стр.
8. изд. Научна књига, 1974; X+425 стр.
2. изд. [!] Научна књига, 1975; XI+391 стр.
6.6. изд. Научна књига, 1976; 404 стр.
12. изд. Научна књига, 1978; X+390 стр.
13. изд. Научна књига, 1979; XI+391 стр.
14. изд. Научна књига, 1981; XI+391 стр.
15. изд. Научна књига, 1984; XI, 391 стр.

Рад организације УНЕСЦО на проучавању мирољубиве сарадње међу народима. — Наша стварност, 1959, XIII, 3; стр. 355—372.

La réforme de l'enseignement accomplie à la Faculté de Droit de Belgrade. — Le nouveau droit yougoslave, 1959, X, 1—2; pp. 37—41.

Исто:

Teaching Reform at the Faculty of Law in Beograd. — New Yugoslav Law, 1959, X, 1—2; pp. 34—37.

Социјализам и држава. — Анали Правног факултета у Београду, 1959, VII, 3—4; стр. 345—357.

Le socialisme et l'Etat. — Beograd, Centre international des sciences sociales de l'Université, 1959, 23 p. (Les problèmes actuels du progrès social).

1960. година

De la séparation des ordres pour la recherche déstiné à l'enseignement universitaire. — [In] IV Séminaire international, L'université d'aujourd'hui. Beograd, 1960; pp. 177—184.

Društveni uslovi odumiranja države i prava. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1960, XLVII, 1—2; str. 30—40.

Jože Goričar: Oris zgodovine političnih teorij. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1960, XLVII, 1—2; str. 178. [Приказ].

Класни састав у социјалистичким земљама, Лукић, Радомир Д. и Марковић, Љубиша Д. — Београд, Рад, 1960; 37 стр.

Маркс — Енгелс — Ленин — Тито — Кардељ: За социјалистичката држава. Избор Радомир Лукић. — Скопје, Култура, 1960; 269 стр.

Млади и нови друштвени односи. — Политика, 21-II-1960.

О стању наше социологије. — Политика, I-XII-1960.

Oleg Mandić: Uvod u opću sociologiju. Zagreb, 1959, — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1960, XLVII, 1—2; str. 178—180. [Приказ].

Peti francusko-jugoslovenski pravnički dani, Održani od 23. do 28. maja 1960. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1960, XLVII, 1—2; str. 189—190. [Приказ].

Поређење између појма својине у социјалистичким и капиталистичким земљама. — Анали Правног факултета у Београду, 1960, VIII, 1—2; стр. 12—22.

Право значење правне норме. — Анали Правног факултета у Београду, 1960, VIII, 3—4; стр. 253—271.

Problemi naše sociologije v luči blejskega rasvetovanja. — Vprašanje naših dni, 1960, I, 16—17; str. 495—496.

Савремена држава. — Београд, Рад, 1960, 37 стр.

Sreten Vukosavljević. — Sociologija, 1960, II, 1; str, 3—16.

La structure sociale et le dépérissement du droit de l'Etat. Vortraege des IVR-Kongresses 1959 in Wien, 1960, pp. 39—56.

Увод у правне науке, — Београд, Завод за издавање уџбеника НРС, 1960; 430 стр.

1961. година

Diskusija o socijalističkom moralu. — Gledišta, 1961, II, 4; str. 120—126.

Diskusija oko nekih sociooloških pitanja. Odgovor na prikaze knjige „Osnovi sociologije" koji su objavili Lj. Živković u časopisu „Savremena škola" i V. Cvjetičanin u časopisu „Naše teme". — Sociologija, 1961, III, 2; str. 167—175.

Georges Friedmann: Signal d'une troisième voie? Paris, 1961. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1961, god. XLVIII, 3—4; str. 443. [Приказ].

Jean Meynaud: Uvod u politički nauki. Beograd, 1960. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1961, XLVIII, 1—2; str. 204—206. [Приказ].

Mihajlo Vuković: Opći dio građanskog prava. 1—2. Zagreb, 1959/60. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1961, XLVIII, 1—2; str. 202—204. [Приказ].

Notion de la propriété dans l'Europe socialiste et dans les Etats capitalistes. — Rabels Zeitschrift fur auslaendisches und internationales privatrecht, 1961, XXVI, 2; pp. 238—254.

Marksizam i miroljubiva koegzistencija. — Gledišta, 1961, II, 1; str. 107—109. [Дискусија].

Odnos između marksističke i buržoaske sociologije. — Sociologija, 1961, III, 2; str. 23—34.

Основна социолошка схватања Леополда фон Визеа. — Анали Правног факултета у Београду, 1961, IX, 1; стр. 1—15.

Положај произвођача у систему радничког самоуправљања. — Анали Правног факултета у Београду, 1961, IX, 4; стр. 568—575.

Problem obrazovanja i tehnološka revolucija. — Gledišta, 1961, II, 2; str. 18—20. [Дискусија].

Razvoj parlamenta u socijalističkoj Jugoslaviji. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1961, XLVIII, 1—2; str. 15—20.

Silvio Frondizi: „La revolucion cubana-su significacion historica", Montevideo, 1960. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1961, XLVIII, 1—2; str. 208. [Приказ].

Сретен Вукосављевић (In memoriam). — Анали Правног факултета у Београду, 1961, IX, 1; стр. 127—128.

Tumačenje prava. — Beograd, Savremena administracija, 1961; 202 str.

Uticaj radničkog samoupravljanja na klasni sastav jugoslovenskog društva. — Sociologija, 1961, III, 1; str. 10—28.

Uvod u pravo. — Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1961; 400 str.

2. pop. izd. 1963; 388 str.
3. izd. 1964; 390 str.
4. izd. 1966.
5. izd. Naučna knjiga, 1968; XI+427 str.
6. izd. Naučna knjiga, 1969; X+427 str.
7. izd. Naučna knjiga, 1970; X+427 str.
8. izd. Naučna knjiga, 1971; X+427 str.
Izd. b.b. Naučna knjiga, 1972; X+427 str.
Izd. b.b. Naučna knjiga, 1973; X+427 str.
Izd. b.b. Naučna knjiga, 1974.

1962. година

Američka ustavnost. — Zbornik radova Pravno-ekonomskog fakulteta u Nišu, 1962, I, 1; str. 8—22.

Ante Fiamengo: Osnovi opće sociologije, Sarajevo, 1962. — Sociologija, 1962, IV, 3—4; str. 227—233. [Приказ].

Beleške sociologa o pojmu čoveka. — Sociologija, 1962, IV, 3—4; str. 99—127.

Држава и друштво у преднацрту. — НИН, 30-IX-1962.

George Gurvitch: Dialectique et sociologie, Paris, 1962. — Sociologija, 1962, IV, 3—4; str. 262—264. [Приказ].

Место новог Устава у развоју социјализма. — Браничево, 1962, VIII, 6; стр. 6—13.

O modernoj sociometriji. Pogovor [knjizi] Jacob Moreno: Osnovi sociometrije. — Beograd, Savremena škola, 1962; str. 415—428.

О suverenosti republika po Prednacrtu ustava. — Pravni život, 1962, XI, 6; str. 19—25.

Oko Marksove „sheme" o društvenoj osnovi i nadgradnji. — Gledišta, 1962, III, 9; str. 5—8.

Politička teorija države. — Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1962, 240 str.

2. izd. 1979, 246 str.

Политичке странке. — Браничево, 1962, VIII, 4; стр. 9—15.

Pravo značenje pravne norme. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1962, IX, 3; str. 401—408.

Предговор [књизи] *Вукосављевић, Сретен: Писма са села.* — Београд, Савремена школа, 1962.

Prednacrt ustava i međunarodno pravo. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1962, IX, 3; str. 401—408.

Prednacrt ustava i problem podele vlasti. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1962, XLIX, 3—4; str. 333—346.

Les problèmes de la codification à la lumière des expériences et situation actuelle. — [In] Raports nationaux yougoslaves au VI Congrès international de droit comparé. Hambourg, 30. VII — 4. VIII 1962. Beograd, Institut de droit comparé, 1962; pp. 15—27. [Умножено].

Problemes de la sociologie des doctrines politiques. — Cahiers internationaux de sociologie, 1962, XXXII, 1—2; pp. 73—90.

Састав Савезне скупштине. — Анали Правног факултета у Београду, 1962, X, 3—4; стр. 292—300.

Савремени проблеми социологије морала. — Анали Правног факултета у Београду, 1962, X, 1—2; стр. 1—12.

Успомене на гимназију. — Браничево, 1962, VIII, 5; стр. 4—7.

Ustanova predsednika Republike s gledišta uporednog prava. — Strani pravni život, 1962, 37; str. 3—9.

Vuko Pavićević: Uvod u etiku. — Filozofija, 1962, VI, 3; str. 16—21. [Дискусија].

Znak i značenje. Referat o knjizi Mihaila Marković „Dijalektička teorija značenja". — Filozofija, 1962, VI, 3; str. 43—48.

1963. година

Beleške sociologa o pojmu čoveka. — Filozofija, 1963, VII, 3, str. 21—22.

Друго заседање АВНОЈ-а и нови устав. — Књижевне новине. 29. XI 1963.

Društvene i duhovne pojave. — Sociologija, 1963, V, 3—4; str. 3—20.

Ekonomija i moral. — Gledišta, 1963, IV, 3; str. 9—12.

Le facteur subjectif et les formes de la démocratie directe en Yougoslavie. — Beograd, Centre universitaire international des Sciences sociales de l'Université de Beograd, 1963, 23 p. (Session V. Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave). [Умножено].

Ljubomir Tadić: Filozofske osnove pravne teorije Hansa Kelsena. Sarajevo, 1962. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1963, L, 1—2; str. 398—312. [Приказ].

Општи акти управе. — Анали Правног факултета у Београду, 1963, XI, 3—4; стр. 305—316.

Pojam društvene pojave. — [U knjizi] Metodologija istraživanja društvenih pojava. Beograd, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, 1963; str. 1—13.

Povodom odgovora druga Tadića. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1963, L, 3; str. 441—445.

Pravo i politika. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1963, L, 4; str. 484—489.

Savetovanje Saveza udruženja pravnika Jugoslavije o principima i problemima Prednacrta ustava socijalističke Jugoslavije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1963, L, 1—2; str. 146—148, 167—169, 186—189. [Дискусија].

Социолошки фрагменти о спорту. — Нин, 28. IV 1983.

Sociološko proučavanje Narodnooslobodilačke borbe. — [U knjizi] Značenje Drugog zasjedanja AVNOJ-a za socijalističku revoluciju Jugoslavije. Materijali sa Simpozija održanog na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu 16. i 17. oktobra 1963. Zagreb, Fakultet političkih nauka — Informator, 1963; str.

La souveraineté des républiques fédérées d'apres projet de constitution — Le nouveau droit yougoslave, 1963, XIV, 1—2; pp. 25—32.

The Sovereignity of the Republics under the Preliminary Draft of the Federal Constitution. — The New Yugoslav Law, 1963, XIV, 1—2; pp. 20—27.

Терминолошки и страни проблеми у вези с појмом права. — Анали Правног факултета у Београду, 1963, XI, 3—4; стр. 464—468.

1964. година

Beleške o ideologiji. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1964, LI, 3; str. 174—184.

Beleške o birokratiji i tehnokratiji. — Sociologija, 1964, VI, 1—2; str. 12—20.

Berislav Perić: Pravna znanost i dijalektika. Zagreb, 1962. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1964, LI, 1—2; str. 158—160. [Приказ].

Društvena svojina i samoupravljanje. — Beograd, Savremena škola, 1964; 189 str.

Društveni osnovi stranačkih sistema. — [U knjizi] Marks i savremenost, Prvi naučni skup. Novi Sad, 1—5. juna 1964. 2 Deo. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1964; str. 80—87.

La giustizia e l'obiettivita de diritto. — Rivista internationale di Filosofia del diritto, 1964, XLI, 6; pp. 679—688.

Marks kao sociolog. — [U knjizi] Marksova misao. Beograd, Kolarčev narodni univerzitet, 1964; str. 8—19.

Marksovo shvatanje društva kao društvene zajednice. [Sa diskusijom]. — [U knjizi] Marks i savremenost. Prvi naučni skup. Aranđelovac, 17—21. decembra 1963. Deo 1. — Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1964; str. 216—230.

Materijalan pojam opštih pravnih akata. — [U knjizi] Savetovanje o podeli normativne funkcije između centralnih predstavničkih tela i izvršno-upravnih organa. — Beograd, Institut za uporedno pravo, 1964; 22 str.

Die mittleren Schichten im sozialistischen Jugoslawien. — [In] Probleme der Mittelschichten in Entwicklungsländern. Köln, Westdeutscher Verlag, 1964; pp. 1—40.

Настанак политичких странака. — Анали Правног факултета у Београду, 1964, XII, 4; стр. 365—372.

O Rajtu Milsu. Predgovor, [knjizi] C. Wright Mills: Sociološka imaginacija. — Beograd, Savremena administracija, 1964; str. 259—273.

Одговорност органа управљања. — Гледишта, 1964, V, 1; стр. 23—25. [Дискусија].

Pavle Dimitrijević: Pravosnažnost upravnih akata. Beograd, 1963. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1964, LI, 1—2; str. 156—158. [Приказ].

Political Ideology and Social Development. — Repr. from „Cleavages, Ideologies and Party Systems". Contribution to the Comparative Political Sociology. Helsinki, Transaction of the Westermarck Society, 1964; pp. 64—69.

Pravni leksikon. Saradnik. — Beeograd, Savremena administracija, 1964; X+1107 str.

2. izd. 1970; XV+1376 str.

Право и политика. [У књизи] Проблеми политичких наука. Београд, Институт политичких наука Правног факултета, 1964; стр. 30—43.

Samoupravljanje na Univerzitetu. — Gledišta, 1964, V, 11; str. 1478—1482. [Дискусија].

Субјективни фактор и непосредна демократија у Југославији. — Анали Правног факултета у Београду, 1964, XII, 2—3; стр. 152—163.

Teorija države i prava. — Beograd, Savremena administracija, 1964, X+358 str.

2. izd. 1976; XII+358 str.

La theorie de l'élite chez Pareto et Marx. — Cahiers Vilfredo Pareto, 1964, 4; pp. 95—108.

A. G. Lašin: Vozniknovenie i razvitie form socialističeskogo gosudarstva. Moskva, 1965, — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1965, LII, 1—2; str. 156—157. [Приказ].

Berislav Perić: Struktura prava, I. Zagreb, 1964. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1965, LII, 3—4; str. 344—348. [Приказ].

Savetovanje o političkim naukama. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1964, L, 1—2; str. 89—90, 94—96, 106—108, 111—112.

Borko Stošić: Les organisation non gouvernementales et lès Nations Unies. Thèse No 161. — Braničevo, 1965, XI, 3; str. 114—115. [Приказ].

Друштвена својина и наше право. — Београд, САНУ, 1965; 8 стр. (Симпозијум о друштвеној својини, 20).

Društvena svojina i naše pravo. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1965, LII, 3—4; str. 167—182.

L'Etat dans la société autogestionnaire. — Beograd, Centre universitaire international des sciences sociales de l'Université, 1965, pp. 1—28. (Session VI: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave).

Etika — zapostavljena grana društvenih nauka. — [U knjizi] O socijalističkom moralu. Beograd, Univerzitetski komitet SKS, 1965, str. 39—42.

Građa za metodologiju pravnih nauka. — Beograd, Savez studenata pravnih fakulteta, 1965; 101 str. [Умножено].

I. P. Ilinskij; B. V. Sćetinjin: Gosudarstvennoe pravo stran narodnoj demokratiji. Moskva, 1964. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1965, LII, 1—2; str. 154—156. [Приказ].

Idejnost u nauci i univerzitetskoj nastavi. — Gledišta, 1965, VI, 4; str. 517, 518, 521, 522, 523, 526, 527 itd. [Дискусија].

L'influence de l'autogestion ouvrière sur la structure de classe de la société yougoslave. — Cahiers internationaux de sociologie, 1965, XXXIV, 1—2; pp. 185—196.

Методи изучавања права. — Анали Правног факултета у Београду, 1965, XIII, 1—2; стр. 32—46.

Nacionalno i internacionalno u jugoslovenskoj kulturi. — Naše teme, 1965, IX, 8—9; str. 1318—1322.

Naučni skup: Usmeravanje društvenog razvoja u socijalizmu. Izvodi iz izlaganja. — NIN, 6. i 13-VI-1965. [Садржи и излагање Р. Лукића].

O definiciji komune. — Gledišta, 1965, VI, 2; str. 183—194.

О неким социолошким видовима друштвеног самоуправљања. — Анали Правног факултета у Београду, 1965, XIII, 3—4; стр. 246—257.

O nekim sociološkim vidovima samoupravljanja. [Koreferat za I godišnje stručno savetovanje „Društveno samoupravljanje u Jugoslaviji"]. — Beograd, Jugoslovensko udruženje za sociologiju, 1965, 21 str. [Umnoženo].

Podminky a prostredky realizace a zakonnosti. — Pravnik, (Prag), 1965, CIV, 10; pp. 910—922.

Pojam političke stranke. — Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1965, XV, 1—2; str. 70—84.

Pravo kao sredstvo politike. — [U knjizi] Usmeravanje društvenog razvoja u socijalizmu. Materijal sa Naučnog skupa održanog 26, 27 i 28. maja 1965, u organizaciji časopisa „Gledišta". Beograd, Sedma sila, 1965; str. 78—88.

Pravo kao sredstvo politike. — Gledišta, 1965, VI, 6—7; str. 895—905.

Предговор [књизи] Сретен Вукосављевић, Историја сељачког друштва, II. — Београд, САНУ, 1965; стр. 1—14.

Pretpostavke u nekim istraživačkim radovima. — Sociologija, 1965, VII, 2; str. 55—70.

Simpozijum Srpske akademije nauka i umetnosti o ustavnosti i zakonitosti. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1965, LII, 1—2; str. 145—147. [Приказ].

Teorija elite u Pareta i Marksa. — Sociologija, 1965, VIII, 1; str. 19—28.

Toma Živanović kao pravni filozof. — Filozofija, 1965, IX, 2; str. 219—233.

Жорж Гурвич (1897—1965). — Анали Правног факултета у Београду, 1965, XIII, 3—4; стр. 467—468.

Žorž Gurvič. (In memoriam). — Sociologija, 1965, VII, 4; str. 5—6.
Žorž Gurvič. (Nekrolog). — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1965, LII, 3—4; str. 362.

1966. година

Društvene klase i naše savremeno društvo. — Sociologija, 1966, VIII, 1—2; str. 45—55.
Država savremenog građanskog društva. — Beograd, Radnički univerzitet Đuro Salaj, 1966; 29 str.
Eksploatacija kao elemenat društvene klase. — Socijalizam, 1966, IX, 3; str. 369—372.
Humanizam i načela novog Ustava. — Simpozijum o socijalističkom humanizmu, Beograd 19—21. decembar 1966. Beograd, SANU, 1966; 25 str. [Умножено].
Mala politička enciklopedija. — Beograd, Savremena administracija, 1966; XX+1532 str.
Tekstovi: *Autentično tumačenje,* str. 66—67; *Disciplina,* str. 186—187; *Društveni odnosi,* str. 219—221; *Hrišćanska demokratija,* str. 355—356; *Hrišćanski socijalizam,* str. 357—358; *Javna vlast,* str. 430; *Kodifikacija,* str. 498; *Liberali,* str. 581—582; *Liberalizam,* str. 582—583; *Moć,* str. 678—679; *Nacionalsocijalizam,* str. 699—700; *Nasilje,* str. 719—720; *Norma,* str. 740—741; *Opšte dobro,* str. 780; *Pravni poredak,* str. 917; *Pravni sistel,* str. 917—918; *Pravo,* str. 918—920; *Prirodno pravo,* str. 941—943; *Sila,* str. 1101—1102; *Sukob zakona,* str. 1199—1200; *Zloupotreba prava,* str. 1133—1134; *Zloupotreba vlasti,* str. 1334.
Nekateri problemi samoupravljanja. — Teorija in praksa, 1966, III, 10; str. 1335—1350.
O hijerarhiji pravnih normi. — [U knjizi] Podela normativne funkcije između organa različitih političko-teritorijalnih jedinica. (Referati i diskusije sa Savetovanja održanog 4. i 5. marta 1966. god.). Beograd. Institut za uporedno pravo, 1966; str. 11—17.
O političkoj prirodi SSRNJ. — [U knjizi] Socijalistički savez i radni čovek. Beograd, Socijalizam, 1966; str. 57—58.
O političkoj prirodi SSRNJ. — Socijalizam, 1966, IX, 1; str. 57+59.
Pitanje metoda teorijske opšte sociologije, — Sociologija, 1966, IX, 4; str. 5—10.
Појам социологије морала. — Анали Правног факултета у Београду, 1966, XIV, 2; стр. 137—150.
Појам устава. — Глас САНУ, 1966, CCLXVII, Одељење друштвених наука, 13; стр. 63—91.
Политичке странке. — Београд, Научна књига, 1966; VIII+246 стр.
2. изд. 1975; VIII+246 стр.
3. изд. 1981; VIII+246 стр.
Povezivanje radnih ljudi i radnih organizacija s većima radnih zajednica. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1966, LII, 4; str. 346—353.
Les principes fondamentaux de l'organisation du pouvoir. — [In] La constitution yougoslave de 1963. Paris, Edition Cujas, 1966; pp. 73—84.
Savetovanje u Zagrebu o pravnoj nauci i pravnoj nastavi. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1966, LII, 3—4; str. 485—486.
Sociologija Ferdinanda Tonniesa. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1966, LII, 3—4; str. 395—404.
Teorija gosudarstva i prava. Pod redakcijom K. A. Mokičeva. Moskva, 1965. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1966, LII, 2; str. 235—236. [Приказ].
Uporedno pravo i univerzalno pravo. — Zbornik radova o stranom i uporednom pravu, IV. Beograd. Institut za uporedno pravo, 1966; str. 335—349.
Ustavnost i zakonitost. — Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1966; 136 str.
Vlast u današnjem socijalizmu. — Gledišta, 1966, VII, 6—7; str. 893—903.
Вук и наша социологија. — [У књизи] Вуков зборник, Београд, САНУ, 1966; стр. 165—177. (Посебна издања, СД., Одељење друштвених наука, 56, Одељење литературе и језика, 17).

Zbornik radova o stranom i uporednom pravu, sv. 4. Beograd, 1966. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1966, LII, 2; str. 235. [Приказ].

1967. година

B. V. Ščetin: Mir, demokratija, socijalizam, Moskva, 1967. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1967, LIII, 3—4; str. 393—394. [Приказ].

Caractéristiques générales du système socio-politique de Yougoslavie. — Beograd, Centre Universitaire international des sciences sociales, 1967, p. 30. (Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, Session IX).

Društvene klase i naše savremeno društvo. — [U knjizi] Promene klasne strukture savremenog jugoslovenskog društva. Beograd, Jugoslovensko društvo za sociologiju, 1967; str. 65—79.

Los dos fases de la politica. — Revista de etudios politicos, 1967, 153—154; str. pp. 67—83.

Емпиријско изучавање права. — Међународни колоквијум о методологији правних наука, 13—15. октобра 1967. Београд, САНУ, 1967; 35 стр. [Умножено].

Formalna sociologija. — Sociologija, 1967, IX, 1; str. 39—59.

Humanizacija društvenih odnosa u socijalizmu. — Politička misao, 1967, IV, 4; str. 614—623.

Ljubomir Tadić: Predmet pravnih nauka. Beograd, 1966. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1967, LIII, 1—2; str. 181—184. [Приказ].

Menjanje morala. — Zbornik radova Sociološkog instituta, 1967; 1; str. 31—47.

Mesto samoupravnih akata radnih organizacija u našem pravnom sistemu. — [U knjizi] Mesto i uloga normativne delatnosti radnih organizacija. Simpozijum u Opatiji, april 1967. knj. 1. Beograd, Finansijski studio, 1967; str. 11—15.

O demokraciji danas i ovde. — Encyclopaedia moderna, 1967, 2; str. 106—114.

O subjektima borbe za socijalizam danas. — [U knjizi] Marks i savremenost. Treći naučni skup Beograd, 21—25. maja 1967. 4 Deo. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967; str. 254—267.

O subjektima borbe za socijalizam danas. — Međunarodni radnički pokret, 1967, X, 3; str. 79—87.

O suzbijanju birokratizacije i tehnokratizacije političkih stranaka. — Simpozijum „Savez komunista u uslovima samoupravljanja". Zagreb, Fakultet političkih nauka, 1967; 10 str. [Сепарат].

Pitanje opštenarodne države. — Međunarodni radnički pokret, 1967, X, 5; str. 115—123.

Питање општенародне државе. — Анали Правног факултета у Београду, 1967, XV, 4; стр. 599—609.

Правна природа нормативних аката радних организација. — Општина, 1967, XX, 2; стр. 27—36.

Pravna priroda normativnih akata radnih organizacija. — Pravni život, 1967, XVI, 1; str. 35—41.

Problemi humanizacije društvenih odnosa u socijalizmu. — Sociologija, 1967, IX, 3—4; str. 5—12.

Развој статуса науке у социјалистичкој Југославији. — Научни скуп о месту и улози научног рада у нашем друштву.
4—7. октобра 1967. Београд, САНУ, 1967; 9 стр. [Умножено].

Razvoj statusa nauke u socijalističkoj Jugoslaviji. — Univerzitet danas, 1967, VIII, 8; str. 39—42.

Револуција и човек. — Браничево, 1967, XIII, 5—6; стр. 10—15.

Le role de l'Etat dans la formation de la nation. — Revue de l'Institut de Sociologie, 1967, 2—3; pp. 79—81.

Samoupravljanje i potrošači. — Međunarodna politika, 1967, XVIII, 408, str. 19—22 i br. 409; str. 14—17.

Исто:

L'autogestion et les consommateurs. — Revue de droit international, 1967, XVII: 408 pp. 24—28; 409, pp. 15—18.

La autogestion y los consumidores. — Política internacional, 1967, XVIII: 408, pp. 24—28; 409, pp. 12—15.

Самоуправление и потребители. — Международная политика, 1967, XVIII: 408 стр. 21—24; 409 стр. 13—15.

Self Management and Consumers. — Review of international Affairs, 1967, 408, pp. 21—24; XVIII: 409, pp. 16—18.

Socijalni aspekti odgovornosti v zvezi z delovnimi organizacijami. — [U knjizi] Simpozij o odgovornosti v delovnih organizacijah. Bled, 21—22. aprila 1967. Kranj, Višja šola za organizacijo dela, 1967; str. 14. [Умножено].

Sociološki vidovi odgovornosti u radnim organizacijama. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1967, LIII, 1—2; str. 3—17.

Sociološki vidovi odgovornosti v delovnih organizacijah. — Organizacije — kadrovska politika, 1967, V, 3—4; str. 45—50.

Die soziale Grundlage der Rechtsphilosophie Hegels. — Filosofsky časopis, 1967, 3; pp. 341—349.

Уставност и законитост с гледишта друштвеног самоуправљања. — Симпозијум о основима и облицима уставности и законитости у социјализму. Београд, 9. и 10. април 1965 год. Београд, САНУ, 1967; стр. 319—329.

Ustavnost i zakonitost s gledišta društvenog samoupravljanja. — Samoupravljačka iskustva, 1967, I, 7; str. 3—12.

Les actes généraux de l'administration. — [In] Journées juridiques de la Société de législation comparéé. Paris, Edition Cujas, 1968; pp. 363—378.

Друштвена својина и наше право. — Самоуправљачка искуства, 1968; II, 11; стр. 3—10.

Друштвено раслојавање у самоуправљачком друштву. — Социолошки преглед, 1968, III, 1—2; стр. 5—20.

Двоструко оптерећење. — НИН, 10-III-1968, 896. [О процесу еманципације жена].

Формална социологија Георга Зимла. — Анали Правног факултета у Београду, 1968, XVI, 2; стр. 199—227.

Formalna sociologija Alfreda Vierkandta. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1968, LIV, 1; str. 99—109.

Moralni sukobi u našem društvu. — *Student*, 9-I-1968, XXX.

Neka pitanja pravnog položaja direktora i vodećih kadrova u preduzećima. — Simpozijum o stručnim i rukovodećim radnicima u privredi. Bled, 18. do 20. aprila 1968. Kranj, Višja šola za organizacijo dela, 1968; 15 str.

Neka pitanja pravnog položaja direktora i vodećih kadrova u preduzeću. — Moderna organizacija, 1968, I, 5; str. 399—411.

La notion de fait social. — Extrait de „Perspectives de la sociologie contemporaine". Homage à Georges Gurvitch. Paris, P. U. F., 1968; pp. 401—412.

Osnovni problemi omladine. — Sociologija, 1968, X, 1; str. 27—43.

O vojnoj nauci. — Vojno delo, 1968, XX, 4, str.3—5. [Дискусија].

S. Zavadskij: Gosudarstvo blagodenstvija. Moskva, 1966, — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1968, LIV, 1; str. 120—123. [Приказ].

Smrt dva značajna sociologa: Pitrim Sorokin (1889—1968) i Leopold von Wiese (1876—1969). — Sociološki pregled, 1968, III, 1—2; str. 137—138.

Sociološki vidovi odgovornosti u radnim organizacijama. — [U knjizi] Odgovornost u radnim posebno privrednim organizacijama u sistemu društvene svojine i samoupravljanja. Tom 1. Beograd, Institut za uporedno pravo, 1968; str. 45—55.

La stratification sociale dans le socialisme d'autogestion. — Beograd, Institution de collaboration international de l'Université; 1968; p. 28.

Temeljne dileme nadaljnega razvoja samoupravljanja. — Moderna organizacija, 1968, I, 1; str. 1—20. [Интервју].

Zaključci naučnika Jugoslavije o ulozi i mestu nauke u društvu. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1968, LIV, 1; str. 116—119.

Друштвене неједнакости у социјализму. Политика, 1-II-1969.

Два пута: менаџерски и самоуправљачки. — Политика, 23-II-1969. [Разговор у редакцији листа поводом предстојећег саветовања о проблемима савременог руковођења и самоуправљања].

Формализам у социологији. — Београд, Просвета, 1969; VIII+214 стр.

Формална социологија Леополда фон Визеа. — Глас САНУ, 1969, Одељење друштвених наука, 14; стр. 41—85.

Nekateri problemi samoupravljanja. — [U knjizi] Samoupravljanje in socialistična demokracija. Ljubljana, Komunist, 1969, str. 55—68.

О тзв. социологији сазнања. — Браничево, 1969, XV, 1—2; стр. 5—13.

Оснивач наше социологије села. — Мостови, 1969, I, 1; стр. 86—95 [О Сретену Вукосављевићу].

Politika i nauka. — Gledišta, 1969, X, 8—9; str. 1061—1072.

Репрезентативна или радна установа. — Политика, 30-III-1969. [О Српској академији наука и уметности].

Солидарност и њене друштвене претпоставке. — Самоуправљачка искуства, 1969, III, 3; стр. 3—10.

La stratification sociale dans le socialisme d'autogestion. — Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1969, 1; pp. 237—253.

Слобода и друштвени поредак. — Политика, 21. IX 1969. LXVI, 20103.

Statutarnost (društvena zakonitost) opštih akata radnih organizacija. — [U knjizi]: II jugoslovenski simpozijum o normativnoj delatnosti radnih organizacija. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1969; str.

La structure sociale yougoslave et la formation de l'opinion publique. — L'Homme et la Société, 1969, 14; pp. 248—255.

Uloga skupštinskih odbora u skupštinskom sistemu. — [U knjizi]: Mesto i uloga odbora i komisija predstavničkih tela. Materijal sa Savetovanja održanog 25. i 26. februara 1969. u Beogradu. Beograd, Institut za uporedno pravo, 1969; str. 7—11.

Značaj Gandijeve teorije nenasilja. — Međunarodni radnički pokret, 1969, XII, 2; str. 96—109.

Definišite tri najznačajnija kulturna zadatka. — Kultura, 1970, 9; str. 104—110. [Razgovor u redakciji].

Друштвена основа развитка социјалистичке мисли у Србији у другој половини XIX века. — Развој социјалистичке мисли у Србији до 1918. Научни скуп посвећен 50 годишњици оснивања СК Југославије. Београд, САНУ, 1970; 6 стр. [Умножено].

Empirijsko izučavanje prava. — Filozofija, 1970, XIV, 4; str. 147—170.

Importance of Gandhi's Theory of Non Violence. — The Indian Political Science Review, 1969—70, IV, pp. 3—81.

Influence of the Workers'Self — Management on the Clase System in the Yugoslav Society. — Sociologija selected articles, 1959—1969, 1970; pp. 25—44.

Istraživanje istorije. Knj. I—II. Napisao Arnold Tojnbi. Izbor i predgovor [O Arnoldu Tojnbiju kao sociologu] napisao Radomir Lukić. — Beograd, Prosveta.

I : 1970, 536 str.

II: 1971, 562 str.

Милан Милутиновић: Криминологија, Београд, 1969. — Анали Правног факултета у Београду, 1970, XVIII, 1—2; стр. 191—194. [Приказ].

Naše pravo i selo. — Naše teme, 1970, XIV, 10—11; str. 1942—1961.

Између бирократије и технократије. — Политика, 16. V 1970, LXVII, 20334.

O vojnoj nauci. Simpozijum. — Vojno delo, 1970. XXII, 5; str. 24—29. (Vojne discipline — nauke ili veštine).

La philosophie du droit dans la Yougoslavie socialiste. — Archives de philosophie de droit, 1970, XV; pp. 345—354.

Vojne discipline — nauke ili veštine? — Dijalektika, 1970, V, 2; str. 15—20.

1971. година

Андрија Гамс: „Библија у светлу друштвених борби". Београд, 1970. — Анали Правног факултета у Београду, 1971, XIX, 1—2; стр. 188—190. [Приказ].

Civilizaciona revolucija na selu. — Sociologija sela, 1971, IX, 31—32; str. 141—145.

Društveno politički vidovi odgovornosti nosilaca samoupravnih funkcija. — [U knjizi] Problemi prethodnog krivičnog postupka. Krivična zaštita samoupravnih prava i odgovornosti nosilaca samoupravnih funkcija. Beograd, Jugoslovensko udruženje za krivično pravo, 1971; str. 109—122.

Društveno raslojavanje kao uzrok društvenih sukoba u Jugoslaviji. — Sociologija, 1971, XIII, 3; str. 341—359.

Federacija i konfederacija u vezi s ustavnim promenama. — [U knjizi] Federalizam i nacionalno pitanje. Beograd, Savez udruženja za političke nauke Jugoslavije, 1971; str. 83—90.

Наше ново право и сељачко друштво. — Глас САНУ, 1971, Одељење друштвених наука, књ. 15; стр. 145—159.

Naše novo pravo in kmečka družba. — Teorija in praksa, 1971, VIII, 1; str. 22—32.

О друштвеној основи Хегелове филозофије државе и права. — Глас САНУ, 1971, Одељење друштвених наука, 15, стр. 161—171.

Social Mobility of the Opinion Makers in Yugoslavia. — [U knjizi] Working Papers of the International Study of Opinion — Makers. New York, 1970; pp. 1—7.

La proprieté en Yougoslavie. — Beograd, Centre universitaire international des sciences sociales, 1971, 3, Session XII, pp. 123—134.

Uzroci pojave nacionalnog pitanja danas. — Gledišta, 1971, XII, 5—6; str. 822—827.

Yugoslav Social Structure and the Formation of Public Opinion. — [In] Socialism in Yugoslav Theory and Practice. Beograd, Centre universitaire international des sciences sociales, 1971, 2, Session XI; pp. 159—176.

1972. година

Društveno raslojavanje kao uzrok društvenih sukoba u Jugoslaviji. — VI Naučno savetovanje „Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije". Ljubljana, Jugoslovensko udruženje za sociologiju, 1972; str. 145—151.

Kakav Univerzitet želimo? — Gledišta, 1972, XIII, 9; str. 1109—1113. [Дискусија].

Култура као друштвена детерминанта у социјализму. — Браничево, 1972, XVIII, 2—3; стр. 127—141.

Култура као друштвена детерминанта у социјализму. — Анали Правног факултета у Београду, 1972, XX, 1—3; стр. 347—358.

Где су узроци сукоба. — НИН, 20-II-1972. [Округли сто поводом саветовања социолога у Порторожу на тему: Друштвени конфликти и социјалистички развој Југославије].

Kje so bistveni vzroki za konflikte v naši družbi? — Teorija in praksa, 1972, IX, 10; str. 1358, 1364, 1368. [Diskusija].

Предлагао сам јефтиније станове. — Нови Београд, 1972, 175; стр. 13.

Koji su bitni uzroci konflikata u našem društvu. — Vjesnik, 19-II-1972. [Прилог дискусији].

Основни филозофски проблеми права. — Споменица у част новоизабраних чланова Српске академије наука и уметности. Београд, 1972; стр. 57—71. (Посебна издања САНУ, ČDLII, Споменице, 55).

Raslojavanje i sukobi u društvu. — [U knjizi] Kritika socijalnih razlika. Beograd, Komunist, 1972; str. 68—74.

Уз чланак професора др Боривоја Пупића. — Зборник Матице Српске за друштвене науке, 1972, 57; стр. 194—196.

Veliki pravni priručnik, I — Beograd, Centar za radničko samoupravljanje, „Privredni pregled", 1972; XXVI+1244 str.

[R. Lukić autor odeljka] *Društveno uređenje,* str. 3—30.

2. prep. i dop. izd. 1977; str. 31—60.

1973. година

Белешка о правној логици. — Анали Правног факултета у Београду, 1973, XXI, 1; стр. 85—86.

Друштвена основа развитка социјалистичке мисли у Србији XIX века

— Глас САНУ, 1973, CCDLXXIV, Одељење друштвених наука, 16; стр. 77—85.

Друштвени живот старе Црне Горе. Извештај о раду. — Годишњак САНУ, 1973, LXXVII за 1971; стр. 514—523.

Емпиријско изучавање права. — Међународни симпозијум о методологији правних наука, 13—14. октобра 1967. Београд, САНУ, 1973; стр. 41—66.

Fonction du droit. — Annario de Filosofia del derecho Communication au IV Congres Mondial de Philosophie du Droit et de Philosophie social Madrid. 7—12 septembre 1973; pp. 63—67.

Hans Kelzen. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1973, LIX, 4; pp. 775—777. [Некролог].

Хуманизам и нови устав. — Глас САНУ, 1973, CCXXXIV, Одељење друштвених наука, 16; стр. 221—253.

Izvršno politička funkcija. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1973, LIX, 2—3; str. 385—391.

Les méthodes sociologiques en droit comparé. — [In] Inchieste di Diritto Comparato, Vol. II. Padova, CEDAM, 1973; pp. 456—463.

Научно дело Сретена Вукосављевића. — [У књизи] Симпозијум о научном делу Сретена Вукосављевића. Пријепоље, Општинска заједница образовања, 1973; стр. 31—38.

Неколико напомена о Нацрту устава СФРЈ. — Анали Правног факултета у Београду, 1973, XXI, 3—4; стр. 143—147.

Problème de la proprieté sociale. — [In] Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 5. Beograd, Centre universitaire international des sciences sociale, 1973; pp. 147—153.

Програм значајних подухвата. Припреме за оживотворење дугорочног плана Српске академије наука и уметности, — Политика, 22-XII-1973.

Sociološki vidovi odgovornosti u radnim organizacijama. — [U knjizi] Sociologija rada. Beograd, Službeni list, 1973; str. 453—469.

Шта је заједничко међународном и унутрашњем праву. — Анали Правног факултета у Београду, 1973, XXI, 6; стр. 1—8.

Yugoslav Social Structure and the Formation of Public Opinion. — [In] Opinion Making Elites in Yugoslavia. New York, Praeger, 1973; pp. 69—94.

Anketa „Sociološkog pregleda". — Sociološki pregled, 1974, VIII, 2—3; str. 453—455. [Интервју].

Društvene promjene u selu. Beograd, 1974. — Sociologija sela, 1974, 1; str. 161—162. [Приказ].

Funkcionalističko gledište o društvenom osnovu morala. — Sociologija, 1974, XVI, 2; str. 169—193.

О улози и значају Библиотеке Српске академије наука и уметности у нашем данашњем научном, техничком и друштвеном развоју. — Споменица посвећена 130. годишњици живота и рада Библиотеке Српске академије наука и уметности. Београд, 1974; стр. 33—36. (Посебна издања САНУ, CDLXXVI, Споменице, 65).

Поводом појма извора права. — Анали Правног факултета у Београду, 1974, XXII, 5—6; стр. 707—714.

Predgovor. [U knjizi] Društvene promjene u selu. — Zagreb, Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta, 1974, str. 5—7.

Радничка класа и култура. Саветовање одржано на Златибору. — Омладинске новине, 9-XI-1974.

Социологија морала. — Београд, САНУ, 1974; XVI+683 стр. (Посебна издања, CDLXXVIII, Одељење друштвених наука, 75).

2. изд. 1976; XII+623 стр.

3. изд. 1982; XIII+632 стр.

Sociološka ocena generalnog urbanističkog plana grada Beograda. — Sociološki pregled, 1974, VIII, 1; str. 69—73.

Théorie de l'Etat et du droit. — Paris, Dalloz, 1974; p. V+600.

Будућност морала. — Летопис Матице Српске, 1975, CLI, 1; стр. 1—14.

Hoće li pobediti razum zaista? — Човек и средина, 1975, I, str. 14—17.

Индустријска револуција. — Борба, 30-IV-1975. [Интервју].

Javno mnjenje u samoupravnom društvu. — Gledišta, XVI, 4; str. 394, 395, 406. [Дискусија].

Методологија права. — Зборник Матице српске за друштвене науке, 1975, 60; стр. 7—24.

Neka pitanja o načelu „od svakog prema sposobnostima, svakom prema radu. — Gradina, 1975, X, 11; str. 3—8.

Neka pitanja o načelu „od svakog prema sposobnostima, svakom prema radu". — [У књизи] Marks i savremenost. Šesti naučni skup, Beograd, 25—27. IX 1975. Deo 8. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1975; str. 531—536.

Međunarodni radnički pokret, 1975, XVIII, 2—3, str. 36—41.
[Исто]:

Politička enciklopedija. — Beograd, Savremena administracija, 1975. [Текстови:] *Društveni odnosi,* str. 193—195; *Hrišćanska demokratija,* str. 315; *Liberalizam* (doktrina) str. 506—507; *Nacional socijalizam,* str. 608—609; *Pravni sistem,* str. 809—810; *Pravo,* str. 810—812; *Prirodno pravo,* str. 830—831; *Sila,* str. 956—957.

La propriété en Yougoslavie. — [In] Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslaves. Beograd, Centre universitaire international des sciences sociales, 1975; pp. 173—184.

Rotation Among Government Officials in Yugoslavia. — [In] The Mandarins of Western Europe-The Political Role of Top Civil Servants. New York, Sage Publicatins, 1975; pp. 293—304.

Нико С. Мартиновић, (1914—1975). — Књижевне новине, 1. II 1975, XXVII, 480.

Samoupravno pravo i pravo. — Samoupravno pravo, 1975, II, 2; str. 3—6.

Samoupravno pravo i saloupravne norme. — Pravna misao, 1975, VI, 11—12; str. 15—19.

Sociologija morala. Diskusija u okviru naučne rasprave povodom knjige Radomira Lukića „Sociologija morala". — Gledišta, 1975, XVI, 10; str. 871, 872, 878—881, 892.

Sociološki metod u pravu. — Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, 1975, XII; str. 11—25.

Социолошки преглед врз односот на работничката класа и културата. — Погледи (Скопје), 1975, 3—4; стр. 129—141.

Увод у право. Радомир Лукић и Будимир Кошутић. — Београд, Научна књига, 1975; X+442 стр.

2. изд. 1976; 442 стр.
3. изд. 1977; 442 стр.
4. изд. 1978; 444 стр.
5. изд. 1979; 444 стр.
6. изд. 1981; X, 444 стр.
7. изд. 1985; X, 446 стр.

Uvodno izlaganje o referatima treće tematske oblasti. — [У књизи] Marks i savremenost. Šesti naučni skup. Beograd, 25.—27. IX 1975. Deo 8. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1975; str. 588—591.

Aspects sociologiques de l'autogestion. — [In] Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslaves, 8. Beograd, Centre universitaire international des sciences sociales, 1976; pp. 163—168.

Društvena suština fašizma. — [У књизи] Fašizam i neofašizam, Zagreb, Fakultet političkih nauka, 1976; str. 58—61.

Држава и право. — [У књизи] Марксистичка теорија о друштву. Београд, Научна књига, 1976; стр. 218—249.

Спасавајмо језик. — Политика, 25. XII 1975, LXXII, 22350.

Uopšte o autonomnom pravu. — [U knjizi]: Sistem pravnih normi i proces izgradnje normativnih instrumenata u radnim organizacijama. — Beograd: Institut društvenih nauka, 1975; str.

Значајан прилог науци о селу. (Уводна реч за књигу М. М. Бревиница „Социологија сеоског саобраћаја"). — Расковник Београд, 1975. VI, 19; стр. 113—116.

Humanizam u savremenoj sociologiji. — Obeležja, 1976, VI, 1; str. 5—10.

Izvori prava. — [U knjizi] Izvori prava u samoupravnom socijalističkom društvu. Beograd, Savremena administracija, 1976; str. 3—13.

Методи стварања права. — Зборник Матице српске за друштвене науке, 1976, 61; стр. 89—107.

Морал је суштаствен елеменат човека... — Просветни преглед, 24-XI-1976, 38—39. [Интервју].

О Максу Веберу. Предговор [књизи] Макс Вебер: Привреда и друштво, 1—2. — Београд, Просвета, 1976; стр. VII—XXI.

О положају жене. — VUS, 7-II-1976; str. 1239.

O sistemu samoupravnog prava i o samoupravnom zakonodavstvu. — Pravni život, 1976, XXV, 1; str. 5—10.

О стању морала у нашем друштву. — Марксистичка мисао, 1976, 5; стр. 7—16.

Povodom nacrta Zakona o udruženom radu. — VUS, 29-V-1976. i 5-VI-1976.

Povodom prikaza moje knjige „Sociologija morala". — Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1976, XXVI, 3; str. 291—293.

Radničko samoupravljanje i klasni sastav. — [У књизи] Marksizam, Misao savremene epohe, knj. 3. Beograd, Službeni list, 1976; str. 541—557.

Самоуправно право и самоуправне норме. — [У књизи] Самоуправно право у теорији и пракси, Сарајево. Републички завод за јавну управу, 1976; стр. 17—21.

Пред загонетком света. У чему је величина Андрићева, из чега она истиче. — Политика, 9. X 1976, LXXIII, 22634. Уз годишњицу рођења Иве Андрића.

Sociologija morala. Povodom prikaza prof. B. Perića. — Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1976, XXV, 3; str. 291—293.

Sociološki vidovi odgovornosti u radnim organizacijama. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1976, LXII, 1—2; str. 177—185.
[Исто и у 1967.].

Teorijsko metodološke osnove istraživanja u društvenim naukama (pravne nauke). — Gledišta, 1976, XVII, 3; str. 178—187.

Trudim se da otkrijem istinu. — Ideje, 1976, VII, 1—2; str. 203—217. [Интервју].

Уводна реч. — Међународни научни скуп Велике силе и Србија пред Први светски рат. Одржан 13—15. септембра 1974. Београд, 1976; стр. XV—XVII. (Научни скупови САНУ, IV, Одељење историјских наука, 1).
Напоредни текст на француском, стр. XVIII—XX.

Адвокатура и етика. — Адвокатура Босне и Херцеговине, 1977, III, 3—4; стр. 10—23.

Advokatura i etika. — Glasnik Advokatske komore Vojvodine, 1977, XXVI, 10; str. 1—16.

The Empirical Study of Law. — Bulletin de l'Académie serbe des sciences et des arts, 1977, LIX, Classe des sciences sociales, 13; pp. 145—147.

Морал — огледало друштва. — Рад, 8. IV 1977, XXXIII, 14. [Интервју].

La morale dans la société yougoslave. — [In] Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave. Beograd, Centre universitaire international des sciences sociales, 1977, 10; pp. 45—51.

Методологија права. — Београд, САНУ, 1977; XI+249 стр. (Из теорије права, 1).
2. изд. Београд, Научна књига, 1979; XI+235 стр.
3. изд. Београд, Научна књига, 1983; 235 стр.

Милорад В. Симић (1903—1976). — Анали Правног факултета у Београду, 1977, XXV, 1—2; стр. 271. In memoriam.

О међународном моралу. — Међународна политика, 1977, XXVIII, 648, стр. 8—9.
Исто:

De la morale international. — Politica internacional, 1977, XXIII, 648; pp. 8—10.

De la morale internationale. — Revue de politique internationale, 1977, XXVIII, 648; pp. 8—10.

О международной морали. — Международная политика, 1977, XXVIII, 648; стр. 8—9.

On International Morality. — Review of International Affairs, 1977, XXVIII, 648; pp. 7—8.

Нема етичких препрека. Зашто је неопходан Закон о пресађивању органа. — Политика, 1. II 1977, LXXIV, 22745.

Osnov socijalne pomoći u socijalizmu. — [U knjizi] Dvadeset godina Više škole za socijalne radnike u Beogradu 1957—1977. Beograd, Viša škola za socijalne radnike; 1977; str, 49—53.

O presađivanju organa. — Pravni život, 1977, XXVI, 8—9; str. 5—8.

La personalité dans le système yougoslave autogestionaire. — [In] Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave. Beograd, Centre universitaire international des sciences sociales, 1977, 9; pp. 115—124.

Politička nauka i jugoslovensko društvo. — Gledišta, 1977, XVIII, 6; str. 519—525. [Дискусија].

Поздрав у име председништва Српске академије наука и уметности. — Научни скуп Светозар Марковић, живот и дело. 24—27. нов. 1975. Београд, САНУ, 1977; стр. 3—4.

Predgovor. [knjizi] Stojković Andrija: L'évolution de la philosophie serbe. Beograd, Edition de l'auteur, 1977; pp. 5—7.

Sociology of Morals. — Bulletin de l'Académie serbe des sciences et des arts, 1977, LIX, Classe des sciences sociales, 13; pp. 149—202.

1978. година

Društvena svojina i samoupravljanje. — Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1978, XII; str. 9—16.

Д. А. Керимов, Философские проблемы права. Москва, 1972. — Зборник за теорију права, 1. Београд, САНУ, 1978; стр. 277—279. (Из теорије права, 3). [Приказ].

Борђе Тасић. Говор на комеморацији у Врању 1977. год. — Анали Правног факултета у Београду, 1978, XXVI, 1—2; стр. 1—6.

Филозофија права. — [У књизи] О филозофији права. Међународни симпозијум одржан у САНУ од 28. до 30. маја 1976. год. Београд, САНУ, 1978; стр. 501—510.

Guido Fasso, Histoire de la philosophie du droit — XIX et XX siècles. Paris 1976. — Зборник за теорију права, 1. Београд, САНУ, 1978; стр. 358—359. [Приказ].

Imre Szabó, Les fondements de la théorie du droit. Budapest 1973. — Зборник за теорију права, 1. Београд, САНУ, 1978; стр. 356—358. [Приказ].

O nastanku srpske nacije sa sociološkog gledišta. — [У књизи] Nastanak i razvitak srpske nacije. Beograd, Marksistički centar CKSK Srbije, 1978; str. 73—83.

О настанку српске нације са социолошког гледишта. — Марксистичка мисао, 1978, 4; стр. 42—54.

О настанку српске нације са социолошког гледишта. — Политика, 2-IX-1978, LXXV, 23315.

O vojnoj nauci. — Vojno delo, 1978, XXX, 6; str. 109—111.

Philosophie du droit. — [У књизи] О филозофији права. Међународни симпозијум одржан у Српској академији наука и уметности од 28. до 30. маја 1976. године. Београд, САНУ, 1978; пп. 77—88.

Појам теорије права. — Зборник за теорију права, 1. Београд, САНУ, 1978; стр. 1—15.

Pravo i moral. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1978, LXIV, 2; str. 191—195.

Pravo i moral. — Advokatura Bosne i Hercegovine, 1978, IV, 4; str. 90—97.

Samoupravljanje traži samodisciplinu. — Samoupravna politika, 1978, 11; str. 3—6. [Интервју].

Uticaj morala na politički život. — [U knjizi] Politička sociologija. Beograd, Radnička štalpa, 1978; str. 91—103.

1979. година

Društveni uslovi ljudskih prava. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1979, LXV, 3; str. 309—315.

Исто: Летопис матице српске. 1979, јуни; стр. 997—1004.

Kolektivna odgovornost i pojedinac. — [U knjizi] Kolektivno odlučivanje i odgovornost. Beograd: Radnička štampa, 1979; str. 347—353.

Култура као друштвена детерминанта у социјализму. — Браничево. (Пожаревац), 1979, XXV, 6; стр. 625—638.

Marksističke teorije prava. — Gledišta, 1979, XX, 2; str. 22—29.

Моралне празнине. — Нин, 19. VIII 1979, XXIX, 1493. Интервју.

Морамо разликовати две врсте издавачких делатности. — Културни живот, (Београд), 1979, XXI, 5; стр, 330—332.

О настанку српске нације са социолошког гледишта. — [У књизи] Постанак и развој српске нације, Београд: САНУ, 1979; стр. 73—83.

O sistemu prava SFRJ. Referati i diskusija u okviru interdisciplinarnog projekta „Država i pravo u samoupravnom socijalističkom društvu". Decembar 1978. — Beograd: Institut za uporedno pravo, 1979; str. 151—153. [Прилог у дискусији].

О трећој књизи „Социологија сељачких радова" С. Вукосављевића. — [У књизи] Симпозијум сеоски дани Сретена Вукосављевића, Пријепоље, 1979, VII; стр. 62—73.

Osnovni filozofski problemi prava. — Advokatura Bosne i Hercegovine, 1979, V, 1—2; str. 62—73.

Питање о разлици народа и нације. — [У књизи] Постанак и развој српске нације. Београд, САНУ, 1979; стр. 235—241.

Pravna enciklopedija. — Beograd, Savremena administracija, 1979; 10, 1709 str. [Редактор и писац одредница].

2. изд. 1985., 2. књ.

Правнофилозофско дело Томе Живановића. — [У књизи] Споменица посвећена преминулом академику Томи Живановићу. Београд, САНУ, 1979; стр. 15—21.

Predgovor. [књизи] Porodični smeštaj dece — Miloševac. Beograd, Institut za socijalnu politiku, 1979; str. 5—7.

Sociološki pojam prava. — Zbornik radova posvećen dvadesetogodišnjici Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1979; str. 17—24.

Radničko samoupravljanje i klasni sastav. — [U knjizi] Marksizam i savremeno društvo. Beograd, Savremena administracija, 1979; str. 702—712.

1980. година

Abrogation et antinomie des normes juridiques. — [У књизи] Logica, informatica, diritto. Firenze, 1980; pp. 532—536.

Дон Кихотски подвизи. Анкета Политике: Морал између начела и свакидашњице. — Политика, 1. XI 1980, LXXVII, 24094.

Isto: Advokatura Bosne i Hercegovine, 1980, VI, 2—3; str. 72—73.

Društveni položaj individualnog organa. — [У књизи] Poslovodni organ — direktor organizacije udruženog rada. Beograd, Privredni pregled, 1980; str. 365—379.

Држава и право. — [У књизи] Marksistička teorija društva. Beograd, Naučna knjiga, 1980; str. 289—321.

The Empirical Study of Law. — Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts-Classe des sciences sociales, 1980, XX, 14; pp. 5—7.

Један покушај научног решења проблема природног права. — Глас САНУ, Одељење друштвених наука, 1980, CCCXIX, књ. 21; стр. 55—64.

Јован Скерлић и политика. — [У књизи] Јован Скерлић у српској књижевности 1877—1977. Зборник радова. Београд; Народна књига, 1980; стр. 167—172.

Мање новца више културе. — Глас омладине, Нови Сад, 26. IV 1980, V, 202. Интервју.

La methodologie du droit. — Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts-Classe des sciences sociales, 1980, LXX, 14, pp. 213—221.

La notion de la théorie du droit. — Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts-Classe des sciences sociales, 1980, LXXI, 15; p. 81.

О друштвеној суштини самоуправног права. — Зборник Матице српске за друштвене науке, 1980, 68; стр. 7—15.

Pojam Ustava. Ustav kao najviši pravni akt. — Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1980, XIV; str. 17—25.

Problem demokratizacije i federalizacije savremene države. — Pogledi — Split, 1980, X, 2; str. 109—115.

Ружне појаве али и рђава културна политика. — Расковник, Београд, 1980, VII, 25; стр. 128—129.

Сећање на „Развитак" и „Народну ризницу". — Развитак Пожаревац, 1980, 2—3; стр. 26—29.

Soziologische Rechtsbegriff. — Arshiv für Rechts und Sozial Philosophie, Neue Folge, 1980, 13; pp. 71—82.

The Sociologiy of Morals. — Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts, Classe des sciences sociales, 1980, LXX, 14; pp. 21—83.

Социолошки појам права. — Глас САНУ — Одељење друштвених наука, CCCXIX, 1980; стр. 81—90.

L'union des contraires dans l'essance de l'Etat. — Hegel Jahrbuch, 1980; pp. 105—112.

Важно је правнички мислити. — Правник, јануар 1980; стр. 4. (Интервју).

Vrste našeg samoupravnog prava. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1980, LXVI, 4; str. 461—469.

Здравко Гребо: Маркс и Келсен. Сарајево, 1979. — Марксистичка мисао, 1980, 2; стр. 246—250. [Приказ].

Isto: Arhiv za pravne i društvene nauke, 1980, LXVI, 1—2; str. 259—263.

1981. година

Država i samoupravljanje. — Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1981, XXXI, 3—4; str. 325—337.

Мало људи — много посла. — Вечерње новости, 4. XII 1981.

Методологија права. — Москва, Прогрес, 1981; 302 стр.

Морал се не ствара декретима. — Багдала, 1981, XXIII, 268—296; стр. 6—7.

Наше право и заштита животне средине. — [У књизи] Човек, друштво, животна средина. Београд, САНУ, 1981; стр. 55—58.

O pravu i moralu. — Pravni život, 1981, XXX, 12; str. 5—13.

O zadacima naše sociologije. — Sociologija, 1981, XXIII, 3—4; str. 190—198.

Uporedno i svetsko pravo. — Zbornik radova o stranom i uporednom pravu, 1981, 6; str. 171—178.

1982. година

Federalizam i samoupravljanje. Sociološki pregled, 1982, XVI, 1—2; str. 103—110.

Isto: Marksistička misao, 1982, 2; str. 27—36.

Језик и право. — Обележја (Приштина), 1982, XII, 4; str. 131—137.

Какав живот — такав морал. — Дуга, 21. IX 1982; стр. 23—25.

Kakršno življenje—takšna morala. — Naši razgledi, 1982, XXXI, 20; str. 594—595. O moralu.

Kolektivna odgovornost i pojedinac. — [У књизи] Za novu društvenu organizaciju. Beograd, Naučna knjiga, 1982; str. 536—543.

Metode prikupljanja činjenica. — [U knjizi] Za novu društvenu organizaciju. Beograd, Naučna knjiga, 1982; str. 37—56.

Михаило Константиновић. In memoriam. — Политика, 4. II 1982, LXXIX, 24544.

Проф. др Михаило Константиновић. — Анали Правног факултета у Београду, 1982, XXX, 1—2; стр. 5—7. In memoriam.

Милиони мозгова за јавну ствар. — Комунист, 12. III 1982, XL, 1303.

Mora se naći nova ravnoteža. — Intervju, 20. III 1982. [Интервју].

Морално питање у вези с вршењем опита у медицини. — Медицинска истраживања, 1982, 15, 1—2; стр. 33—35.

О јединству југословенске културе. — Књижевне новине, 13. V 1982, XXXIV, 647.

О примедбама на моју „Методологију права". — [У књизи] Зборник за теорију права. Београд, САНУ, 1982, 2; стр. 347—354.

Око Русоове опште воље. — [У књизи] Зборник за теорију права. Београд, САНУ, 1982, 2; стр. 263—266.

Osnovi pravnog sistema SFRJ. — Beograd, Savremena administracija, 1982; XII, 274 str. Sa Zdravkom Grebo i Branislavom Jojić.

Појам права. — [У књизи] Зборник за теорију права. Београд, САНУ, 1982, 2; стр. 1—48.

Повика о богаћењу сељака. — Гласник пољопривредне производње, прераде и пласмана, 1982, 8; стр. 30—32.

Право и морал самоуправног социјалистичког друштва. (Улога правника у уношењу морала у право). Реферат. Научни скуп: „Улога и одговорност правника у стварању права у социјалистичком самоуправном друштву. — Титоград, Универзитет „Вељко Влаховић", Правни факултет, 1982; 10 стр.

Исто: Пракса — Титоград, 1982, 5; стр. 7—13.

Привреда и морал у самоуправном социјалистичком друштву. — [У књизи]: Дугорочни развој Југославије. Београд, САНУ, 1982; стр. 15—26.

О остварљивости моралног идеала социјализма. У истој књизи; стр. 87—88. Одговор Светозару Стојановићу.

Повика о богаћењу сељака. — Гласник пољопривредне производње, прераде и пласмана, 1982, 8; стр. 30—32.

Problemi sintetičkog poimanja države. — Pravo i društvo, 1981—1982; str. 21—24.

Револуције су деца наде. — Омладинске новине, 1982, фебруар, 349. Интервју.

Samoupravljanje i pravo. — [У књизи] Samoupravljanje. Okviri problema. Zagreb, JAZU, 1982; str. 69—74.

Дебата у истој књизи; стр. 94—97; 119—120; 121.

Sociološki leksikon. — Beograd, Savremena administracija, 1982. Glavni redaktor i pisac sledećih odrednica:

Administracija, 1 str.; *Agrarna reforma,* str. 2—3; *Agrarni socijalizam,* str. 3; *Antropologija,* str. 11; *Aristokratija,* str. 13; *Autarhija,* str. 16; *Autonomna pokrajina,* str. 17; *Bojkot,* str. 35; *Brak,* str. 36—37; *Buržoazija,* str. 39—40; *Čovek,* str. 53—54; *Darivanje,* str. 59; *Demokratija,* str. 66—69; *Diskriminacija,* (društvena), str. 86; *Društvena moć,* str. 95—96; *Društvena pojava,* str. 105—106; *Društvena prinuda,* str. 108—109; *Društvena sankcija,* str. 110—111; *Društvena svojina,* str. 116; *Društvena tvorevina,* str. 116; *Društvena udaljenost,* str. 116—117; *Društveni dogovor,* str. 127; *Društveni odnos,* str. 129; *Društveni položaj,* str. 129; *Društveni pritisak,* str. 129—130; *Društveni proces,* str. 130—131; *Društveno uređenje,* str. 146; *Društvo,* str. 146—149; *Država,* str. 150—151; *Državna svojina,* str. 151; *Ekonomska demokratija,* str. 161—162; *Etnička grupa,* str. 171; *Etnogeneza,* str. 171; *Filozofija,* str. 184; *Formalna sociologija,* str. 185—186; *Formalne grupe,* str. 186; *Furije, Šarl,* str. 193; *Gnoseologija,* str. 199; *Građanski rat,* str. 206; *Hajduk,* str. 209; *Hegel, Georg,* str. 210; *Ideja,* str. 220; *Ideologija,* str. 221—222; *Interakcija,* str. 234—235; *Internacionalizam,* str. 237; *Iredentizam,* str. 238; *Istorija,* str. 241; *Istorijska sociologija,* str. 241; *Izvršna vlast,* str. 247—248; *Izvršno veće,* str. 248; *Javna služba,* str. 249; *Karakterologija,* str. 263; *Kolektivna predstava,* str. 282; *Kolektivna svest,* str. 282—283; *Komuna,* str. 285—286; *Kontrarevolucija,* str. 295; *Krađa,* str. 298—299; *Krv,* str. 305; *Kulturno nasleđe,* str. 312—313; *Kumstvo,* str. 312—312; *Liberalizam,* str. 319—320; *Lokalna samouprava,* str. 325; *Ljubav,* str. 329; *Mahala,* str. 332; *Malograđanin,* str. 333; *Marksistička sociologija,* str. 339—342; *Mesijanizam,* str. 359; *Metasociologija,* str. 359; *Mikrosociologija,* str. 366; *Mils, Rajt,* str. 368; *Moba,* str. 370; *Moral,* str. 373; *Moralni kodeks,* str. 373—374; *Narikače,* str. 385; *Narod,* str. 386; *Naseljavanje,* str. 390; *Naselje,* str. 390—391; *Nasleđivanje,* str. 391; *Naučno istraživanje,* str. 395; *Nauka o pravu,* str. 401; *Neformalne grupe,* str. 401; *Normiranje,* str. 409; *Nošnja,* str. 409; *Običaj,* str. 414; *Odmetništvo,* str. 419; *Odumiranje države,* str. 421; *Opštenarodna odbrana,* str. 424—425; *Opština,* str. 426; *Opštinska svojina,* str. 427; *Panslavizam,* str. 438; *Parcelno seljaštvo,* str. 438; *Pluralizam samoupravnih interesa,* str. 452; *Podmićivanje,*

str. 454; *Pojedinac*, str. 456—457; *Politička nauka*, str. 462; *Politički sistem*, str. 463—468; *Pozajmice u radu*, str. 480; *Pravda*, str. 484; *Pravno lice*, str. 484; *Pravo*, str. 484—485; *Privatna svojina*, str. 495; *Profesionalni model*, str. 500; *Radnička demokratija*, str. 522; *Rodoskvrnjenje*, str. 553; *Samoupravni sporazum*, str. 562—563; *Samoupravno pravo*, str. 563; *Seobe naših naroda*, str. 582; *Skorojević*, str. 586; *Slobodnjak*, str. 590; *Snahačestvo*, str. 591; *Socijalistička slava*, str. 595; *Socijalno pravo*, str. 614; *Sociodrama*, str. 614; *Sociogram*, str. 614; *Sociologija*, str. 615—617; *Sociologija morala*, str. 627—629; *Sociologija prava*, str. 635—636; *Srodstvo*, str. 665—666; *Stručnjak*, str. 675; *Sud*, str. 681—682; *Sudovi vrednosti u sociologiji*, str. 682; *Sudstvo*, str. 682; *Susvojina*, str. 683; *Takt*, str. 694; *Tehnološki determinizam*, str. 698; *Teorijska sociologija*, str. 701; *Teritorijalna zajednica*, str. 701—702; *Tipovi nasleđa i kuća u našem starom društvu*, str. 703; *Udruženje*, str. 712; *Uniforma*, str. 713; *Uporedna sociologija*, str. 716; *Vanprivredne delatnosti*, str. 727; *Veštak*, str. 732; *Vize, Leopold*, str. 734; *Vojnoindustrijski kompleks*, str. 744; *Zadružna svojina*, str. 747—748; *Zadužbina*, str. 748; *Zakon*, str. 748; *Zakonitost*, str. 748—749; *Zanatlija*, str. 749; *Zastava*, str. 750; *Zavičaj*, str. 751; *Zelenaštvo*, str. 752; *Živković, Ljubomir*, str. 758.

Стопанство и моралот во социалистичкото самоуправување. — Трета програма-Радио Скопје, 1982, 12; стр. 141—154.

Више посебних подела уместо поделе на јавно и приватно право. — Анали Правног факултета у Београду, 1982, XXX, 5; стр. 819—820.

L'avenir du travail et l'avenir de l'homme. — [У књизи] Arbeit und Philosophie. Symposium über philosophische Probleme des Arbeitsbegriffs. Bochum, Germinal Verlag, 1983; S. 193—198.

Антрополошко социолошка подлога Кантовог категоричког императива. — Глас САНУ, 1983, CCCXXXVI, књ. 23; стр. 37—44.

Diskusija. — [U knjizi] Ostvarivanje ustavnosti i zakonitosti. Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1983; str. 257—262.

Борђе Тасић. In memoriam. — Политика, 8. IX 1983, LXXX, 25116.

Federacija i (dez)integracija. — Opredeljenja, 1983, XIV, 11; str. 59—68.

И сељаку самоуправа. — Задруга, 1983; стр. 4.

Келзенов нормативизам. — Анали Правног факултета у Београду, 1983, XXXI, 1—4; стр. 496—504.

Др Константин Стојановић. — Анали Правног факултета у Београду, 1983, XXXI, 5; стр. 998. In memoriam.

Морал јачи од права. — Дневник, 13. III 1983. [Интервју].

Морал у учењу Светозара Марковића и данас. — Борба, 24. IX 1983, LXI, 263—264. Са моралом треба живети.

Načela in dileme morale v Jugoslaviji. — Anthropos, 1983, 3—4; str. 126—134.

Načela i dileme morala u Jugoslaviji. — Pogledi — Split, 1983, XIII, 2; str. 25—31.

O omladini danas. — [U knjizi] Omladina i društvene krize. Beograd, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1983; str. 11—14.

О разлици између народа и нације. — Комунист, 9. IX 1983, XLI, 1382.

O razlici između naroda i nacije. — Gledišta, 1983, 1—2; str. 19—24.

Дискусија у истој књизи; стр. 115—117; 162.

Omladina i društvene krize. — [U knjizi] Omladina i društvene krize. Beograd, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1983; str. 11—14.

Позиција и „опозиција". — Нин, 25. IX 1983, 1708.

Pravo i politika. — Pravo i samoupravljanje, 1983, 2—3; str. 253—266.

Предговор. [Књизи] Вукосављевић, Сретен: Историја сељачког друштва. Књ. 3: Социологија сељачких радова, Београд, САНУ, 1983; стр. 15—19.

Реферат. — [У књизи] Округли сто „О крвној освети" одржан 19. фебруара 1982. — Гласник Одељења друштвених наука САНУ, 1983, 4:

Дискусија у истој књизи.

Сеоски живот. — Политика, 31. XII 1983, 1—2. I 1984, 25229.

У чему је оригиналност марксистичке теорије права. — [У књизи] Зборник прилога филозофији и науци поводом 80-годишњице рођења академика Душана Недељковића. Београд, САНУ, 1983; стр. 167—177.

Улога правника у уношењу морала у право. — Гласник Етнографског института САНУ, 1983, XXXII; стр. 27—32.

1984. година

Дискусија. — [У књизи] Родољубље данас. [Округли сто „Родољубље данас" одржан у Иванграду 16. IX 1984]. Београд, Нова књига, 1984; стр.

Борђе Тасић. — [У књизи] Тасић, Борђе: Избор расправа и чланака из теорије права. Београд, САНУ, 1984; стр. 1—20.

Glavne suprotnosti u našem društvu. — Glasnik Pravnog fakulteta u Kragujevcu, 1984; str. 5—14.

Душан Недељковић. — Политика, 7. VII 1984, LXXXI, 25415.

Maloneščani bodo se dolgo sopotniki naše družbe. — Телекс 1984, 10. [Интервју].

Неки наши актуелни морални проблеми. — Победа—Крушевац, 1984, 1802; стр. 13.

О малограђанској свести, национализму, неформалним групама и друштву. — Борба, 5. V 1984, LXXII, 126—127. Одговори на питање сарадника.

O nekim pitanjima društvene svojine. — Pravo, teorija i praksa, 1984, I, 7; str. 5—12.

О организованости друштвене својине и смислу њеног назива. — Анали Правног факултета у Београду, 1984, XXXII, 3—4; 569—570.

Odnos samoupravnog i državnog prava. — Naša zakonitost, 1984, XXXVII, 7—8; str. 815—822.

Цена племените заблуде. — Борба, 25. V 1984, Интервју.

Прилог расправи о кризи нашег друштва. — Анали Правног факултета у Београду, 1984, XXXII, 1—2; стр. 114—119.

Схватање морала Светозара Марковића. — [У књизи] Научни скуп: Морал у учењу Светозара Марковића и данас, Светозарево, 1983. Светозарево, 1983. Марксистички центар, Светозареви сусрети, 1984; стр. 5—8.

Схватање Сретена Вукосављевића о држави и селу у предратној Југославији. — [У књизи] Научни скуп: „Сеоски дани Сретена Вукосављевића. Пријепоље, Заједница основног образовања, 1984, 10.

Univerzitet i društvene promene. — Univerzitet danas, 1984, XXV, 3—4; str. 48—51.

За бољу будућност свих и сељака. — Завичај, 1984, 291; стр. 20—21. Интервју.

Za reafirmaciju poljoprivrede. — [U knjizi] Izgradnja nove privredne strukture za zaposlenost 80-tih godina. Beograd, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1984; str. 27—31.

Значај и положај села у нашем друштву. — Економика пољопривреде, 1984, XXXI, 10; стр. 639—647.

1985. година

L'homme et l'histoire. — [U knjizi] Le 12ème Congrès mondial de philosophie du droit et de philosophie social. Athens, August 18—24 1985; pp. 35—42.

Јован Ристић и српско национално питање 1878. године. — [У књизи] Живот и рад Јована Ристића. Београд, САНУ, 1985; стр. 45—53.

Какав је наш морал. — Нин, 3. II 1985, XXXI, 1779. О економској кризи и социјалистичком моралу. Разговор вођен са сарадником листа.

Општи поглед на истраживачки пројекат „Друштвени живот старе Црне Горе". — [У књизи] Радусиновић Павле: Насеља старе Црне Горе. Општи део. Београд; САНУ, 1985; стр. 7—759—22. [Предговор].

Остваривање уставног положаја Социјалистичке Републике Србије. — Општина, 1985, XXXVIII, 1; стр. 45—50. Дискусија.

Le rapport entre les méthodes marxistes en droit et les methodes traditionnelles. — [U knjizi] La méthodologie du droit. Belgrade, Academie serbe des sciences et des arts, 1985; pp. 51—61.

Сељаку не треба мењати назив него статус. — Задруга, 1985, 207 9; стр. 14—16. Интервју.

Socijalistički moral kao bitan faktor zaštite društvene svojine. Arhiv za pravne i društvene nauke, 1985, 2—3; str. 245—252.

Vrste društveno političkih zajednica i njihova praksa. — [У књизи] Društveno političke zajednice u društveno političkom sistemu SFRJ. Kragujevac, Centar za marksističko obrazovanje, Univerzitet „Svetozar Marković" u Kragujevcu, 1985; str. 21—28.

Дискусија у истој књизи; стр. 323—325; 348—349.

Мирјана КОСТИЋ

САДРЖАЈ

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

др Слободан Благојевић, Право с гледишта његовог стварања 533
др Никола Висковић, Процедурални аспект права — — — — 540
др Стеван Врачар, Ауторитет државно-правног поретка — — 548
др Гордана Вукадиновић, О теорији народне суверености — — 558
др Стеван Габер, Теоријске особености основа правног система 566
др Јоже Горичар, Могућности вишег квалитета живота — 574
др Здравко Гребо, О нормативном методу — још једном — — 582
др Јован Борђевић, Елементи теорије самоуправљања у Југославији — — — — — — — — — — — — — — 590
др Драгослав Јанковић, О чланству радикалне странке пре тимочке буне — — — — — — — — — — — — — — 598
др Бранислава Јојић, Неколико напомена о значају појма човека за теорију права и правну технику — — — — — — — 605
др Будимир Кошутић, Право на штрајк, и lock out у француском праву — — — — — — — — — — — — — — 614
др Мирољуб Лабус, Државна и колективна својина у нашој привреди — — — — — — — — — — — — — — 623
др Иван Максимовић, Својински и несвојински карактер друштвене својине — — — — — — — — — — — — — — 631
др Ратко Марковић, Правнотеоријски појам политичко-територијалне аутономије — — — — — — — — — — — — — 642
др Радован Павићевић, О „државном" и „самоуправном" праву 651
др Антон Перенич, О полазним основама аксиологијског метода у праву — — — — — — — — — — — — — — 662
др Берислав Перић, Нови путеви у теорији и филозофији права 669
др Тодор Подгорац, Дело Петражицког — инспирација за нова истраживања — — — — — — — — — — — — — — 679
др Милијан Поповић, Идејни извори Лукићеве политичке и правне мисли — — — — — — — — — — — — — — 684
др Димитрије Продановић, Светозар Марковић о праву — — 692
др Боривоје Пупић, Неколико опаски о односу државе и друштва 700
др Обрен Станковић, О подели права на апсолутна и релативна (облигациона) — — — — — — — — — — — — — 709
др Мирјана Тодоровић, Политика и интелигенција — стаљинизам и маоизам — — — — — — — — — — — — — — 717
др Фирдус Џинић, Маргиналије уз Лукићево схватање јавног мнења — — — — — — — — — — — — — — — 726
Објављени радови проф. Радомира Лукића — — — — — — 732

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

dr Slobodan Blagojević, On the Creation of Law — — — — — 533
dr Nikola Visković, Procedural Aspect of Law — — — — — 540
dr Stevan Vračar, The Authority of State and Legal Order — — 548
dr Gordana Vukadinović, The Theory of People's Sovereignety — 558
dr Stevan Gaber, Theoretical Characteristics of the Foundations of Legal System — — — — — — — — — — — — — — 566
dr Jože Goričar, The Possibilities of a Higher Quality of Life — 574
dr Zdravko Grebo, Once Again on the Normative Method — — 582
dr Jovan Djordjević, Elements of the Theory of Self-Management in Yugoslavia — — — — — — — — — — — — — — 590
dr Dragoslav Janković, The Members of the Radical Party Prior to the Timok Rebellion — — — — — — — — — — — — 593
dr Branislava Jojić, Some Remarks on the Signifiicance of the Notion of Man in Relation to the Theory of Law and Legal Technique — — — — — — — — — — — — — — — 605
dr Budimir Košutić, The Right to Strike and Lock-Out in French Law — — — — — — — — — — — — — — — — 614
dr Miroljub Labus, State and Collective Ownerships in our Economy 623
dr Ivan Maksimović, Property and Non-property Characters of Social Ownership — — — — — — — — — — — — — — 631
dr Ratko Marković, Legal-Theoretical Notion of the Political-Territorial Autonomy — — — — — — — — — — — — — 642
dr Radovan Pavićević, »State« and »Self-management« Laws — — 651
dr Anton Perenič, Foundations of Axiological Method in the Sphere of Law — — — — — — — — — — — — — — — 662
dr Berislav Perić, New Ways in the Theory and Philosophy of Law 669
dr Todor Podgorac, The Work of Petražicki — An Inspiration for New Research — — — — — — — — — — — — — 679
dr Milijan Popović, Ideological Sources of Lukić's Political and Legal Thinkings — — — — — — — — — — — — — — 684
dr Dimitrije Prodanović, Svetozar Marković on Law — — — — 692
dr Borivoje Pupić, Some Remarks on the Relationship Between the State and Society — — — — — — — — — — — — 700
dr Obren Stanković, Division of Rights Into Absolute and Relative Ones — — — — — — — — — — — — — — — — 709
dr Mirjana Todorović, Politics and Intelligentsia — Stalinism and Maoism — — — — — — — — — — — — — — — 717
dr Fidrus Džinić, Marginalia to Lukić's Conception of Public Opinion — — — — — — — — — — — — — — — — 726
BIBLIOGRAPHY — — — — — — — — — — — — — — 732

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES A

dr Slobodan Blagojević, Droit du point de vue de sa création — 533
dr Nikola Visković, Aspect procedural du droit — — — — — 540
dr Stevan Vračar, Autorité de la structure étatique — juridique 548
dr Gordana Vukadinović, De la théorie de la souveraineté populaire 558
dr Stevan Gaber, Originalités théoriques des bases du système juridique — — — — — — — — — — — — — — 566
dr Jože Goričar, Possibilités d'une plus haute qualité de vie — 574
dr Zdravko Grabo, De la méthode normative, de nouveau — — 582
dr Jovan Djordjević, Elements de la théorie de l'autogestion en Yougoslavie — — — — — — — — — — — — 590
dr Dragoslav Janković, Des membres du parti radical avant la révolte de Timok — — — — — — — — — — — — 598
dr Branislava Jojić, Quelques mentions sur l'importance de la notion de l'homme pour la théorie du droit et pour la technique juridique — — — — — — — — — — — — 605
dr Budimir Košutić, Droit de grève et de lock out dans le droit français — — — — — — — — — — — — — — 614
dr Miroljub Labus, Propriété étatique et collective dans notre économie — — — — — — — — — — — — — — 623
dr Ivan Maksimović, Caractère de possession et de non possession de la propriété sociale — — — — — — — — — — 631
dr Ratko Marković, Notion juridico-théorique de l'autonomie politicoterritoriale — — — — — — — — — — — — 642
dr Radovan Pavićević ,Du droit »étatique« et autogestionnaire — 651
dr Anton Perenič, Sur les bases initiales de la méthode actiologique dans le droit — — — — — — — — — — — — 662
dr Berislav Perić, Nouvelles voies dans la théorie et philosophie du droit — — — — — — — — — — — — — — 669
dr Todor Podgorac, L'oeuvre de Petražicki — Inspiration pour de nouvelles recherches — — — — — — — — — — — — 679
dr Milijan Popović, Sources d'idée de la pensée politique et juridique de Lukić — — — — — — — — — — — — 684
dr Dimitrije Prodanović, Svetozar Marković sur le droit — — 692
dr Borivoje Pupić, Quelques remarques sur les rapports entre l'état et la société — — — — — — — — — — — — — 700
dr Obren Stanković, Sur la division des droits en absolus et relatifs (d'obligation) — — — — — — — — — — — — 709
dr Mirjana Todorović, La politique et l'intelligence — le stalinisme et le maoisme — — — — — — — — — — — — 717
dr Firdus Džinić, Marginales concernant la conception de l'opinion publique selon Lukić — — — — — — — — — — — — 726
BIBLIOGRAPHIE — — — — — — — — — — — — — — 732

Уредништво „Анала" моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „чланци" истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издања, година издања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922, стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, str. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години излажења часописа (службеног гласила) броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду", бр. 2—3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС", бр 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл. навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финанцијско право", ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осијек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада", том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе", бр. 7—8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука", књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу op. cit. Уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу ibid.

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду дати у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основице је, као што предвиђа одредба чл. 3. Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали" штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курзивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курзивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курзивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self-management", ed. by M. J. Brockmeyer, Dotrecht, 1970.

16. Места која се желе истаћи штампају се искључиво курзивом, а не шпационирано (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднаслове највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднаслове обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Умољавају се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду" у 1986. години за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин.	2500.—
2. За појединце	„ „	1500.—
За студенте (редовне и ванредне)	„ „	500.—
4. За један примерак	„ „	500.—

Претплата за иностранство износи 15 УСА $ (плативо у динарима по курсу на дан уплате).

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број 60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501